

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN
CUMHURİYET'E ANADOLU
BASININDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ
(1918-1923)**

Ali AKYILDIZ

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS - 2023**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN
CUMHURİYET'E ANADOLU
BASININDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ
(1918-1923)**

DANIŞMAN: Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI

JÜRİ: Prof. Dr. Memet YETİŞGİN

JÜRİ: Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

JÜRİ: Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA

JÜRİ: Doç. Dr. İsa KALAYCI

Ali AKYILDIZ

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS - 2023**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN CUMHURİYET'E
ANADOLU BASININDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ
(1918-1923)**

Ali AKYILDIZ

Danışman : Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI

Yıl : 2023, Sayfa: XII+219

Jüri : Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI (Başkan)
: Prof. Dr. Memet YETİŞGİN (Üye)
: Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Üye)
: Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA (Üye)
: Doç. Dr. İsa KALAYCI (Üye)

Modern zamanlardaki tarih araştırmaları için Millî Mücadele dönemi gazete ve mecmuaları önemli kaynaklardır. Çalışmada 1918-1923 yılları arasındaki Türk-Rus ilişkilerinin basındaki yansımaları ele alınmıştır. Tam koleksiyona ulaşabilen, bölgelerinde önemli yeri olan gazeteler çalışmaya dâhil edilmiştir. Köşe yazıları üzerinden gazetelerin değişen yayın politikaları irdelenmiştir. Araştırma Millî Mücadele Dönemindeki Anadolu basınının gelişimine de ışık tutmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde sosyalizm fikrinin ortaya çıkışı, basının Türkiye’de gelişimi ve I. Dünya Savaşı’nın basına etkisi değerlendirilmiştir. İncelenen dönemde Türk-Rus ilişkilerinin basında en yoğun olduğu dönem 1920 yılıdır. Söz konusu yılda cephe savaşlarındaki belirsizlik, Bolşevik Rusya’dan askeri yardım beklentisi ve rejim ihracı gibi konular gündemin önemli başlıklarıdır. Bolşevik Rusya yönetimi, Anadolu’ya rejim ihracı amacıyla farklı grup ve partileri kullanmaya çalışmıştır. Ankara Hükümeti bu faaliyetlere karşılık Çerkez Ethem isyanı sonrası basın alanında ilk yaptırım sürecini başlatmış. Aynı zamanda Resmi Türkiye Komünist Fırkası kurularak komünist örgütlenmeler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ankara Hükümeti’nin cephe savaşlarını kazanmaya başlamasıyla 1921 yılı içerisinde ise Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) Antlaşmaları gibi önemli adımlar atılmıştır. Böylelikle 1920 yılı basınındaki analizlerin yerini antlaşmalarla beraber siyasetlerin nezaket içeren mesajları almaya başlamıştır. Türk-Rus ilişkilerinde Ali Fuat Paşa’nın Moskova’dan ayrılması gibi belli başlı sorunlar ortaya çıksa da bu durumlar

basına yansıtılmamıştır. Büyük Taarruz'dan sonra ise basın yeni bir yaptırım dönemine girmiştir. Bu dönemde sol basının yanı sıra muhalif neşriyat üzerinde kovuşturmalar yapılmıştır. Zira Ankara Hükümeti Lozan Barış Antlaşması öncesi batı yanlısı politika çizmek istemiştir. Söz konusu dönemde Sovyet Rusya destekli sol basına karşı yapılan kovuşturmalara Bolşevikler açık tepki koymasa da Moskova basının Anadolu aleyhinde haberler yaptığı anlaşılmaktadır. Anadolu basınına yansıyan bu durumun çok uzun süreli olmadığını da belirtmek gerekir. Sovyet Rusya konsoloslukları Anadolu'da kültürel ve sosyal konularda aktif bir görüntü çizmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar Anadolu'daki neşriyatın kontrollü bir basın olduğuna işaret etmektedir. Araştırma neticesinde elde edilen bulgular yeni çalışmalara kapı açacak niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Bolşevik, Komünizm, Millî Mücadele, Sovyet Rusya, Türkiye.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

ABSTRACT

PhD THESIS

**TURKISH-SOVIET RELATIONS IN THE ANATOLIAN
PRESS FROM THE MONDROS AGREEMENT TO THE
REPUBLIC (1918-1923)**

Ali AKYILDIZ

Supervisor : Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI

Year : 2023, Pages: XII+219

Jury : Assoc. Prof. Dr. Cengiz ŞAVKILI (Chairperson)
: Prof. Dr. Memet YETİŞGİN (Member)
: Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA (Member)
: Assoc. Prof. Dr. İsa KALAYCI (Member)

Newspapers and magazines of the War of Independence period are important sources for historical research in modern times. This study focuses on the reflections of Turkish-Russian relations between 1918 and 1923 in the press. Newspapers that had access to a complete collection and had an important place in their region were included in the study. The changing editorial policies of the newspapers were analyzed through columns. The research also shed light on the development of the Anatolian press during the War of Independence. In the first part of the study, the emergence of the idea of socialism, the development of the press in Turkey and the impact of World War I on the press were evaluated. In the period analyzed, the most intense period of Turkish-Russian relations in the press was 1920. In the year in question, issues such as the uncertainty in the frontline wars, the expectation of military aid from Bolshevik Russia and the exportation of the regime were important topics on the agenda. The Bolshevik Russian administration tried to use different groups and parties to export a regime to Anatolia. In response to these activities, the Ankara Government initiated the first sanction process in the field of press after the rebellion of Circassian Ethem. At the same time, communist organizations were tried to be taken under control by establishing the Official Communist Party of Turkey. In response to these activities, the Ankara Government initiated the first sanction process in the field of press after the rebellion of Çerkez Ethem. At the same time, the official Communist Party of Turkey was established and communist

organizations were tried to be taken under control. As the Ankara Government started to win the frontline wars, important steps such as the Treaties of Moscow (March 16, 1921) and Kars (October 13, 1921) were taken in 1921. Thus, the analyses in the press of 1920 were replaced by politicians' messages of politeness with the treaties. Although certain problems emerged in Turkish-Russian relations, such as Ali Fuat Pasha's departure from Moscow, these were not reflected in the press. After the Great Offensive, the press entered a new period of sanctions. In this period, in addition to the leftist press, opposition publications were prosecuted. This was because the Ankara Government wanted to draw a pro-Western policy before the Lausanne Peace Treaty. Although the Bolsheviks did not openly react to the prosecutions against the leftist press supported by Soviet Russia in this period, it is understood that the Moscow press made news against Anatolia. It should be noted that this situation reflected in the Anatolian press did not last very long. Soviet Russian consulates were active in cultural and social issues in Anatolia. The results obtained in the study indicate that the press in Anatolia was a controlled press. The findings obtained as a result of the research will open the door to new studies.

Keywords: Bolshevik, Communism, National Struggle, Publishing, Soviet Russia, Turkey.

ÖN SÖZ

Millî Mücadele Döneminde Türk-Rus ilişkileri ile ilgili çalışmalar belli bir olgunluk seviyesine ulaşmasının yanı sıra son dönemde Rus arşivlerinden faydalanılarak yapılan araştırmalar da alana katkı sunmuştur. Araştırmalarda basın yer yer referans olarak kullanılsa da gazeteleri temel alarak konu irdelenmemiştir. Tezde gazetelerin Türk-Rus ilişkilerini nasıl ele aldığı, siyasi sürece göre yayın politikalarını ne ölçüde değiştirdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Farklı siyasi parti ya da görüş yönünde hareket eden gazetelerin Türk-Rus ilişkilerini ele alışı üzerinde durulmuştur. Haberlerin birebir tercümesinden ziyade ne amaçla yapıldığı özellikle anlamlandırılmaya çalışılmış, gazetelerdeki haber akışı sebep sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ana kaynağı gazetelerdir. Gazete haberlerinde geçen özel ad ya da yer isimleri ilgili neşriyatta okunduğu şekilde metne yansıtılmıştır. Ancak Türkçe okunuştaki yer veya şahıs adları bazı durumlarda özel ismi tam karşılamadığı görülmüştür. Böyle durumlarda okunan kelimenin yanına parantez içinde İngilizcesi yazılmıştır. Özellikle Rusça isimlerin Türkçe'ye aktarımında Anadolu basınında farklılıklar görülmüştür. Okunan kelimedenden emin olunamadığı durumlarda ise tırnak işareti içinde soru işareti kullanılarak verilmiştir. Gazete haberleri ele alınırken ajans haberlerinden ziyade köşe yazıları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Zira köşe yazıları ilgili neşriyatın konu hakkındaki dünya görüşünü ortaya koyan önemli argümanlardır. Haberler karşılıklı verilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezde ilk etapta gazetelerin Türkiye'deki tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. Çalışmada Türk-Rus ilişkileri Anadolu gazeteleri üzerinden ele alınmıştır. Görülmüştür ki Millî Mücadele Döneminde basına yansıyan Türk-Rus ilişkilerinin her yıl ayrı bir dengesi ve dinamiği vardır. Bolşevik Rusya ile ilgili haberler 1920 yılında gazetelerde geniş yer tutarken takip eden yıllarda bu yoğunluk söz konusu değildir. Basının Bolşevik propagandaya maruz kaldığı da anlaşılmaktadır. Bolşevizm tanım ve esaslarıyla ilgili 1920 yılında haber yoğunluğu bunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Bolşevizm'le İslamiyet'i benzeştiren haber ve yorumlar, Yeşil Ordu haberleri gibi muhtelif konular sosyalist propagandanın Anadolu gazetelerini etkilediğini ortaya koymaktadır. Ankara Hükümeti ülkedeki otoriteyi sağladıkça basın alanında da belli yaptırımlar uygulamıştır. Anadolu Ajansı, Matbuat İstihbarat Müdürlüğü kurumlarının yanı sıra *Hâkimiyet-i Milliye* ile gazetelere habercilikte rehber olunurken bu durumun yetersiz kaldığı durumlarda adli yaptırımlar uygulanmıştır. Nitekim sol basın ya da muhalif basında görev alan gazeteciler Millî Mücadele Döneminde yargılanmalara maruz kalmıştır. Bu gelişmeler Anadolu basının kontrollü basın olduğunu ortaya koymaktadır.

Türk-Rus ilişkileri 1920 yılı sonunda karşılıklı elçiliklerin açılması ile daha sistemli hale gelmiştir. İkili ilişkilerde ortaya çıkan her sorunun gazetelere yansıtılmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Türk tarafının daha dikkatli hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Zira Lozan Barış Antlaşması sürecinde Bolşevik Rusya basınında boğazlar

mesesi üzerinden Türkiye aleyhinde haber ve yorumlar yapıldığı Anadolu gazetelerine yansımıştır. Anadolu gazeteleri, Türk-Rus ilişkilerini dünya görüşlerine göre yorumladıkları söylenebilir. Ancak bu anlayışın ilişkilere zarar vermeyecek ölçüde olmasına dikkat edilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin yalnızca siyasi alanla sınırlı kalmayıp kültürel, sosyal gibi alanlarda da faaliyetler olduğu gazetelerdeki haberlerden anlaşılmaktadır. Söz konusu ilişkiler çalışmada detaylarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Ali AKYILDIZ

KAHRAMANMARAŞ / AĞUSTOS-2023

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesinden sonuçlandırılmasına kadar olan süreçteki görüş ve önerileriyle bana yol gösteren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI'ya, tez yazım sürecinde yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Memet YETİŞGİN ve Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA'ya, lisans eğitim sürecinden beri her konuda desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ'e ve tezin değerlendirme sürecinde görüşleriyle katkı sunan Doç. Dr. İsa KALAYCI'ya teşekkürü borç bilirim. Ayrıca *Yeni Adana* gazetesinin ilk dönem nüshalarını benimle paylaşarak tez sürecime önemli katkı sağlayan Aksaray Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Cihat YILDIRIM'a teşekkür ederim.

Uzun ve meşakkatli bir süreç olan tez çalışmam boyunca sabır ve sevgisini esirgemeyen, fikir-görüşleriyle beni destekleyen sevgili eşim Doç. Dr. Deniz AKYILDIZ başta olmak üzere bütün aile fertlerime teşekkür ve minnetlerimi sunarım.

Ali AKYILDIZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ.....	V
TEŞEKKÜR.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
EKLER LİSTESİ.....	XII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Kaynakları.....	2
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	7
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR.....	8
3. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI BASININ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNE BAKIŞI (1918).....	9
3.1. Türkiye’de Basının Gelişimi.....	9
3.2. Sosyalizm Fikrinin Orta Çıkışı ve Osmanlı Devleti Basınındaki Etkileri.....	13
3.2.1. Bolşevik Devrimi’nin Basındaki Yankıları.....	19
3.3. I. Dünya Savaşı Sonrası Basının Durumu.....	22
4. MİLLÎ MÜCADELE ÖRGÜTLENME DÖNEMİNDE BASININ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNE BAKIŞI (1919).....	27
4.1. Millî Mücadele Başlangıcında Basının Genel Durumu.....	27
4.1.1. Anadolu Basınının Haber Kaynakları.....	30
4.1.2. Basının Etkinliği.....	32
4.1.2.1. Millî Mücadele Döneminde Literatürde Yer Almayan ve Nüsha Örneği Bulunmayan Süreli Yayınlar.....	38
4.2. Sovyet Rusya ile ilk temaslar ve Basın.....	42
4.2.1. İrâde-i Milliye Gazetesinin Türk Rus İlişkilerine Bakışı.....	43
4.2.2. Türkiye ve Sovyet Rusya Arasındaki İlk Resmi Temaslar.....	46
5. KONGRELER SONRASI ANADOLU BASINI: KOMÜNİST OLUŞUMLAR VE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ (1920).....	54
5.1. Bolşevizm Tanım ve Esasları ile İlgili Basının Tutumu.....	55
5.1.1. Hâkimiyet-i Milliye’nin Yayın Faaliyetine Geçmesi ve Anadolu Basınına Etkileri (10 Ocak 1920).....	57
5.2. Komünist Parti ve Oluşumların Etkisinin Basına Yansıması.....	59
5.2.1. İttihat ve Terakki Partisi’nin Faaliyetleri.....	61
5.2.2. Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Fırkası.....	63
5.2.3. Yeşilordu Cemiyeti ve Halk Zümresi.....	66
5.2.4. Türkiye Komünist Fırkası (Resmi/Danışıklı).....	71
5.2.5. Gizli Komünist Partisi/Halk İştirakıyun Fırkası.....	73
5.3. Anadolu’da Komünist Oluşumların Basındaki İz Düşümleri.....	75
5.3.1. Anadolu Basınında Yeşilordu ile İlgili Haber Yorumlar.....	75
5.3.2. Yeşilordu Cemiyeti ve Halk Zümresi (Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi).....	80

5.3.3. Anadolu Basınında Bolşevizm’le İslamiyet’i Örtüştürme Gayreti.....	84
5.3.4. Mustafa Suphi ve Bakü Kurultayı Hakkında Basının Değerlendirmeleri.....	93
5.4. Bakü Kongresi Sonrası Basındaki Dönüşüm Haberleri.....	97
5.4.1. Bakü’de Yayınlanan Sol İçerikli Gazetelerin Anadolu’ya Etkileri.....	104
5.4.2. Mustafa Suphi’nin Anadolu’ya Gelişi ve Trabzon’daki Akıbetin Yankıları.....	109
5.5. Enver Paşa’nın Yurda Dahil Olma Çabaları Karşısında Basın.....	113
5.6. Muhalif Basının Sovyet Rusya ile İlgili Haber Yorumları.....	117
5.7. TBMM Hükümeti’nin Basına Karşı Uyguladığı Yaptırımlar.....	119
5.7.1. Çerkez Ethem İsyanı Sonrası Basındaki Kovuşturmalar.....	119
5.7.2. Albayrak Gazetesinin Kapatılması.....	120
6. ELÇİLİK DÜZEYİNDEKİ TEMASLARIN BASINA YANSIMASI.....	129
6.1. Y.Y. Upmal Angarskiy’nin Elçilik Dönemi.....	129
6.2. Polikarp (Budu) Mdivani’nin Elçilik Dönemi	131
6.2.1. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921).....	133
6.3. Sergey Petroviç Natsarenus’un Elçilik Faaliyetleri.....	136
6.3.1. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921).....	138
6.3.2. Ukrayna Dostluk Antlaşması (2 Ocak 1922).....	141
6.4. Aralov’un Türkiye’deki Faaliyetlerinin Gazetelerdeki Yankıları.....	143
6.4.1. Cenova Konferansı (10 Nisan-19 Mayıs 1922).....	146
6.4.2. Aralov’un Basındaki Demeçlerinde Verdiği Mesajlar.....	149
6.4.3. Aralov Döneminde Anadolu Basınındaki Komünist Propaganda.....	152
6.5. Ali Fuat Paşa’nın Moskova’dan Ayrılması.....	158
6.6. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği Binasındaki Yangın (Ağustos 1922).....	161
6.7. Aralov Sonrası Sovyet Elçiliği: Yakov Zaharoviç Surits Elçilik Faaliyetleri.....	163
6.8. Sovyet Rusya Elçiliklerinin Anadolu’daki Kültürel Faaliyetleri.....	164
6.9. Siyasi İlişkilere Bağlı Olarak Diğer Alanlarda Gelişen Temasların Basına Yansımaları.....	166
6.9.1. Rusya’dan Gelen Yardımlar.....	166
6.9.2. Anadolu Halkının Rusya’daki Kıtlığa Yardım Eli Uzatma Faaliyetleri.....	169
6.9.3. Anadolu’daki Rus Muhacirlerin Gazetelerde Ele Alınışı.....	171
6.10. Büyük Taarruz Sonrası Türk-Sovyet İlişkilerinin Basına Yansımaları...	173
6.11. Kalem Mücadelesi: Sovyet Rusya Neşriyatının Türkiye’ye Cephe Alması.....	175
6.12. Cumhuriyetin İlanı Sürecindeki Gelişmeler.....	182
7. SONUÇ.....	185
KAYNAKLAR.....	191
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablolar</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1. Taranan Gazetelerin Yıllara Göre Dağılımı.....	6
Tablo 1.2. Tüm Seriyeye Ulaşılamayan Gazetelerin Yıllara Göre Dağılımı.....	6
Tablo 4.1. Muhtelif Birliklere Gönderilen 22.01.1921 Tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Adedi.....	34
Tablo 4.2. Gazete Künye Bilgileri.....	40
Tablo 4.3. Sovyet Rusya ile İlgili Haberlerin Basında Yer Alış Şekli.....	53
Tablo 5.1. Anadolu’da Etkinlik Kurmaya Çalışan Komünist Oluşumlar.....	60
Tablo 5.2. Hâkimiyet-i Milliye’nin Bolşevizm ile İlgili Ekim 1920’deki Yazıları..	101
Tablo 5.3. Mithat Bey’in Albayrak’taki (1921 Ocak-Şubat) Baş Makaleleri.....	126
Tablo 6.1. Sovyet Rusya Büyükelçileri Görev Başalama Bitiş Tarihleri.....	160
Tablo 6.2. Türkiye’de Görev Yapan Sovyet Rusya Temsilcileri.....	164

KISALTMALAR LİSTESİ

BCA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri
HİF	: Hürriyet İtilaf Fırkası
KEKYK	: Komünist Enternasyonal Yönetim Kurulu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
THİF	: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ZC	: Zabıt Ceridesi

EKLER LİSTESİ

Ekler

Ek-1 *Albayrak*’ın Kapanmasına Etki Eden “Emel ve Fikir Birliği” Başlıklı Makale

Ek-2 100 Nolu *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi’nin Askeri Birliklere Dağıtım Cetveli

Ek-3 *Yeni Gazete*’nin Bolşevizm’le İlgili Sansürlenmiş Haberi

Ek-4 *Yeni Hayat* Dergisi Orak-Çekiç Görselli Kapak Sayfası

Ek-5 *Yeni Hayat* Dergisi’nde Gazete Çalışanları-Enternasyonal Temsilcilerinin Fotoğrafi

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın amacı Mondros Mütarekesi'nden Cumhuriyet'e kadar olan (1918-1923) süreçte Anadolu basınının Türk Sovyet ilişkilerini nasıl ele aldığını ortaya koymaktır. Günümüzde basın kavramı oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Yazılı, görsel veya internet üzerinden yayın yapan dergi ve gazeteler iletişim ağı geliştikçe farklılaşıp gelişebilmiştir. Ancak araştırmada incelenen dönemde basın kavramı gazete ve dergileri kapsamaktadır. Söz konusu dönemde gazeteler dergilerden daha ön plandadır. Zira dergi, mecmuaların basın faaliyetleri Millî Mücadele Döneminde gazetelere göre daha sınırlıdır. Dönemin etkin iletişim aracı olarak gazeteler karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çalışma gazeteler üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır. Tezde basın ya da gazete kavramları birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

Anadolu basınına hâkim olan mevcut siyasi görüşlerin temsilcisi konumunda olan gazeteler taranmıştır. Bu süreçte Müdafai Hukuk Cemiyeti, Hürriyet İtilaf Fırkası (HİF), İttihat ve Terakki, Sulhu ve Selameti Osmaniye Fırkası, Sol Akımlar, Teali İslam Cemiyeti gibi siyasi görüşler Anadolu'da başlıca etkin olan hareketlerdir. Araştırmada kaynak olarak mevcut siyasi görüşler doğrultusunda hareket eden ve nüshalarının bütününe ulaşılabilen yayınlar seçilmeye çalışılmıştır. Böylelikle farklı görüşlerin Türk-Rus ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca siyasi sürecin, basında nasıl yankı bulduğu buna bağlı olarak gazetelerin haber ve yorumlarının nasıl etkilendiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Türk-Rus ilişkileri siyasi şartların yanında askeri ve ticari gibi muhtelif alanlardan etkilenerken yol almıştır. Bütün bu argümanların basının yayın politikasını nasıl etkilediği tezde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türk-Sovyet ilişkilerinde basının rolü önemlidir. Zira incelenen dönemin yegâne iletişim araçlarından biri gazetelerdir. Her ne kadar dergi veya mecmua tarzı yazılı ürünler sosyal hayatta yerini almaya başlasa da gazetelerin etkinliği toplum hayatında daha fazladır. Zira gazeteler incelenen dönemde genelde iki günde bir yayın yaparken dergiler ayda bir ya da iki kez yayınlanmaktaydı. Ayrıca gazeteler siyasi misyon yönü daha güçlü olmasının yanı sıra herhangi bir fikrin bayraktarlığını yaparak toplum üzerinde kamuoyu oluşturmada önemli role sahip olmuşlardır. Dönemin siyasi görüşleri arasında İttihat Terakki Partisi, Hürriyet İtilaf Fırkası ve saltanat yanlısı olanların yanı sıra Ankara Hükümeti'nin etkisinde hareket eden Milli Muhafaza cemiyetleri bulunmaktadır. Bu siyasi yapı dönemin basın hayatına da yansımıştır. Ayrıca azınlıklar da yaşadıkları bölgelerde kendi amaçları doğrultusunda basın yayın faaliyetlerine başlamışlardır. Söz

konusu azınlık basını işgalciler tarafından da korunmuşlardır. Bunun yanı sıra Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde işgalcilerin faaliyetlerini destekleyen Türklerin kurduğu gazeteler de mevcuttur. Bu tür süreli yayınlar, muhalif basın veya mütareke basını olarak tanımlanırken Ankara Hükümetini destekleyen gazeteler millî basın kavramları ile tanımlanmıştır. Çalışmanın amacı farklı siyasi görüşteki gazetelerin Türk-Sovyet ilişkilerini nasıl ele aldığını, basının siyasi konjonktürden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır.

Basın eksenli bir çalışma metodu tercih edilmesinin nedeni, gazetelerin değişen şartlara göre yayın politikasının nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır. İncelenen dönemde Sovyet Rusya'nın Anadolu'ya rejim ihracı hedefi bulunmaktadır. Sovyet Rusya'nın Bolşevizm propagandasının Anadolu basınına ne kadar etkilediği, Türkiye merkezi yönetiminin bu politikaya nasıl karşı koyduğu, Anadolu'daki farklı siyasi görüşlerin Sovyet politikalarından ne kadar etkilendiği gibi birçok farklı konu basının gözüyle ele alınıp değerlendirilmiştir.

Türk-Rus ilişkilerini konu alan araştırmalarda basın kaynak olarak yararlanılan bir alandır. Ancak Anadolu basınına önemli temsilcileri bir çalışmada bütüncül olarak ele alınmamıştır. Basını kaynak olarak kullanan çalışmalar gazetelerdeki ajans haberlerini ya da siyasilerin demeçlerini referans olarak kullandıkları görülmüştür. Tez'de ise ajans haberlerinden ziyade köşe yazıları üzerinden değerlendirmeler yapılarak gazetelerin konuları ele alışları değerlendirilmiştir. Çalışma bu yönüyle bir boşluğu doldurma iddiasındadır. Sovyet Rusya'nın rejim ihracının başlıca araçlarından biri basın olduğu için gazeteler aracılığıyla Bolşevizm rejimine karşı mukabele edilmiştir. Çalışmada Türk-Rus ilişkilerine karşı ılımlı ya da muhalif olarak hareket eden Anadolu basının önde gelen temsilcilerinin bakışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca Sovyet Rusya gazete haberleri, Anadolu basını üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma bu yönüyle de alana katkı yapma iddiasındadır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın ana kaynağını dönemin gazeteleri oluşturmaktadır. Çalışmada dergiler tasnif dışı tutulmuştur. Zira dönemin dergilerinin koleksiyonlarına bütüncül şekilde ulaşmak mümkün olmamıştır. Çalışmada özellikle yeterli sayıda koleksiyonuna ulaşabilen gazeteler tercih edilmiştir. Azınlık basını araştırmaya dahil edilmemiştir. Zira azınlık basınına ait gazetelerin nüshalarına bütüncül şekilde erişilemediği gibi azınlık dillerini transkript etmek de araştırmacılar için önemli bir engeldir. Ancak dönemin gazeteleri azınlık ya da dış basının haberlerini sayfalarına aktardığı ölçüde bu yayın gurubundan sınırlı da olsa fikir sahibi olunabilmektedir.

Millî Mücadeleyi destekleyen gazetelerin günümüze ulaşabilen nüshalarının sayısı fazla olmakla birlikte muhalif basın için aynı durum söz konusu değildir. Bu

nedenle çalışmanın sınırlılıklarından biri de muhalif basının nüshalarına ulaşmamasından kaynaklanmaktadır. Muhalif basının değerlendirilebilen gazete nüshaları daha sınırlıdır. Araştırmada dönemin farklı siyasi görüşlerine yakın yayın politikası takip eden gazeteler çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada, İstanbul basını ve Trakya basını tasnif dışı tutulmuştur. Zira İstanbul ve Trakya'nın işgal altında olması özgür basın oluşmasına engel teşkil etmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki söz konusu basın kuruluşlarının nüshalarından da yer yer faydalanılmıştır. Ayrıca Anadolu basının önemli haber kaynaklarından biri İstanbul gazeteleridir. Dolayısıyla araştırmada sınırlı olsa İstanbul gazetelerinin de Türk-Sovyet ilişkileri hakkında kanaatlerine ulaşmak mümkündür.

Tezde işgalcilerin sansüründen daha az etkilenen Anadolu basının önde gelen gazeteleri başlıca kaynak olarak seçilmiştir. Anadolu basının önemli temsilcileri *İrade-i Milliye* (Sivas), *Hâkimiyet-i Milliye* (Ankara), *İstikbal* (Trabzon), *Albayrak* (Erzurum), *Açık Söz* (Kastamonu), *Yeni Adana* (Adana) ve *Babalık* (Konya) gazeteleri taranmıştır. Muhalif basın temsilcisi olarak *Ferda* (Adana) ve *Serraye-i Yeni Dünya* (Eskişehir) gazetelerinin yayın politikasını takip eden muhtelif yayınlar da değerlendirilmiştir. Ayrıca *Yeni Hayat* mecmuası ve *Doğru Öz* gazetesi sol basının önemli temsilcileri olduğu için çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya konu olan gazetelerin künye bilgileri aşağıdaki gibidir.

Açık Söz: İmtiyaz sahibi Ahmet Hamdi (Çelen), sorumlu müdürü Hüsnü (Açıksöz) Bey'dir. *Açık Söz* Kastamonu'da 15 Haziran 1919 ile 14 Aralık 1931 tarihlerinde yayınlanmıştır. Gazetede İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mustafa Neceati, Nebizade Ahmet Hamdi Ülkümen, Arif Nihat Asya, Orhon Şaik Gökay gibi yazarların farklı zamanlarda makaleleri yayınlanmıştır. *Açık Söz*'ün kurucuları İttihatçı fikrini benimseyen kimselerdi.¹ İttihatçı fikrin etkileri gazetenin taranan nüshalarında görülebilmektedir. Öyle ki *Hakimiyet-i Milliye*'nin Enver Paşa'yı eleştiren yazısına *Açık Söz* kendi sütunlarında cevap vermiştir ki tezin ilerleyen kısımlarında bu konu detayları ile ele alınmıştır.

Albayrak: Gazetenin ilk sayısı 1 Mart 1913 tarihinde yayınlanmıştır. *Albayrak* gazetesi İttihat Terakki Partisi Erzurum Şubesi tarafından kurulmuştur. Süleyman Necati (Güneri) Bey gazetenin müdürlüğünü yapmıştır. Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesiyle 1916'da *Albayrak* kapanmıştır. *Albayrak*'ın tekrar yayın hayatına başlaması 5 Mart 1919'tarihinde gerçekleşmiştir.² *Albayrak*'ın ilk yayın dönemi ile ilgili eldeki nüsha sayısı oldukça sınırlıdır. Süleyman Necati Bey Meclisi Mebusan'a vekil seçilince gazete müdürlüğünü abisi Mithat Bey'e devretmiştir. *Albayrak*'ın İkinci yayın dönemi Mithat Bey'in yönetiminde geçmiştir. Ayrıca Cevat ve Müştak Sıtkı (Dursunoğlu) kardeşlerde gazetenin yazar kadrosunda yer almıştır. *Albayrak*'ın ikinci yayın dönemi 5

¹ Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2019), 81-82; Ömer Sami Çoşar, *Millî Mücadele Basını*, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları), 90

² Kocabaşoğlu vd, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 87

Mart 1919 ile 21 Şubat 1921 tarihleri arasındadır. Söz konusu dönemin nüshaları 14 Şubat 1921 tarihine kadar olan 132 sayı tıpkı basım olarak transkript edilmiştir.³ *Albayrak* yazılarıyla Türk halkının haklı sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. İşgallere karşı Türk halkına uyarıcı yazılar yayınlanmıştır. *Albayrak* kapanma sürecinde Halk Hükümeti kurmak, İttihatçı olmak, komünist etkide kalmak gibi iddialarla itham edilmiştir. Bunların yanı sıra gazetenin yayın politikası *Albayrak*'ın sonunu hazırlamıştır. Mithat Bey'in 21 Şubat 1921'de *Albayrak*'taki "Emel ve Fikir Birliği" başlıklı makalesi⁴ nedeniyle kovuşturmayla tabi tutulmuş⁵ ve neticede gazete Şubat 1921'den sonra kapanmıştır.

İstikbal: Gazetenin ilk sayısı 10 Aralık 1918 tarihinde çıkmıştır. Gazetenin kurucusu Trabzon İttihat Terakki Fırkası İl İdare Heyet Başkanı Barutçuoğlu Hacı Ahmet'in oğlu Faik Ahmet Bey'dir. *İstikbal* ilk etapta Yorgi Mihailidi matbaasında basılıyordu daha sonra Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin desteğiyle 1920 başlarında *İstikbal* matbaası kurulmuştur.⁶ Aileden İttihatçı olan Faik Ahmet Bey'in gazeteciliğinde İttihatçı etki hissedilmektedir. *İstikbal*'de Türk-Sovyet ilişkilerini ele alınması İttihatçı görüşlerle paralellik arz etmiştir. Tezin ilerleyen bölümlerinde bu konu detaylarıyla ele alınmıştır. *İstikbal* Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nde sözcülüğünü yaparak işgaller karşısında Türk Milletinin sesini dünyaya duyurmak için mücadele etmiştir.⁷

Babalık: Konya'da 23 Aralık 1920 tarihinde haftalık olarak çıkmaya başlayan gazete Nisan 1921'den itibaren ise günlük olarak yayınlanmaya başlanmıştır. Millî Mücadeleye taraftar olan gazetenin imtiyaz sahibi Yusuf Mazhar (Babalık), Baş "yazarı ise Samizade Süreyya (Berkem)"dir.⁸

Ferda: Millî Mücadeleye muhalif olan bir gazetedir. Fanizade Ali İlmi tarafından haftada iki kez olmak üzere 1918-1921 yılları arasında yayınlanmıştır. Gazete, Fransızlardan maddi manevi destek görmüştür.⁹ Gazetenin tam koleksiyonu mevcut değildir. Ferda gazetesi Anadolu hareketini Bolşevik olmakla itham etmiştir. Gazetenin sınırlı sayıda incelenen nüshalarında dahi bu anlayış sezilmektedir. Ali Bey'in kardeşi Mesut Bey Fransızlara Osmaniye'de mutasarrıflık yapmıştır. Diğer kardeş Zeynelabidin de Hürriyet İtilaf Fırkasının Adana'daki ileri gelenlerindendir. Üç kardeş fikren ve fiilen Millî Mücadeleye karşı oldukları için yüz ellilikler listesine dahil edilmişlerdir.¹⁰

³ Yavuz Aslan vd, *Yüce Yurttan Yükselen Ses: Albayrak*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını 2012)

⁴ Söz konusu makale için bkz: Ek 1

⁵ BCA, 30,10-0/5-28-15/3, 14.04.1921

⁶ Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 1994), 297

⁷ Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, 106

⁸ K. Yust, *Kemalist Anadolu Basını*, Haz. Orhan Koloğlu, (Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayını, 1995), 126

⁹ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını 1981), 13

¹⁰ Sedat Bingöl, *Yüzellikler Meselesi*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 68

İrade-i Milliye: Sivas Kongresinin çalışmaları tamamlanmasından üç gün sonra 14 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla kurulmuştur.¹¹ Gazetenin 14 Eylül ile 15 Aralık 1919 tarihleri arasındaki ilk 19 sayısı Mustafa Kemal Paşa kontrolündedir. Mustafa Kemal Paşa Sivas'tan ayrılıp Ankara'yı merkez seçmesinden sonra ise gazete yönetimi sırasıyla Hayri Lütfullah ve Halis Turgut tarafından kontrol edilmiştir. Ancak iki yönetici arasındaki anlaşmazlıklar gazete idaresini olumsuz etkilediği gibi süreç içerisinde *İrade-i Milliye* üç kez kapatılmıştır.¹²

Hâkimiyet-i Milliye: Mustafa Kemal Paşa'nın Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla Ankara'ya gelmesi ile birlikte kurulmuştur. *İrade-i Milliye* gazetesinin devamı olarak kabul edilir. *Hâkimiyet-i Milliye* 10 Ocak 1920 tarihinde yayın hayatına başlamış olup haftada iki defa olarak çıkarılmıştır. İlerleyen tarihlerde gazetenin basıldığı gün sayısı artmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* 1934'ten sonra Ulus adını almıştır.¹³ *Hâkimiyet-i Milliye* geniş yazar kadrosuna sahiptir. Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Tevfik, Ruşen Eşref, Doktor Adnan, Hüseyin Ragıp, Mahmut Esat, İzzet Ulvi, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi gibi isimlerin dönem dönem gazetede yazıları çıkmıştır. *Hakimiyet-i Milliye* Millî Mücadele yanlısı Anadolu basınının lokomotifidir. *Hakimiyet-i Milliye*'nin ilk başyazarı Mustafa Kemal Paşa tarafından Hakkı Behiç'e not ettirilmiştir. Söz konusu yazıda "Millet yaşamağa özgür ve bağımsız yaşamaya yaşadıkça da mutlu ve gelişmiş bir ilerleme unsuru olmaya muhtaçtır. Hakimiyetini bunun için kullanacaktır. Gazetemizin de amacı milletin bu gereksinmesindendir".¹⁴ İfadeleriyle gazete milletin refahı bağımsızlığı için çalışacağını ilk sayıdan itibaren ilan etmiş oluyor.

Seyyare-i Yeni Dünya: İslami Bolşevik gazetesidir. Gazetenin mihrmandarı Çerkez Ethem, sorumlu baş yazarı ise Arif Oruç'tur. Eskişehir'de 1920 yılında yayınlanan gazete Ankara'nın tepkisini çekmiştir. Neticede Ankara Hükümeti gazeteyi başkente getirtmiş, Arif Oruç ise yargılanmıştır. Kısa süreli bir aradan sonra gazete *Yeni Dünya* ismiyle yayın faaliyetlerine Ankara'da devam etmiştir.¹⁵ Ancak Ankara'daki nüshalar incelendiğinde yayın politikasının Eskişehir'dekine göre daha yumuşak üslupta olduğu görülmüştür.

Yeni Adana: Ahmet Remzi Yüreğir tarafından 25 Aralık 1918'de *Adana* adıyla yayın hayatına başlayan gazete Fransız işgali nedeniyle yayın faaliyetlerine ara vermiştir. Remzi Bey, gazeteyi daha sonra *Yeni Adana* olarak çıkarmıştır.¹⁶ Ahmet Remzi Bey Adana'dan ayrılırken işgalcilere yakalanmamak için çarşafa bürünerek şehri terk etmiştir.

¹¹ *İrade-i Milliye, Tıpkıbasım ve Yeni Harflerle*, Hazırlayanlar: Alim Yıldız vd., (Sivas: Buruciye Yayınları, 2010), 10-11

¹² Uygur Kocabaşoğlu ve Aysun Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2019), 102-103

¹³ Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, 382

¹⁴ Orhan Koloğlu, *Türk Basını Kuvayı Milliye'den Günümüze*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını 1993), 26

¹⁵ Kocabaşoğlu ve Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 178-179

¹⁶ İbrahim İslam, *Millî Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 11-14

Kayseri ve Konya’da matbaa için alet, edevat toplayan Ahmet Bey, Mustafa Kemal Paşa’dan Müdafai Hukuk Cemiyeti kurma müsaadesi alarak Pozantı’ya hareket etmiştir. Pozantı’da bir vagon içerisinde Yeni Adana’yı çıkaran Ahmet Bey yayınları ile şehirdeki muhalif gazeteler Ferda ve Adana Postası ile de mücadele etmiştir. Gazete yazarlarından Ferit Celal, Dünder mahlasını kullanarak yazılar yazmıştır.¹⁷ *Yeni Adana* yayın politikası ile Güney Cephesinde ulusun hak isteyen sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır.

Yeni Hayat: Ankara’da 18 Mart 1922’de İkaz Matbaasında basılmaya başlayan mecmua Türkiye Halk İştirakiyun Partisi’nin yayın organı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁸ Mecmua ayrıca Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği tarafından da desteklenmiştir. Lozan Antlaşması’ndan önce basın üzerindeki yaptırımlardan mecmua etkilenmiş ve kapatılmıştır. Araştırmada referans alınan gazetelerin yıllara göre incelenme şablonu aşağıdaki gibidir.

Tablo 1.1. Taranan Gazetelerin Yıllara Göre Dağılımı.

1919	1920	1921	1922	1923
	Hâkimiyet-i Milliye	Hâkimiyet-i Milliye	Hâkimiyet-i Milliye	Hâkimiyet-i Milliye
	İrade-i Milliye	İrade-i Milliye		
	İstikbâl	İstikbâl	İstikbâl	İstikbâl
	Açık Söz	Açık Söz	Açık Söz	Açık Söz
	Yeni Adana	Yeni Adana	Yeni Adana	Yeni Adana
	Albâyrak	Albâyrak		
		Babalık	Babalık	Babalık

Yukarıdaki tabloda verilen gazetelerden *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Babalık* dışındaki gazeteler 1919 yılı öncesinde kurulmuşlardır. Ancak söz konusu gazetelerin eldeki sayıları sınırlı olduğu için 1919 yılı için genel koleksiyona ulaşılamamış sınırlı sayıda yayımlanmıştır bu nedenle tabloda ilgili yıl için atıf yapılan gazeteler kısmı boş bırakılmıştır.

Tablo 1.2. Tüm Seriyeye Ulaşılamayan Gazetelerin Yıllara Göre Dağılımı.

1919	1920	1921	1922	1923
İnsaniyet	Seyyare Yeni Dünya	Seyyare Yeni Dünya		
	Ferda		Doğru Öz	-
	Öğüt	Şarkın Sesi	Yeni Hayat	
	Anadoluda Yeni Gün	Anadoluda Yeni Gün		

Tezde taranan gazetelerin yıllara göre dağılımı yukarıdaki iki tabloda aktarılmıştır. Özellikle 1919 yılında taranabilen gazete sayısı oldukça sınırlıdır, zira

¹⁷ Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi*, (İstanbul: Doğu Matbaacılık 1970), 37

¹⁸ *Yeni Hayat*, (18 Mart 1338/1922), sayı 1, 1-2

dönem koşullarının da etkisiyle günümüze ulaşabilen gazete sayısı azdır. Tabloda belirtilmediği halde sınırlı sayıda olsa İstanbul gazetelerden faydalanılmıştır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Gazetelerdeki haber ve yorumlar karşılaştırmalı olarak verilecektir. Siyasi ve askeri şartların değişmesiyle basının yayın politikasının nasıl değiştiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma arşiv kaynakları hatırat ve kaynak eserlerden oluşan birincil kaynaklarla da desteklenmiştir. Çalışmada ilk olarak Mondros Mütarekesi sonrası basının genel durumu değerlendirilecektir. İşgalci devletlerin basın politikası ve sansür uygulamalarının gazeteler üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

Bolşevik ihtilalin basındaki iz düşümleri değerlendirilecektir. Akabinde Millî Mücadele örgütlenme döneminde basının Türk-Rus ilişkilerine bakışı ele alınacaktır. Kongreler sonrası Anadolu, çok yönlü sosyalist propagandaya maruz kalmıştır. Bu propagandanın basındaki iz düşümleri incelenecektir. Muhtelif sosyalist parti ve oluşumlar, Sovyet Rusya desteğiyle Anadolu'da etkin olmaya çalışmışlardır. Anadolu'daki işgallerin oluşturduğu güvensizlik ortamı ile birlikte Bolşevik propaganda basında kendine yer edinebilmiştir. Türk Sovyet ilişkilerinin başlıca unsurlarından biride Bolşeviklerin Anadolu'ya rejim ihracı girişimleridir. Çalışmada basın alanında da yaşanan bu girişimler detaylarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Türk-Sovyet ilişkileri konusundaki çalışmalar belli bir olgunluğa erişmiştir. Bunun yanı sıra son dönemde Rus arşiv kaynaklarından faydalanılarak yapılan tezlerde literatüre katkı sunmuştur. Ancak basının gözünden belli bir konuyu ele alan çalışmalar araştırmanın mantığıyla daha çok örtüşmektedir. Gazeteleri temel alarak belli bir konuyu inceleyen tezler arasında Uğur Üçüncü'nün Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz (Afyonkarahisar Üniversitesi/Doktora) çalışması, Ebru Gençalp'in Türk basınında Sovyet imgesi 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980 (Dokuz Eylül Üniversitesi Doktora Tezi), Mustafa Arıkan "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Dış Politika Yönelimleri" Karadeniz Teknik Üniversitesi/ Doktora) çalışmaları benzer araştırma disiplini şeklinde hazırlanmıştır.

Bu tez çalışmasının konu ile ilgili yapılmış önceki araştırmalardan farkı konuyu ajans haberleri ya da siyasilerin demeçlerinden ziyade köşe yazıları üzerinden değerlendirip ele almasıdır. Böylece gazetelerin değişen yayın politikaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Gazetelerin yayın politikasını değiştirmesinde siyasi sürecin yanı sıra Ankara Hükümeti'nin yaptırımlarının da etkili olduğu görülmüştür. Araştırma Milli Mücadele basınının değişimine ve gelişimine ışık tutmuştur. Çalışma bu yönüyle Milli Mücadele basın tarihine katkı sunmaktadır. Aynı zamanda incelenen konunun uluslararası ilişkiler boyutu da bulunmaktadır. Bu nedenle Anadolu basınına yansıyan yabancı gazetelerin haber ve yorumları dikkatlice incelenmiştir. Avrupa gazetelerinin haber yorumları, satış rakamları gibi birçok hususu Milli Mücadele basınıyla kıyaslama imkânı da çalışmanın elde ettiği sonuçlardandır. Çalışma bu niteliğiyle basın tarihine katkı sunacak niteliktedir.

3. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI BASININ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNE BAKIŞI

3.1. Türkiye’de Basının Gelişimi

Dünya Tarihinde ilk gazetenin Louvre müzesinde bulunan (M.Ö.) III Ramses dönemine ait papirüsler olduğu düşünülmektedir. Babilonyalıların günlük olayları kaydetmek için kullandıkları fırınlanmış çamur tabletler duvar gazetelerinin ilk örnekleri arasında yer almaktadır.¹⁹ Avrupa’da ise basın tarihinin Orta Çağda haber mektupları ile başladığı kabul edilmektedir. Novissima, tidinge, avise, novellen gibi adlarla isimlendirilen haber mektupları bugünkü gazetelere bir hayli benzemektedir. Öyleki mutlakiyetçi güçler haber mektuplarını sansüre tabi tutmuşlardır.²⁰ İlk matbu gazeteler ise Avrupa’nın merkezi şehirlerinde birbirine yakın tarihlerde çıkmıştır. Strasbourg’da 1609’da Almanca olarak ve haftalık *Avisa Relation der Zeitung* gazetesi yayınlanmıştır. Londra’da ise 1622’de *The Weekly News* ve Fransa’da 1631’de *La Gazette* gazeteleri haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır.²¹ Zamanla matbaa teknolojisinin ilerlemesi baskı hızının artması ile basın toplum hayatında önemli bir yer edinmiştir. Yazılı neşriyata ulaşmak daha kolaymış ve toplumdaki bilgi akışı hızlanmıştır. Nitekim siyaset literatüründe basın dördüncü güç (forth estate) olarak ifade edilmiştir. Kral, lordlar, avam yanında basın dördüncü yeni bir güç şeklinde tanımlanmış ve 1850’lerden itibaren bu ifade kabul görmüştür.²² 19.yy’da basın; yöneticilerin ve halkın dikkatle takip ettiği bir araç haline gelmiştir. Basının en önemli sürükleyici unsurlarından biri ise gazetelerdir.

Osmanlı Devleti’nde basının gelişimi Avrupa’ya nazaran daha geç olmuştur. Matbaanın gelişiminin gecikmesiyle birlikte ülkede yaşanan siyasi gelişmeler bu gecikmenin başlıca sebepleri olarak gösterilebilir. Osmanlı Devleti’nde basın alanında ilk gelişme gösteren organ gazetelerdir. Zamanla dergi, mecmua türü neşriyat da yayın dünyasında yerini almıştır. Osmanlı Devleti’nde gazeteler İtalyancadan (gazetta) kazandırılan gazete teriminin kullanılışına kadar Arapçadan olayların ve haberlerin kaydedildiği defter anlamına gelen ceride, Farsçadan ruzname, Fransızcadan jurnal kelimeleri ile ifade edilmiştir.²³ Osmanlı coğrafyasında ilk gazete İstanbul’da Fransızlar tarafından Fransızca olarak çıkartılan *Bulletion de Nouvelles* adlı gazetedir. Söz konusu neşriyat Fransız Konsolosluğu bünyesindeki basımevinde 1795’te on beş günde bir

¹⁹ Arif Özgen, “Gazete”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. 3 (2019), 460

²⁰ Nermin Abadan, “Gazeteciliğin Gelişim Safhaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 16/01 (1961), 122

²¹ E. Özgür Gönenç, “İletişimin Tarihi” *İletişim Fakültesi Dergisi/ İletişim Tarihi* (2003), 64

²² Kocabaşoğlu ve Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, 1

²³ Özgen, “Gazete”, 460

yayınlanmıştır.²⁴ Fransız menşeli bir diğer gazete de İzmir’de yayınlanmıştır. Söz konusu gazeteyi Fransız tüccarlar İzmir’de *Le Smyrneen* isminde 1824 yılında yayınlamıştır.²⁵

Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde matbaaların kurulması basın faaliyetlerini arttırmıştır. İlk Türkçe gazete Mısır’da Mehmet Ali Paşa himayesinde “*Vakayi-i Mısriyye*” adıyla yarı Türkçe yarı Arapça olmak üzere 1828’de çıkarılmıştır. İstanbul’da yayınlanan ilk Türkçe gazete ise (1831) *Takvim-i Vekâyi*’dir. Sultan II. Mahmut’un himayesinde çıkan *Takvim-i Vekâyi* devletin resmî gazetesidir. *Takvim-i Vekâyi* ilk sayfasında gazetelerin şeriatı aykırı olmadığını, amacın iç ve dış gelişmeleri halka zamanında duyurmak olduğunu belirtilmiştir.²⁶ Gazetenin başına Mekke kadılığı yapmış olan vak’anüvis Esat Efendi getirilmişti. Gazetenin haftalık olarak çıkarılması planlanmış olup süreç içerisinde Fransızca ve azınlık dilleriyle de yayınlanmıştır.²⁷ *Takvim-i Vekâyi*’nin Fransızca yayın yapmasını Tanzimat döneminin etkisiyle ilişkilendirmek gerekir. Söz konusu gazete Osmanlı gazetecileri için bir nevi okul görevi görmüştür. Gazetecilik adına ilk deneyimler bu neşriyatta tecrübe edilmiştir. Şunu da vurgulamak gerekir ki *Takvim-i Vekâyi*’den itibaren başlayan resmî gazete çıkarma geleneği belli sürelerde kesintiye uğrasa da Millî Mücadele yıllarına kadar devam etmiştir. Nitekim Ankara Hükümeti de resmî gazete çıkarma geleneğini 7 Ekim 1920’de Ceride-i Resmiye ile sürdürmüştür. Söz konusu gazete 1923’te Resmî Ceride ve 1927’den itibaren de T.C. Resmî Gazete adıyla devam edecektir.

Takvim-i Vekâyi gibi resmî gazete özelliği taşıyan bir diğer gazete *Ceride-i Havadis*’tir. *Ceride-i Havadis* 1 Ağustos 1840 yılında İngiliz vatandaşı William Churchill tarafından çıkartılmıştır. *Morning Herald* Gazetesi’nin İstanbul muhabirliğini yapmakta olan William Churchill adlı bir tüccar 1836 yılında Kadıköy’de avlanırken bir çocuğu yanlışlıkla yaralamış ve tutuklanmıştır. Kapitülasyonlardan kaynaklanan hak ve yetkilere göre İngiliz Elçiliği devreye girmiş, Churchill yargılanmaktan kurtularak serbest bırakılmış ve kendisine devlet tarafından pırlantalı bir nişan, zeytinyağı ihracı için bir ferman ve gazete çıkarma izni verilmiştir.²⁸ Bu izin doğrultusunda yayın hayatına başlayan *Ceride-i Havadis* kamuoyu oluşturmada pek başarılı olamasa da belli ilklere imza atmıştır. İlk defa muhabir göndermek, ilk defa ilave neşriyat vermek, tiyatro tercümeleri yayınlamak, hastalıklar hakkında bilgiler vermek ve okuyucu mektuplarını yayımlamak ve ansiklopedik bilgiler vermek gibi Türk basın hayatında belli ilkleri ortaya koymuştur.²⁹ Türkiye’de yayınlanan ilk özel gazete ise (1860) *Tercüman-ı Ahval*’dir.

²⁴ Süleyman Faruk Güncüoğlu, “İlk Gazeteler”, *İstanbul’un İlkleri* (2012), 105

²⁵ Ali Budak, “Fransız Devrimi’nin Osmanlı’ya Armağanı: Gazete Türk Basınının Doğuşu”, *Turkish Studies* 7/3, (Yaz 2012), 668

²⁶ Salih Erol, “Türk Basın Tarihinde Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkâr”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* Cilt 5/2 (Ağustos 2019), 276

²⁷ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 16-17

²⁸ Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere*, 17

²⁹ Hamza Çakır, “Türkiye’de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi*, Sayı 5, (1997), 21

Agah Efendi ve Şinasi tarafından çıkarılan gazete özel sermaye ile kurulan ilk gazetedir. Şinasi bir süre sonra gazeteden ayrılarak 1862’de *Tafsir-i Efkar* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra İstanbul’da *Vekayi-i Tıbbiye*, *Mecmua-i Fünun*, *Mecmua-i Askeriye*, *Mirat* gibi dergilerinde yayın hayatına başladığını belirtmek gerekir.³⁰

Osmanlı Devleti’nde yayın sayısının artması neşriyat üzerinde yaptırımların da doğmasına etki etmiştir. Bu doğrultuda 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi hazırlanmış. Bu nizamname ile Osmanlı Devleti’nde gazete ve dergi çıkarmak, ruhsat hakkı almak belli koşullara bağlanmış. Bununla birlikte devletin iç huzurunu bozacak yayınlar yasaklanmıştır. Hanedan üyeleri ya da müttefik devletlerin yöneticilerine yönelik olumsuz haber yapan gazeteler kapatılabildiği gibi yurt dışında Osmanlı Devleti aleyhinde haber yapan gazetelerin ise ülkeye sokulması yasaklanmıştır.³¹ Söz konusu nizamnameye ek olarak 1867’de çıkan kararname ile basın özgürlüğü süreç içerisinde daha da kısıtlanmıştır. İlgili kararname kapsamında gazeteciler kovuşturmayla uğraması yanında sansür, sürgün ve nakdi yaptırımlar gibi muhtelif yollarla cezai işlemlere maruz kalmıştır. Basın alanında yasaklarının en keskin kullanıldığı dönemlerden biri ise II. Abdülhamit dönemidir.

II. Abdülhamit, 1888-1895 matbaalar nizamnamesi ile neşriyat üzerindeki baskısını arttırmıştır. Öyle ki II. Abdülhamit döneminde grev, suikast, ihtilal, anarşi, sosyalizm, dinamit, kıtal(muharebe), hürriyet, vatan, müsavat gibi kelimelerin yazılı basında kullanılması yasaklamıştır.³² Siyasetle ilişkilendirilen gazeteciler ise kovuşturmayla tabi tutulmuştur. Dönemin gazetecilerinden Agah Efendi, Genç Osmanlıların kurulmasında görev almıştır. Bâb-ı Alî iradesiyle Genç Osmanlı üyeleri tutuklanması üzerine Agah Efendi kovuşturmadan kurtulmak için Avrupa’ya kaçmış basın faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır.³³ Gazetelere uygulanan yaptırımlar başkentle sınırlı kalmamış, taşraya sürgün edilen gazeteciler de rahat çalışma ortamı bulamamışlardır. Nitekim takibata uğrayan dönemin yazarlardan biri de Namık Kemal’dir. Namık Kemal’in 1867’de *Tasfir-i Efkar*’ın 469 nolu sayısındaki “Şark Meselesi” adlı yazısındaki tenkitleri iktidarı rahatsız etmişti. Bu nedenle Namık Kemal İstanbul’dan uzaklaştırılmak adına Erzurum Vali Muavinliğine atanmıştır. Ancak bu görevi kabul etmeyen Namık Kemal Avrupa’ya kaçmak zorunda kalmıştır.³⁴ Basına yönelik bu tür yaptırımlar iktidar yanlısı basın ya da muhalif basın kavramlarının Osmanlı toplumunda yerleşmesine etki etmiştir. Bu baskılara rağmen süreç içerisinde basının, toplum ve siyaset üzerindeki etkisini giderek artmıştır.

II. Abdülhamit Döneminin baskı politikasından kurtulmak isteyen bazı gazeteler yayın faaliyetlerini yurt dışına taşınmıştır. Bu doğrultuda Murat Bey, *Mizan* gazetesini

³⁰ Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, 23

³¹ Orhan Koloğlu, “Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu”, *Osmanlı Ansiklopedisi* C.6, (1994), 185

³² Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, 25

³³ Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere*, 21

³⁴ Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 40

önce Mısır'a sonra Cenevre'ye taşınmıştı. Ahmet Rıza Bey'de gazetesini farklı şehirlere taşımak zorunda kalan bir diğer basın emekçisidir. Ahmet Rıza Bey, *Meşveret*'i sırasıyla Fransa, İsviçre ve Belçika'da çıkarmıştır. Yurt dışındaki bu tür yayınlar yurda gizli sokularak II. Meşrutiyetin ilanı için zemin hazırlayan unsurlardan biri olmuştur.³⁵ Yaşanılan siyasi süreçte basının etkin olması yasak ve engellemelerin neşriyatın toplum üzerindeki etkisini kıramadığını ortaya koymaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki gazetelerin muhtelif siyasi baskılardan yayın imkânı bulamadıklarında şehir ya da ülke değiştirerek basın faaliyetlerine devam etme gayreti Millî Mücadele döneminde de görülmüştür. Nitekim Edirne'de yayınlanan *Ahenk* gazetesi Yunanistan işgali nedeniyle basın faaliyetlerini önce Üsküp sonra Makedonya'ya taşıyarak devam etmiştir. Yunus Nadi ise *Yeni Gün*'ün basın faaliyetlerini İstanbul'da devam edemeyeceğini anlayınca gazetesini 1920'de Ankara'ya taşıyarak "*Anadolu'da Yeni Gün*" ismiyle yayın faaliyetlerine devam etmiştir.³⁶ 1920 yılında yayın yerini değiştirmek zorunda kalan bir diğer yayın organı *Yeni Hayat*'tır. Bursa'da 1919'da yayınlanmaya başlayan *Yeni Hayat* gazetesi'de 1920 yılında Antalya'ya taşınarak Muallimler Cemiyeti yayın organı olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.³⁷ *Yeni Hayat*'ın 1920 yılında Antalya'ya taşınma zarureti Yunanistan kuvvetlerinin işgal faaliyetleri sonucunda olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nde yeni gelişmelerin kapısını açmıştır. Bu değişiklikler Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklini etkileyecek kadar büyüktür. Osmanlı Devleti bu süreçte seçim, anayasa, meclis gibi kavramlarla ilk kez tanışmıştır. Meşrutiyet'in ilanı II. Abdülhamit'in gücünü sarsmıştır. Takip eden süreçte padişahın elindeki siyasi otorite ve güç meclisin eline geçmiştir. 31 Mart Vakasındaki girişimler meclisin gücünü kıramadığı gibi güçlü meclis, güçlü hükümet anlayışının siyasi arenada hâkim olmasına etki etmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ile de kısıtlamalar azalmış birçok alanda serbestlik gelmiştir. Öyle ki Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini takip eden ilk iki ayda basında gözle görülür gelişmeler olmuş ve 200'ün üstünde gazete yayın hakkı elde etmiştir.³⁸ Söz konusu süreçte İstanbul'da Rusça yayın yapan "*İstanbul Haberleri*" / *Stambulskiye Novosti*" adlı gazetede yayın hayatına başlamıştır. Gazatenin yayın süreci bir yıllık olup İstanbul basın hayatının ne kadar canlı olduğunu ortaya koyan bir örnektir.³⁹ Ayrıca Anadolu'da vilayet matbaalarının yaygınlaşması taşrada da gazetecilik faaliyetlerinin başlayıp gelişmesine etki etmiştir. Bu süreçte azınlıkların da

³⁵ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, (İstanbul: Basın-Yayın Gen. Müd. Yay, 1943), 92

³⁶ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, (Ankara: ATAM Yay., 1999), 1

³⁷ *Yeni Hayat*'ın Millî Kütüphanede iki nüshası bulunmaktadır. Söz konusu iki nüshada gazetenin Künyesinde kuruluş tarihi ve yeri hakkında "1335-Bursa" ibaresi bulunmakta olup Muallimler Cemiyeti yayın organı olarak Antalya'da yayın faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıntı için bkz. *Yeni Hayat*, 16 Kanuni Sani/Ocak 1338/1922, sayı 3-36

³⁸ Koloğlu, "Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu", *Osmanlı Ansiklopedisi* (1994), 90

³⁹ D.A. Korkmasova, "Türk Basın Tarihinde Rus Dilinde Yayınlanmış İlk Gazete: 'İstanbul Haberleri'", *Karadeniz Yıl 5/18*, (2014), 40

basın faaliyetlerinde oldukça etkin olduklarını belirtmek gerekir. Zira milliyetçilik akımının etkisiyle örgütlü hareket eden azınlıklar, basın faaliyetleriyle de hak arayışına girmişlerdir. Özellikle Ermeni, Rum gazetelerinin ülkenin muhtelif şehirlerinde basın faaliyetlerinde etkin olmuşlardır.

İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin verilerine göre 1908-1909 arasında gazete ve dergi sayısı 353'tür. Ancak bu sayı 1910'da 130'a, 1911'de ise 124'e düşmüştür.⁴⁰ Neşriyattaki yıllara göre düşüşü teknik maddi imkânsızlıkların yanında İttihat Terakki Partisinin de tutumuyla ilişkilendirmek gerekir. Zira Meşrutiyet sürecinden I. Dünya Savaşı sonuna kadar Türk siyasetinde etkin olan İttihat Terakki Partisi, kendisine karşı muhalif olan gazetelere karşı sindirme politikası uygulamıştır. Bu süreçte basının daha da siyasileştiği yorumu yapılabilir. Zira Meşrutiyet sürecinde hükümette etkin olmak isteyen partiler kendilerine yakın olan gazeteler aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır.

Meşrutiyet Döneminin siyasi partilerinden Ahrar Partisi'nin yayın organı *Osmanlı*, İttihat ve Terakki Partisi'ni destekleyen gazeteler ise *Tanin* ve *Şurâ-yı Millet*'tir.⁴¹ Meşrutiyet rejimine muhalefet eden farklı bir gazetede Derviş Vahdeti önderliğinde neşriyatta bulunan *Volkan* gazetesidir. Nitekim *Volkan* 31 Mart Ayaklanması'ndan sorumlu tutularak kapatılmış, Derviş Vahdeti ise idam edilmiştir.⁴² Bütün bu gelişmeler basının alanındaki neşriyatın siyasallaşmasına etki ettiği söylenebilir. Bununla birlikte siyasi güç elde etmek isteyenlerin basından faydalanmak istedikleri yorumu yapılabilir. II. Abdülhamit dönemindeki sansür politikasından sonra Meşrutiyet dönemindeki siyasi tartışmalar, toprak kayıpları, ekonomik buhranlar gibi birçok konu basının siyasallaşmasına etki etmiştir. Bu süreçte azınlık basını da oldukça güçlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde bazı ulusların bağımsız olmayı başarması diğer azınlıkların da kendi devletlerini kurma şevkini arttırdığını söyleyebiliriz. Nitekim azınlıklar yaşadıkları şehirlerde etkin olmak ve seslerini duyurmak amacıyla gazeteler çıkarmışlardır. Bu durum taşrada azınlık gazeteleriyle, millî gazeteler arasında rekabete de etki etmiştir. Meşrutiyet sürecinde diğerlerine nazaran daha az gelişme gösteren neşriyat ise sol nitelikli yayın yapan basındır.

3.2. Sosyalizm Fikrinin Orta Çıkışı ve Osmanlı Devleti Basınındaki Etkileri

Osmanlı Devleti 16. yy'dan beri batıdaki gelişmeleri takip etme gayreti içerisinde olmuştur. Batıyı takip etme geleneği ilk önce askeri, teknik gelişmelerle sınırlıyken zamanla batı kültürü ve fikir akımları da takip edilen diğer argümanlar arasında yerini almıştır. Sosyalizm fikri, Sanayi Devrimi ile beraber Avrupa'yı derinden etkileyen akımlarından biri haline gelmiştir. Sosyalizm düşüncesinin doğuşunu İlk Çağ

⁴⁰ Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, 26

⁴¹ Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, 26

⁴² M. Ertuğrul Düzdağ, "Volkan" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, (2013), 124

filozoflarından Eflatun'a kadar uzatanlar olmakla birlikte fikrin olgunluk kazanması güçlenmesi ve sönmesi coğrafyadan coğrafyaya farklılık göstermiştir. Sosyalizm, özel mülkiyetin olmadığı, sınıfların bir toplumsal düzende eşit şekilde yaşadığı, üretim araçlarının toplumun mülkiyetine geçtiği böylece toplumsal huzur ve refahın yakalanacağını düşünen bir ideolojidir. Fikrin öncülüğünü Fransız yazarları Henri de Saint Simon (ö. 1825), Charles Fourier'nin (ö. 1837) ile İngiltere'den Robert Owen de (ö. 1858) yapmıştır.⁴³ Sosyalizm ideolojisi Avrupa'daki ihtilallerle birlikte gelişip olgunlaşma imkânını yakalamıştır.

Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da hak arayışı toplumlar için rehber oldu. Bu hak arayışları sanayisini tamamlamış toplumlardaki işçi sınıflarını da etkileyeme başlamıştı. Avrupa'da Sanayi Devrimi ile genişleyen şehirlerde büyük işçi sınıfları oluşmuştur. 1789 İhtilalinin akabinde işçi sınıfların talepleri 1830 ve 1848 ihtilalleri ile gün yüzüne çıkarak aksiyon halini almıştır. İşçilerin eşit ve özgür yaşama istekleri, iktidar-burjuva arasındaki ilişkiler Avrupa'daki düşünürleri çözüm bulma yoluna itmiştir. Avrupa'daki sosyal ve siyasal eşitsizliğin hâkim olduğu yerlerden biri de Almanya'dır. Nitekim Almanya'nın Ren Eyalet Meclisi'nde Aachen ve Köln şehirleri üç vekille temsil edilirken, 6250 toprak sahibi 25 vekille temsil edilmekteydi. Ayrıca birçok toprak zengini feodal sistemde olduğu gibi ayrıcalıklarını muhafaza etmekteydi.⁴⁴ Ren eyaletinde 1818 yılında doğan Karl Marx tüm bu eşitsizlikleri yakından müşahade etme fırsatını bulmuştur. Avukat bir babanın oğlu olan Marx, Bonn Üniversitesine kayıt olup bir yıl eğitim aldıktan sonra 1836'da ise Berlin Üniversitesine geçerek hukuk eğitimini tamamlamıştır.⁴⁵ Aldığı eğitim ve çok yönlü okumaları ile Marx hayatı sorgulayan bir düşünüre dönüşmüştür. Nitekim bu fikirlerini makaleler halinde gazetelerde duyurma fırsatı da elde etmiştir.⁴⁶ Marx'ın hayatında önemli noktalarından biri ise Friedrich Engels ile yollarının kesişmesidir.

Çok iyi iki arkadaş olan Marx ve Engels birbirlerinin fikirselleşmelerini de olumlu etkilemişlerdir. Sosyalizm fikri Marx ve Engels'in devrimci düşünceleriyle ciddi bir teorik olgunluğa ulaşmıştır. Neticede özel mülkiyetin yerine kamu mülkiyetinin yer aldığı, siyasal ve sosyal eşitliğin egemen olduğu sosyalizm, siyasi doktrin halini almıştır. Karl Marx ve Engels 1848'de bu fikirleri sistemli hale getirdikleri "komünist manifesto" adlı eseri yayınlamışlardır. Modern sosyalizm'in doğum çığlığı niteliğinde olan eser tüm dünyanın ezilen kesimi proleterlere seslenmekteydi. Bununla birlikte eserde, hükmeden monark sınıfın ya da hükümdarların hâkimiyetlerinin sonlanacağı iddiası vardı.⁴⁷ Bu fikirler Avrupa'nın önde gelen aydınlarının üzerinde düşündüğü tartıştığı konu haline

⁴³ Hilal Görgün, "Sosyalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 37, (2013) 382

⁴⁴ P. N. Fedoseyev ve İrene Bakh vd., *Karl Marx Biyografisi*, Çev. Ertuğrul Kürkçü, (İstanbul: Yordam Kitap, 2022), 27

⁴⁵ Fedoseyev ve Bakh vd, *Karl Marx Biyografisi*, 34

⁴⁶ Jonathan Sperber, *Karl Marx*, Norton Corporation Press, 74

⁴⁷ Carlton J. H. Hayes, "The History of German Socialism Reconsidered", *The American Historical Review*, Sayı 23, (1917), 62

dönüşmüştür. Eserde proleterya dışında bütün sınıfların çürüyüp yok olacağı, proleterleşmek üzere devrimci sınıfın genişleyeceği böylece feodal mülkiyetin sonlanacağı iddiası vardır.⁴⁸ Komünist Manifesto fikri eleştirilere de cevap niteliği taşır. Yerel yerine evrensel bağlılığın olduğu, tüm dünyanın ülke veya vatan görüldüğü, üretim araçlarının burjuvanın elinden alınması ile de sömürü sisteminin derinden sarsılıp yok olacağı iddiası vardır.⁴⁹ Nitekim sosyalizm fikrinin hedefinde tüm dünyada etkin olma iddiası vardır.

Bu fikirler Avrupa'nın önde gelen aydınlarının üzerinde düşündüğü tartıştığı konu haline dönüşmüştür. Sosyalizm, devrim şeklinde mi yoksa evrim şeklinde gerçekleşeceği, üretim araçlarının bir kısmı ya da hepsinin ortak mülkiyete alınması gibi teknik konular sosyalistler arasında çetin fikri tartışmaların oluşmasına etki etmiştir. Neticede sosyalist düşünce işçi sınıfının yoğun olduğu yerlerde taraftar bulmaya başlamıştır. Sosyalizm fikrine karşı bu teveccüh örgütlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Avrupa'nın farklı ülkelerinde ulusal düzeyde kurulan işçi örgütleri ve sosyalist fikirdeki partiler kongreler düzenleyerek, bir araya gelerek enternasyonal nitelik kazanmışlardır. Nitekim Uluslararası İşçi Birliği ve Enternasyonal kurumu da bu doğrultuda hareket eden örgütlerdendir.

Dünya sosyalistlerinin bir araya gelerek kurduğu Enternasyonal kurumu Komintern ismiyle de ifade edilmekte olup dünya üzerinde sosyalist devrimi hâkim kılmayı hedefleyen bir kuruluştur. Enternasyonal ilk kongresini 1919 yılında gerçekleştirmiş olup takip eden yıllarda kongre geleneği bozulmamıştır. Şunu da vurgulamak gerekir ki Enternasyonal'in 1921'deki üçüncü kongresinde yönetim kurulunda etkinlik Rusya'nın eline geçmiştir. Zira alınan karar gereği 24 kişilik yönetim kurulunun en az on beş üyesinin Moskova'da ikamet etme şartı kabul edilmiştir.⁵⁰ Dünya sosyalistlerinin bu kararı almasında sosyalist rejimin Rusya'da başarılı olması ile izah etmek gerekir. Dünyadaki sosyalist hareketleri yönlendirmek amacıyla hareket eden Komintern kendi içerisinde birimlere ayrılmaktadır. Bu birimlerden biride yayın enformasyon ve basın bölümüdür. Osmanlı coğrafyasında ve Anadolu'da basın üzerinde faaliyetleri etkilemek bu kurumun hedefleri arasındadır. Ancak bu etkinlik Sovyet Rusya himayesinde kurulmaya çalışıldığını da belirtmek gerekir. Enternasyonal'deki gelişmeler Ankara Hükümeti tarafından da takip edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü Enternasyonal'i takip etmek üzere Ankara Hükümeti'nin gönderdiği görevli Tevfik Rüştü Bey'dir.⁵¹

Osmanlı coğrafyasında sol nitelikli basın Avrupa'daki gelişmelere göre evrilmiştir. Başlangıçta sosyalist veya komünist menşeli haberlerde Avrupa takip

⁴⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çev. Nail Satlıgan, (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 50

⁴⁹ Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, 52

⁵⁰ Erden Akbulut ve Mete Tunçay, İstanbul Komünist Gurubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1926, 1, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012), 343-344

⁵¹ *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, Haz. Erden Akbulut, (İstanbul: Tüstav, 2006), 66

edilirken, Rusya'daki ihtilal sonrası Osmanlı Devleti'ndeki sol nitelikli basın, haber ve yorumlarda Rusya'yı takip etmeye başlamıştır. Bu durum Osmanlı aydını içinde geçerlidir. Başlangıçta Türk aydınlarının sosyalist fikirlerle tanışması Almanya'daki spartakistler vasıtasıyla olmuştur. Spartakist (Spartakusbund) Almanya'da Marksistler tarafından kurulan siyasi örgüt olup süreç içerisinde komünist partisi adını almış bir harekettir.⁵² Almanya'da bulunan Türk aydınları da bu hareketten etkilenmişlerdir. Ancak zamanla Türk aydınları sosyalist fikirlerde Bolşevik Rusya etkisinde kalmıştır. Nitekim Ethem Nejat, Mustafa Suphi Rusya ekolünü takip eden aydınlar arasındadır.

Sol kelimesi siyasi literatürde terim olarak sosyalist, komünist gibi kavramları karşılamaktadır. Sağ-sol teriminin ortaya çıkışı 1789 Fransız ihtilalinden sonra Fransa meclisinin toplantı salonundaki oturum biçiminden ileri geldiği düşünülmektedir. Mecliste eşitlik ve köklü değişme yanlısı olanlar solda oturmuş. Bu fikirlere muhalif olanlar ise sağda oturmuştur.⁵³ Fransız meclisindeki siyasilerin fikirlerine göre sağ- sol oturuş şekli terim olarak zamanla dünya siyasetinde kabul görmüştür.

Sosyalist düşüncenin Osmanlı coğrafyasında ilk yankılandığı yer Balkanlar olmuştur. Sosyalizmin eşitlik anlayışı ve ilahî kaynaklı mutlak otoriteyi yok sayması gibi birçok özellik azınlıklar için sığınılacak yeni bir liman niteliğindedir. Balkanlar'da ilk komünist örgütlenme 1909'da Selanik'te kurulmuştur.⁵⁴ Örgütlenmeler işçilerin hak arayışı ile şekillenmeye başlamıştır. Selanik, Üsküp, Manastır gibi şehirlerde muhtelif işletmelerde grevler olmuş, bu grev haberleri İstanbul'a da ulaşmıştır.⁵⁵ Nitekim Balkanlardaki işçi örgütlenmelerinden kısa bir süre sonra ise başkentte 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur.⁵⁶ Bu partinin şekillenmesinde etkin rol oynayanlardan biri İştirakçi lakabıyla bilinen Hüseyin Hilmi'dir. Meşrutiyetten sonra başlayan siyasi canlılık içinde sosyalist parti yerini almıştır. Ancak sosyalizm fikri diğer düşüncelere nazaran zayıf konumunda idi.⁵⁷ Zira bu fikir akımı 1917 yılına kadar teorik boyutta idi ancak 1917'de Rusya'daki ihtilalden sonra sosyalizm tatbik edilebilecek bir yönetim olabileceği fikri rejim konusunda taraftar olanları daha çok cesaretlenmiştir. Sosyalist partinin basın alanında sözcülüğünü Hüseyin Hilmi yönetimindeki *İştirak* dergisi ile *İnsaniyet* gazetesi yapmıştır. Böylece sosyalizm fikri Osmanlı basın dünyasında yer edinmeye başladı. *İştirak* dergisi 26 Şubat 1910'da yayın hayatına başlamış olmakla birlikte kısa süre içerisinde hükümet takibine uğramış ve çalışanları Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilmiştir. Neticede dergi kapatılmıştır. Hüseyin Hilmi ise

⁵² Eric D. Weitz, *Creating German Communism, 1890-1990*, (New Jersey: Princeton University Press, 1997), 79; Uğur Eyidiker, "Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisi ve Rosa Luxemburg", *International Anatolia Academic Online Journal*, (2020),106

⁵³ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, (İstanbul: İletişim Yay., 2009), 25

⁵⁴ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 59

⁵⁵ Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 25

⁵⁶ Hilal Görgün, "Sosyalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* C. 37, (2009), 382

⁵⁷ Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, (Ankara: Komünizimle Mücadele Derneği,1967), 12

Anadolu'ya sürgün edilse de sonraki süreçte yeniden *İştirak* adıyla gazete çıkarmayı da başarmıştır.⁵⁸ Osmanlı Devleti'ndeki sosyalist neşriyatın Avrupa'dan etkilendiğine önemli kanıtlardan biride *İnsaniyet* gazetesidir.

İnsaniyet gazetesi 18 Ağustos 1910'da yayın hayatına başlamıştır. *İnsaniyet*'in müdürü İsmail Faik'tir. *İnsaniyet* ilk sayısında Fransa Meclis Mebusanı azasından ve Sosyalist Fırkası Reisi Jean Jaures'in resmini paylaşarak partinin yayın organı *L'Humanité* hakkında bilgi vermiştir. *İnsaniyet* gazetesi Fransa'daki *L'Humanité* gazetesi isminin Türkçeye çevirisini kendisine isim olarak seçerek esinlendiğini yayın organını da tanıtmıştır. Gazete ilk sayfasında vatanım dünya, milletim insanlık mealindeki "Milletim nevi beşer vatanım rui zemin" sözünü yazarak yayın hayatındaki hedeflerini açıklamıştır. *İnsaniyet* amele ve rençperleri himaye itmeyi, ezilen hakların, gasp edilenlerin meşru hukukunu korumayı amaçladığını belirtmiştir. *İnsaniyet*; istibdada, zalimin diktatörlüğüne karşı olduğunu, işçiyi ezenlerin hukukunu ayakları altına almayı hedeflediğini ilan etmiştir. Ayrıca gazete, ırk ve mezhep farkı gözetmeden, Türk, Rum, Arap herkesin eşitliğini savunacağını ifade ediyordu.⁵⁹ *İnsaniyet* bu ilkelerine rağmen Divan-ı Harbe sevk edilerek takibata uğramıştır. Neticede gazete üçüncü sayısından sonra kapatılmıştır. İttihat Terakki bu tür yaptırımlar ile II. Abdülhamit Döneminde yaşanan sansürü hatırlatacak uygulamalarla basını kontrol altında tutmuştur. Ancak bu baskılar neşriyat faaliyetlerini tamimiyle engelleyememiş yalnızca basının etki alanını daraltmıştır.

İttihatçıların Balkanlarda örgütlenmesi gibi Sosyalist fikri benimseyen aydınlarda Avrupa başkentlerinde bir araya gelerek bir aksiyon başlatmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda Almanya'da örgütlenen grup, Berlin'de *Kurtuluş* adlı dergiyi 1 Mayıs 1919'da yayınlamıştır. Derginin on beş günde bir yayınlanması öngörülmüş olup fiyat olarak bir buçuk mark belirlenmiştir.⁶⁰ Derginin yazı heyetinde Vedat Nedim (Tör), Mümtaz Fazlı (Taylan) gibi isimler bulunmaktadır. Vedat Nedim dergideki ilk yazısında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere'de fabrikaların açılması ile insanların kapitalizmin esiri olduğunu ifade etmiştir. Vedat Nedim, makalesini Karl Marx ve Engels'in çalışmaları yanı sıra Komünist Manifesto'ya dayandırarak temellendirmiştir. Avrupa'daki kapitalist sistemin iki sınıf doğurduğunu bunlarından birinin burjuva sınıfı diğlerinin ise proletarya sınıfından meydana geldiğini ifade etmiştir. Söz konusu sistemde proletarya sınıfının hakkını alamadığı ifade edilmiştir. Ayıca İşçi sınıfının asgari gelir elde etmesi, burjuva tarafından silah olarak kullanıldığına değinilmiştir.⁶¹

Vedat Nedim yazısında bütün küçük esnafın, zanaatkârların, küçük çiftçilerin gittikçe proletarya ordusuna katıldığını ifade etmiştir. Böylece esaret zincirine yeni bir halka katıldığı izah edilerek fabrikada, çiftlikte çalışan işçi ya da zanaatkârın emeğinin

⁵⁸ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 46

⁵⁹ *İnsaniyet*, (18 Ağustos 1910), sayı 1, 1

⁶⁰ *Kurtuluş*, (1 Mayıs 1335/ 1919), Sayı 1-2

⁶¹ Vedat Nedim, "Cemiyet Geliri ve Siyasi Partiler", *Kurtuluş*, (1 Mayıs 1335/1919), sayı 1-2, 5-6

karşılığını alamadığı buna mukabil burjuvanın zenginleştiği ve gittikçe derinleşen uçurumla emekçilerin sefaletle sürüklendiği vurgulanmıştır. Vedat Nedim, dünya tarihini özetler nitelikte emekçilerle, sömüren sınıfın mücadele safhalarına değinmiştir. Şimdiye kadar bütün cemiyetler tarihinin, sınıf kavgalarından ibaret olduğunu; İşçi, çiftçi dernekleri proletaryanın toplum içindeki vaziyetini bir nebze rahatlattığı ifade edilmiştir. Vedat Nedim yazısında “Erfurter (Erfurt) Program”⁶²da belirtildiği üzere proletaryanın siyasi hakları olmadan iktisadi teşkilat geliştiremeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca Karl Marks’ın da ifade ettiği gibi her sınıf mücadelesi aynı zamanda bir siyasi kavgadır. Bu süreçte İş ve sermaye değişmeyen iki temel noktadır. Burada kapitalist partiler ve sosyalist partiler vardır. Kapitalist partiler bugünkü iktisadi siyasetin taraftarlarıdır. Halbuki sosyalist partiler ise burjuvazinin proletaryayı ezmesini engellemek için mücadele ederler. Bu mücadelenin vasıtaları arasında “mülkiyet şahsiye” tanımak kapitalizmin düşmanıdır. Esaretten kurtuluş ancak bu sistemin yıkılmasından beklerler. Kapitalist iktisadi sistem içinde yaşayan bütün devletlerin kanunları da mülkiyet şahsiyetinin önünde baş eğmişlerdir. Devlet, mülkiyeti olanlar ile olmayanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir yapıdır. Ancak büyük mülkiyet sahipleri devlette daha etkin oldukları için kanunların gelişimine de etki etmişlerdir. Bu yapıdan dolayı Vedat Nedim toplumdaki sorunların çözülemediğini iddia etmiştir.⁶³

Vedat Nedim makalesini dipnotlar vererek sürdürmüştür. Makalenin kaynakları, sosyalizmin doğuşuna öncülük eden Almanca eserlerdir. Vedat Nedim bu eserleri sade şekilde Türkçe’ye aktardığını belirtmek gerekir. Nedim Bey’in vurguladığı nokta üretim araçlarının cemiyetleştirilmesidir. Böylece burjuvanın elindeki üretim araçları halkın yani cemiyetin malı yapılması ile sınıfların da ortadan kalkacağı iddiasındadır. İktisadi hayatta insanların sermayenin kölesi olduğunu böyle bir ortamda kişilerin birbirine denk olmadığını vurgulamıştır. Ancak sosyalizm sayesinde sınıf toplumunun ortadan kalkması ile bu sürecin değişeceğini toplum hayatında büyük başarı sağlanmış olacağını ifade etmiştir.

Vedat Nedim öncülüğünde hareket eden ve Türk spartakistler olarak adlandırılan gurup 1919 yılının eylül ayında faaliyetlerini İstanbul’a taşıyarak *Kurtuluş* dergisini Türkiye’de çıkarmayı başarmışlardır. Aynı gurup Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası’nı 22 Eylül 1919’da kurarak siyasi faaliyete de başlamıştır. Ancak parti 1919 genel seçimlerde başarı gösteremediği gibi *Kurtuluş* dergisinin yayınlanması da İstanbul’daki müttefik sansürü nedeniyle 16 Mart 1920’de yasaklanmıştır. Aynı tarihlerde Mustafa Suphi’nin organize edip İstanbul’a gönderdiği dört kişilik gurup ise Rus gurubu olarak

⁶² Erfurt Programı, Karl Kautsky tarafından sınıf mücadelesi başlığında, 1891’deki Alman Sosyal Demokrasi Kongresi’nde kabul edilmiş olan ilkelerden sonra yayınlanmış eserdir. Söz konusu program beş bölümden oluşmaktadır. Eserde proleterya, kapitalist, üretim sınıfları gibi toplumun muhtelif evreleri ele alınmış gelişimin devrimle olacağı vurgulanmıştır. Ayrıntı için bkz. Kral Kautsky, *The Class Struggle (Erfurt Program)*, Çev. William E. Bohn, (Chicago: H. Kerr Company, 1910)

⁶³ Vedat Nedim, “Cemiyet Geliri ve Siyasi Partiler”, *Kurtuluş* (1 Mayıs 1919), sayı 1-2, 5-6

ifade edilmiştir.⁶⁴ Görüldüğü üzere Türk aydını mevcut siyasi ortamın etkisiyle iletişimde oldukları ülkenin sosyalist anlayışından etkilenmiştir. Almaya, Fransa, Rusya gibi ülkelerin sosyalizm anlayışından etkilenen aydınlar bu aksiyonları Türkiye’de uygulamaya çalışmışlardır. Bu durumu mevcut siyasi şartların insanlardaki yeni siyasi söylem ya da yeni bir çıkış yolu bulma gayretinin bir sonucu olarak da değerlendirmek gerekir. Söz konusu gayretler basın alanında da kendini göstermeye çalışsa da Osmanlı Devleti’nin 1911-1918 yılına değin yaşadığı aralıksız savaş süreci, toprak kayıpları ve akabindeki müttefiklerin işgali sosyalist basının gelişmesine engel teşkil ettiğini belirtmek gerekir.

Sosyalist basın Millî Mücadele Döneminde Anadolu’da bir nebze olsun yeşerme gayreti içerisinde olmuştur. Ancak çalışmanın ileriki safhalarında detaylıca ele alınacak bu konuda sosyalist neşriyatta Anadolu’da ciddi bir etkinliğe sahip olamadığı da tespit edilmiştir. Bu hususta Millî Mücadele’nin önder kadrosunun yaptırımlarının da etkili olduğunu vurgulamak gerekir.

3.2.1. Bolşevik Devrimi’nin Basındaki Yankıları

Çarlık yönetimi altındaki Rusya 19. yy.’ın ikinci yarısından itibaren ekonomik buhranlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Söz konusu süreçte Çar ve saray erkânının refah düzeyi yüksekken, halkın içinde bulunduğu yaşam seviyesi çok düşüktür. Ülkedeki huzursuzluğu arttıran diğer bir noktada Çar’a bağlı bazı guruplarında ülkedeki ekonomik yokluktan halk kadar etkilenmemesidir. Bu durum Rus aydınlarını rahatsız etmiştir. Rusya’daki ekonomik ve siyasi şartlarında etkisiylede sosyalist fikir ülkede taraftar bulacak nitelik kazanmıştır. Nitekim iktidar ve üretim araçlarının halk tarafından kontrol edildiği politik örgütlenme modeli olan sosyalizm, Rusya’da taraftar bulacaktır. Sosyalizm, komünizmin ön aşamasıdır. Sosyalizmde yalnızca üretim araçlarının ortaklığı söz konusu iken komünizm ’de kullanılabilir sarf olunabilecek her şeyin ortak ve eşit şekilde paylaşımı söz konusudur.⁶⁵ Aralarında belli farklılıkları olan bu kavramların Osmanlı basınında eş anlamlı gibi birbirleri yerine kullanıldığını da belirtmek gerekir. Ancak siyaseten bu farklar Rusya’da çeşitli gurupların oluşmasına etki etmiştir. Proletarya olarak adlandırılan ezilen işçi, amele, çiftçi sınıfın hak arayışı bu sistemi besleyen önemli kaynaktır. Bu tür siyasi tartışmalar karşısında Çarlık rejimi ise hak arayan insanları baskı ve şiddetle yıldırmaya çalışmış. Petersburg’da Kışlık Saray önünde 140 bin kadar işçi aileleri ile eylem yaparak Çar’la görüşmek istemiştir. Çar II. Nikola, bu talebe karşılık silahlı insanlar üzerine ateş açtırdı, iki binden fazla kişinin hayatını kaybettiği (9 Ocak 1905) kanlı pazar olarak adlandırılan eylem sosyalist rejimi

⁶⁴ Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi’ne*, (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012) 48-49

⁶⁵ Halil Rifat, *Sosyalizm*, (İstanbul: Sanayi Nefise Matbaası, 1933), 7

benimseyenleri daha da kamçıladi.⁶⁶ Neticede örgütlenmede Lenin önderliğinde hareket eden Bolşevikler daha etkin olmaya başladı. Devrim isteyen ancak yöntem bakımından fikri ayrılığa düşen Menşevikler ise Rusya’da sosyalizmi isteyen diğer bir siyasi gurubu oluşturdu.

Menşevikler ve Bolşevikler arasında fikri ayrılıklar mevcuttur. Menşevikler Komünist Parti’nin merkez komitesinde azınlık durumunda kaldıkları için Menşevik olarak adlandırıldı. Yönetimde etkin olan Lenin önderliğindeki guruba da çoğunluk anlamında Bolşevik denmiştir.⁶⁷ Menşevikler, Marksist amaçlar taşıyan herkese açık bir parti önerirken, Lenin partinin askeri komuta disiplini içinde profesyonel devrimcilerle sıkı bir birlik içerisinde ilerlemesini öngörüyordu.⁶⁸ İki gurup arasındaki diğer bir fark ise komünist rejimi hâkim kılma yönteminden kaynaklanıyordu. Menşevikler, Demokrasi içinde kalarak mutedil yolu tercih ederken, Bolşevik kanat şiddet ve dikta yöntemiyle de olsa hareket etmeyi öngörüyordu.⁶⁹ Bu fikri altyapının ihtilalden sonraki Rusya’da iç savaşın itici gücü oluşturduğunu unutmamak gerekir. Neticede Lenin teşkilatçı yeteneğiyle Rusya’da devrim yapacak siyasi kadroyu etrafına toplamayı başarmıştır.

1917 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşının ekonomik şartları Rusya’yı daha da kötüleştirmiş, Çanakkale Cephesi üzerinden beklenen müttefik yardımı ulaşmamıştır. Petograd’da halk; ekmek istiyoruz, kahrolsun savaş, kahrolsun Çar pankartlarıyla eylem yapmış, olaya müdahil olması beklenen askerler ise eylemcilere katılınca hükümdar çaresiz kalmıştır.⁷⁰ Böylece Şubat devrimi gerçekleşmiş, Çar tahtan indirilmiştir. Şubat devrimini ise Ekim devrimi tamamlayacaktır. Ancak Lenin önderliğinde Bolşeviklerin, ülkeye tamimiyle hâkim olması 1917’den 1922’ye kadar uzanan bir iç savaş mücadelesi sonunda gerçekleşebilmiştir.

Devrik lider Çar’ın generalleri ile bürokratlarının oluşturduğu Beyazlar, Bolşevik Kızıllara karşı mücadele içine girmişlerdir. Amiral Kolçak, Denikin gibi ünlü komutanlar Beyazlar olarak adlandırılan Çar taraftarlarının etraflarında toplayarak Bolşeviklere karşı mücadele vermişlerdir. İngiltere ve Fransa gibi devletler de Beyazlara destek vererek Çarlık rejimini ayakta tutmaya çalışmışlardır. Rusya’da Beyaz ve Kızılların yanı sıra birde bağlantısız olarak tarif edebileceğimiz Yeşiller gurubu oluşmuştur. Yeşiller, Kızılların zorunlu askerlik kampanyalarına ile taşradaki vergi ve üretim anlayışlarına karşı çıkan daha çok yerel köy topluluklarının silahlı kanadı olarak hareket etmişlerdir.⁷¹ Bolşevikler iç savaştaki bu çok yönlü güç odaklarına karşı iç cephede güçlü olmak adına

⁶⁶ *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi*, Haz Olcay Geridönmez, (İstanbul: Kor Yay., 2017), 80

⁶⁷ E. H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrim 1*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 41

⁶⁸ Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011), 504

⁶⁹ E. H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrim 3*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 38

⁷⁰ *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi*, Haz. Olcay Geridönmez, (İstanbul: Kor Yayıncılık 2017), 222

⁷¹ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar*, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011), 563

Orta Asya ve Doğu Avrupa'ya özgürlükler vadederek yol almaya çalışmıştır. Söz konusu süreçte Bolşevik ordularının zaferlerini Anadolu basınında yer almıştır.⁷²

Bolşevik Ruslar ülkede iç savaş ile mücadele ederken dünya sosyalistlerin yönetim merkezi Enternasyonal'i de etkileri altına alarak içerde ve dışarda büyük başarı elde etmişlerdir. Bu hassas süreçte güney komşusu Türkiye ile yakından ilgilenen Sovyet Rusya idaresi, Anadolu yönetimi ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bolşevikler, Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin emperyalist güçlere karşı olan mücadelesini desteklemiştir. Rusya yönetimi bu hamlesi ile Çarlık rejimini destekleyen emperyalist güçleri sınırından uzak tutmayı hedeflemiştir. Sovyet Rusya yönetiminin bir hedefi de dünyada sosyalizmi hâkim kılmaktır. Bu amaç için Enternasyonal kurumu ile beraber hareket eden Bolşevikler Anadolu'da sosyalist fikrin hâkim olması için çok yönlü propaganda faaliyetleri de yürütmüşlerdir. Propaganda faaliyetlerinin etkin olduğu alanlardan biride basındır. Basın yanında muhtelif yollarda kullanılmıştı ancak Sovyet Rusya idaresi Anadolu'daki faaliyetlerinde Ankara yönetimini karşısına alacak manevralardan da uzak durduğunu belirtmek gerekir.

Millî Mücadele Döneminin hassasiyeti içerisinde Sovyet Rusya ile Ankara yönetimi karşılıklı menfaatleri çerçevesinde işgalcilerinin planlarını bozacak adımlar atmayı başarmışlardır. Karşılıklı oluşan bu teveccüh ve siyasi ilişkiler, Türk basını tarafından da yakından takip edilmiştir. İyi ilişkilerin yanında şunu da belirtmek gerekir ki Sovyet Rusya neşriyat alanında gazeteleri önemli birer propaganda aracı olarak da kullanmıştır. Bunda Komünist Enternasyonal kurumunun etkisi büyüktür. Rusya'nın Enternasyonal'de hâkim olmaya başladığı 1920-1921 yıllarında daha örgütlü çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira Enternasyonalde basın bölümü bulunmaktadır. Enternasyonal'in basın bölümü, neşriyatın haber ve yorumlarını etkileyecek faaliyetlerde bulunmuştur. Bu etkinlik dönemi TBMM yönetiminin Anadolu'daki otoritesini sağlamlaştırdığı bir döneme tekabül ettiğini de belirtmek gerekir. Rusya'daki gelişmeleri ve Rusya basınına takip eden Türk neşriyatında bu etkinin izlerini gözlemlemek mümkündür.

Rusya'daki 1917 devriminin ve akabindeki gelişmelerin Türk neşriyatında ilk yankılandığı yer İstanbul basınıdır. Osmanlı başkentinde bu gelişmeler dikkatle takip edilmiştir. Zira Kafkas Cephesi'ndeki yenilgiyle Anadolu içlerine ilerlemiş olan Rus ordusunda çözümler başlamış ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'nde eli rahatlamıştır. Türk basınının başkenti konumundaki İstanbul neşriyatı bu gelişmeleri yakından takip etmiştir. Nitekim 4 Ocak 1917'de *Sabah* gazetesi Rusya'da İhtilal belirtilerinin oluştuğunu okuyucularıyla paylaşmıştır.⁷³ Şunu da belirtmek gerekir ki Rusya'da julyen takvimi kullanıldığından sosyalistlerin Şubat ve Ekim devrimleri miladi

⁷² Denikin ordusu perişan oldu Bolşevikler çokça esir aldı, Kazakların önemli kısmı Bolşeviklere iltihak etti. Bkz *Açık Söz*, (4 Nisan 1336/1920), sayı 41, 2

⁷³ *Sabah*, (4 Ocak 1917)

takvime göre Mart ve Kasım aylarına denk gelmektedir. Dolayısıyla Şubat devrimi gazetelerde mart ayında haber olurken Ekim de gerçekleşen devrim de Kasım ayında Osmanlı neşriyatında haber olmaya başlamıştır. Nitekim *İkdam* gazetesi Şubat devrimini mart ayında haberleştirmiştir. Gazete Viyana'dan edindiği bilgiye göre “Rusya’da azim ihtilal kopmuştur” diyerek okuyucularına Bolşevik İhtilalinin gerçekleştiğini ilan etmiştir.⁷⁴ İhtilalle birlikte Sovyet Rusya haberlerinin İstanbul gazetelerinde yer bulmaya başladığı görülmektedir. Nitekim *Tasvîr-i Efkar*’da 1917 Kasım’ında Lenin’in programını yayınlamıştır.⁷⁵

İhtilal sonrasında Rusya’da iç savaş süreci başlamış olup Sovyet Lider Lenin ülkesindeki Müslümanların desteğini almak için hamleler yapmıştır. Bu tür politik adımların yansımaları basında görmek mümkündür. *Tasvîr-i Efkar*’da *Pravda* gazetesinden alarak yaptığı haberde “Lenin Müslümanlara muhtariyet vaat ediyor” başlıklı haberini yayınlamıştır. Söz konusu beyanname ile Müslümanların yoğunlukta olduğu şehirlere hitap ediliyordu. Beyannamede, harekât bittiğinde ordunun geri çekileceği Doğu Müslümanlarının Avrupa baskısından kurtulacağı bu nedenle Lenin’e destek olunması gerektiği talep ediliyordu. Propaganda amaçlı yayınlanan beyannamede Rus birliklerinin özgürlüğü sağlayacak kuvvet olarak sunulması dikkat çekmektedir.⁷⁶ Bu haberleri Rusya’daki iç savaşta Müslüman ahalinin desteğini alma gayreti ile ilişkilendirmek gerekir. *Tasvîr-i Efkar*’daki başka bir haberde ise Rus matbuatının gizli antlaşmalara ait evrakları neşre başladığı bilgisini paylaşıyordu. Diplomasi tarihinin “en şayan-ı hayret” olayı olarak tanımlanan bu girişim İngiliz gazetelerindeki haberlere dayandırılarak aktarılmıştı. Fanatik sosyalistler olarak tanımlanan Lenin taraftarlarının gizli antlaşmaları içerecek olan “Sarı Kitap” hazırlamakta oldukları, ayrıca sosyalist gazetelerin antlaşmaları yayınlamaya başladıkları aktarılmıştı.⁷⁷ Söz konusu girişimler Sosyalistlerin, Çarlık rejimini reddi mirası olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte neşriyata yansıyan haberler Sovyet Rusya’nın, Çarlık yönetiminden farklı bir devlet olduğunu dünya kamuoyuna duyurmasının da bir gayretiydi. Bu girişimlerin İtilaf devletlerinin, Çarlık Rusya’sından arta kalan güçleri destekleyerek sosyalistlerin başarısız olması için çaba sarf etmeye yönelten başlıca sebeplerdendir.

3.3. I. Dünya Savaşı Sonrası Basının Durumu

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı Devleti’nin sonunu hazırlayan bir antlaşma hüviyetindedir. Antlaşma, Limni Adasının Mondros Limanında Agamemnon Zırhlısında 30 Ekim 1918’de imzalanmıştır. Osmanlı Devleti’ni temsilen donanma komutanı Rauf Orbay heyet başkanırken, İtilaf devletleri

⁷⁴ *İkdam*, (16 Mart 1917)

⁷⁵ *Tasvîr-i Efkar*, (10 Kasım 1917)

⁷⁶ *Tasvîr-i Efkar*, (17 Aralık 1917)

⁷⁷ *Tasvîr-i Efkar*, (27 Kasım 1917)

adına ise Akdeniz bölgesi İngiliz Başkomutanı Amiral Calthorpe imza yetkisiyle katılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın on ikinci maddesi, hükümet haberleşmeleri dışında bütün telsiz, telgraf ve kablo iletişimin müttefiklerce denetim altına alınması hükmünü taşımaktadır.⁷⁸ Söz konusu madde ile basının en önemli haber kaynaklarından biri telsiz ve telgraflardan elde edilen ajans haberlerinden neşriyatın mahrum kalınması anlamına geliyordu. İtilaf Devletlerinin İstanbul işgal komiserlikleri başlangıçta basınla ilgili cezai yaptırımlar konusunda bir açıklama yapmadılar. Ancak işgal kuvvetleri komutanlığının İstanbul'daki uygulamaları II. Abdülhamit Dönemi ve İttihat Terakki dönemini mumla aratacak mahiyettedir. İtilaf devletleri İstanbul'daki işgal komiserlikleri aracılığıyla İstanbul basını yanında Anadolu'daki neşriyat içinde yaptırım uygulamaya çalışmışlardır. Damat Ferit Paşa Hükümeti İtilaf Devleti temsilcileri ile bu hususta uyum içinde çalışmıştır. Nitekim gazeteler hem itilafçı matbuat kontrol komisyonu hem de hükümet tarafından sıkı bir sansüre uğramıştır.

İtilaf Devletlerinin İstanbul işgal yönetimi, ilk etapta çeviri bürosu kurmuştur. Söz konusu büro istihbarat faaliyetlerini yürütmekte olup iki tercümanda büroda görev yapmıştır. Çeviri bürosu günlük Türkçe, Fransızca, Rumca, Ermenice gazete ve dergilerde nasıl haber yapılacağına dair prensipleri belirleyip Matbuat Umumi Müdüriyetine göndermektedir.⁷⁹ Bu durum basının iki basamaklı bir sansür mekanizmasıyla kontrol edildiğini ortaya koymaktadır. Sansüre uğrayan gazetelerin sayfaları boş şekilde yayınlanmıştır. Bu nedenle özellikle Millî Mücadele yanlısı gazete ve dergilerin İstanbul'da kalması giderek zorlaşmıştır. Gazeteler kapatılınca isim değiştirerek yeniden yayına başlasa da İtilaf Devletleri böyle bir durumun yaygınlaşmasını engellemeye çalışmıştır. Bazı basın mensupları da İstanbul'u terk etmiştir. Ahmet Emin (Yalman), Halide Edip (Adıvar) Ruşen Eşref, Yunus Nadi gibi gazeteciler bunlardan bazılarıdır.⁸⁰ *Sebilürreşad* dergisi ve yazarları da bu süreçte Anadolu'ya geçmek zorunda kalan neşriyat arasındadır.⁸¹

Mütareke Döneminde İstanbul'da millî varlığa muhalif gazetelerin yayınları desteklenmişti. Buna mukabil payitahta Millî Mücadele taraftarı gazeteler zorluklarda olsa ayakta kalmaya çalışmışlardır. Öyle ki bazı makaleler toplumun millî uyanışında önemli yer edinmişlerdir. Nitekim halkı Millî Mücadeleye çağıran Süleyman Nazif'in "kara bir gün" adlı makalesi⁸² sansüre rağmen *Hâdisât* gazetesinde yayınlanmış; yazı, İstanbul'da büyük ses getirmişti. Bunun üzerine Fransız askeri memurları, sansür komisyonu görevlisi Yüzbaşı Aziz Hüdayi Bey'i görevinde usulsüzlük yapmakla itham edip tutuklamıştı.⁸³ Söz konusu dönemde İstanbul'da kurulan Divan-ı Harpte milli varlık

⁷⁸ Seha L Enay, *Mondros ve Sevr Belgeleri*, (İstanbul: İş Bankası Yayını, 2020), 6

⁷⁹ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, (Ankara: Atam Yay., 2014), 461

⁸⁰ Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, (Ankara: Atam Yay., 2007), 26

⁸¹ *Açık Söz*, (22 Teşrinî sani/Kasım 1336/1920), Sayı 97, 3

⁸² Süleyman Nazif, "Kara Bir Gün", *Hâdisât*, (9 Şubat 1335/1919), sayı 63, 1

⁸³ Kemalettin Şükrü, *Mütareke Acıları*, (İstanbul: Selamet Matbaası, 1930), 40-48

yönünde yayın yapan gazeteciler hapsedildiği gibi neşriyat faaliyetlerine ise kapatma cezası verilmiştir. Nitekim Kuvayı Milliye lehinde yayın yapan *Vakit* gazetesi müdürü İsmail Ramiz Bey'in bir ay, *İkdam* heyeti muharrir müdürü Yusuf Kenan Bey'e on beş gün hapis cezası verilmiş olup *İkdam*'ın sekiz, *Vakit*'in ise on gün boyunca kapalı kalmasına meşhur "Kürt Mustafa Divan-ı Harbinde karar verilmiştir."⁸⁴ Haberde geçen Kürt Mustafa Divanı diye ifade edilen Süleymaniyeli Nemrut Mustafa'dır. Kendisi Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde aktif görev alarak mütareke döneminde işgalcilerin hizmetinde birçok vatanseverin hukuksuz şekilde ceza almasını sağlamıştır. Boğazlıyan Kaymakamının şehit edilmesinde etkisi bulunmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Kara Vasıf Bey, Ali Fuad Paşa (Cebesoy), Alfred Rüstem Bey, Dr. Adnan Bey (Adıvar) ve Halide Edip Hanım gibi kişileri gıyaben idama mahkûm edilmesinde mahkeme başkanı olarak aktif rol almıştır. Bu nedenle ilerleyen tarihte yüzellikler listesinde yer alan bir kişidir.⁸⁵

Hukuksuz bir ortamda muhalif gazeteler payitahta daha rahat hareket etmiştir. İstanbul'da *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah* adlı gazeteler Millî Mücadele yönetimine karşı olmanın bayraktarlığını yapmışlardır. Ancak millî varlığa muhalif gazetelerin dahi sansüre uğradığı zamanlar olmuştur. *Peyam-ı Sabah*, Damat Ferit Paşa Hükümeti hakkında yaptığı haberden ötürü sansür komisyonunca bir günlüğüne tatil edilmiştir. Haber "İtilaf sansürü Ferit Paşa aleyhindeki neşriyata müsaade etmiyor" yorumu ile aktarılmıştı.⁸⁶ Anlaşılmaktadır ki İstanbul'daki işgalci güçler, kendileri ya da işbirlikçileri aleyhlerindeki en küçük bir haberin dahi gazetelerde yayınlanmasına tahammülleri yoktur. Bu yaklaşım İstanbul'da muhalif neşriyatın seslerini rahatça duyurulabilmelerine imkân sağlamış ve bölge gazeteciliğinin İstanbul basını ya da mütareke basını olarak tanımlanmasına etki etmiştir. İstanbul basını üzerindeki bu yaptırım politikasının Kurtuluş Savaşı sonuna kadar devam ettiğini belirtmek gerekir. Nitekim Büyük Taarruz akabinde Rauf Bey'in beyanatı İstanbul sansürü nedeniyle şehirdeki gazetelerde yayınlanmamıştır. Söz konusu haber "İstanbul'da sansürün münasebetsizlikleri" başlığında aktarılmıştı.⁸⁷

Mütareke döneminde dikkat çeken bir diğer nokta İttihat Terakki'nin görevden düşmesiyle 1913-1918 yıllarında etkinliği kısıtlanan azınlık basınının İtilaf devletlerinin korumasında yeniden canlanmasıdır. Azınlık basını kendilerine ait matbaaları ve teknik imkanları nedeniyle de yayın faaliyetlerini daha rahat yürütmüşlerdir. Bunun yanı sıra Hürriyet İtilaf Fırkası'nın hükümeti kurmasıyla da İttihatçı basının etkinliği giderek kısıtlanmıştır. Zira Hürriyet İtilaf Fırkası Anadolu'da işgalcilerin kontrolünde adeta

⁸⁴ *Açık Söz*, (26 Temmuz 1336/1920), sayı 65, 2

⁸⁵ Nemrut Mustafa hakkında ayrıntı bilgi için bkz. Feridun Ata, *Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa, Bir İşbirlikçinin Portresi*, (Konya: Palet Yayınları, 2018)

⁸⁶ *Babalık*, (1 /Teşrinî sani/Kasım 1336/1920), sayı 91, 1

⁸⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, (17 Eylül 1338/1922), 2

ittihatçı avı başlamıştır.⁸⁸ Bu durum İttihat Terakki yanlısı basının hareket alanını zorlaştırmıştır.

İtilaf devletleri Millî Mücadeleye muhalif hareket eden basının yayın faaliyetlerine kolaylık sağlamışlardır. Buna mukabil Millî Mücadeleyi destekleyen gazeteler sansüre uğramıştır. O yıllara sansüre uğrayan gazetenin sütunu boş şekilde yayınlanması sıradan bir durum haline gelmişti. İstanbul basınına nazaran Anadolu neşriyatı ise işgalcilerin etkilerine sınırlı oranda maruz kalmış, özellikle işgale uğramamış bölgelerde daha rahat, özgür gazetecilik olduğu söylenebilir. Buna mukabil teknik ve ekonomik yetersizlikler, kâğıda ulaşma güçlüğü Anadolu gazeteciliğinin yaşadığı başlıca zorluklar arasındadır. İşgal kuvvetleri yaptıkları denetimlerle Anadolu'ya kâğıt sevkiyatını engellemeye çalışmışlardır. İstanbul'dan gemi ya da kayıklarla İnebolu Limanı'na ulaşan kâğıtlar muhtelif şehirlere dağılmaktaydı. Ancak sadece işgalcilerin politikaları değil hava şartları da bu yola engeller çıkarabilmekteydi. Nitekim *Açık Söz* "kâğıt kıtlığı" başlığında birkaç aydır ısmarlanan kâğıtların hava muhalefeti nedeniyle ulaşmadığını bu nedenle gazetenin iki sayfa olarak neşretmeye mecbur kaldığını okuyuculara duyurmuştur.⁸⁹ Haber şubat ayında yayınlanmıştı, Karadeniz'in hırçın dalgalarına karşı dönemin gemi ya da kayıklarının teknik kabiliyeti göz önüne alındığında zorlu yolculuklar gerçekleştiğini hesaba katmak gerekir.

Ankara Hükümeti'de gazetelere kâğıt desteği sağlayarak ya da kâğıtlardan gümrük vergisi almayarak basına destek olmaya çalışmıştır. Gazetelere kâğıt desteği hususunda muhtelif zamanlarda bakanlar kurulu talimatnameler yayınlamıştır. Nitekim Bakanlar Kurulu, Ocak 1922'de *Yeni Gün* matbaası için İnebolu limanına 895 top gazete kâğıdı geldiği bunlardan gümrük vergisi alınmaması hususunda talimat göndermiştir.⁹⁰ Benzer bir talimatname *Açık Söz* gazetesi için İnebolu Limanı'na getirilen kâğıtlardan gümrük vergisi alınmaması hususunda Kastamonu Valiliği'ne yazılmıştır.⁹¹ Görülüyor ki İnebolu yalnızca askeri, lojistik sevkiyatında önemli bir yer değildir. Basın alanında verilen mücadele içinde önemli bir konumdadır.

Anadolu'da basın alanında verilen mücadeleye karşı İstanbul işgal komiserliği de propaganda amaçlı gazete çıkararak dünya kamuoyunda Türkiye işgalini haklı gerekçelere dayandırma uğraşı içinde olmuştur. İstanbul İngiliz işgal komiserliği *The Orient News* (Doğu Haberleri) adıyla 1919 ile 1922 yılları arasında İngilizce olarak gazete yayınlamıştır.⁹² *Stanboull* adlı gazete ise Fransız işgal komiserliği kontrolünde yayın yapmıştır.⁹³ Ayrıca *Bosfor* gazetesi de Fransızca yayın yapan bu türdeki diğer bir yayın organıdır. Söz konusu neşriyatın haberleri *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah* gibi diğer muhalif

⁸⁸ Orhan Koloğlu, *Türk Basını*, 26

⁸⁹ *Açık Söz*, (15 Şubat 1336/1920), sayı 34, 1

⁹⁰ BCA, 4-45-8/30-18-1-1, 18.01. 1922

⁹¹ BCA, 6-38-5/30-18-1, 26.11.1922

⁹² Ayrıntı için bkz. Nilgün Gürkan Pazarcı, "İşgalin İmgeleri: The Orient News Gazetesi 1919-1922", *Küresel İletişim Dergisi*, Bahar 2006, Sayı 2

⁹³ Oral, *Türk Basın Tarihi*, 34

gazetelerle birlikte “İstanbul matbuatı ne diyor” başlığında *Hâkimiyet-i Milliye*’de yer yer yayınlandığını belirtmek gerekir.⁹⁴ Bundaki amaç olumsuz haberlerin tekzip edilerek Türkiye halkının sesini dünyaya duyurmaktır. Anadolu’ya karşı yürütülen haksız propaganda gazeteciliğine mukabele edecek yegâne cephe Millî Mücadele yanlısı basındır.

⁹⁴ Haber örneği için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, (25 Teşrini evvel/Ekim 1336/1920), sayı 67, 2

4. MİLLÎ MÜCADELENİN ÖRGÜTLENME DÖNEMİNDE BASININ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNE BAKIŞI

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu yeni bir döneme girmiştir. Mütareke dönemi ya da Millî Mücadele dönemi olarak adlandırılan bu süreçte (1918-1922) Anadolu'daki Türkler, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde büyük bir mücadele ortaya koymuştur. Örgütlenme ve muharebe dönemi olmak üzere iki temel aşaması olan bu sürece basın, şahitlik etmiş ve dönemin önemli unsurlarından biri olmuştur. Öyle ki Millî Mücadele yanlısı yayın yapan gazeteciler yalnızca kalemleriyle değil gerektiğinde silahlı direnişin de bir parçası olmuşlardır. Nitekim İzmir'in işgalinde ilk kurşunu sıkanlardan gazeteci Hasan Tahsin Millî Mücadelenin basın şehitlerinden biridir.⁹⁵

İmparatorluktan millî devlete geçiş, Türk'ün ateşle imtihanı misali zor ve sancılı olmuştur. 1918 yılında başlayan işgallere karşı örgütlü direniş, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla başlamıştır. Nitekim Amasya, Erzurum ve Sivas kongreleri örgütlenmenin büyük adımlarıdır. Mustafa Kemal Paşa mücadelede basının önemi bildiğinden gazeteciliğe büyük önem atfederek Sivas'ta *İrâde-i Milliye* gazetesini çıkartmıştır. Böylelikle kurtuluş hareketi için planlı ya da örgütlü basın diyebileceğimiz evre başlamıştır. Anadolu basını, emperyalist destekli güçlerle karşı mücadeleyi sayfalarına taşıırken Bolşevik Rusya hakkındaki haber yorumlara da genişçe yer vermiştir.

4.1. Millî Mücadele Başlangıcında Basının Genel Durumu

Türk basınının 1919 yılı itibariyle belli bir tecrübeye ulaştığını belirtmek gerekir. Zira II. Abdülhamit Dönemi sansürü akabinde kısa sürelide olsa Meşrutiyetin serbestliği ve İttihat Terakki Partisi'nin yaptırımları gibi süreçler basının zor şartlar altında ayakta kalma kabiliyetini arttırmıştır. Bununla birlikte Osmanlı basını, Balkan ve Birinci Dünya Savaşındaki teknik ve ekonomik imkânsızlıklara rağmen gücünü koruyarak yol almayı başarmıştır. Savaş yılları ve siyasi buhranlar basının siyasallaşmasına ve parti gazeteciliğinin de gelişmesine etki etmiştir. Nitekim siyasi parti gölgesinde hareket eden neşriyatın sayısı az değildir. Bu tür neşriyatta ittihatçıların ön plana çıktığını tespiti yapabiliriz. Zira İttihat Terakki Partisi'nin 1908-1918 arasındaki etkin siyasi rolü basın alanında da yankı bulmuş ve Anadolu'da partiyi destekleyen gazete sayısı artmıştır.⁹⁶ Bu desteğin Millî Mücadelenin başlangıcında da etkin olduğunu belirtmek gerekir. Parti de önemli görevler almış kişiler Anadolu basınında etkin olmuştur. Trabzon'da yayın yapan

⁹⁵ Koloğlu, *Türk Basını*, 46

⁹⁶ Doğrudan doğruya İttihat Terakki Partisi kontrolünde hareket eden neşriyat arasında Selanik'te çıkan *İttihat ve Terakki*, *Hürriyet*, *Rumeli* ve İstanbul'da yayımlanan *Tanin* ile *Şüra-yı Ümmet* gazeteleridir. Bunun yanı sıra *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* gibi parti destekcisi yayınlarda mevcuttu. Ayrıntı için bkz. Mevhibe Savaş, "İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Basın", *The Journal of Turk-Islam World Social Studies* 4/10 (2019), 417

İstikbal gazetesini kurucu müdürü Faik Ahmet Barutçu İttihat Terakki Partisi'nde önemli görevler üstlenmiş olup aynı zamanda Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyesiydi.⁹⁷ Kastamonu'da yayın yapan Millî Mücadeleyi destekleyen *Açık Söz*'ün kurucu müdürü Hüsnü Açiksöz'de de benzer şekilde İttihat Terakki Partisi'nde görev almış olup sonraki süreçte Kastamonu'da etkin bir gazetecilik ortaya koymuştur. Erzurum'da yayın yapan *Albayrak* gazetesi de İttihat Terakki Partisi Erzurum şubesi tarafından kurulmuştur.⁹⁸ İttihatçıların yanı sıra Hürriyet İtilaf Fırkası gibi partilerin de 1919 yılı itibarıyla neşriyatta etkileri görülmektedir. Ayrıca ümmetçi ya da sol anlayışla hareket eden gazetelerde bulunmaktadır. Azınlık basını da işgal yıllarında elde ettiği serbestlikle gücünü koruyarak neşriyata devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetleri basın alanında önemli yankı yapmıştı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkışı ve takip eden süreçte Anadolu'da yayın yapan bazı gazeteler ve yayın merkezleri şöyledir. *İstikbal* (Trabzon), *Albayrak* (Erzurum), *Açık Söz* (Kastamonu), *Öğüt* ve *Babalık* (Konya), *Yeni Adana* (Adana), *İrade-i Milliye* (Sivas), *Hâkimiyet-i Milliye* (Ankara). Özellikle azınlık basının faal olduğu şehirlerde Millî Mücadele yanlısı basının daha da geliştiğini vurgulamak gerekir. Trabzon, Adana, Samsun, İzmir gibi merkezleri buna örnek olarak gösterebiliriz.

Anadolu'da yayın yapan gazetelerin yazar kadrosuna, imtiyaz sahiplerine ya da sorumlu müdürlerinin siyasi geçmişlerine bakarak ilgili neşriyatın yakın olduğu siyasi parti konusunda bir öngöründe bulunabiliriz. Bununla birlikte Gazetelerde çıkan köşe yazıları, haber, yorumlar da ilgili neşriyatın siyasi yönü hakkında bilgi veren önemli delillerdir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki işgal yıllarının gergin siyasi havasında yazarların görüşleri de değişebilmektedir. Nitekim Ali Fethi (Okyar) 1918 yılında *Minber* gazetesine verdiği röportajda artık İttihatçıyım demenin ayıp sayıldığı zamandayız, bir dönem İttihatçı oldum, yanlış gördüğüm noktaları eleştirdim diyerek İttihatçı kimliğinden uzaklaştığını ifade etmeye çalışmıştır.⁹⁹ Dönemin bir başka ismi Mustafa Suphi'de benzer bir dönüşüm söz konusudur. Mustafa Suphi başlangıçta Türk milliyetçiliği duygularını benimseyen, Türk Ocağı faaliyetlerinde yer alan bir kişiydi ancak Rusya'ya gittikten sonra bilinçli bir sosyalist taraftarına dönüşmüştür.¹⁰⁰ Dönemin ünlü simalarındaki bu dönüşümün benzeri Anadolu'daki neşriyatında ve yazarların da yaşanmıştır. Siyasi, sosyal, ekonomik şartların yanı sıra Anadolu'nun işgali basın dünyasını etkilemiştir. Nitekim dönemin önemli yazarlarından Halide Edip (Adivar), Yunus Nadi (Abalıoğlu)'da

⁹⁷ Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde *İstikbal* Gazetesi", *Atatürk yolu Dergisi* 3/10 (1992), 133-168

⁹⁸ Ercan Çelebi, "Millî Mücadele'de Kastamonu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), 106; Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı* (İstanbul: Temel Yayınları, 2006), 19.

⁹⁹ Sebahattin Özel-İşıl Çakan, *Osmanlıdan Millî Mücadeleye Seçilmiş Mülakatlar*, (İstanbul: İş Bankası Yayını, 2010), 72

¹⁰⁰ Ayrıntı için bkz. Turhan Feyzioğlu, *Türk Ocağından Türkiye Komünist Partisine*, (İstanbul: Ozan Yay. 2007)

başlangıçta Wilson Prensipleri Cemiyeti fikirlerini savunurken süreç içerisinde Millî Mücadele önder kadrosunun yanında yer almışlardır.¹⁰¹

Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hareket, kongreler süreciyle direniş faaliyetlerini örgütlemeyi başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi ve askeri alanda yaptığı bu girişimler basın alanında da taşınmıştır. Nitekim Anadolu'nun kurtuluşu için mücadele eden neşriyat millî basın olarak adlandırılmıştır. Bu neşriyat Anadolu'nun işgale uğramamış yerlerinde daha rahat çalışma imkânı bulmuş ve Millî Mücadelenin sesi olmuştur. Bununla birlikte İtilaf devletlerinin sansür politikaları İstanbul ve Anadolu basını arasındaki ayrışmayı daha da arttırmıştır. İstanbul'da rahat çalışma imkânı bulamayan gazeteciler soluğu Anadolu'da almıştır. Böylelikle İstanbul'da Millî Mücadeleye muhalif yayın yapan süreli yayın sayısı da artmıştır. Bunların başlıcaları arasında Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*, Refii Cevat'ın *Almedar*'ı, İngiliz Muhipler Cemiyeti sözcüsü konumunda Sait Molla'nın *Yeni İstanbul*'u, Refik Halit Karay'ın (mizahi) *Aydede* isimli gazetesi bulunmaktadır.¹⁰² İlgili yayınlar *İrade-i Milliye*'de çıkan imzasız köşe yazısında ele alınmıştı. Yapılan değerlendirmede İstanbul gazetelerinin “birer boş kağıt” gibi olduğu yorumu yapılarak “zavallı memleket zavallı, matbuat” ifadeleriyle *Peyam-ı Sabah*'ta yazan Ali Kemal'in düşman ülküsü için yazılar yazdığını vatana ihanet eylediği ilan edilmekteydi.¹⁰³ Söz konusu yıllarda İstanbul'da yaşayan Hıfzı Bey'de hatıratında her gün *Akşam* gazetesi aldığını bazen de *Peyam-ı Sabah* aldığını ancak o gazeteden yazılarından ötürü tiksindiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ İstanbul halkının İtilaf devletleri gölgesinde hareket eden gazeteleri benimsemediği de anlaşılmaktadır. Zira dönemin önemli kalemlerinden muhalif yazar Ali Kemal, İngiliz Kemal olarak isimlendirilmiştir. Bu isimlendirme işgalcileri destekleyen gazetelerin halk nazarındaki değerinin tezahürüdür. Nitekim İstanbul işgalden kurtarıldığında Dârül Fünun öğrencileri öncülüğünde gerçekleşen halk yürüyüşünde Beyoğlu'ndaki Yunanistan merkez binası ile *Peyâm-ı Sabah*'ın yazıhanesi taşlanmıştır.¹⁰⁵

Millî menfaat aleyhinde hareket eden gazetelere karşı Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya ayak bastığı andan itibaren uyarıcı emirleri ile olumsuz neşriyatın etkinliğini kırmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa 23.06.1920 tarihinde Temsil Heyeti adına Sivas'taki 2. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e gönderdiği telgrafta “Amali Milliye aleyhinde propaganda yapan *Peyam*, *Sabah*, *Serbesti*, *Alemdar*” ile aynı fikirde olan gazetelerin Anadolu'ya sokulmaması münasip görülmüştür diyerek tedbir alınmasını istemiştir.¹⁰⁶ Mustafa Kemal Paşa benzer bir emri 28 Nisan 1920'de TBMM Reisi

¹⁰¹ Wilson Prensipleri Cemiyeti 4 Aralık 1919'de kurulmuştur. Halide Edip, Yunus Nadi Abalıoğlu cemiyetin faal üyeleridir. Ayrıntı için bkz. Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, 58

¹⁰² Mustafa Öztürk, “Millî Mücadele Döneminde İstanbul Basının Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları”, *Basın Tarihi II*, Atam 2016, 1100

¹⁰³ *İrade-i Milliye*, (1 Nisan 1336/1920, Sayı 34), 1

¹⁰⁴ Hıfzı V. Velidedeoğlu, *Millî Mücadele Anıları*, Hil Yayın, Şubat 1983, 129

¹⁰⁵ Babalık, 13 Eylül 1922, sayı 990, 1

¹⁰⁶ ATESE İSH-7, Kutu No 586, Gömlek No 85

sıfatıyla Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta yinelemiştir. Millet'in birlik beraberliğini bozacak nitelikte İstanbul'da Kürtçe olarak yayın yapan *Zin* gazetesinin memlekete sokulmasının engellenmesini istemiştir.¹⁰⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın basın konusunda farklı bir emri ise dikkat çekmektedir. Mustafa Kemal Paşa bu emri Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti adı altında birleşen milli cemiyetlerin yönetim kadrosu Heyeti Temsiliye adına yazdığı telgrafta dile getirmiştir. İstanbul gazetelerinin millî hareket mensuplarının resimlerini yayınladığı bu hain hareketin önüne geçmek için teşebbüste bulunulduğu fakat kati surette bu durumun önüne geçmek için çarelerin kısa sürede uygulanması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa bu emriyle Millî Mücadele için çalışan kişilerin hedef olmasını engellemeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Telgraftaki diğer bir nokta ise İstanbul basını ile Anadolu basını arasındaki ayrımın Millî Mücadele başlangıcında dahi hissediliyor olmasıdır.

Millî Mücadele önderleri sadece gazetelere karşı değil muhabirlere karşı da benzer hassasiyetleri taşımaktaydı. Kimliğinden şüphe duyulan gazetecilerin Anadolu'da rahat hareket etmesi engellenmeye çalışılmıştır. Nitekim Kazım Karabekir Paşa 11.05.1920 tarihinde TBMM Başkanlığına gönderdiği telgrafta Ankara'da bulunan Amerikalı gazete muhabirinin İngiliz ajanı olabileceğini, söz konusu kişinin haberleşmesinin sansüre tabi tutulması gerektiğini ayrıca muhabirin Anadolu'da muhtelif yerlere özellikle doğuya gitmesine engel olunması istenmiştir.¹⁰⁹

4.1.1. Anadolu Basınının Haber Kaynakları

Anadolu basınında, bazı şehirlerin yayın kültürü önemli ölçüde gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde muhtelif şehirlerde kurulan vilayet matbaaları da bu duruma olumlu katkı yapmıştır. Şehirlerin konumu, nüfus yapısı, ticaret yollarına yakınlığı gibi farklı etkenler basın hayatının canlılığını etkilemişlerdir. Liman şehirlerinde basın hayatının daha canlı olduğunu vurgulamak gerekir. İzmir, Trabzon, Samsun şehirleri bunlara örnek verilebilir. Gemiler ya da küçük kayıklar, deniz yoluyla uğradıkları bölgelerin gazete haberlerini ve neşriyatını taşıyabiliyordu. Bu durum liman kentlerinin haber merkezi olmasına etki etmiştir. Ayrıca kâğıt sevkiyatında deniz yolunun da kullanılması liman kentlerini matbaacılıkta ön plana çıkarmıştır. Nitekim Kazım Karabekir Paşa, Trabzon vilayetine yazdığı raporda Kafkas gazetelerinin Erzurum'a gönderilmesini talep etmiştir.¹¹⁰ Trabzon şehri bölgenin merkezi liman şehri olmasından ötürü Batum, Tiflis gibi şehirlerin gazeteleri Trabzon'a ulaşabilmekteydi. Trabzon İstihbarat müdürlüğü görevinde bulunmuş olan Feridun Kandemir hatıratında ulaşımda

¹⁰⁷ TİTE Arşivi, Kutu No 21, Gömlek No 57

¹⁰⁸ TİTE Arşivi, Kutu No 28, Gömlek No 147, Belge No 147

¹⁰⁹ ATESE İSH 10, Kutu No 613, Gömlek No 32

¹¹⁰ Mesut Çapa ve Veysel Usta, *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*, (Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları, 1995), 35

kullanılan vapur, motor ve teknelerde yalnızca kaçak ya da casus aramadıklarını bozguncu gazetelerin şehre sokulmasını engellemeye çalıştıklarını ifade ederek bazen *Alemdar* ya da *Peyam-ı Sabah* gibi yayınların bu araçlara saklandıklarını, kirlenmiş yağlanmış olsa da gazetelerin bulunduğunu ifade etmiştir. Feridun Kandemir, Kazım Karabekir Paşa'nın bu gazeteleri yılan olarak tanımladığını belirtmiştir. Erzurum'da *Alemdar* gazetesinin bir nüshasının elden ele dolaşması üzerine paşanın kendisine sitemli mektup yazdığını söz konusu gazetenin Trabzon üzerinden mi yoksa başka yollardan mı Erzurum'a ulaştığının araştırılmasını isteyerek üzüntülerini paylaşmıştır.¹¹¹

Şehirlerin coğrafi konumunun etkisi basına yansımıştır. Nitekim Trabzon'un etkin gazetelerinden *İstikbal*'de, Kafkas Haberleri başlığı altında Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan gazetelerinden haberler aktarılmaktaydı. *İstikbal*'de bu haber akışını liman ticaretinin sağladığı kolaylıkla ilişkilendirmek gerekir. Bazı şehirlerin basın alanında ileri gitmesinin bir nedeni de azınlık nüfusuna sahip olmalarıdır. Anadolu'daki azınlık nüfusu Millî Mücadele döneminde bağımsızlık hayaliyle basın alanında propaganda faaliyetlerine girmişlerdir. Buna mukabil Türk toplumuda haklı sesini duyurmak için gazetecilik alanında faaliyetlerini arttırmıştır. Böylece Azınlık nüfusunun yoğun olduğu şehirlerde neşriyat alanında bir rekabet ortamı oluşmuştur. Ermeni ve Rum gazetelerinin olduğu şehirlerde Türk halkı, özlük haklarını ifade eden millî basın oluşturma, matba kurma arayışına girmiştir. Zira azınlıklar kendi matbalarında Türk gazetelerinin basılmasına güçlük çıkarmışlardır. Nitekim *İstikbal* başlangıçta Rumlara ait olan Mihailidî matbasında basılmıştır. Ancak *İstikbal*'in milli yayın politikası üzerine gazetenin burada basılması engellendiği gibi Rum tüccarlar gazeteye kâğıt satmamaya balamışlardır. Bunun üzerine gazete yöneticileri *İstikbal* matbaası kurmak zorunda kalmıştır.¹¹² Anadolu'da azınlık ve millî basının bir arada bulunduğu İzmir, Samsun, Konya, Adana gibi başlıca şehirlerde bu türden engellemelerle karşılaşmıştır.

Gazeteleri özgün yapan unsurların başında haber kaynakları ve köşe yazıları gelmektedir. Haber kaynağının menşei, gazetede aktarılan bilgi ve yorumları da etkilemektedir. Bu nedenle zamanla her devlet kendi millî ajansını kurarak bilgi kirliliğinin önüne geçip millî menfaatlerini neşriyat alanında koruma gayreti içerisinde olmuştur. Millî Mücadele döneminde Anadolu'da belli başlı haber kaynağı olarak Rus Telsiz Telgraf İstasyonu, İngiliz, Fransız ajansları gibi kaynaklar neşriyat tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak Anadolu basının ana haber kaynağını 6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı teşkil etmiştir.¹¹³ Haber kaynakları gazetenin yayın politikasının da bir göstergesidir. Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa yayınladığı beyannamede mukaddes davanın mücadelesi esnasında dahili ve harici güvenli habere ihtiyacı olduğunu bunu da Anadolu Ajansı'nın sağlayacağını ifade

¹¹¹ F. Kandemir, *İstiklal Savaşında Bozguncular ve Casuslar*, Ercan Matbaası, 1964 İstanbul, 15

¹¹² Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, 109

¹¹³ Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, 40

etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca Anadolu Ajansı haberlerinin köylere kadar ulaştırılması gerektiği Muhafaza Cemiyetlerinin bu doğrultuda tertibat almasını istemiştir.¹¹⁴ Ancak süreç içerisinde gazetelerin Anadolu Ajansı'nın haberlerine ulaşmakta güçlükler yaşadığı da anlaşılmaktadır. *İstikbal* "bari hiç gelmese" başlığında ajans haberinden istifade edilemediği, haberlerin çok geç ulaştığı, bazı haberlerin ise İstanbul gazetelerinden elde edildiğini aktararak Matbuat Müdüriyet Umumiliği Müdürü Ahmet Ağaoğlu'na çağrıda bulunmuş ve Telgraf Müdüriyet Umumiliği'nin dikkati çekilmeye çalışılmıştır.¹¹⁵ *İstikbal* gazetesi ayrıca özel muhabir çalıştırmak, özel telgraf almaya her gazetenin bütçesinin uygun olmadığını bu nedenle Anadolu Ajansı haberlerinin önemini vurgulayarak ellerine ajans haberlerinin zamanında ulaşmadığından yakınmıştır.¹¹⁶ Anadolu basının haber kaynakları aşağıda sıralanmıştır;

1. Telgraf haberleri, telsiz haberleri
2. Ajans Haberleri (Her ülkenin kendi ajansı olduğunu vurgulamak gerekir)
3. Hususi muhabirlerin aktardıkları
4. Yabancı gazeteler
5. Okuyucuların mektupları
6. Azınlık gazeteleri
7. Yabancı muhabirlerden elde edilen bilgiler (Madam Gavlis¹¹⁷ vb.)

4.1.2. Basının Etkinliği

Millî Mücadele basınında haftalık veya on günlük bir haberin tazeliğini koruduğunu belirtmek gerekir. Zira dönemin gazeteleri haftada iki ya da üç defa yayınlanmaktaydı. Kâğıda ulaşım güçlüğü bundaki en büyük etkenlerden biriydi. Gazetelerin yayın sıklığı ekonomik güçleriyle ilgilidir. TBMM açıldıktan sonra Millî Mücadele yanlısı basına kâğıt ve ekonomik destek verilmiştir. Ancak bunun sınırlı miktarda olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim 1919-1920 yıllarında gazeteler önlü arkalı tek sayfa ya da iki sayfa şeklinde yayın yapmaktaydı. TBMM açıldıktan sonra takip eden yıllarda (1921-1922) gazetelerin sayfa sayısı artmış önlü arkalı, üç ya da dört sayfa şeklinde basılmaya başlanmışlardır. Ayrıca gazetelerin 1921-1922 yılında yayın yaptığı gün sayısı da artmıştır.

Anadolu basını muhabirlerinin seyahatleri aracılığıyla birbiriyle haberdardır. Buna ek olarak muhabirlerin mektup ya da telgrafları da o gün için haber aktarımında önemli birer araçtır. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin haber akışında Kocaeli, Kuşadası, Antalya

¹¹⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, (10 Nisan 1336/1920), Sayı 20, 4

¹¹⁵ *İstikbal*, (2 Ağustos 1338/1922), 1

¹¹⁶ *İstikbal*, (11 Kanuni sani/Ocak 1338/1922), 1

¹¹⁷ Madam Gavlis beş Fransız gazetesi adına Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu seyahati sonucunda edindiği intiba halkın hak için savaştığı ve başarılı olacağı yönünde idi. Bkz. Açık Söz, (25 Mayıs 1337/1921), sayı 217, 2

gibi muhtelif yerlerden haber aktarıırken muhabir mahsusadan alınan telgraf ibaresi kullandığı görülmüştür. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin diğer gazetelere göre muhabir ağı daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu basını birbirlerinin haberlerini takip etmekteydi. Edirne'deki *Ahali* gazetesi, Adana müftüsünün *Öğüt* gazetesine verdiği röportajı sayfalarına taşıyarak Adana'da işgalcilerin mezalimini haberleştirmiştir.¹¹⁸ Edirne'deki *Ahali*'nin, Adana'daki gelişmelere *Öğüt* gazetesi aracılığıyla ulaşması ve bunu sayfalarına taşıması Anadolu basınında haber akışının etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Dönemin şartları göz önüne alındığında Adana ile Edirne şehri arasındaki haber trafiği, basının etkinliğinin delilidir. Bu tür muhabir seyahatleri ya da mektup ile haber aktarımı Millî Mücadele boyunca Anadolu basınında gözlemlenmiştir. Muhabirlerin şehir ziyaretleri ilgili haberleri gazetelerin sayfalarında yer bulmuştur. Nitekim *Yeni Gün* ve *Babalık* gazetelerinin Batı Anadolu muhabiri Ferid Safi'nin Konya ile Adana'yı ziyareti dolayısıyla verdiği beyanatı, *Yeni Adana* gazetesi teşekkür haberi başlığında yayınlamıştı.¹¹⁹ *Vakit* gazetesi muhabiri Ahmet Emin Bey'in Adana ve Maraş havalisine ziyareti de buna birer örnektir.¹²⁰ *Albayrak*'ın Konya muhabirinden¹²¹ alarak yaptığı haberleri de göz önüne alınca Anadolu basınında etkin bir muhabir ağı bulunduğunu belirtmek gerekir.

Millî Mücadele basınında üzerinde önemli durulan konulardan biri daha çok okuyucuya ulaşma kaygısıdır. Gazetelerin sivil halk yanında askeri birliklere ulaştırılması konusu, Ankara Hükümeti tarafından üzerinde önemle durulan bir konudur. *Hâkimiyet-i Milliye* bu doğrultuda daha sistemli hareket eden gazetelerdendir. Nitekim Matbuat İstihbarat Müdürü Ahmet Ağaoğlu Bey meclise sunduğu raporda *Hâkimiyet-i Milliye* müdürü ile kontrat yapıldığı adı geçen gazeteye her ay 1100 lira verildiğini bunun karşılığında *Hâkimiyet-i Milliye*'nin de hükümetin düşüncelerini ve propagandasını yaymayı taahhüt ettiğini bildirmiştir.¹²² Bu doğrultuda Ankara Hükümeti'de gazetenin şehir merkezleri yanında askeri birliklere düzenli ulaşması için talimatnameler hazırlamıştır. ATASE arşivinde gazetenin, hangi birliğe kaç adet dağıtıldığına dair düzenli olmasa da raporlar mevcuttur. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 22 Ocak 1921 tarihli ve 100 numaralı nüshası muhtelif askeri birimlere ulaştırılmak üzere toplam 1370 adet gönderilmiştir.¹²³ Arşivdeki 22 Ocak 1921 tarihli rapora göre bazı birliklere gönderilen 100 nolu *Hâkimiyet-i Milliye* adedi aşağıdaki gibidir.¹²⁴

¹¹⁸ *Ahali*, (2 Aralık 1335/1919), sayı 23, 2

¹¹⁹ *Yeni Adana*, (30 Ocak 1338/1922), 3

¹²⁰ *Yeni Adana* (8 Ocak 1338/ 1922), 2

¹²¹ *Albayrak*, (1 Şubat 1336/1920), sayı 64, 2

¹²² Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, 33

¹²³ Rapor için bkz. Ek 2

¹²⁴ ATESE İSH-10, Gömlek No 97, Kutu No 649

Tablo 4.1. Muhtelif Birliklere Gönderilen 22.01.1921 Tarihli *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesi Adedi.

<i>Birlik Adı</i>	<i>Sayı</i>
Şark Cephesi Kumandanlığına	150 adet
Cenup Cephesi Kumandanlığına	340 adet
Garp Cephesi Kumandanlığına	380 adet
Elcezire Cephesi Kumandanlığına	80 adet
Merkez Ordu Kumandanlığına	120 adet
Kastamonu, Bolu ve Havalisi Kumandanlığı	100 adet
2. Kolordu Kumandanlığı	60 adet
Ankara ve Havalisi Kumandanlığı	60 adet
Ankara Zabitan Talimgah Kumandanlığına	80 adet

Garp Cephesi İstihbarat Müdürü’de, Erkan’ı Harbiye İstihbarat Müdürü’ne gönderdiği 23.02.1921 tarihli raporunda Ankara’da çıkan *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinin düzenli olarak ihtiyaca yetecek kadar geldiğini rapor etmiştir.¹²⁵ Garp Cephesi İstihbarat Şubesi’nin başka bir raporunda ise Anadolu gazetelerinin karargâha ulaştıkça her birliğe gönderildiği ayrıca hangi ajansın birliklere gönderileceği konusunda bilgi istenmiştir.¹²⁶ Cephedeki askerlere gazete ulaştırma gayreti yarı resmi *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesiyle sınırlı kalmamıştır. Anadolu’nun diğer gazeteleri de süreç içerisinde okuyucularına çağrı yaparak cephedeki Mehmetçiği habersiz bırakmamak istememişlerdir. Nitekim *Yeni Adana* Gazetesi okuyucularına bir çağrıda bulunarak cephedeki askerlerimizi düşünüyor iseniz elinize geçen gazeteleri okuduktan sonra masa örtüsü ya da ufak tefek şeyler için sargı bezi yapmayın onları posta yoluyla Batı Cephesine yollayın şeklinde telkinde bulunmuştur.¹²⁷ Benzer bir çağrıyı da *İstikbal* gazetesi Büyük Taarruz öncesinde yapmıştır. *İstikbal*, gazetelerin okunduktan sonra atılmamasını Haber Yurduna bırakılmasını buradan gazetelerin cephe boyundaki askerlere gönderileceği ifadesini haberleştirmişti. *İstikbal* gazetesi bu ilanı ilerleyen günlerde tekrar ederek yayınlamıştır.¹²⁸ Böylelikle cephedekilerin gazete okuyabileceği memleketten haberdar olunabileceği aktarılmıştı.

Millî Mücadele önder kadrosu cephedeki Mehmetçiğe gazete ulaştırmaya çalışırken işgalci güçler de uçakları kullanarak kendi propagandalarını yapan gazeteleri cephedeki askerin üzerine bırakmışlardır. Askeri yazışmalarda işgalcilerin uçaklarından gazeteler atıldığı da rapor edilmiştir. Adana Cephesi’nin statejik mevkielelerinden olan Kavaklıhan’daki Sağ Cenap Gurubu Komutanı Cemal Bey 15.05.1920 tarihinde Merkez Mıntika Kumandanlığına gönderdiği raporunda “dün akşam bir düşman tayyaresi 10’u 10 geçe karargâh üzerinde uçarak kilitli makarada *Ferda* gazetesini” attığını rapor etmiştir. Söz konusu gazetede fetva olduğu olduğunu buna mukabil Komutan Cemal

¹²⁵ ATESE İSH- 10, Kutu No 653, Gömlek No 109, Fh. 9(1-2)

¹²⁶ ATESE İSH- 10, Kutu No 653, Gömlek No 109, Fh. 9(1-2)

¹²⁷ *Yeni Adana*, (5 Mart 1338/1922), 1

¹²⁸ *İstikbal*, (19 Temmuz 1338/1922), sayı 664, 2

Bey’de askerlere fetvayı çürütecek şekilde açıklamada bulunduğunu bildirmiştir.¹²⁹ Benzer bir durumda 11 Aralık 1920 tarihli bir raporda kayıt edilmiştir.¹³⁰ Askeri arşivdeki raporun içeriğinde Abacılar mevkiine düşman uçağının iki tomar gazete attığını rapor edilmiştir. Rapora konu olan Abacılar mevkii yeri tespit edilemese de işgalci kuvvetlerin uçaklarla, propaganda gazetelerini Anadolu üzerinde atmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

İstanbul Hükümeti’nin de söz konusu süreçte basın üzerinde etkinliğini korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Anadolu Basınındaki hareketlilik İstanbul Hükümeti tarafından dikkatle takip edilmiştir. Hatta İstanbul Hükümet’i görüşlerini aktarmak üzere bazı gazetelerin desteklenmesini istemiştir. Bu gazetelerden biri Abdullah Zühtü yönetimindeki *Yeni Gazete*’dir. İstanbul Hükümeti, *Yeni Gazete* için Anadolu şehirlerinde abonman toplama gayreti içerisinde olmuştur. Dahiliye Nezareti’nden, Adliye Nezaretine gönderilen 16 Nisan 1919 tarihli tezkirede *Yeni Gazete* kurulduğu Hükümetin görüş ve politikalarının başarılı olması için bu gazetenin faaliyetlerine destek olunması istenmiştir.¹³¹ Dahiliye Nezareti 20 Nisan 1919’da bu talebini Anadolu’daki valiliklerine bildirilmiştir. Adana, Maraş, Edirne gibi vilayetlere yazılan emirde *Yeni Gazete*’ye ahalinin abone olması talep edilmiştir.¹³² Nitekim Kayseri Mutasarrıflığı, 6 Mayıs 1919’da Dahiliye Nezareti’ne bildirdiği raporda *Yeni Gazete*’ye otuz kişilik abonman sağlandığı ifade etmiştir.¹³³ Şunu da belirtmek gerekir ki *Yeni Gazete*’nin İstanbul Hükümeti kontrolüne girmesiyle yayın politikasının değiştiği görülmüştür.

Yeni Gazete hükümet kontrolüne girmeden evvel yayınladığı haberlerde döneme yönelik ağır eleştiriler dikkat çekmektedir. “Sansür gazetelerin kâbusu” başlıklı haberde İtilaf temsilcilerinin yönlendirmesi ile hükümet memurlarının sansür uygulaması eleştirilerek Kanun-ı Esasi’nin basını özgür bıraktığı vurgusu vardır. Haberde ayrıca Hükümet eğer basına sansür uygularsa kendi kuyusunu kazar yorumu da yapılmaktadır.¹³⁴ *Yeni Gazete*’nin 1918’in aralık ayında yaptığı haberde ise “Matbuatımızın Hali” başlıklı haberde memleketin içine düştüğü durumdan dert yanılarak “meslektaşlar memleketin hali, içim parçalanıyor. Acaba daha ne göreceğim. Gazeteler efkarın hissiyatının tercümanı olacak fakat hiç de öyle değil” denilerek dönemin hissiyatına uygun hareket etmeyen gazeteler eleştirilmiştir.¹³⁵ Gazetenin aralık ayındaki başka bir haberinde ise “Habersizlik Derdi” başlığında İtilaf devletlerinin basına uyguladığı yaptırımlar hissedilmektedir. “Avrupa’da biz Türkleri alakadar edecek tarzda neler oluyor. Kim bilir!” Kimden nasıl haber alınacak her yol kapalı. Önünü göremeyen körlere benziyoruz” denilerek İstanbul’da gazetelerin en önemli haber kaynağı posta ve

¹²⁹ ATESE İSH 15, Kutu No 1053, Gömlek No 60, Fh. 31(1-3)

¹³⁰ ATESE İSH 15, Kutu No 1057, Gömlek No 208, Fh. 89

¹³¹ BOA, DH. KMS, 52-5/71/2

¹³² BOA, DH. KMS, 52-5/71/2

¹³³ BOA, DH. KMS, 52-5/71/2

¹³⁴ *Yeni Gazete*, (30 Teşrinî sani/Kasım 1918), sayı 1, 1

¹³⁵ *Yeni Gazete*, (1 Kanunu evvel/Aralık 1918), sayı 2, 1

telgraflardan mahrum bırakıldığı izah edilmişti.¹³⁶ Haberdeki yorumda düşündüklerini yazamadıklarını en büyük sorunun habersizlik derdi olduğu izah edilmişti. Muhtemelen gazetenin düşündüklerimizi yazamıyoruz ifadesi sansüre takılmamak hassasiyetiyle ilgilidir. Nitekim söz konusu gazetenin incelen nüshalarında zaman zaman sansüre uğradığı görülmüştür. *Yeni Gazete*, Bolşeviklerle ilgili bir haberinden ötürü sansüre uğradığı görülmüştür.¹³⁷ Zira İtilaf devletlerinin işgal komiserliği Bolşevik haberlerin İstanbul'da yankılanmasını istememektedir.

Bâb-ı Ali'nin, Abdullah Zühtü yönetimindeki *Yeni Gazete*'yi 1919 yılında valiliklere okunması için tavsiye etmesinden sonra incelenen nüshalarda ise söz konusu döneme yönelik eleştiriler azaldığı gibi pozitif yönde haberler yapılmıştır. Hatta işgalcilerin haberlerini halka duyuran gazeteye dönüşmüştür. Öyle ki Yunanistan'ın İzmir işgal komiserliğinin halkın elindeki silahlara el koymak için yayınladığı beyanname dahi gazetede yerini almıştır.¹³⁸ *Yeni Gazete*'nin haber akışındaki bu dönüşümü bağımlı gazeteciliğin bir örneği olarak değerlendirmek gerekir. İstanbul Hükümeti belli gazeteleri destekleyerek İstanbul ve Anadolu'da etkinliğini koruma gayreti içerisinde olmuştur.

Bâb-ı Ali'deki yazışmalarda İstanbul Hükümeti'nin de dış basını da takip ettiği anlaşılmaktadır. Erkan-Umumiye tarafından padişaha yazılan yazıda *Matin* gazetesindeki makale değerlendirilerek İngiliz-Fransız ihtilafı izah edilmişti. Yazıda ayrıca Güney Cephesinde Fransızların İngilizlerden daha ileriye gittiği. İngilizlerin işgal etmediği Zeytun'un dahi Fransızlarca işgal edildiği ifade edilmiştir. İşgalcilerin Müslümanlara karşı uyguladığı zulüm Fransız generale yazılan mektupla protesto edildiği açıklanmıştır.¹³⁹ Hükümette 1919 yılı içerisindeki bu yazışmaların zamanla işgal komiserliği iradesinde hareket eden idareye dönüştüğünü de söylemek gerekir. Zira İstanbul'da *Peyam-ı Sabah*, *Alemdar* gibi gazeteler rahat çalışma imkânı bulurken Millî Mücadele yanlısı haber yapan gazete ve gazeteciler kovuşturmaya uğramıştır. Bu kovuşturmalardan kurtulabilenler Ankara'ya doğru hareket ederek basın faaliyetlerini Anadolu'da sürdürmüşlerdir.

İstanbul Hükümeti ve azınlık gazetelerinin faaliyetlerine karşı Millî Mücadele yanlısı Anadolu basını da abonman sayısını arttırmak için mücadele etmişlerdir. Özellikle Anadolu'da müdafai hukuk cemiyetleri bünyesinde hareket eden bu gazeteler satış rakamlarını ve okuyucu sayısını artırma gayreti içerisinde olmuşlardır. Vilayeti Şarkıye Müdafai Hukuku Milliye Cemiyeti, Erzurum Müftülüğüne 12 Nisan 1919'da yazdığı yazıyla “cemiyetin neşri efkarını” kurtuluş fikirlerini yaymak için Fransızca yayın yapan “Memleket” *Le Pays* ve Türkçe yayınlanan *Hadisat* adlı iki gazeteye destek olunmasını istemiştir. Bir senelik abone bedelinin altı yüz guruş olduğu cemiyetin bu miktarı

¹³⁶ *Yeni Gazete*, (5 Kanuni evvel/ Aralık 1918), sayı 6, 1

¹³⁷ *Yeni Gazete*'nin 7 Kanunu evvel/Aralık 1918, sayı 8, 2 nüshasında “Bolşevikliğin İki Safhası” haberi sansüre uğramıştır. İlgili gazete nüshası için bkz. Ek 3

¹³⁸ *Yeni Gazete*, (21 Haziran 1919, sayı 201), 2

¹³⁹ BOA, HR. SYS., 2534/7/67, 14 Aralık 1919

sağlayacak kişileri abone edilmesi istenmiştir. Cemiyet, gazetenin “ırkı ve medeni hukuk mukaddesasının müdafası maksadıyla neşr” olduğunu dolayısıyla bu yayınları daha çok kişinin okumasını hedeflemektedir.¹⁴⁰

Anadolu gazeteleri daha çok okuyucuya ulaşma gayretiyle satış noktaları hakkında zaman zaman bilgiler aktarmışlardır. Gazetelerin böylelikle daha ulaşılabilir olmayı amaçladıkları ortadadır. Gazetelerin satış noktaları yayın akışında yer alabilmekteydi. Nitekim önemli yayın merkezlerinden biri olan Adana’da, İstanbul basınının gazeteleri ile diğer neşriyatın Adana Hükümet Konağı yakınındaki Mahmud Ağa dükkânından ulaşılabilirdi.¹⁴¹ Dikkat çeken bir diğer durum ise gazetelerin Anadolu dışında da ulaşılabilir olmasıdır. *Yeni Adana* gazetesinin bir haberi, okuyucu kitlesi yalnızca Anadolu ile sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Zira *Yeni Adana* yayınladığı haberde Beyrut’ta gazetenin bayisi bulunduğunu haberleştirmişti. Beyrut’taki Maruz Çarşısı’nda Emel Kitapçihanesinde *Yeni Adana*’ya ulaşılabilirdi.¹⁴² Bunun yanı sıra ülke dışındaki gazeteler de resmi yollardan da becayiş edilebilmekteydi. Nitekim Tiflis’teki Sovyet Elçiliği kuryeleri iki günde bir sınırdan geliş ve gidişlerde Anadolu gazetelerini temin etmekte iken buna mukabil Tiflis gazetelerini de Trabzon’da bulunan 3. Fırkaya gönderilmekte idi.¹⁴³ 3. Fırkaya ulaşan bu haberlerin Kazım Karabekir Paşa ve Ankara merkezi hükümetine ulaştırıldığını hesaba katmak gerekir. Böylelikle Anadolu komşu coğrafyalardan haberdar olabilmekteydi. Resmi kanallarla yabancı basından haberdar olunabildiği gibi yerel basın ile de çevre ülkelerin gazeteleri sayfalarına taşınabiliyordu.

Komşu coğrafyaların haberlerinin Anadolu basınına yansması sınır oldukları bölgelere göre değişiklik görülmekte idi. Kafkasya ve Orta Asya menşeli neşriyatın haberleri *İstikbal* ve *Albayrak*’a yansımaktaydı. Balkan coğrafyasının haberlerine ise İstanbul basını aracılığıyla ulaşılabilirdi. Suriye, Lübnan bölgesindeki gelişmeler *Yeni Adana*’nın sayfalarına yansımaktaydı. Akdeniz’deki gelişmeler ise Konya basınının Antalya’dan edindiği haberler aracılığıyla aktarılmaktaydı. Bütün bu yayın akışında en farklı ajansların haberleştirildiği yer İstanbul basınıdır. Anadolu basını günlük olarak İstanbul basınına takip edebilmekteydi bu durumu haber akışlarında gözlemlenebilmektedir. *İstikbal* gazetesi, Ekim 1920’de Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin istifa edip yerine yeni Hükümet kurulması konusunda İstanbul gazetelerinin yorumlarını baş makalelerinden alıntı yaparak sayfasına taşımıştır. *İstikbal*’in söz konusu haber için alıntı yaptığı İstanbul gazeteleri arasında, *Akşam*, *Alemdar*, *Tercümanı Hakikat*, *Sabah*, *Vakit*, *İkdam* bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bu tür alıntı haberler gazetelerin İstanbul basınına da

¹⁴⁰ TİTE, Kutu No 31, Gömlek No: 147 Belge no: 147

¹⁴¹ *Ferda*, (11 Ağustos 1337/1921), sayı 254, 2

¹⁴² *Yeni Adana* (28 Şubat 1338/1922), sayı 223, 4

¹⁴³ ATASE İSH 10, Kutu No 619, Gömlek No 87, Fh 26(1-3)

¹⁴⁴ *İstikbal*, (27 Ekim 1336/1920), sayı 184, 1

dikkatle takip ettiğini ortaya koymaktadır. Gazeteler takip ettiği kaynakların haberlerine kimi zaman tezip haberleri yaparak da tepkilerini ortaya koymuşlardır.

Yeni Adana gazetesi “yalancı muhabir” başlığında Beyrut’ta yayın yapan *El Vatan* gazetesinin Fransızca yayın yapan (Lasiri) gazetesinden alarak aktardığı haberi eleştirmiştir. Haberin içeriğinde Mustafa Kemal Paşa’ya bir gurubun suikast planladığı, orduda çok fazla firari olduğu aktarılmış. *Yeni Adana*, haberi yapan muhabire tavsiye olarak mensup olduğu gazeteye düzmece haber yapmadan önce meseleyi iyice tetkik etmesi yönünde görüş bildirmiştir.¹⁴⁵ Haberin dikkat çeken yönü Beyrut’taki bir gazete haberinin Anadolu basınınca tezip edilmesidir. Nitekim *Yeni Adana* ilerleyen günlerde işgalcilerin Anadolu’nun durumunu vahim göstermek için dışardan satın alınan gazetecilerle aleyhimize haber yapmaktan geri durmuyorlar yorumunu paylaşmıştır.¹⁴⁶

Anadolu basını haber akışında muhabirleri aracılığıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim *Yeni Adana*’nın Mersin gibi çevre şehirlerde muhabirleri bulunmaktadır. *İstikbal*, *Öğüt*, *Babalık*, *Açık Söz* muhabirleri bulunan başlıca gazetelerdir. Ayrıca yabancı gazete muhabirleri ile yapılan mülakatlar da zaman zaman neşriyata yansımıştır. Nitekim Madam Gavlis, Ankara’dan Adana’ya gelip Mersin üzerinden Avrupa’ya hareket ettiği haberi, *Yeni Adana*’nın Mersin muhabiri tarafından haberleştirilmiştir.¹⁴⁷ Dikkat çeken bir diğer nokta Anadolu basını yazar kadrosundaki değişiklikleri okuyuculara aktararak köşe yazılarıyla okuyucu kitlesini etkilemeye çalışmıştır. Anadolu basınında dikkat çeken köşe yazarları *Albayrak*’ta Mithat (Turanlı) Bey ve Cevat Dursunoğlu, *Açık Söz*’de Hüsnü Açıksöz, *Yeni Adana*’da Ahmet Remzi Yüreğir, *İstikbal*’de Faik Ahmet (Barutçu)’dur. *Hâkimiyet-i Milliye* ise daha geniş yazar kadrosuna sahip olup süreç içerisinde yazarların değiştiği de görülmüştür. *Hâkimiyet-i Milliye*’ye yazıları ile katkıda bulunanlar arasında Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Tevfik, Ruşen Eşref, Doktor Adnan, Hüseyin Ragıp, Mahmut Esat, İzzet Ülvi, Doktor Tevfik Rüştü, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi gibi kimseler yer almıştır.

4.1.2.1. Millî Mücadele Döneminde Literatürde Yer Almayan ve Nüsha Örneği Bulunmayan Süreli Yayınlar

Millî Mücadele döneminde Anadolu basınında gazete sayısının dönemin koşullarına göre oldukça iyi olduğunu belirtmek gerekir. Zira Mustafa Kemal Paşa Anadolu’ya çıktığı andan itibaren basın konusunda önemli adımlar atmıştır. Meclis açılmadan (6 Nisan 1920) Anadolu Ajansı kurulmuştur. Böylece milli basına haber desteği sağlanmış olacaktı. 7 Haziran 1920’de ise Matbuat İstihbarat Müdürlüğü kurulmuş başına ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) getirilmiştir.¹⁴⁸ Söz konusu kurumların

¹⁴⁵ *Yeni Adana*, (26 Şubat 1338/1922), sayı 222, 1

¹⁴⁶ *Yeni Adana*, (5 Mart 1338/1922), sayı 226, 1

¹⁴⁷ *Yeni Adana*, (8 Kanun-i sani/Ocak 1338/1922), 1

¹⁴⁸ Oral, *Türk Basın Tarihi*, 61

faaliyete geçmesinin yanı sıra neşriyata sağlanan kâğıt desteği ve nakdi yardımlar Anadolu'daki gazete sayısını artırmıştır. Aşağıda ATESE arşivinden alınan Eylül 1920 tarihli rapora göre Anadolu'daki belli başlı gazeteler ve basım yerleri hakkında tutulan rapor bulunmaktadır. Dönem koşullarına göre gazete sayısının oldukça iyi olduğunu belirtmek gerekir.

Tablo 4.2. Gazete Künye Bilgileri. (ATASE, ISH,10, Kutu N. 586, Gömlek 85,1/4)

No	Gazete İsmi	Yayın Günleri	Kuruluş Tarihi	Yayın Yeri	İmtiyaz Sahibi
1	Hakimiyet-i Milliye	Haftada üç gün	-	Ankara	Recep Zühtü
2	Yeni Gün	Cumartesi hariç her gün	-	Ankara	Yunus Nadi
3	İrade-i Milliye	Haftada iki gün	-	Sivas	Selahattin Bey
4	Millet Yolu	Her gün	22/04/1336	Bursa	Necmettin Bey
5	Albayrak	Haftalık	01/03/1329	Erzurum	Süleyman Necaati
6	Söz Birliği	Her gün	-	Karahisar	Ali
7	Açık Söz	Pazartesi, Çarşamba	-	Kastamonu	Ahmed Hamdi
8	Rehber	Cuma	01/08/1335	Samsun	Hamdi Edip
9	Meşveret	Çarşamba	-	Kayseri	Naci
10	Emel	Çarşamba	-	Amasya	Mehmed Sırrı
11	Şark	Pazartesi hariç her gün	-	Elazığ	-
12	İkaz	Gün aşırı	-	Afyon	Mehmet Şükrü
13	İstikbal	Pazar	1334	Trabzon	Faik Ahmet
14	Öğüt	Her gün	-	Konya	Ali Ahmed
15	Yeni Gün	Cumartesi hariç her gün	05/09/1336	Eskişehir	Arif Oruç
16	Aks-i Seda	Pazartesi	1324	Samsun	-
17	İlşici	Pazar, Salı, Çarşamba	-	-	-
18	Babalık	Haftalık	-	Konya	Yusuf Mazhar
19	Küçük?	Haftalık	-	Kayseri	Ali ?
20	Adapazarı	Haftalık	-	Adapazarı	Haydar
21	Eskişehir	Pazartesi, Çarşamba	-	Eskişehir	Takıyüddin
22	Konya	Haftalık	-	Konya	-
23	Diyarbakır	Çarşamba	-	Diyarbakır	-
24	Yozgat	-	-	Yozgat	Sadık Bey
25	Çankırı	-	-	Çankırı	Rafet
26	Bolu	-	-	-	-
27	Tecelli	Onsekiz günde bir	-	Merzifon	İskender Hakkı
28	Arkadaş	-	-	-	Mustafa Nuri
29	İntibah-ı Milli	-	-	Yozgat	Kemal
30	Bucak	-	-	Urfa	-
31	Kastamonu	Haftalık	-	Kastamonu	-
32	Hilal	-	-	Samsun	-
33	Sivas	Haftada iki defa	-	Sivas	-
34	Dertli	Pazartesi	-	Bolu	İlyaszade Şükrü Bey
35	Kayseri	Resmi	-	Kayseri	-
36	Şark	Pazartesi hariç her gün	-	İzmir	-
37	Enver-i Şarki	Haftalık	-	-	-
38	Karesi	Haftalık resmi	-	-	-
39	Amali Milliye	Haftada iki defa	-	Maraş	Hacı Nuri

Yukarıda belirtilen belli başlı süreli yayınların yanı sıra Anadolu'da literatürde yer almayan gazete ve mecmualar da mevcuttur. Söz konusu yayınları resmi yazışmalarda

ya da arşiv kaynaklarında isim olarak zikredilmektedir. Bazı süreli yayınlardan ise basın faaliyetlerine başlamaları ilanı ile ilgili haberlerle diğer Anadolu gazetelerinde yer almışlardır. Bu tür süreli yayınların literatürde yer almaması ya da örnek teşkil edecek nüshaların bulunmaması dönem koşullarının etkisi yanı sıra ömürlerinin kısa olmasıyla da ilgili olabilir. Ayrıca gazetelerin matbaada sınırlı sayıda basılması yayınların günümüze ulaşmasına engel teşkil eden diğer bir noktadır. Yeni çıkan yayınlar gazetelerde okuyuculara tavsiye edilmekteydi. Nitekim *İstikbal*, Adana’da “*Milli Mefkûre*” adıyla “Nefis Mecmua” yayınlandığını duyurarak okuyucularına tavsiye etmiştir.¹⁴⁹ *Açık Söz* ise Kastamonuda on beş günde bir “*Gençlik*” adında Mecmua çıkacağı duyurarak okuyucularına tavsiye etmektedir.¹⁵⁰ *Açık Söz*’ün başka bir mecmua tavsiyesi de Ankara’da basılan “*Kalem*” ismini taşıyan yayındır.¹⁵¹ Yeni çıkan yayınların tanıtımının sadece Anadolu ile sınırlı olmadığını da belirtmek gerekir Bu konuda farklı bir örnekte *Yeni Adana* gazetesinde ilanında duyurulmuştur. *Yeni Adana*, Berlin’de Türkçe olarak *İslam* gazetesinin yayın hayatına başladığını ilan etmiştir.¹⁵² Nüsha örneği bulunmayan bazı süreli yayınlar ise araştırma eserlerinde zikredilebilmektedir. Mete Tunçay’ın Türkiye’de sol akımlar kitabında Milli Mücadele döneminde Trabzon’da komünist nitelikte de yayın yapan *Eş* gazetesinden bahsetmiştir. Ancak söz konusu gazetenin nüshası mevcut olmadığı gibi diğer kaynaklarda isim olarak da zikredilmemiştir.¹⁵³

Resmî yazışmalarda karşımıza çıkan süreli yayınlara örnek olarak Antep ve Maraş’tan örnek verebiliriz. Maraş’ın Çavuşlu Mahallesinden Çavuş Eminzade tarafından yazılan arzuhalde; Maraş’ta Menzil Nokta Kumandanlığı vekâletinde bulunan Süvari Binbaşı Mazhar Bey ile Eniştesi Tahsin Efendi hakkında şikâyetler yer almaktadır. Söz konusu arzuhalde Mazhar Beyin görevi esnasında ekonomik çıkar sağladığı, eniştesi Tahsin efendinin ise Maraş’ta *Öğüt* adlı gazeteyi çıkarttığı ve gazetenin yayınlarının Müslüman ahaliyi gayrimüslimlere karşı kışkırttığı yönünde iddialar bulunmaktadır.¹⁵⁴ Soruşturmanın dikkat çeken yönü, Maraş basınının Millî Mücadele yıllarında *Amali Milliye* gazetesiyse sınırlı olmadığını ortaya koymasıdır. Soruşturma ayrıntılı olarak incelendiğinde literatürde Maraş gazeteleri arasında yer almayan *Öğüt* gazetesinden bahsedildiği belirlenmiştir. Bu türden gazeteye bir örnek te Antep Muhafaza Cemiyeti’nin yazışmalarında rastlanmıştır. Antep Heyet-i Merkeziyesi Muhabere Defterinde, *Ayıntab Haberleri* gazetesinden bahsedilmiştir. Rumkale (Halfeti) Heyet İdaresine yazılan yazıda *Ayıntab Haberleri* gazetesine abone kaydedildiğine dair bilgi alınamadığına değinilerek bir an evvel bu konuda yardım talep edilerek vatanperverlerden

¹⁴⁹ *İstikbal*, 17 Temmuz 1338/1922) sayı 662, 2

¹⁵⁰ *Açık Söz*, (11 Teşrinî evvel 1336/1920), sayı 85, 1

¹⁵¹ *Açık Söz*, (22 Haziran 1337/1921, sayı 215), 2

¹⁵² *Yeni Adana*, (3 Mayıs 1921) sayı?, 2

¹⁵³ Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, 78

¹⁵⁴ BOA, EUM, AYŞ 13/54/3

destek bekleriz ifadeleri kullanılmıştır.¹⁵⁵ Anlaşılmaktadır ki Millî Mücadele Anadolu basını oldukça canlıdır. Ancak gazete nüshalarının günümüze ulaşmasında eksiklikler yaşanmıştır. Bu durum Anadolu'daki muhalif ya da sol basın için de söz konusudur. Literatürde isim olarak zikredilen muhalif gazete nüshalarının birçoğu bugün mevcut değil ya da sınırlı sayıda nüshaya araştırmacılar ulaşabilmektedir.

4.2. Sovyet Rusya ile İlk Temaslar ve Basın

Yeni kurulan Türk Devleti ile Bolşevik Rusya arasındaki ilk temaslar mektuplaşmalar ve yarı resmi heyetler üzerinden tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu süreç kongreler dönemi ile başlamıştır. Söz konusu dönemde İttihatçı önderlerin aktif rol aldıklarını belirtmek gerekir. BMM'nin açılıp Ankara Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte ilişkiler resmi boyuta taşınacaktır. Resmi elçilik heyetlerinin ülke başkentlerinde faaliyete geçtiği yıl ise 1920 yılının son aylarıdır. Elçiliklerin kurulması her iki tarafın birbirine karşı olan güvensizlik ya da ön yargılarını azalttığı gibi ülkeler arasındaki diplomasiyi dış etkenlerden etkilenmesini önlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi günlerinde Sovyet Rusya ile temas için Halil Paşa'yı görevlendirmesiyle birlikte Enver Paşa arkadaşlarının da Sovyet Rusya nezdinde etkin olmaya çalıştıkları görülmüştür. TBMM açıldıktan sonra Türkiye'den Sovyet Rusya'ya siyasi askeri, sosyal, kültürel durumları gözlemlemek için heyetler gönderilmiştir. Söz konusu süreçte Anadolu basını da Rusya ile ilgili haber ve yorumları sayfasına taşımıştır.

Mustafa Kemal Paşa Havza'ya çıktığında Sovyet Süvari Albayı Semen Mihailovich Budienny ile görüşmüştür.¹⁵⁶ Ancak bu görüşmenin detayları ile ilgili elde net bilgiler mevcut değildir. Mustafa Kemal Paşa Sovyet Rusya ile kurulacak ilişkilerin önemini bilince idi ve kongreler sürecinde dahi bu konu üzerinde çalışmıştır. Sovyetlerden alınacak silah, cephane, para yardımı kurtuluş hareketi için bir kapı açabilirdi. Bu konuda net adım Sivas Kongresi günlerinde gerçekleşmiştir. Halil (Kut) Paşa İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nden kaçırılarak Anadolu'ya getirilir. Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'ta görüşür. Mustafa Kemal Paşa doğudan silah cephane ve para temini için Bolşeviklerle teşriki mesai maksadıyla Halil Paşa'yı Kafkasya'ya yönlendirmiştir.¹⁵⁷ Halil Paşa'nın İstanbul'dan Anadolu'ya getirilmesi ve Kafkasya'ya hareketinde ittihatçı kadro etkindir. Zira I. Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi süreç İttihatçı kadronun tasfiyesini gündeme getirse de partinin önderleri çıkış yolu bulmaya çalışmışlardır. Nitekim Talat Paşa İstanbul terk etmeden önce Kara Vasıf'a görev vererek İttihatçıları bir arada tutacak teşkilat kurmasını istemiştir. Netice İttihatçıların etkin

¹⁵⁵ Antep Savunma Heyeti Merkeziye Muhabere Defteri, Belge No 9, 29 Haziran 1920, 120

¹⁵⁶ Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, 37

¹⁵⁷ Taylan Sorgun, Halil Paşa, *İttihat Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, (İstanbul: Kamer Yay., 1997, 318

olduğu Karakol Cemiyeti kurulmuştu, söz konusu cemiyet İngilizlerin elindeki depolardan geceleri operasyonla silahları alarak Ankara'ya aktarmıştır. Ayrıca Cemiyetin nakliyat, sevkiyat gibi şubeleri bulunmaktadır.¹⁵⁸ İttihatçı kadrolar yurt içinde Millî Mücadeleye destek olurken yurt dışında Bolşeviklerle kurdukları temaslarla yeni bir siyasi çıkış yolu aramaya çalışmışlardır. Nitekim İttihatçı kadroların önde gelenlerinden bir kısmı Bakü'de toplanmıştır. Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Said, Fuat Bey gibi tanınmış İttihatçılar Bakü'de bulunmuştur. Hatta Karakol Cemiyeti üyelerin Baha Sait Bolşeviklerle bir antlaşma taslağı hazırlamış söz konusu 15 maddelik anlaşma taslağı Kara Vasıf aracılığıyla Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur.¹⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa, Karakol Cemiyeti'nin antlaşma yapmaya yetkisi olmadığını taslakta Türkiye Geçici İhtilalci Hükümetini temsil eden Uşak Kongresi gibi ifadelerin gerçekte uyuşmadığını açıklamıştır.¹⁶⁰ Bu gelişme üzerine cemiyet lağv edilmiş yerine MİM Gurubu kurulmuştur.¹⁶¹

4.2.1. İrade-i Milliye Gazetesinin Türk Rus İlişkilerine Bakışı

Millî Mücadele örgütlenme döneminin en önemli kongrelerinden biri Sivas Kongresi'dir. Zira cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti olarak birleştirilmiş, mücadelede tek seslilik sağlanmıştır. Sivas Kongresi'nin birinci gününde (4 Eylül 1919) İsmail Hami (Danışmend)¹⁶² Bey neşredilecek gazete ile ilgili görevli olduğunu beyan etmiştir.¹⁶³ Kongrede gazete çıkartılmasının görev dağılımında belirtilmesi haklı mücadelenin basın alanına da taşınacağını işaretliydi. Nitekim Sivas'ta 14 Eylül 1919'da *İrade-i Milliye* gazetesi çıkartılarak mücadelenin haklılığı, Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmaya çalışılacaktı.¹⁶⁴ Sivas'taki faaliyetleri İstanbul kamuoyuna da duyurmak adına Mustafa Kemal Paşa 10 Ekim 1919'da İstanbul Matbuat Cemiyeti Başkanlığına telgraf çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, telgrafta İstanbul'daki *İkdam*, *Yeni Gün*, *Tasvir-i Efkâr*, *Vakit*, *Akşam*, *Türk Dünyası*, *İstiklal* ve *İleri* gazetelerine seslenerek kongre çalışmaları hakkında bilgi aktarmış ve *İrade-i milliye* gazetesi

¹⁵⁸ Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, 8

¹⁵⁹ F Kandemir, *Atatürk'ün kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, 32

¹⁶⁰ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Haz. Yayın Kurulu, (Ankara: Atam Yay., 2006), 313

¹⁶¹ Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, 20

¹⁶² İsmail Hami Danışmend (1889-1967), Mektebi Mülkiye'de ve Paris'teki College France'de öğrenim görmüştür. Hariciye Nezaretinde bir dönem kâtip olarak görev almış daha sonra Maliye Mekteb-i Alisi'de Yakın Çağ Tarihi hocalığına tayin edilmiş, 1918 yılına kadar muhtelif eğitim kurumlarda öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa tarafından çıkarılan Minber gazetesinde yazılar yazmıştır. İstanbul Hükümeti ve İtilaf devletlerinin takibine uğrayan İsmail Hami Anadolu'ya geçerek Sivas Kongresine İstanbul delegesi olarak katılmıştır ve *İrade-i Milliye* gazetesinin ilk baş yazarlığına da üstlenmiştir. Ayrıntı için bkz. Cevdet Küçük, "Danışmend İsmail Hami" *TDV İslâm Ansiklopedisi* C. 8, (1993), 465; Kocabaşoğlu ve Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*, 439

¹⁶³ 4 Eylül Sivas Kongresi Tutanakları, Haz Recep Toparlı, (Sivas: Buruciye Yay., 2013), 14

¹⁶⁴ Hüseyin Yıldırım, "İrade-i Milliye Gazetesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 8/ 23, (1992), 326

yazılarının millî müdafaanın haklı tezahürü olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵ Anadolu'nun sesi olan *İrade-i Milliye* yayın hayatına başladıktan sonra İstanbul'a ulaştırılmasında bazı güçlükler yaşanmıştır. *İrade-i Milliye*'nin sansüre yakalanmadan İstanbul'a ulaştırılması için gazete metinleri zarfa konulmuş üzerine Sivas Baytar Mektebi kaşesi vurulmuş böylelikle yayınlar sıradan resmi evrak niteliğindeki mektuplarla İstanbul'a ulaştırılmıştır.¹⁶⁶

İrade-i Milliye gazetesinin Mustafa Kemal Paşa uhdesindeki yayın yaptığı süre 14 Eylül 1919 ile 15 Aralık 1919 arasındadır. Zira Mustafa Kemal Paşa 17 Sivas'tan ayrılarak Kayseri güzergahı üzerinden 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaşmıştır.¹⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa Sivas'tan ayrıldıktan sonra gazetenin etkinliği azalmaya başlamıştır. Gazete idaresinde görev alan Halis Turgut,¹⁶⁸ Hayri Lütfullah gibi kimselerin şahsi çekişmelerinin yanı sıra politik yazılardaki üslup takibata uğramıştır. Nitekim *İrade-i Milliye* Halis Turgut'un müdür olduğu dönem olan 1921 yılında iki kez kapatılmıştır.¹⁶⁹ Gazetenin nihai kapanışı Mart 1922'de Tekalif-i Milliye kararlarını eleştiren yazıdan sonra İstiklal Mahkemesince yürütülen kovuşturma ile son bulmuştur.¹⁷⁰

Millî Mücadele örgütlenme döneminde kurtuluş hareketi, İttihatçı ya da Bolşevik olmak ithamlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu iddiaları dile getirenlerin başında İstanbul Hükümeti gelmektedir. İstanbul Hükümeti Anadolu'daki otoritesini korumak, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını millet nezdinde karalamak için bu iddiaları muhalif basında seslendirilmiştir. Muhtelif iddialar *Yeni Gün* gazetesi muhabiri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sorulmuştu. Mustafa Kemal Paşa İttihatçılık iftirasını silah gibi kullanıldığını hatta son zamanlarda Ferit Paşa Hükümeti'nin "Bolşevikliği de aleyhimize bir silah gibi" kullanarak millî hareketin kirletilmeye çalışıldığını ifade ederek bu hareketin arkasında milletin olduğunu hiçbir partiye mensup olmadıklarını dile getirmiştir. Bu doğrultuda beyannameler yayınladıklarını, kongre üyelerinin de yemin ederek çalışmalarına başladığını tüm dünyaya ilan ettiklerini ifade etmiştir.¹⁷¹ Nitekim Sivas Kongresi'nin ilk gününde İttihat Terakki Cemiyeti lehinde çalışılmayacağına, mevcut herhangi bir partiye hizmet edilmeyeceğine, amacın vatanın ve milletin selameti doğrultusunda hareket etmek olacağı şeklinde yemin hazırlanmıştır. Yemin metni *İrade-i Milliye* gazetesinin ilk nüshasında da yer almıştır.¹⁷² Kongre üyeleri bu yeminle çalışmaya başlamışlardır.

¹⁶⁵ 4 Eylül Sivas Kongresi Tutanaklar, 406-412

¹⁶⁶ Oral, *Türk Basın Tarihi*, 41

¹⁶⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*. Haz. Zeynep Korkmaz, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2005), 228

¹⁶⁸ Rıza Nur Moskova'ya giderken Sivas'ta Halis Turgut'un evinde misafir olmuştur. Rıza Bey, Halis Turgut'u mektepte okumuş ilk Türkçülerden Sivas eşrafının eski ailelerinin bir bireyi olarak tanımlamış, milli harekete hizmet etmiş ancak İzmir Suikastı nedeniyle idam edildiğini ifade etmiştir. Ayrıntı için bkz. Rıza Nur, *Moskova- Sakarya Hatıraları*, İstanbul: Boğaz İçi Yay., 1991), 14

¹⁶⁹ Yıldırım, "İrade-i Milliye Gazetesi, 229

¹⁷⁰ Aytül Tamer, *İrade-i Milliye*, (İstanbul: Tüstav Yay., 2004), 49-51

¹⁷¹ *İrade-i Milliye*, (12 Ekim 1335/1919), sayı 7, 1

¹⁷² 4 Eylül Sivas Kongresi Tutanakları, 13; *İrade-i Milliye*, (14 Eylül 1335/1919), sayı 1, 3

Yemin metniyle Türk ve dünya kamuoyuna verilmek istenen mesaj, Anadolu'daki direnişin herhangi bir siyasi oluşumla hareket etmediği tek amacın milletin kurtuluşu olduğudur.

Bolşevizm'le ilgili *İrade-i Milliye*'nin ilk değerlendirmesi 4 numaralı nüshasında Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 28 Eylül 1919'deki beyannamede yapılmıştır. Söz konusu beyannamede Damat Ferit Paşa tarafından Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'e gönderilen telgrafnamede Bolşeviklerin Osmanlı sahillerine gelerek Trabzon Samsun yoluyla Anadolu'ya dâhil oldukları, bu duruma ne gibi tedbir alındığının sorulması eleştirilmektedir. Beyannamede hükümetin böyle iftira ile milleti Avrupa'ya karşı itham ettiği, böyle bir asayişsizliğin mevcut olmadığı vurgulanmaktadır.¹⁷³ Hükümetin yabancı kuvvetlerle beraber ülkeye nifak sokmak için çalıştığı ifade edilmişti. Damat Ferit Paşa'nın telgrafı Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesine "bir yerde karşılık çıkması halinde İtilaf devletlerinin bölgeyi kontrol etme amacıyla işgaline" zemin hazırlayacağından Temsili Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa beyanname ile tepkisini ortaya koymuştur. Ayrıca beyannamede Anadolu hareketinin Bolşevik olmadığı vurgusu da vardır. Bu minvalde *İrade-i Milliye*'de başka bir makale 19 Ekim 1919'da yayınlanmıştır. Söz konusu yazıda *Tan* gazetesinde 10 Eylül'de yayınlanan köşe yazısı değerlendirilmiştir. "*Tan* Gazetesi ve Hareket-i Milliye" başlıklı yazıda Anadolu hareketinin İttihatçılık ve Bolşeviklik adı altında lekelenmeye çalışıldığı vurgulanarak *Tan* gazetesinin Fransa Hükümeti'nin resmi yayın organı gibi çalıştığı, mütarekeden beri Türkiye lehine bir yazı yayınlamadığına değinilmiştir. Buna rağmen *Tan* gazetesinin dahi 10 Eylül'deki yazısıyla Anadolu hareketinin giderek güçlendiği Türkiye'nin kolay paylaşılabilecek ülke olmadığını ilan ettiğine de değinilmiştir.¹⁷⁴ *İrade-i Milliye* ülke basınıni takip ederken azınlık neşriyatın yazılarını da tekzip etmeye çalışmıştır.

Ermeni Patriği Zavon Efendinin *Neologos* Gazetesine gönderdiği mektupta Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden Ermenilerin göçe zorlandığı iddialarına karşılık *İrade-i Milliye*'de verilen cevapta Anadolu'da hiçbir Ermeni ailesinin göçe zorlanmadığı ifade edilmişti. Anadolu'daki asayişin genel durumu hakkında General Harbord başkanlığındaki heyetin raporları da bu durumu kanıtlayacağına vurgu yapılmış. Ayrıca Anadolu'daki millî hareketi Bolşevizm ya da İttihatçı diye ilan etmeyi İstanbul Hükümetinin iddiaları olduğu dile getirilerek. Millî hareketin bağımsızlığına vurgu yapılmıştır.¹⁷⁵ *İrade-i Milliye*, Anadolu hareketinin Bolşevik veya ittihatçı olmadığı vurgulaması Rusya'dan gelebilecek rejim ihracı fikrine karşı olduğunu ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumu Rusya ile ilişkilerde ön koşul gibi belirlediği anlaşılmaktadır.

¹⁷³ *İrade-i Milliye*, (28 Eylül 1335/1919), sayı 4, 3

¹⁷⁴ *İrade-i Milliye*, (19 Ekim 1335/1919), sayı 8, 1

¹⁷⁵ *İrade-i Milliye*, (27 Ekim 1335/1919), sayı 9, 1

İrade-i Milliye'de Kasım 1919'da Rusya Ahvali başlıklı yazı yayınlanmıştır. Yazının içeriği Tahran'daki *Raşgorand* gazetesinin Rusya'da bulunan muhabirine dayandırılmıştır. Haberde Moskova ile Hindistan arasında önemli bir irtibat meydana getirildiği, Rusya başkentinde Hintliler, İranlılar ve Türklerin iyi karşılandığı ifade edilmişti. Kırgızların büyük guruplar halinde Kızıl Ordu'ya geçtiği, Rusya'nın Asya'ya destek olmak için silah para gönderdiği bu sebepten harp cephesinin biraz zayıfladığı ifade edilmiştir. Türkistan'da İngiltere'nin teşkilatlanma çabalarına karşılık de Lenin'in Hindistan bağımsızlığı için çalışmakta olduğu vurgulanmıştır.¹⁷⁶ Haber, Bolşeviklerin Kafkasya, Türkistan ve Hindistan gibi coğrafyalarda etkin olduğunu izah etmektedir. Bu tür haberlerin yanı sıra *İrade-i Milliye* Kızıl Ordu'nun, Beyaz Rus kuvvetleriyle olan mücadelesini de yer yer sayfalarına taşımıştır.

Mustafa Kemal Paşa idaresindeki *İrade-i Milliye* gazetesinin Türk- Rus ilişkilerini konu alan yazıları çok sınırlıdır. Bu yazılar da daha çok Anadolu'daki millî hareketin Bolşevik bir hareket olmadığına cevap niteliğindedir. Bolşevik iddiasının İstanbul Hükümeti tarafından gündemde tutulduğu Millî Mücadeleyi karalamak adına dile getirildiği vurgulanmıştır. Bu tür yorumlardan çıkartılabilecek bir sonuçta Anadolu'daki millî hareket, daha mücadelenin başındayken bile rejim ihracına karşı olduğunu ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın rejim ihracına karşı olması süreç içerisinde oluşan bir fikir olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlayış Türk-Rus ilişkilerinde Anadolu hareketinin kırmızı çizgisi haline dönüşecektir. Bolşevizm yanlısı hareket edenler kovuşturmaya tabi tutulacaklardır. Nitekim bu tür yaptırımlar basın alanında da gerçekleşmiştir. *İrade-i Milliye*'de süreç içerisinde kapatılma cezasına maruz kalmıştır. Ancak bu yaptırımlar Sovyet Rusya ile ilgili haberlerden ziyade *İrade-i Milliye* yöneticileri Halis Turgut ve Hayri Lütfullah'ın gazeteyi kendi şahsi çıkarlarına kullanması ile ilgilidir. Şunu da belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya hareketi ve sonrasında *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin yayın hayatına başlaması Sivas'ın basın üzerindeki etkisinin azalmasına etki etmiştir.

4.2.2. Türkiye ve Sovyet Rusya Arasındaki İlk Resmi Temaslar

Mustafa Kemal Paşa Bolşeviklerle ilişkilerin bir an önce kurulması taraftarıydı zira lojistik ve ekonomik destek alınabilecek yegâne devlet Sovyet Rusya'dır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Temsil Başkanı olarak 14 Nisan 1920'de Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta Bolşeviklerle bir an evvel fiili münasebetin kurulmasının zorunlu olduğunu şimdiye kadarki teşebbüslerin neticeye varıp varmadığını sormuştur.¹⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir'in onayıyla hareket eden Halil Paşa, Fuat

¹⁷⁶ *İrade-i Milliye*, (30 Kasım 1335/1919), sayı 13, 3

¹⁷⁷ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, C. 2, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 693; *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, 309

Sabit'le Mayıs 1920'de Moskova'ya ulaşp Hariciye Komiseri Çiçerin ve Sovyet yetkilerle görüşmüşlerdir. Görüşmenin detaylarını Fuat Sabit, 3. Kafkas Kumandanı Rüştü Bey'e mektupla aktarmıştır. Görüşmede Anadolu'nun para ve silaha ihtiyacı olduğu aktarılmıştır. Çiçerin'de Anadolu'ya yardıma hazır olduklarını bir milyona yakın altın gönderileceğini ayrıca altmış bin tüfek ve bu tüfeklere ait yeterince mermi sevk olunacağını ifade etmiştir. Görüşmede dikkat çeken konu ise Sovyet Rusya yetkililerinin Anadolu'dan göç eden 300.000 Ermeni'nin yerleşmesi için kâfi derecede arazi talepleri olmuştur. Fuat Sabit Bey husustaki görüşlerinin ancak şahsi kanaat olabileceğini konunun Türk-Bolşevik-Ermeni temsilcilerle görüşülmesini beyan ettiğini mektubunda ifade etmiştir.¹⁷⁸ Bu tür ikili görüşme detayları dönemin basınında yer almadığını söylemek gerekir. Sovyet Rusya her ne kadar Anadolu temsilcileri ile görüşse de aynı zamanda Ermeni temsilcileriyle de görüşmekteydi. Sovyet Rusya'nın Ermenistan yanlı politikası Kazım Karabekir Paşa'nın askeri hareketiyle söndüğünü belirtmek gerekir. Zira Gümrü Antlaşması ile Türkiye, Sovyet Rusya nazarında prestijde elde etmiş oldu.

TBMM'nin açılması takiben Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya ile ilişkileri resmi boyuta taşıma gayreti içerisinde olmuştur. Nitekim 26 Nisan 1920'de TBMM'nin Moskova Hükümeti'ne birinci teklifnamesi kaleme alınmıştır. Bazı araştırmacılar bunu Atatürk'ün Lenin'e mektubu olarak yorumlamışlardır. Oysaki bu mektuptan ziyade ikili ilişkileri geliştirmek üzere oluşturulmuş bir teklifnamedir ve söz konusu girişim TBMM'nin ilk dış politika adımlarından birisidir. Teklifnamede emperyalizme karşı ortak mücadele vurgusu vardır. Ayrıca Millî toprakları korumak için Sovyet Rusya'dan ilk taksiti beş milyonluk altın olmak üzere cephane, sıhhi malzeme talep edilmiştir.¹⁷⁹ TBMM bu talepten akabinde başkanlığını Bekir Sami (Kunduh) Bey'in yaptığı bir heyeti 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya gitmek üzere Ankara'dan hareket ettirmiştir. Heyetin başlıca görevi Türk- Rus ilişkilerini tesis etmektir.¹⁸⁰ Heyet Moskova'ya 19 Temmuz 1920 tarihinde ulaşabilmiştir. Heyetin Moskova'ya varmasından önce Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklere gönderdiği teklifnameye Sovyet Dış İşleri Komiseri Çiçerin tarafından 3 Haziran 1920 tarihinde cevap verilmişti. Çiçerin'in beyanatı *Pravda* gazetesinden alınarak haberleştirilmişti, *İstikbal* önemine binaen *Pravda* gazetesinden tercüme ettirilerek neşr edildiğini okuyucularına duyurmuştur. Çiçerin'in beyanatının ilk yayınlandığı gazete *İstikbal* gazetesidir. Anadolu'nun diğer gazeteleri *İstikbal*'i referans alarak Çiçerin'in beyanatını yayınlamışlardır. Haberde Mustafa Kemal Paşa ile Sovyet Hükümeti arasında bir mukavele teati edildiği ilan edilmektedir. *İstikbal*'de yayınlanan mukavelenin şartları şu şekildedir:

“*Meclisi Millî Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya*

¹⁷⁸ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 881

¹⁷⁹ Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, (Ankara: TKK, 1991), 34; Atatürk Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 322

¹⁸⁰ Atatürk, *Nutuk*, 315

Sovyet Hükümeti tarafınızdan her iki memleketi tehdit eden düşmanlara karşı daimî münasebet tesisiyle mukabelede bulunmak üzere gönderilen mektubunuzu? ahz eylemiştir (kabul ettik) mektubunuzda bahsettiklerinizi son derece tasvip ediyoruz mezkûr muarrerat şunlardır:

1. *Türkiye İstiklali*
2. *Türkiye Hükümetine? ahalisiyle meskûn arazinin idhali*
3. *Arabistan ve Suriye'nin istiklali*
4. *Türkiye arazisinin Türk vesair unsuruyla meskûn ataların Batum vilayetiyle bütün Trakya ve diğer yerlerde yaşayan milletlerin evlerine arazilerine geri dönebilmelerine kolaylık sağlamak ve kendi idarelerini kendi istedikleri gibi tayin etmek*
5. *Türkiye'deki azınlıklara Avrupa'daki azınlıklara (ekalliyet) verilen haklar kadar hukuk vermek*
6. *Boğazlar meselesinde Karadeniz'e sahili olan hükümetler arasında yapılacak bir konferansla belirlenmesi*
7. *Yabancıların imtiyazlarının kaldırılması*
8. *Türkiye'deki yabancıların*

Sovyet Hükümeti Ankara Meclisi Millisi tarafından ittihaz olunan baladaki mukarratı neticei isal ve her milletin diğerinin boyunduruğundan istihsali için emperyalizm devletler aleyhindeki Mithat hareketi harbiyeyi kabul ider. Sovyet Hükümeti Meclisi Millî ile münasebet diplomasiye Ermenistan, İran adaletle hududun tayinini arzu eder. Diplomasi ve iletişim ile bir ittifakın olması için Sovyet Hükümeti hemen siyasi temas ve ticari iletişimin de başlamasını talep eder. Sovyet Hükümeti her millete elinden gelen yardımı yapmaya hazırdır. Türkiye'nin istiklali için savaştığı bu günlerde Sovyet Hükümeti yukarıdaki şartlar dairesinde yardım etmeye hazırdır. Türk milletime selamlarımı takdim ederim. Rus ile Türk milleti arasında dostluğun devamını istirham eylerim (Sovyet Hükümeti Hariciye Komiseri Çiçerin) ”¹⁸¹

Çiçerin'in verdiği cevapta, özellikle dördüncü madde Misâk-ı Millî anlayışıyla çelişmektedir. Zira söz konusu madde Batum, Trakya ve Anadolu'da muhtelif yerlerinde yaşayan milletlerin kendi kendini yönetmesine ve yurtlarına geri dönmesine imkân tanımak ifadesi Anadolu'da yaşayan azınlıklara kendi idarelerini kurmayı vadetmek anlamına geliyordu. Söz konusu madde Yeni Türkiye devleti için büyük bir tehdittir. Ancak dönemin hassasiyeti bakımından bu maddeye karşı yüksek sesle bir itiraz dile

¹⁸¹ *İstikbal*, (27 Haziran 1336/1920), sayı 150, 1; *Albayrak*, (5 Temmuz 1336/1920), sayı 99, 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, (8 Temmuz 1336/1920), sayı 44, ; *Açık Söz*, (12 Temmuz 1336/1920), sayı 61, 1

getirilmemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu mektuba 20 Haziran 1920’de şu şekilde cevap vermiştir.

“Ahali Komiser Efendi ’ye

Rus Sovyet Cumhuriyeti emsur hariciye ahali komiserliğinden 3 Haziran 920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclis Riyasetine hitaben gönderdiği mektubun mealine memnuniyetle matlu olduk cevaplarımızı bervecche ati arz ile kesb şeref eyler;

- 1. Türkiye ’ye müteallik olarak bildirilen prensipler esasen bizim samimi vecd prensiplerimizdir. Bu prensiplerin vecdi prensiplerimizdir. Bu prensipleri tatbik mâne olan batı devletleri aleyhine münhasıran bu sebeple mücadele ediyoruz. Şartları sağladıkça prensipleri uygulayacağız*
- 2. Ermenistan, Acemistan ile hudutlarımızı tayin için Rusya Sovyet Cumhuriyetinin ara buluculuğunu memnuniyetle kabul ederiz*
- 3. Ancak komşularımızın gayri kabil itiraz bir surette Türk olan araziye tahrip ahaliyi katliam ittikten batı emperyalistlere has olan usulleride sinai katiller ekseriyetleri vücuda getirmekte olduklarından şiddetle muzdarip müştekiyiz. Buna son verecek askeri harekete başvuracakken mektubunuz üzerine askerî harekâtı daha sonraya bıraktık. Ahalimiz aleyhine Ermenilerin tecavüzatının durdurulmasını ve orta yolu bulacak teklifin ortaya konmasını rica ederiz*
- 4. Rus-Sovyet Cumhuriyeti nezdine salahiyyet fevkalade ile gönderilen vekillerimiz yolda ve hala Erzurum ’da beklemektedir. Sovyet Cumhuriyeti ile münasebet muntazamen siyasi ve münasebet atiyeyi tanzim etmek vazifesini almışlardır. Komşularımızın Sovyet Cumhuriyetleriyle mualatamıza mâni olmaları sebebiyle temas tehir etmekteyiz. Tesriani kâmil memnuniyetle arzu ettiğimiz bu temasların husulü için Sovyet Cumhuriyeti tarafından teshilat mümkün ifasını rica ve şimdiden selahiyettar Sovyet murahhası ve heyetlerine intizar ideriz*
- 5. Biz batı emperyalistlerine karşı yalnız halis istiklalimizi muhafaza etmekle kalmıyoruz aynı zamanda batı emperyalistlerinin kuvvetleri ve malum olan her istilalarını Türk milleti emperyalizme vasıta etmek isteyenlere mâni oluyoruz. Bu sayede beşeriyete de hizmet ediyoruz. Rus ve Türk milletlerini birleştirecek sağlam esasları ameli ve maddi bir surette gösterilebileceğinden ümit var olmakla bahtiyarız.*

Hariciye Komiseri Efendi samimiyetle izah ettiğimiz bir vece bela beyanatımızla Sovyet Cumhuriyeti ile tesis ideceğimiz münasebette tarafının emniyet temini içinde bulunmasına ne kadar ehemmiyet virdiğimizizi arz idebildiğimi ümit ider ve içinde bulunduğumuz mücadelata gösterilen alaka

hayrın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk Milletince heyecan ve mesaret ile telakki edildiğini iblağ ile kesb leref eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal”¹⁸²

Mustafa Kemal Paşa, Çiçerin’in mektubundaki dördüncü maddeye üstü kapalı da olsa cevap vermiştir. Türk topraklarının emperyalistler eliyle tahrip edilmesi yapay kitleler, çoğunluklar meydan getirmeye çalışmalarından şikayetçi olduğunu belirterek Ermenilerin saldırılarının da durdurulmasını aksi takdirde askeri hareketin yapılacağını ifade etmiştir. Bu ifadeler Anadolu toprak bütünlüğünün yeni kurulan Türk devleti için ne kadar önemli olduğu ortaya koymaktadır. Ayrıca yazışmada vurgulandığı gibi bir heyet Sovyet Rusya ile temas kurmak için yola çıkmıştır. Söz konusu heyet Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Tengirşek, Lazistan Mebusu Osman Bey, Doktor İbrahim Tali (Öngören), Seyfi Düzgören Beyden oluşmakta olup 11 Mayıs 1920’de Ankara’dan hareket etmiş 19 Temmuz 1920’de Moskova’ya ulaşmıştır.¹⁸³ Heyetin, Sovyet yetkililerle görüşmelerindeki hareket noktası kendilerine verilen yedi maddelik talimatnamedir.

Basında yer almayan talimatnamede Karadeniz’in milletlere açık olması vurgulanmıştır. Boğazların güvenliği ise Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin sorumluluğunda olduğu izah edilmiştir. Talimatname ayrıca ülkenin dahili ve harici istikbalini temin şartıyla, Rusya’dan yardım almak ve ortak hareket etmek gibi hususları barındırmaktadır.¹⁸⁴ Talimatname doğrultusunda hareket eden Bekir Sami Bey, Moskova’da Çiçerin, Karahan ve Lenin gibi önderlerle görüşmeler yapmıştır. Ancak bu müzakerelerde Sovyet Rusya’nın Anadolu’dan toprak talepleri nedeniyle ilerleme kaydedilememiştir.¹⁸⁵ Rus yetkililer, Ermeniler adına Van Muş Bitlis gibi yerleri içine alan geniş bir araziye talep etmeleri görüşmeleri tıkamıştır.¹⁸⁶ Bu gelişme üzerine Yusuf Kemal Bey heyet başkanının raporunu alarak Ekim 1920’de Ankara’ya dönmüş ve Sovyet Rusya’nın taleplerini 16 Ekim’de meclise taşımıştır. TBMM’deki vekiller, Sovyet Rusya’nın Ermenilerin hamiliğini yaparak toprak talepleri iddialarına sert şekilde karşı çıkmışlardır.¹⁸⁷ Ayrıca her iki tarafın birbirine karşı güvensizlikleri bulunmaktadır. Türkiye Hükümeti’nin Fransa ile temasları yanı sıra Rusya’nın İngilizlerle ticaret antlaşması yapması iki devleti ortak hareket etme zemininden uzaklaştırmıştır.

¹⁸² *Hâkimiyet-i Milliye*, (8 Temmuz 1336/1920), sayı 3, 1; *İstikbal*, (1 Ağustos 1336/1920), sayı 160, 1

¹⁸³ Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 35; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 141

¹⁸⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 843-844.

¹⁸⁵ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 153-156

¹⁸⁶ Rıza Nur, *Moskova Sakarya Hatıraları*, 99

¹⁸⁷ Hakkâri Mebusu Müfit Bey Rusların arazi isteklerinin görüşmeinin mahiyetini sifra indirdiğini beyan etmiştir; Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey Bolşevik taleplerinin Serv’den bir farkı olmadığını söylemiştir. Çankırı Vekili Hacı Tevfik Bey ise bu görüşmeyle Ermenileri getirip memleketin ortasına oturtmak isitiyorlar yorumunda bulunmuştur. Vekillerin Beyanatlari için bkz. TBMM Gizli ZC, 17 Teşrin-i evvel 1336/1920, İctima 85, C.1, 176-187

Sovyet yönetimi İttihatçı önderlere sunduğu Ermeni politikası yanlısı toprak taleplerini TBMM temsilcilerine de sunması ayrıca Ermenistan'da yol güvenliğinin bulunmaması gelecek yardımların ulaşımı içinde engel teşkil etmekteydi. Böylelikle I. Moskova müzakereleri olarak tanımlayabileceğimiz görüşmelerden TBMM heyeti istediğini alamamıştır. Bekir Sami Bey'de Moskova'dan ayrılarak Ocak 1921'de Ankara'ya ulaşabilmiştir.¹⁸⁸ Görüşmelerin çıkmaza girmesi ayrıca Ermenistan'ın sınır ihlalleri askeri bir harekâtı zaruri kılmıştır. Dış İşleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey'in notasından sonra 28 Eylül'de Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesindeki hareketi başlamıştır. Harbin ilk iki gününde Sarıkamış ve Oltu, Ardahan arasındaki Merdinik ele geçirilmiştir.¹⁸⁹ Ermenistan çatışmaların yoğunlaşması Türk ordusunun hızla ilerlemesi üzerine mütareke istemek zorunda kalmıştır. Bu mütareke isteğini *Hâkimiyet-i Milliye* "Ermeniler Sulh İstiyor" başlığında okuyucularına duyurmuştur. Haberin içeriğinde Ermenistan'ın sulh teklif ederek zaman kazanmak ya da bir entrika peşinde olabileceği yorumları da yapılmıştır.¹⁹⁰ Ancak ilerleyen günlerde Türk ordusunun ısrarlı harekâtı sonrasında Ermenilerin ateşkes antlaşmasının şartlarını kabul ettikleri basında yer almıştır. Ermeniler iki bin tüfek, ağır makineli tüfekler, üç batarya top ve top cephanesi gibi muhtelif teçhizatı bırakarak Arpaçay ve Değirmenin on kilometre kuzeyine çekilmeyi kabul etmişlerdir. Böylelikle Ankara Hükümeti'nin imzalayacağı ilk barış antlaşmasının şartları oluşmuştu.

Ermenilerle yapılacak barış görüşmelerini Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığındaki bir heyet yürütmüştür. Heyette Erzurum valisi Hamit Bey, Erzurum vekili Necati Bey bulunmakta olup görüşmeler Gümrü'de yapılmıştır.¹⁹¹ Gümrü Antlaşması'nın nihayete ermesi 2/3 Aralık 1920 tarihinde olacaktır. Ancak Gümrü Antlaşması'nın Anadolu basınına yansısı 5 Aralık tarihinden itibaren gerçekleşmiş olup gazete haberlerinde yer almıştır. Antlaşma 2 Aralık saat on iki de imzalanmıştır. Antlaşma mucibinde Ermeniler 1500 tüfek 30 makineli 8 toptan ibaret olan teçhizatı Türk tarafına bırakmayı kabul etmişlerdir. Ayrıca sınır belirlenirken Aras, Kura, Arpaçay nehirleri gibi doğal sınır olabilecek unsurlar referans alınmış, Türk Hükümeti Ardahan, Kars gibi şehirleri işgalden kurtarmıştır.¹⁹² *Albayrak*, sulh haberinde ele geçirilen askeri teçhizattan bahsetmemektedir. *Yeni Adana* gazetesi ise Dünder Bey'in antlaşma dolayısıyla bir makalesini yayınlamıştır. Makalede Ermeni toplumunun emperyalist güçlerin etkisinde hareket ettiğini yorumlamıştır. Özellikle Kilikya bölgesine Ermeni nüfusu getirilmesi bölgede bir Ermeni devleti kurulmasından ziyade Fransız işgal

¹⁸⁸ *Açık Söz*, (24 Kanun-ı sani/Ocak 1337/1921), sayı 115, 2

¹⁸⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 987

¹⁹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, (11 Teşrin-i sani/ Eylül 1336/1920), sayı 73, 1; *İstikbal*, (10 Teşrin-i sani/Eylül 1336/1920), sayı 188, 1

¹⁹¹ *İstikbal*, (21 Teşrin-i sani/ Eylül 1336/1920), sayı 191, 1

¹⁹² *İstikbal*, (5 Kanun-ı evvel/ Aralık 1336/ 1920), sayı 195, 1; *Yeni Adana*, (7 Kanun-ı evvel 1336/1920) sayı 36, 1; *Albayrak* (6 Kanun-ı evvel/Aralık 1336/1920), sayı 121, 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, (7 Kanun-ı evvel 1336/1920), sayı 83, 1

kuvvetlerinin önün açmak Anadolu’da birliği bozmak maksadıyla yapıldığını benzer bir durumun İngilizler tarafından Ermenistan’da yapıldığı aktarılmıştır. Ermenistan’daki Taşnak Partisinin İngiliz emelleri doğrultusunda hareket ettiği gibi istilacı Avrupa’nın hizmeti doğrultusunda çalıştığı vurgulanmıştır.¹⁹³ Ermenistan’ın Gümrü Antlaşması’nı imzalaması Ankara Hükümeti’ni dış politikada rahatlatmıştır. Sovyet Rusya ile ilişkilerde problem oluşturabilecek bir durum ortadan kalkmıştır. Ancak iki devlet arasındaki ilişkilerin antlaşma halini alması için belli bir süreye daha ihtiyaç vardır. Gümrü Antlaşması öncesinde Kasım 1920’de Sovyet elçisi Ankara’ya ulaştığı gibi aynı tarihlerde Ali Fuat Paşa’da Rusya’ya büyükelçi olarak görevlendirilmiştir. Ali Fuat Paşa’nın elçilik heyetinde Yusuf Kemal, Rıza Nur, Saffet Arıkan bulunmakta olup 7 Aralık 1920’de Moskova’ya hareket etmişlerdir.¹⁹⁴ Moskova Antlaşması’na kadar geçen sürede bazı parti ya da oluşumların Sovyet Rusya ile olan ilişkilerde siyasi rol edinme çabası, Anadolu basınına yansımıştır. Bu gurupların arasında etkin olanlar arasında İttihatçılar, Mustafa Suphi’nin ekibi ve komünist partiler bulunmaktadır.

TBMM’nin askeri başarıları dış politikada elini kuvvetlendirmektedir. Ancak Rusya ile ilişkilerde İttihatçı önderlerin rol almaları Mustafa Kemal Paşa’yı tedbirler almaya yöneltecektir. İttihatçı önderler Anadolu’da herhangi bir belirsizlik durumunda yönlendirici konumda olmak istemektedirler. Bu amaç doğrultusunda Rusya’dan destek alarak hareket etmek İttihatçıları başlıca hedeflerinden biridir. İttihatçılar Sovyet Rusya yönetiminin benimseyeceği adımlar atmışlardır. Nitekim Karakol Cemiyeti tarafından Azerbaycan’a gönderilen Baha Sait Bakü’de Türk Komünist Partisi’ni kurmuştur.¹⁹⁵ İttihatçı önderlerin Türk- Sovyet ilişkilerinde bu adımlarına karşılık Ankara Hükümeti’de tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak Enver Paşa İslam İttihat Cemiyeti ya da Türkiye Şuralar Fırkası lideri gibi unvanlar kullanarak kitleleri etrafında toplamış Kafkaslar üzerinde bir hareket alanı oluşturmuştur.¹⁹⁶

Türk-Sovyet ilişkilerinde etkinlik alanı oluşturan diğer bir unsur Mustafa Suphi ve Ethem Nejat gibi Bolşevizm rejimine yürekten inanmış kimselerin faaliyetleridir. Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştirme gayreti içinde olurken merkezi yönetimin iradesinden uzak bu siyasi odakları engellemeye çalışmıştır. Öyle ki başlangıçta Rusya ile ilişki kurmakta görevlendirilen Halil Paşa ilerleyen süreçte sınır dışı edilmiştir. Ankara Hükümeti rejim ihracına karşı dikkatli hareket ederek İttihatçı önderlerin Anadolu’daki etkinlik alanını daraltmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa’dan, Cemal Paşa’nın Türkiye adına hareket etmekten alıkonulmasını istemiştir. Zira Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa’nın hükümeti keyfi arzusuna göre yönlendirebileceğini zannettiğini belirterek, “Ben milleti İttihat Terakki bayrağı altına

¹⁹³ Dündar, “Anadolu ve Yeni Ermenistan”, *Yeni Adana*, (14 Kanun-ı evvel/Aralık 1336/1920), sayı 38, 1

¹⁹⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Moskova Sefareti”, (23 Teşrinî sani/Kasım 1336/1920), 2; Rıza Nur, *Moskoava Hatıraları*, 2

¹⁹⁵ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu ve Mustafa Suphi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 80

¹⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 372

davet edemem” sözleriyle tedbir alınmasını isteyerek kanaatini ortaya koymuştur.¹⁹⁷ Ayrıca Enver Paşa’nın yurda dahil olma ihtimaline karşıda tedbirler de alınmıştır. Sovyet Rusya ise komünist rejim ihracında elini güçlü tutmak istemektedir. Bu nedenle Anadolu’da etkin olabilecek kişilerle ilişkilerini iyi tutmuştur. Söz konusu siyasi odakların Türk-Sovyet ilişkilerinde rol almalarının Anadolu basınına da yansımaları olmuştur. Sovyet Rusya ile ilgili haberlerin Anadolu basınında yayınlanma şekli ve yoğunluğu ilgili gazetenin dünya görüşü ile yakından ilgili bir durumdur. *İrâde-i Milliye* ya da *Hâkimiyet-i Milliye*’yi resmi görüşlerin paylaşıldığı gazete hüviyetinde iken diğer gazetelerde farklı haber ve yorumlar görülebilmektedir. Aşağıdaki tabloda Rusya’yı konu edinen haberlerin basında yer alması tablolastırılmıştır.

Tablo 4.3. Sovyet Rusya ile İlgili Haberlerin Basında Yer Alış Şekli.

Konu Başlığı	İçerik
Bolşevik Tebliğler	Genel olarak kaynak Moskova Telsiz Telgraf İstasyonu raporları, Kızıl Ordu raporlarını içerir
Siyasi Haberler	Antlaşmalar siyasi ilişkilerle ilgili haber ve yorumlar
Politikacıların Nutukları	Lenin, Çiçerin, Mustafa Kemal Paşa gibi kişilerin konuşmaları
Enternasyonal Haberleri	Enternasyonal’in örgütlenmesi faaliyetlerini konu alan haberler
Kızıl Ordu Haberleri	Kızıl Ordunun Beyaz Ordu ile savaşları detaylı olarak aktarılmıştır

Gazetelerdeki Bolşevik tebliğler, Kızıl Ordu, Enternasyonal haberleri genellikle Moskova Telsizinden alınmış haberlerden oluşmuştur. Anadolu basınında 1920 yılı içinde Bolşevik Tebliğler sıklıkla yer almıştır. Özellikle *Albayrak*, *İstikbal*, *Açık Söz* gibi gazetelerde hemen hemen her hafta Bolşevik Tebliğ haberi yer aldığı görülmüştür. Ancak takip eden yıllarda söz konusu gazeteler için bu durum geçerli değildir. *Hâkimiyet-i Milliye*’de Bolşevik Tebliğler daha sınırlı yer almıştır. Bolşevik Tebliğleri, Bolşevik Rusya’nın propaganda haberi olarak da değerlendirilebilir. Zira bu haberlerde genel olarak Bolşevik Rusya’nın, Kızıl Ordu’nun başarılarından bahsedilmektedir. Gazetelerde yer alan politikacıların nutukları ise ikili ilişkileri konu alan niteliktedir. Genellikle Türkiye ile Rusya arasındaki antlaşma yada ikili görüşmeye değinen açıklamalardır. Tezin içeriğinde Lenin ve Mustafa Kemal Paşa’nın bu yöndeki beyannamelerine değinilmiştir.

¹⁹⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 209

5. KONGRELER SONRASI ANADOLU BASINI: KOMÜNİST OLUŞUMLAR VE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ

Kongreler sonrasında Temsil Heyeti Sivas'tan Ankara hareket ederek bölgeyi merkez olarak belirlemişti. TBMM'nin açılması ile de Millî Mücadele örgütlenme döneminin en büyük adımlarından biri atılmıştır. Siyasi arenadaki bu gelişmelerle birlikte basın alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gelişinden sonra *Hâkimiyet-i Milliye* 10 Ocak 1920'de yayın hayatına başlamıştır. Sivas'ta *İrâde-i Milliye* ile elde edilen tecrübe böylelikle Ankara'ya taşınmıştır. Neşriyat alanında ikinci büyük adım Anadolu Ajansı'nın 6 Nisan 1920'de kurulmasıdır. Böylelikle millî nitelikli bir haber kaynağı elde edilmiş oldu. Basın alanında üçüncü büyük adım ise Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet Umumiyesi'nin 7 Haziran 1920'de kurulmasıdır. Söz konusu kurum dünya basınına izlemek ve incelemek, ülke içindeki neşriyata destek olmak, muhabirleri aracılığıyla basına haber desteği sağlamak gibi görevleri bulunmaktaydı. Matbuat ve İstihbarat müdürlüğüne bağlı İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Trabzon, Antalya, Kars, Adana, İzmit, Aydın (Söke ve Kuşadası) birer istihbarat şubesi de kurulmuştur.¹⁹⁸ Böylelikle basın alanında güçlü ve düzenli bir haber akışı sağlandığı gibi zararlı neşriyatla mücadele etmekte daha sistemli hale gelinmiştir. Dış basın ya da muhalif basının temelsiz haberlerini tekzip etmek, söz konusu kurumların kurulmasıyla daha sistemli şekilde yürütülmüştür. Bu süreçte Türk-Rus ilişkilerini ele alan haber ve yorumlarda bir bütünlük oluştuğu söylenebilir.

Kongreler sürecinden sonra Ankara Millî Mücadelenin merkezi konumuna gelmiştir. Anadolu'daki savaş ortamı, siyasi belirsizlik aynı zamanda farklı siyasi arayışları da beraberinde getirmiştir. Muhtelif gruplar, Sovyet Rusya'dan aldıkları destekle Anadolu'da birçok komünist oluşum kurmuşlardır. Bu oluşumların bazıları parti hüviyetini taşıırken bir kısmı cemiyet ya da gizli örgütlenme ile halk içerisinde etkin olmaya çalışmışlardır. Bu tür oluşumlar Rusya'dan ekonomik destek alarak hareket etmeye çalışırken seslerini de basın alanında duyurmaya çalışmışlardır. Böylece komünist oluşum veya partiler TBMM'de ve Anadolu'da etkin olmaya çalışmışlardır. Türk-Rus ilişkilerinde başlıca aktör olmaya çalışan bu oluşumların izleri Anadolu basınına yansımıştır. Söz konusu süreç elçiliklerin açılmasına kadar sürmüştür. Karşılıklı elçiliklerin açılması ile ilişkiler daha sistemli ve aracısız devam etme imkânına kavuşmuştur.

¹⁹⁸ Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, 138-139; Öztoprak, *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*, 28; Koloğlu, *Türk Basını*, 30; Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*, 50

5.1. Bolşevizm Tanım ve Esasları ile İlgili Basının Tutumu

Anadolu basını Bolşevik Rusya'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Sovyet Rusya ile ilgili haberlerin 1920 yılında daha yoğun olduğu görülmüştür. Gazetelerde Sovyet Rusya ile ilgili haberlerin iki noktada toplandığı tespit edilmiştir. Ele alınan başlıca konu Bolşevizm siyasi misyonu ve emperyalist devletler üzerindeki etkisidir. Anadolu basınının değerlendirdiği diğer bir konu ise komünizm rejiminin Rusya'da nasıl şekil aldığıdır. Bu nedenle Bolşevizm rejimini tanımlayan çokça yazı yayınlanmıştır. Söz konusu tarihte basında Bolşevizm ya da komünizmi tanımlamaya çalışan köşe yazısı ve haberlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Anadolu basınında Bolşevizm açıklanırken bazı kavramların eş anlamlı gibi kullanıldığı görülmüştür. Komünizm, Bolşevizm, sosyalizm, İştirak (iştirakiyun) kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Aynı zamanda bazı makale ya da haberlerde “yoldaş” kelimesi yerine de ortak ifadesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Toplum ifadesi yerine içtima kullanılmış, burjuva sınıfı ve bireyselliği konu alan yazılarda ise ferdiyetçilik kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Karl Marx'ın meşhur sözü “dünyanın bütün işçileri birleşiniz” ifadesi gazete ve dergilerde “dünyanın bütün fukara-i kasibesi”¹⁹⁹ ittihat ediniz ya da birleşiniz şekline döndüğü görülmüştür. Yani proletarya kelimesine karşılık olarak basın, fukara-i kasibe ifadesini kullanmıştır. Ancak Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) yayın organı *Yeni Hayat* “dünya işçileri birleşiniz” cümlesini dergi kapağında kullandığını da belirtmek gerekir.

Gazetelerin üzerinde durduğu bir diğer nokta ise Bolşeviklerin askerî harekât haberleridir ki bu havadislerin kaynağı ajanslardır. Özellikle Moskova Telsiz istasyonunun haberleri Kızıl Ordu'nun, Beyaz Ordu'ya karşı askeri harekâtı hakkında bilgiler aktaran başlıca kaynaktır. Bu tür haberler Anadolu basında sıklıkla yer almıştır. Nitekim *Albayrak* gazetesinin *Albayrak*'ta “Büyük Rusya'nın ve Bolşevikliğin Kafkasya üzerindeki netayici” başlıklı imzasız makalesi bu türden bir haberdur. Haberin içeriğinde Denikin ve Kolçak ordularının Bolşeviklere mağlup olduğu, Sosyalistlerin batı ülkelerinde başarılı olamamasına rağmen Bolşeviklerin Kafkaslar üzerinde başarılı olduğu aktarılmıştır. Batıdaki sosyalistlerin siyaseten ilerleyememeleri örneklerle açıklanmıştır. Almanya'daki spartakistlerin, Macaristan'daki Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmekte başarısız olması bu duruma kanıt olarak gösterilmiştir.²⁰⁰

İstikbal, Ağustos 1920'de “Bolşevik programı” başlıklı tefrika yayınlamıştır. On bir nüshada yayınlanan makalenin yazarı Anadolu'ya seyahat etmiş olan ve Türklerle yakın temasta bulunan Rus İnkılap İdare yazarı A. (Veribof?)'tur.²⁰¹ Yazı dizisinde Bolşevizm'in sermayenin tahakkümüne karşı isyan olduğu şimdiye kadar zenginlere sağlanan imkanların artık herkese sağlanacağı Bolşevizm'in sosyalist bir okul olduğu

¹⁹⁹ *Albayrak*, (19 Temmuz 1336/1920, sayı 101), 1; *Seyyare-i Yeni Dünya*, (11 Teşrin Evvel/Ekim 1336/1920), sayı 32, 1

²⁰⁰ *Albayrak*, (2 Teşrin sani/Kasım 1335/1919), sayı 41, s 1

²⁰¹ A. Veribof, “Bolşevik Program”, *İstikbal*, (18 Ağustos 1920), sayı 165, 2

vurgulanmıştır. Gece gündüz çalıştığı halde ekonomik refahtan uzak olan sınıfın artık huzura ereceği, fakirlerin de hasta olduğunda ilaç ve doktora rahatlıkla ulaşabileceği vurgulanmıştır. Bolşevizm yıldırım gibi gökyüzünde birdenbire ortaya çıkmadığı asırlardan beri var olan toplumsal hareketin olgunlaşması ile ortaya çıktığı izah edilmiştir. Seksen sene evvel fabrikalarda işçi sınıfının toplanmasıyla proletarya sınıfının oluştuğu, sermaye sahiplerinin ameleleri ezdiği toplumda sosyalizmin ortaya çıktığı açıklanarak “sosyalizmin babaları olan (Karl Marks ile Friedrich Engels) meşhur malum olan sermaye nam (das kapital) kitabı neşir ettiler” ifadeleriyle Bolşevizm rejiminin esin kaynağı olan temel dayanak noktaları ortaya konmaya çalışılmıştır.²⁰²

Açık Söz, Ekim 1920’de “Şuralar Hükümeti Nasıl Olur” başlıklı yazı yayınlamıştır. Yazıda Bolşevizm’in şuralardan oluştuğu en küçük köyde dahi şura toplanması gerektiği izah edilerek köylerde seçim yapılarak asgari üç kişilik şura kurulması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Seçilen üç kişi arasında birisinin reis sıfatı ile köy komiseri unvanı aldığı ifade edilmiştir. Şuraya seçilen kişilerin okuma yazma bilmeleri gerektiği de vurgulanmıştır. Söz konusu şuraların köylerin yansira kasaba nahiye şehirlerde kurulması gerektiği de belirtilmiştir. Şuralardaki kimselerin başlıca görevleri bulundukları yerlerde maddi manevi her türlü değeri tespit etmek eksiklikleri belirlemek gibi görevleri vardır.²⁰³ *İstikbal* gazetesi Ekim 1920’de Sovyet Rusya anayasasını tefrika şeklinde yazı dizisi olarak yayınlamıştır. Rus Sosyalist Federatif Şura Cumhuriyetinin Kanuni Esasisi başlığındaki yazıda 10 Temmuz 1918’de Rus Şuralar Kongresinde söz konusu anayasayı onaylandığı ifade edilmiştir.²⁰⁴ Yazı dizisi devamı var denildiği halde yarım bırakılmış olup *İstikbal*’in 185-196 sayılı yedi nüshası arasında yayınlanmıştır. Yazı dizisinde Rusya’nın amele, asker ve köylü mebuslardan oluşan şuralar cumhuriyeti ile idare edildiği açıklanarak Rus Şuralar Cumhuriyeti’nin muhtelif milletlerden meydana geldiği izah edilmiştir.

Albayrak, Temmuz 1920’de “komünizmin esasları” başlıklı makaleyi yayınlamıştır. Yazıda komünizmin, fukara-yı kasibeyi (proletarya) iyi şartlarda yaşatmak için oluşturulan bir ilim, bir idare tarzı olduğu vurgulanmış. Fukara-yı kasibe toplum hayatındaki yerini zahmet ve emeğiyle temin ettiği ifade edilerek söz konusu sınıfın 18. yy’da ortaya çıktığı izah edilmiş. İngiltere’de ortaya çıkan iktisadi inkılabın bütün dünyaya sirayet ettiği makineleşme ile birlikte iş gücünün, zanaat sahiplerinin etkinliğini kaybettiği, insanların buharlı makinalara yenildiği izah edilmiş. Zamanla servet sahiplerinin fabrikalar kurduğu diğer sınıfın ise adeta esir olduğu vurgulanmış. Bugün mücadele eden servet sahipleriyle her şeylerini kaybetmiş proleterya sınıfının varlığına işaret edilmiştir. Bu mücadelede komünizmin servetle ortaya çıkan zalim sınıfı yok edip, adil yönetimi kuracak sistem olduğu iddia edilmiştir.²⁰⁵ Yazıdan da anlaşılacağı üzere

²⁰² A. Veribof, “Bolşevik Program”, *İstikbal*, (25 Ağustos 1920), sayı 167, 2

²⁰³ *Açık Söz*, (14 Teşrin Evvel/ Ekim 1336/1920), sayı 86, 1

²⁰⁴ *İstikbal*, (31 Teşrin Evvel/ Ekim 1336/1920), sayı 185, 2

²⁰⁵ *Albayrak*, (19 Temmuz 1336/1920), sayı 101, 1

komünizm sisteminin toplum hayatını düzene sokacak yegâne sistem olduğu vurgulanmıştır.

Anadolu basınında Bolşevizm'i tanımlamaya çalışan yazılar yayınlanırken Sovyet Rusya'da, Müslüman toplumlar üzerinde etkin olabilecek adımlar atmaya çalışmıştır. Nitekim Sovyet Rusya tüm dünya Müslümanlarına hitaben beyanname yayımlamıştır. Söz konusu beyanname Anadolu basınında, birbirine yakın tarihlerde "Rus Sovyet Milletinin Alemi İslam'a Beyannamesi" ya da "Rus Sovyet Komiserliğinin Müslümanlara beyannamesi" başlığında haberleştirilmiştir.²⁰⁶ Rus Sovyet Komiserliği tarafından 6 Mayıs 1920'de yayınlanan belgede emperyalistlere karşı, ezilen halkın birbiriyle yardımlaşması istenmektedir. Rusya'daki büyük inkılabın ezilen hakların hukukuğunu tüm kuvvetiyle koruyacağı ifade edilmiştir. Şarkın Müslümanları Türkler, Araplar, İranlılar Hintliler ve diğer kimselerin topraklarının bölünmesine, ülkelerin zorla işgaline Rus Cumhuriyeti izin vermeyecektir. İstanbul Müslümanların elinde kalacaktır. "Türkiye'nin taksimine ve Türk arazisinden Ermenistan teşkiline dair olan muahede yırtılmıştır" denilerek Türkiye'nin toprak bütünlüğü için Sovyet Rusya'nın mücadele ettiği mesajı verilmiştir. Ayrıca "susulacak devir geçti memleketinizin efendisi kendiniz olunuz arkadaşlar, kardeşler" denilerek esir milletlerin özgürlüğünü dünyaya duyuralım mealinde mesajlar vardır. Beyannamede, Sovyet Rusya'nın, Anadolu'da Ermenistan kurulmasına engel olduğu yönünde vurgu var ancak Bolşeviklerle ilk görüşmelerde Rusya yönetimi Ermeniler adına Anadolu'dan toprak talepleri olduğu nu hatıra getirmek gerekir. Türk ordusunun harekâtı sayesinde bu talepler ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla beyannameyi Sovyet Rusya'nın doğu toplumlarına yönelik propaganda girişimi olarak yorumlamak gerekir.

5.1.1. Hâkimiyet-i Milliye'nin Yayın Faaliyetine Geçmesi ve Anadolu Basınına Etkileri (10 Ocak 1920)

Hâkimiyet-i Milliye 10 Ocak 1920'de yayın faaliyetine başlayarak Anadolu mücadelesinin sesi olmuştur. Gazete haber ve yorumları ile Anadolu basının diğer temsilcilerine rehber olmuştur. Kısa sürede geniş haber ağı oluşturarak hem Anadolu basını hem dış basın takip edilmiş dahili, harici haberler gazetede genişçe yer bulmuştur. *Hâkimiyet-i Milliye* "Anadolu'nun sesleri" başlıklı yazısında Anadolu'daki gazeteleri aynı zamanda Kuvayı Milliye'nin sesi olarak tanımlamıştır. Ancak Anadolu'da neşredilen gazetelerin tamamıyla hatasız olmadığını, bazı gazetelerin yabancı devletlerin ve hükümetleri etkisinde kaldığı yorumunu yapmıştı.²⁰⁷ Bununla birlikte *Hâkimiyet-i Milliye* öz eleştiri de yaparak zaman zaman karşılaştığı eksiklik veya güçlükleri

²⁰⁶ *Albayrak*, (10 Mayıs 1336/1920), sayı 90, 2; *İstikbal*, (12 Mayıs 1336/1920), sayı 137, 2; *Açık Söz*, (16 Mayıs 1336/1920), sayı 47, 2

²⁰⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, (3 Mart 1336/1920), sayı 13, 1

okurlarıyla paylaşmakta idi. Gazete, tüm ciddiyetiyle okuyucularını haberdar etmek için elinden geleni yapmaya çalıştığını ancak yazar heyeti kurmakta güçlük çektiğini ifade etmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*'de Türk aydınların İstanbul'dan ayrılmadığı ya da çıkartılmadığı bu nedenle yazar heyeti kurmakta güçlük çekildiği ifade etmiştir. Gazete kendisini “*Hâkimiyet-i Milliye* bir fikrin, bir maksadın gazetesidir, uzun uzadıya anlatmaya çalıştığımız, milletin istiklali uğruna çalışmaya devam edeceğiz.” İfadeleriyle tanımlayarak, maksadını ve makale yazarı bulmakta karşılaştığı güçlüğü ifade etmeye çalışmıştır.²⁰⁸

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin Bolşevizm algısı diğer gazetelere oranla belli bir sistematik düşünce içerisinde ilerlediği görülmektedir. Diğer gazetelerin Bolşevizm ya da komünizm hakkındaki haber yorumlarında süreç içerisinde belli değişiklikler olduğu halde *Hâkimiyet-i Milliye*'de bu tür değişiklikler pek gözlemlenmemiştir. *Hâkimiyet-i Milliye* onuncu sayısında “Kızıl Tehlike” başlıklı yazı kaleme aldı. Söz konusu köşe yazısı imzasızdı. Makalede Bolşevizm'in bir taraftan doğuda Türkistan üzerinden yayılmacı politikası Azerbaycan Gürcistan ve İslam ülkelerini kapsayacak şekilde ilerlerken diğer taraftan batıda Estonya, Lehistan yoluyla Almanya'ya uzanmak istenen işgalci tutumu, bu coğrafyaları Bolşevizm tehdidine açık hale getirdiğine değinilerek, Azerbaycan ve Gürcistan gibi hükümetlerin Bolşeviklere karşı direnebilmek için teşkilat kurmaları için yeterli zaman olmadığı dolayısıyla bu hükümetlerin İngilizlerin karakolluğunu yapamayacağı gibi Denikin gibi kuvvetlerin Bolşevikleri durdurmasının muhtemel görünmediğini iddia etti. *Hâkimiyet-i Milliye*, değerlendirmesini “az çok sıhhate yakındır” ifadeleriyle haberin doğruluğunu vurgulayarak Bolşevizm'in yalnızca amele programı gibi görülse de “Kızıl Tehlikenin” ülkeleri çember gibi çevrelediğini hatta Çarlık rejimindeki gibi Bolşeviklerin etkin olduğu ülkelerde görevlendirdiği heyetler aracılığıyla bölgeye hâkim olacağını vurguladı.²⁰⁹ Gazete bu yorumla Bolşevizm'in rejim ihracı adı altında yeni hâkimiyet alanı oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Bu tür yazıların Türk komuta kademesini etkilediği, komünizm rejimine karşı bilgilendirdiği ve hatta önyargılı refleksle hareket etmesini kolaylaştırdığı söylenebilir.

Hâkimiyet-i Milliye, makalesinde emperyalistlere karşı mücadele eden toplumların istiklal, bağımsızlık duygularıyla hareket etmeleri neticesinde Bolşevizme yaklaştıklarına değinmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin söz konusu yazısı *Açık Söz*'de iki gün arayla yayınlanmıştır.²¹⁰ *Açık söz*'deki yazı biraz daha kısaltılarak aktarılmıştır. Ancak yazının vurgulu cümleleri makalede mevcuttur. İslami bir hükümet Bolşevik olamaz fakat müşterek düşman karşısında ittifak etmekten tabi bir şey de olamaz denilerek Hindistan, Çin, Afganistan Moğolistan Bolşeviklik tehdidi altında olduğu vurgulanmıştır.²¹¹ *Açık*

²⁰⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, (5 Ekim 1336/1920), sayı 63, 1

²⁰⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, (11 Şubat 1336/1920), sayı 8, 1

²¹⁰ *Açık Söz*, (22 Şubat 1336/1920), 1

²¹¹ *Açık Söz*, (22 Şubat 1336/1920), 1

Söz bu yazıyı şubat ayında paylaşmasına rağmen süreç içerisinde Bolşevizm'i öven haber ve yorumları sayfasında yer vermiştir.

Hâkimiyet-i Milliye, komünist sisteme karşı çıkmakla birlikte söz konusu rejimden Türk halkının ananesine uygun olabilecek yönlerin alınabileceğini bunun da olsa olsa Rus komünizmi değil Türk komünizmi olabileceği şeklinde yorumları da bulunmaktadır. İmzalı ya da imzasız köşe yazılarında Bolşeviklerin uyguladığı komünist sistem tartışılmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin Bolşevizm rejimi hakkında yorumlarının Ekim 1920'de yoğunlaştığı görülmüştür. Söz konusu yazılardan sonra Kasım 1920'de yayınlanan makalede “komünizmin inkılabının manasını *Hâkimiyeti Milliye* karîleri (okuyucu) arasında artık anlamadık kimse kalmamıştır” ifadelerini kullanılmıştır.²¹² Bu yazıların ekim ayında yoğunlaşması tesadüf değildir zira 1920 Eylül ayındaki Bakü Kurultayı'ndan sonra Anadolu'da komünist rüzgarlar estirmeye çalışıyordu. Bu nedenle *Hâkimiyet-i Milliye* yazıları ile halka rehber olmaya çalışmıştır. Söz konusu yazılar Bakü Kurultayı başlığında değerlendirilmiştir. Dikkat çeken bir diğer nokta *Hâkimiyet-i Milliye*'nin yazıları Anadolu gazeteleri tarafından paylaşılsa da gazeteler kendi yayın politikalarını sürdürmeye devam ettikleri görülmüştür. *Hâkimiyeti Milliye*'nin üzerinde durduğu diğer bir husus da Türk-Sovyet dostluğuna katkı sunacak demeç ve haberleri birinci sayfada yayınlanmasıdır.

5.2. Komünist Parti ve Oluşumların Etkisinin Basına Yansıması

Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile ilişkilerinde komünist parti ya da oluşumlar söz sahibi olmaya, etkinlik kurmaya çalışmışlardır. İki ülke arasında elçiliklerin faaliyete geçtiği 1920 yılının son aylarına kadar bu tür yapıların Anadolu siyasetinde etkin oldukları görülmüştür. Aşağıdaki tabloda komünist örgütlenmede Anadolu'da etkinlik kurmaya çalışan siyasi yapılar verilmiştir.

²¹² “Komünist Bayramı Ankara'da tezahürat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (9 Teşrinisanı/Kasım 1336/1920), sayı 73, 1

Tablo 5.1. Anadolu’da Etkinlik Kurmaya Çalışan Komünist Oluşumlar.

<i>Kurucu İrade</i>	<i>Parti Adı</i>	<i>Faaliyet Yılları</i>
İttihatçı oluşum	Halk Şurular Fırkası ve İslam İhtilal Cemiyeti	Enver Paşa’nın öncülüğünde Orta Asya’da kurulmaya çalışılan örgütlenmedir.
İttihatçı oluşum	Türkiye Komünist Fırkası	1920 başında Bakü’de İttihatçılar tarafından kurulmuştur. Mustafa Suphi partiyi ele geçirince kapanmıştır.
Mustafa Suphi	Türkiye Komünist Fırkası	Mayıs 1920’de Bakü’ye gelen Mustafa Suphi’nin kurduğu partidir.
Binbaşı Salih Hocaoglu Ziynetullah Nevşirvanov ²¹³	Gizli Komünist Parti/THİF	Gizli Komünist Parti, hükümetten izin alınca Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adını alarak 7 Aralık 1920’de Resmîyet kazanmıştır.
Hakkı Behiç Bey	“Resmî” Türkiye Komünist Fırkası	18 Ekim 1920’de resmîyet kazanır.

Yukarıdaki siyasi yapılar Bolşevik Rusya etkisine maruz kalmış, Moskova’dan destek almışlardır. Zira Sovyet Rusya, ihtilalden sonraki iç savaş sürecinde (1917-1922) dahi rejim ihracı ile hareket eden siyasi anlayışla hareket etmiştir. Millî Mücadele döneminde Sovyetler, millî devletleri kendi konfederasyonlarına dâhil ederek Kafkasya’da geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Nitekim Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan kısa süreli bağımsızlık süreci sonrası komünist partisinin yönetimi altına girmiştir. Benzer bir siyasi oluşumu Anadolu’da gerçekleştirmek, Sovyet Rusya’nın hedefleri arasındadır. Sovyet Rusya, Komintern kurumunu da etkisi altına alarak dünyadaki sosyalist faaliyetleri yönlendirme, finans olarak desteklemek gibi örgütlü faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle 1920 yılı içerisinde Anadolu’da etkinlik kurmaya çalışan birçok sosyalist örgütlenme bulunmaktadır. Farklı siyasi yapıdaki bu gruplar komünist örgütlenmelerden etkilenmiş ya da sosyalist faaliyetlerin içerisinde bulunmuşlardır. Söz konusu gruplar arasında İttihatçıların yanı sıra Mustafa Suphi yönetiminde etkin olan örgütlenme ve Sovyet konsolosluklarının desteğinde hareket eden komünizme inanmış kişilerin kurduğu siyasi kuruluşlar başlıcalarıdır. Sovyet Rusya yönetiminin komünist örgütlenmede farklı siyasi gurup ve görüştekilerle aynı anda teması, sosyalist hareketi başarıya ulaştırmak için farklı seçeneklerin elde tutulması ile ilgilidir. Bu faaliyetler karşısında TBMM müttelik olarak gördüğü Sovyet Rusya politikasını zedeleyecek adımlar atmaktan uzak durmuştur. Ancak Resmi Türkiye Komünist Fırkasının kurulması ile komünist faaliyetlerin kontrol altına alınması gibi

²¹³ Komintern Belgelerinde Ziynetullah Nevşirvanov için aktarılan bilgiler şu şekildedir: Tatar köylü çocuğu Savaş öncesinde İstanbul Üniversitesinde okumuştur. İstanbul gazete ve dergilerinde Batı ve Doğu sosyalizmleri ile ilgili birçok yazısı çıkmıştır. 1920 Ağustos’unda Anadolu’ya geçerek Gizli TKP üyesi olmuştur. Parti programını hazırlayarak Gizli TKP’nin THİF’ye dönüşmesinde rol oynamıştır. Partinin Propaganda ve Şube Başkanlığı görevini yürütürken Şubat 1921’de tutuklanmıştır. Komünist örgütlenmede faydalı olabilir... Ayrıntı için bkz. Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 165

farklı adımlarla Sovyet Rusya'nın Anadolu siyasetindeki etkisi kırılmaya çalışılmıştır. Siyasi arenadaki bu mücadele basın alanında da kendini göstermiştir.

5.2.1. İttihat ve Terakki Partisi'nin Faaliyetleri

Birinci Dünya Harbi sonrası İttihatçı kadro yeni bir oluşum içine girmişti. İttihatçı önderler yurt dışına gitmek zorunda kalsa da Anadolu'da kalan partililerle bağlantılarını koparmamışlardı. Daha öncede vurgulandığı üzere Talat Paşa İstanbul'dan ayrılırken Karakol Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. Enver Paşa'nın yalısında yapılan toplantıda Kara Vasıf Bey, Talat Paşa'nın bu isteğini Kara Kemal'e iletir ve böylece adı "Karakol" olan cemiyetin temelleri atılmıştır.²¹⁴ Karakol Cemiyeti önderlerinden Kara Vasıf Bey'de 1919 yılında İstanbul'da Bolşeviklerin Doğu Şubesi temsilcisi Şalva Eliava ile görüşmüştür.²¹⁵ Bu gelişmeye paralel olarak yurt dışında bulunan İttihatçı önderlerde Sovyet Rusya ile bir çıkış yolu arayışı içine girmişlerdir. Nitekim Karabekir Paşa İttihatçı reislerin Bolşeviklerle Berlin'de anlaştıklarını Bahattin Şakir'in 4 Haziran tarihli mektubundan anladığını ifade etmektedir.²¹⁶ Böyle bir mutabakat yapıldığını gösteren diğer bir delil de Enver Paşa'nın çeşitli yolculuk engellerine rağmen uzun uğraşlar sonucu Moskova'ya geçerek İslami Bolşevizm adı altında faaliyetlere başlamış olmasıdır. Enver Paşa'yı takiben Doktor İbrahim Tali, Halil Paşa, Cemal Paşa, Bedri, Küçük Talat gibi İttihat Terakki'nin önemli isimleri Rusya'da Bolşeviklerle teşriki mesai içinde olmuşlardır.²¹⁷ Bu temasların akabinde İttihatçı önderler Bakü'de Türk Komünist Partisini kurmuşlardır. Halil Paşa, Fuat Sabit, Küçük Talat, Salih Zeki, Süleyman Nuri gibi tanınmış İttihatçılar bu parti içerisinde. Ayrıca Enver Paşa'da Halk Şuralar Fırkası ve İslam İhtilal Cemiyetini kurarak Kafkaslar ve Orta Asya'da etkinlik kurmaya çalışmıştır. Rusya bu faaliyetleri destekleyerek Kafkasya ve Afganistan ve Orta Asya coğrafyalarında İngiltere'nin etkinliğini azaltacak stratejik hamle olarak planlamıştır. Millî Mücadelenin önder kadrosu İttihatçıların bu hareketinden haberdar olmuş, gelişmeleri dikkatle takip edip, tedbirler almaya çalışmışlardır.

Bolşevik Rusya, İttihatçıların sosyalizm konusundaki samimiyetine güvenmemektedir. Ancak siyasi şartlar gereği Anadolu'da etkinliği olan bu partinin önderlerini dikkate almıştır. Nitekim İttihatçıların Türk askeri üzerindeki etkisi bulunmaktadır. I. Dünya Harbi akabinde peyder pey Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelen subay ya da askerlerin Bolşeviklik lehinde propaganda yaptıkları Bâbîâli raporlarına yansımıştır. Bâb-ı Âli, 10 Mayıs 1919'da vilayetlere tamim göndermiştir. Söz konusu tamimde Osmanlı ordusuyla Kafkasya Cephesi'nde bulunmuş olan zabitanın bir

²¹⁴ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 31

²¹⁵ Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyetinin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma" *Atatürk Dergisi* C. 4, (2010), 46

²¹⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 893

²¹⁷ Rıza Nur, , *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü*, (İstanbul:Toker Yay., 1994), 50

kısmı Enver ve Biraderi Nuri sayesinde para kazanmış veya diğer bir suretle Bolşeviklik hakkında topladıkları az çok malumatla memleketimize dönüşlerinde bulundukları yerlerde Bolşevizm lehinde propaganda yapmakta oldukları ve “bu şekilde güya memleketimizin hadim göstererek” çalıştıkları aslında İttihat ve Terakki’ye hizmet ettikleri ifade edilmiştir. Bilhassa Kafkasyadan gelen bu kişilerin gözlem altında bulundurulması ve İstanbul Divan-ı Harbe gönderilmesi istenmiştir.²¹⁸ İstanbul Hükümeti’nin Bolşevizme karşı bu hassasiyetini İngiliz işgal komiserliği ile ilişkilendirmek gerekir. Zira işgal kuvvetleri Bolşevizme karşı mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu hususta Edrine Valisi Salim Bey, Dahiliye Nezareti’ne ilginç bir rapor göndermiştir. Raporda bir İngiliz subayının Edirne’de Bolşevizm aleyhinde Rum ve Ermenilerden oluşan teşkilat kurduğu, teşkilata katılan efrada doksan lira maaş verildiği bilgisi paylaşılmıştır.²¹⁹ Anlaşılmaktadır ki işgal komiserliği olası Bolşevik örgütlenmelere karşı azınlık gençler üzerinden teşkilat kurmaktadır.

Kafkasya’dan gelen bütün askerlerin Bolşevizme meyletmesi mümkün değildir. Zira Kafkaslarda esir olup memlekete dönebilen Ziya Yergök anılarında Bolşevizmi benimsemiş gibi görünmek yurda dönmek için kolaylık yarattığını ifade etmiştir.²²⁰ Şunu da vurgulamak gerekirken esir askerlerin Bolşevizm’e meyl etmesi sadece Kafkas Cephesinde esir olan askerlerle sınırlı değildir. Bu konuda başka bir örnek ise *Yeni Adana* sayfalarına yansımıştır. Dedikodu başlığında “Sarı komünist!” olarak isimlendirilen zabıt hakkında bilgiler verilmiştir. Söz konusu subayın zeki olduğu, Adana İdadisi’nde birincilikleri bulunduğu ancak seferbelikte subay olarak savaşa katıldığı aktarılıp cephede İngilizlere esir düştüğü izah edilmiş. “Sarı komünist” olarak tarif edilen subayın esaret hayatında neler yaşadığını bilinmediği ancak Adana’ya dönüşünde gazeteci arkadaşıyla yaptığı görüşme *Yeni Adana*’ya aktarılmıştı. Sohbet sırasında “sarı komünistin” halkçılık ve komünizim lehinde konuşmaları izah edilerek “açıldı, anlattı, çoştı, köpürdü vesselam! Allah memleketine bağışlasın!” ifadeleriyle konuşma aktarılmıştı.²²¹ Haberin içeriğinde komünizmi benimseyen subay alaycı ifadelerle yansıtılmıştır. Bu üslup aynı zamanda *Yeni Adana*’nın komünizme bakışının da tezahürüdür. Haberin dikkat çeken yönü Bolşevizme meyl eden askerlerin yalnızca Kafkas Cephesi ile sınırlı olmadığını ortaya koymasıdır. Askerlerin esaret hayatı, özgürlük vadeden Bolşevizm fikrinin yakınlık duymalarını kolaylaştıracağı da güçlü ihtimaldir. Böyle bir ortamda İttihatçı önderler esir askerler üzerindeki otoriteleri kullanarak İslami Bolşevizm fikrini dillendirmişlerdir.

İttihatçı önderlerin Sovyet Rusya ile teşriki mesaisi devam ettiği ölçüde İttihatçı basında Bolşevik Rusya yanlısı haber ve yorumları sayfalarına taşımıştır. Bu haberler

²¹⁸ BOA, DH-KMS-00052-4-00035-023, 10 Mayıs 1919

²¹⁹ BOA, DH-KMS, 00052-4-00035-001, 14 Mayıs 1919

²²⁰ Sami Önal, *Tuğgeneral Ziya Yergök’ün Anıları Sarıkamış’tan Esarete(1915-1920)*, (İstanbul: Remzi Kütabevi, 2005), 250

²²¹ *Yeni Adana*, (29 Mart 1337/1921), sayı 67, 1

Mustafa Suphi'nin komünist örgütlenmede etkinliği eline aldığı 1920 Eylülüne kadar devam etmiştir. Zira söz konusu dönemde Bakü'de yapılan Doğu Halkları Kongresi ve hemen akabinde Türkiye Komünist Fırkası (TKF)'nin birinci kongresinde etkinlik Mustafa Suphi'ye geçmiştir. Bu kongrede İttihatçı liderler Bakü'de tasnif dışı bırakılmışlardır. Bolşevik sistemde Mustafa Suphi daha ön plandadır. İttihatçılar ise arka planda kalmıştır. İttihatçılar kontrolünde Bakü'de kurulan TKT lağv edilmiş yerine Suphi'ye biat eden kadroyu içeren yeni parti TKF kurulmuştur. Bunun üzerine İttihatçı basın da Bolşevizm'e karşı eleştirel şekilde tavır almıştır. İttihatçı gazeteler Bolşevizm lehinde haber yapmayı bırakmaya başlamıştır. Nitekim *İstikbal* gazetesi Bolşevizme yönelik olumsuz haber ve yorumları sayfasına taşımaya başlamıştır. *Albayrak*, *Açık Söz* ise Bolşevizme yönelik olumlu haberler yapmaya devam etmiştir. *Babalık*, *Yeni Adana* gazeteleri ise Bolşevizmle ilgili ajans haberleri ya da siyasilere demecilerini yayınlamakla sınırlı kalmışlardır.

5.2.2. Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Fırkası

Sovyet Rusya Anadolu'ya rejim ihracı girişimlerinde belli argümanları kullanmaya çalışmıştır. Bunlar arasında etkin yollardan biri de Bolşevizm'e inanmış kişileri örgütleyerek Anadolu'da sosyalizm düşüncesinin etkin olmasını sağlamak olmuştur. Sovyet Rusya tarafından komünist örgütlenmede faal olarak kullanılan kişilerden biri de Mustafa Suphi'dir. Mustafa Suphi Bolşevizm'e inanmış ve Anadolu'da faal olmaya çalışan siyasi bir karakterdir. Mustafa Suphi 1883 yılında Giresun'da doğmuştur. Babasının valilik görevi nedeniyle eğitimini farklı şehirlerde tamamlamıştır. Suphi'nin eğitim aldığı okullar arasında İstanbul'daki Mektebi Hukuk ve Paris'teki Ulumu Siyasi Mektebi bulunmaktadır.²²² Mustafa Suphi, Avrupa'da bulunduğu esnada *Tanin* gazetesinin muhabirliğini de yapmış Avrupa'daki işçi ve sendika hareketlerini yerinde gözlemlemiştir.²²³ Mustafa Suphi İstanbul'a döndüğünde İttihatçı oluşum ve Hürriyet İtilaf Fırkası'na muhalif şeklinde hareket etmiştir. Mustafa Suphi, Yusuf Akçura'nın kurduğu Millî Meşrutiyet Fırkasına katılmıştır. Bu fırka açıktan Türkçülük ideali ile siyaset yapan ilk siyasi partidir.²²⁴ Şair Mehmet Emin Bey, Yusuf Akçura Bey *Türk Dünyası* gazetesi baş yazarı Nebizade Hamdi gibi dönemin önemli simaları partiye katılmışlardır. Parti Türk milletinin menfaatini siyasi, ticari ve fenni gibi hayatın her alanında korumak gayesiyle kurulmuştur.²²⁵ Mustafa Suphi partinin sözcüğünü yapan

²²² *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, Haz. Komisyon, (İstanbul: Sosyal Tarih Yay., 2021), 147

²²³ *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, 19-20

²²⁴ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu*, 10

²²⁵ *Açık Söz*, (2 Teşrinî sani/ Kasım 1335/1919), sayı 19, 1

İfham gazetesinde çalışmıştır.²²⁶ Anlaşılmaktadır ki Mustafa Suphi Rusya'ya gitmeden evvel Türkçülük akımından etkilenmiştir.

Mustafa Suphi, Mahmut Şevket Paşa'ya karşı yapılan suikastın ardından yapılan kovuşturmada yeterli delil olmasa da tutuklanmış Sinop'a sürgün edilmiştir.²²⁷ Mustafa Suphi, birkaç arkadaşıyla Sinop Cezaevinden 1914 Haziranında kaçarak Karadeniz'e açılmışlar ve Kırım yakınlarındaki Sivastopol'a ulaşmayı başarmışlardır.²²⁸ Mustafa Suphi, Rusya'da rahat hareket etmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Çarlık yönetimi ülkedeki Türkleri kamplara yollamaya başlamıştır. Nitekim Suphi, Türkiye ile Çarlık Rusya'sı arasındaki cephe savaşlarından elde edilen esirler ile beraber Ural'a sürgün edilmiştir. Suphi buradaki esaret hayatında Çar'ın sürgün ettiği Bolşeviklerle ve sosyalist öğreti ile tanışarak teşriki mesaide bulunmuştur.²²⁹ Bolşeviklerin 1917'deki devrimle Rusya'da başarılı olması ile Suphi Moskova'ya gelerek *Yeni Dünya* Gazetesini çıkarmış ve sosyalist faaliyetlerde aktif rol almaya başlamıştır. Suphi, Moskova'da düzenlenen Müslüman Komünistler Birinci Kongresine katılmış ve Stalin'in başında bulunduğu Milletler Halk Komiserliğine bağlı olarak kurulan Doğu Halkları Merkez Bürosunda Türkiye Bölüm Başkanı olmuştur.²³⁰

Mustafa Suphi, aldığı eğitimin yanı sıra Avrupa da farklı şehirlerde bulunmuş ve gazetecilik yönünü geliştirmiştir. Ayrıca Rusya'daki rejimin doğum sancılarına tanıklık eden Suphi, yeni rejimin hâkimiyetini görmesiyle sosyalist rejime bağlılığı daha da artmış olmalıdır. Mustafa Suphi'nin gazeteci ve hırslı yönü Sovyet idarecilerinin dikkatini çektiğini söyleyebiliriz. Nitekim Mustafa Suphi ile bir dönem teşriki mesaide bulunan Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey, Suphi'yi okul yıllarından beri tanıdığının onun zekâ ve irfanından çok, hırslı olduğunu ve Bakü'de gördüğü Suphi'nin hırslının kat be kat arttığını ifade etmiştir.²³¹ Millî Mücadele dönemindeki Anadolu'daki belirsizlik ortamında Suphi Bolşevik rejimin Türkiye'de etkin olması doğrultusunda çalışmıştır. Bu konuda en büyük destek de Sovyet Rusya yönetiminden gelmiştir. Suphi, Anadolu'ya rejim ihracı doğrultusunda hareket edip komünist örgütlenmeyi kurmaya çalışırken Sovyet idarecilerinin tavsiyeleriyle hareket etmiştir. Mustafa Suphi, faaliyetlerinde merkez üs olarak Bakü'yü belirlemiştir. Zira Bakü'de komünist ihtilal başarılı olmuştu. Benzer bir faaliyeti Anadolu'da gerçekleştirmek mümkün görünmektedir. Nitekim Bakü'deki dini, milli yapı Anadolu ile benzeşmektedir.

Mustafa Suphi Bakü'ye geldiğinde İttihatçıların etkin olduğunu görmüştür. Zira Kazım Karabekir Paşa Erzurum Kongresi'nden sonra Türk Ocağı kurucularından Fuat Sabit'i Bolşeviklerle ilişki tesis etmesi için Bakü'ye göndermiştir. Fuat Sabit

²²⁶ Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar" *Belleten* 140, (1971), 587

²²⁷ Arslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu*, 11

²²⁸ Bayur, Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye, 589

²²⁹ Arslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 24

²³⁰ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 331

²³¹ *İstikbal*, (10 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 179, 1

Bolşeviklerle temas kurmak için görevlendirilen ilk ilk irtibat memurudur. Fuat Sabit Bolşeviklerle temas sağlayarak Türk esirler ve bazı ittihatçılarla birlikte parti hüvviyetinde olan Türk Komünist Teşkilatını Bakü’de kurmuştur. Bununla birlikte Fuat Sabit, Mustafa Suphi Bakü’ye gelmeden Sovyet liderle iyi ilişkiler de kurmuştur.²³² Bu gelişmelere rağmen Mustafa Suphi, Bakü’ye geldiğinde İttihatçı ağırlıklı (TKT) Türk Komünist Teşkilatı’nı kapatmıştır. Zira Mustafa Suphi “İttihatçıların komünistlik namı altında en emin adımlarla külâh kapmak” istediklerini Komintern’e rapor etmiştir.²³³ Netice Mustafa Suphi Bakü’de Eylül 1920’de Türkiye Komünist Fırkasını (TKF) kurarak aktif bir siyaset ortaya koymuştur. Ancak parti teşkilatını Anadolu’ya taşıma gayreti siyasi hayatının sonunu hazırlamıştır.

Mustafa Suphi, Bakü’ye 27 Mayıs 1920’de gelmiştir.²³⁴ Suphi, Bakü’de bulunduğu kısa süre içerisinde teşkilatçılıktaki hünerini göstererek başarılı örgütlenme gerçekleştirmiştir. Bakü’deki parti için siyasi okul açmış burada verilen kurslarla bilinçli komünistler yetiştirilmeye çalışmıştır. Okulda, komünist programın yanı sıra siyasi, iktisadi, tarih, coğrafya ve musiki dersleri verilmiştir. Partide neşriyat şubesini kurularak çeviriler yapılmış, beyannameler hazırlanmıştır.²³⁵ Mustafa Suphi’nin dikkat çeken bir girişimi de Bakü’deki esir Türk askerlerinden Kızıl Alay kurmasıdır. Kızıl Alay’ın askerleri ağırlıklı olarak Birinci Dünya harbinde esir olarak Kafkaslarda kalan askerlerden oluşmaktadır. Kızıl Alay, Anadolu’daki İstiklal Harbine yardım maksadıyla kurulmuştur. Mustafa Suphi, Kazım Karabekir’e 19 Eylül 1920’de mektup yazmıştır. Bu kıtayı Nahcivan yoluyla Anadolu’ya gönderip Karabekir Paşa’nın emrine vermeyi planlamıştır.²³⁶ Ancak birliğin Anadolu’ya intikali Suphi’nin ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Mart 1921’de Anadolu’ya ulaşabilen Kızıl Alay’daki asker mevcudu 265 asker, 19 subaydan oluşmaktadır.²³⁷

Mustafa Suphi basın alanında oldukça etkin olduğunu belirtmek gerekir. Zira Suphi’nin Bakü’de çıkardığı *Yeni Dünya* gazetesinden 2000 adet Türkiye’ye, 1000 adet Azerbaycan’a, 350 adet Rusya ve İran’a, 350 adedinin ise Türkistan’a gönderilmesi karar verilmiş. İlginç olan *Yeni Dünya*’nın Bakü’de basıldığı halde Türkiye’ye gönderilmesi öngörülen gazete sayısının Azerbaycan’a gönderilenden 1000 adet fazla olmasıdır.²³⁸ Bu da gösteriyorki Mustafa Suphi Bakü’ye geldiğinde ana hedefi, çalışmalarını Türkiye’ye taşımaktı. Mustafa Suphi’nin çalışmaları neticesinde Bakü’de çıkan gazetelerin Anadolu basınına etki ettiği görülmüştür. Bu hareketlilik Mustafa Suphi’nin siyasi hayatının sonlandığı Ocak 1921’den sonra azalmıştır.

²³² Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 362

²³³ Dönüş Belgeleri-2, 11

²³⁴ Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, 331

²³⁵ Mustafa Suphi ve Yoldaşları, Çev Burhan Tuğsavul, (İstanbul: Tüstav Yay, 2004), 100

²³⁶ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 122

²³⁷ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 361

²³⁸ Mustafa Suphi ve Yoldaşları, İstanbul 2004, Tüstav Yayınları, Çev Burhan Tuğsavul, 99

5.2.3. Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresi

Bolşevik akımın Anadolu’da etkisi altına aldığı kuruluşlardan biri Yeşil Ordu Cemiyeti’dir. Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu Cemiyeti’nin TBMM açıldıktan sonra kurulduğunu ifade ederek cemiyetin kuruluş gerekçelerini Nutuk’ta izah etmiştir. Açıklamada İstanbul Hükümeti tarafından tertip edilen ve Ankara Hükümeti’nin dinsiz olduğu, padişahın askerlik görevini kaldırdığı mealindeki çeşitli propagandalar neticesinde bazı askerlerin silahlarını bırakarak köylerine döndüğünü bu nedenle gönüllü ve nizami birlikleri bir disiplin içine tutmak için gizli bir örgütün kurulduğunu izah etmiştir.²³⁹ Mustafa Kemal Paşa’nın vurguladığı gibi kurtuluş hareketi Millî Mücadele başlangıcında belli suçlamalara maruz kalınmıştır. Bunların başında Bolşevik olmak, kafir olmakla itham edilmek gibi iddiaların başında geliyordu, özellikle muhalif basın bunları gündeme taşımaktaydı. Bu iddialara karşı askeri kuvvetleri derlemek, toparlamak amacıyla Yeşil Ordu Cemiyeti kurulmuştur.²⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu Cemiyeti’nin genel merkez üyeleri arasında yakın arkadaşlarının görev aldığını ifade ederek bu kişiler arasında Sağlık Bakanı Adnan Adıvar, Maliye Bakanı Hakkı Behiç’in ismini zikretmiştir.²⁴¹ Bu isimlere ek olarak cemiyetin üyeleri arasında Bursa vekili Şeyh Servet (Akdağ)²⁴², İzmir Vekili Yunus Nadi (Abalıoğlu), Bursa Vekili Muhittin Baha (Pars), Eskişehir Vekili Eyüp Sabri (Akgöl), Kozan Vekili Mustafa (Cantekin), Tokat Vekili Nazım (Öztelli) gibi İttihatçı kimselerin de bulunduğunu belirtmek gerekir.²⁴³ Mustafa Kemal Paşa, “arkadaşlar beni yormamak, bana yardımcı olmak maksadıyla işe koyulduklarını ancak zamanla bu amacın dışına çıktıkları” yorumunu yapmıştır. Ayrıca söz konusu idarecilerin kendisinin komünizmin yayılmasına taraftar olduğunu söylemelerini de eleştirmiştir. Yeşil Ordu Cemiyeti’ne Ethem’in ağabeyi Saruhan Vekili Çerkez Reşit Bey ve kardeşi Tevfik Bey’in dâhil olmaları ile teşkilatı adeta askeri birliğe de kavuşmuştur.²⁴⁴

Yeşil Ordu Cemiyeti, gizli bir teşkilat hüviyetinde kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta Cemiyetin temel amacının millî müfrezeler kurarak işgalcilerin ilerleyişini durdurmak, Millî Mücadele lehinde kamuoyu oluşturmak olduğunu dile getirerek Cemiyetin genel sekreteri olarak Hakkı Behiç Beyin görev yaptığını ifade etmiştir.²⁴⁵

²³⁹ Atatürk, *Nutuk*, 634

²⁴⁰ Erden Akbulut- Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2007), 11

²⁴¹ Atatürk, *Nutuk*, 634

²⁴² Şeyh Servet’le ilgili Komintern Arşivinden aktarılan bilgilere göre kendisinin ustalıkla kullanıldığında komünist propaganda için faydalı olabilir yorumu yapılarak hakkında şu bilgiler verilmiştir. Bursa vekili olup hitabet yönü güçlü olan bir din adamıdır. Komünist ülkelerin Kuran-ı Kerim ilkelerine yakınlığı ile ilgili yazdığı kitap Bursa’da basılmıştır. Yeşil Ordu ve meclisteki temsilcisi Halk Zümresi üyesiyken THİF Merkez komitesi üyesi oldu. Parti kararıyla gittiği Diyarbakır camilerinde komünist propagandası yapmıştır. Ayrıntı için bkz. Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 166

²⁴³ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 11

²⁴⁴ Atatürk, *Nutuk*, 634

²⁴⁵ Atatürk, *Nutuk*, 320

Ancak cemiyetin genel sekreteri TBMM’de kısa süreliğine Dahiliye Vekaleti görevinde bulunan Tokat Vekili Nazım Bey olduğu anlaşılmıştır. Zira Yeşil Ordu Cemiyeti’ne karşı yapılan kovuşturma ve yargılamalarda bu detaylar ortaya konmuştur.²⁴⁶ Cemiyetin kuruluşunda Büyük Millet Meclisinde görev yapan on dört vekil yer almaktaydı. Bu kişiler arasında Yozgat Mebusu Nazım Bey, Dr. Adnan Adıvar gibi isimler de bulunmaktaydı.²⁴⁷ Cemiyet ülkenin birçok yerine beyannameler göndererek Mustafa Kemal Paşa’nın bilgisi ve istediği doğrultusunda genişleyen örgüt olduğu şeklinde propaganda yapmıştır. Oysaki Mustafa Kemal Paşa kuruluş aşamasında haberdar olduğu bu cemiyetin ilerleyen süreçteki çalışmalarından haberdar olup ilgilenmemiştir.²⁴⁸

Çerkez Ethem ve Tevfik Beyler Yozgat’a (Çapanoğlu İsyanı) gidip gelirken cemiyete dahil olmuşlardır.²⁴⁹ Böylelikle Çerkez Ethem ve Tevfik Beyin müfrezeleri âdete Yeşil Ordu’nun temelini oluşturmuşlardır.²⁵⁰ Ancak Çerkez Ethem’in Yozgat isyanı esnasındaki davranışları hükümetin tepkisini çekmiştir. Zira Çerkez Ethem isyana dahil olduğu gerekçesiyle Ankara Valisi gibi bazı bürokratları yargısız infazla asmakla tehdit etmiş ve valinin Yozgat’a gönderilmesini istemiştir.²⁵¹ Bu davranış TBMM otoritesini yok saymak, gözdağı vermek anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Ayıca Ethem ve kardeşi Tevfik beylerin kendilerini Türk ordusundaki diğer subaylardan üstün görmeye başladıklarını herkese emirler vererek, talimatları yerine getirmeyenlerin asılacağını ifade etmeleri iplerin kopmasına neden olmuştur.²⁵² Bu tür girişimler TBMM’nin üzerinde güç oluşturma gayreti olarak görülmüş, tepkiyle karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa Yeşil Ordu’nun kontrolden çıktığını, Eskişehir’de çıkarılan *Yeni Dünya* gazetesi ile de cemiyetin düşüncelerini saldırgan şekilde yayıldığını ifade etmiştir.²⁵³ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bu kuruluşun fesih edilmesi gerektiğini dile getirdiğinde bazı kişilerin bu fikri kabul etmediğini izah etmiştir. Reşit ve Ethem beylerin başını çektiği bu grup menfi ve aleyhte davranışlar içine girerek Millî Mücadele’den uzaklaştığı yorumunu yapmıştır.²⁵⁴

Cemiyete Ankara’da dahil olan Feridun Bey katılım sürecini şu şekilde izah etmiştir. Ankara’da çalışırken yanına mülkiye kaymakamlarından Vakkas ve Baytar Binbaşı Salih’in (Salih Hacıoğlu olmalıdır) geldiğini Yeşil Ordu Cemiyeti’ne kayıt edilmek istediğini aktarır, memur olması hasebiyle uzak durmak istemesi üzerine söz konusu kişiler ona bu cemiyetin Mustafa Kemal Paşa’nın tensip ve tasvibiyle oluştuğunu

²⁴⁶ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 12

²⁴⁷ Semih Yalçın, “Tokat Mebusu Nazım Bey’in İstifası Meselesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11/32(1995), 405

²⁴⁸ Atatürk, *Nutuk*, 320

²⁴⁹ Çerkez Ethem Yozgat isyanının bastırılmasında görev almıştır. Yozgat’a gidip gelirken ifadesi Yozgat isyanı esansındaki hareketi ifade etmektedir.

²⁵⁰ Atatürk, *Nutuk*, 629-630

²⁵¹ Atatürk, *Nutuk*, 631

²⁵² Atatürk, *Nutuk*, 631

²⁵³ Atatürk, *Nutuk*, 633

²⁵⁴ Atatürk, *Nutuk*, 632

ayrıca Enver Paşa'nın da sizin kayıt olmanızı istiyor şeklinde açıklama yapmışlardır.²⁵⁵ Adnan Adıvar'dan da görüş alan Feridun Bey neticede cemiyete katılmıştır. Feridun Bey, cemiyetteki ilk toplantısının Bursa vekili Şeyh Servet'in evinde olduğunu, Arif Oruç'unda toplantıda bulunduğunu aktarmıştır. İkinci toplantıda ise Vakkas Bey'in konuşma yaptığını ve söze yoldaşlarım diyerek başlayarak Karl Marks'ın Kapital adlı eseri sayesinde gözlerinin açıldığını, harap memleketin saadete kavuşması için sosyalizmin benimsenmesi gerektiğini ifade ettiğini aktarmıştır. Toplantıda söz alan diğer kişi Şeyh Servet ise huzur ve zaferin Allah'ın gösterdiği yolda giderek olacağını aktararak Bolşevizm sisteminin Hz. Muhammet ve dört halife devriyle benzer olduğu ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Ebubekir'in devaleri, koyunları ve bütün servetini fakirlerle paylaşması buna örnektir diyerek bir nevi İslami Bolşevizm fikrinin savunuculuğunu yaptığını izah etmiştir

Toplantıda söz alan Çerkez Reşit Bey'de nizami ordudaki askerleri kaçak sürüleri olarak tanımlayarak bu birliklerle başarılı olmanın mümkün olmadığını harpten bıkmış insanların bir kişinin kumandasında ateşe atılmasının başarı getirmeyeceğini, oysaki şehit ya da gazi düsturuyla hareket eden kişilerin her şeyi ortak olarak paylaştığı, mal mülk ne varsa her şeyin müşterek olduğuna inanan, inkılapcılığın manasını anlamış kimselerle başarının yakalanacağını iddia etmiştir. Hatta Ankara kapılarına kadar gelen isyancıları kimlerin durdurduğunu gördünüz diyerek düzenli ordu yerine ortak mülkiyeti benimsemiş birliklerin başarılı olacağını iddia etmiştir.²⁵⁶ Nitekim zamanla Yeşil Ordu Cemiyeti içerisinde bulunanlarda bu birliklerin nizami ordunun yerini almalıdır görüşünü ön plana çıkarmıştır. Düzenli ordu içerisinde dahi cemiyete katılan askerler bulunmaktadır. İstiklal Harbi'nde Binbaşı olarak görev yapan Rahmi Apak hatıratında Bursa'da iken ne olduğunu bilmeden Yeşil Ordu'ya girdiğini ancak bu ordunun Kafkasya'da bulunan Enver Paşa tarafından kurulduğunu ve Bolşeviklerin desteklediği fikrinde olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁷

Çerkez Ethem'in ve kendisine bağlı olan Kuvayı Seyyare birliğinin Düzce, Yozgat gibi isyanları bastırmada başarılı olmasıyla ülke çapında şöhreti giderek arttırmıştır. Öyle ki Kuvay-ı Seyyare Tümeninin mevcudu yedi yüz kişiye ulaşmıştır. Üstelik tümenin bir taburunun adı da Bolşevik Taburudur. Bolşevik Taburun komutanı ise Yüzbaşı İsmail Hakkı'dır.²⁵⁸ Taburun isminin Bolşevik olması tesadüf değildir. Zira Çerkez Ethem anılarında Bolşeviklerden gizli ve açık ciddi nakdi yardımlar alındığını bu süreçte Moskova'daki yoldaşların, Türk devriminin ileri gelenleri arasında daha çok kendisini güvenilir bulunduğunu aktararak Sovyet dostluğunun samimi ve hararetli

²⁵⁵ F. Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, (İstanbul: Sinan Matbaası, 1965), 10

²⁵⁶ Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, 20

²⁵⁷ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, (Ankara: TTK Yayını, 1988), 212

²⁵⁸ Çerkez Ethem'in ele geçen hatıraları, Haz. Şirin Gürkan, Dorlion Yay., Ankara 2020, 156-157

tarafatlarından biri olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁹ Çerkez Ethem'in düşünceleri Sovyet dostluğu ile sınırlı kalmamıştı. Zira Çerkez Ethem, İslami Bolşevizm olarak tanımlayabileceğimiz fikrin Anadolu'daki savunucularından biri olmuştur. Bu hareketin meclisteki temsilcisi ise Halk Zümresi olmuştur.

Yeşil Ordu Cemiyeti merkez yönetiminde bulunan Nazım Bey, Hakkı Behiç, Mehmet Şükrü, Şeyh Servet gibi vekiller mecliste Halk Zümresi'nin önde gelen isimleridir.²⁶⁰ Halk Zümresi mecliste 1920 yaz sonunda örgütlenmiş, kısa süre içerisinde meclisteki varlığını hissettirebilmiştir. Halk Zümresi meclisteki etkinliğini Eylül ayında Tokat vekili Nazım Bey'i Dahiliye Vekili seçtirmekle belli etmiştir.²⁶¹ Anadolu basınından *Açık Söz*'ün Halk Zümresi'ne açık destek verdiği anlaşılmaktadır. Zira Halk Zümresi'nin programı gazetede yayınladığı gibi söz konusu grup lehinde haberler yapılmıştır. *Açık Söz*, birinci sayfasında "İnanmayınız" başlıklı sütünde kısa cümlelerden oluşan ve söylenmek istenilenin tam tersi kast edilen bölüm yayınlamaktadır. Eylül 1920'deki "İnanmayınız" başlığı altında TBMM'de oluşturulan "Halk Zümre'sinin günden güne siyasete hâkim olacağına inanmayınız" denilmektedir. Aslında söz konusu ifadede Halk Zümresi'nin günden güne güçleneceği kast edilmektedir.²⁶² Bu yazıdan bir hafta sonra ise *Açık Söz*, Çerkez Ethem'le yapılan röportajı "milli kahramanımızla mülakat" başlığında sunmuştur. Röportaj Eskişehir'de yayın yapan *Yeni Dünya*'dan alınmıştır. Çerkez Ethem, fikren yorgun olduğunu ancak Bolşevikliğin ülke için kurtarıcı olacağını, bu doğrultuda propagandanın gerekliliğini ifade etmiştir. Ethem Bey, TBMM'de bu fikirlerin taraftar edindiğini nitekim mecliste Halk Zümresi kurulmasının bunun en önemli kanıtı olduğunu ifade etmiştir. Ethem Bey'e, Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklik hususundaki görüşü sorulduğunda ise paşanın en nihayetinde halkçı kimliğine vurgu yapmıştır.²⁶³

Halk Zümresi'nin yayınlanan siyasi programında belli konular dikkat çekmektedir. Programda amacın milletin hâkimiyetini sağlamak olduğu, İslamiyet'e yaslanılarak batıdan gelen tehlikelerin bertaraf edileceğini, icra kuvvetlerinin taşradan seçilen temsilcilerden oluşan Büyük Şura tarafından yönetileceği izah edilmiştir. Programda ayrıca ülkedeki eğitim ve sağlık gibi muhtelif hizmetlerin ücretsiz olacağı üzerinde durulmuştur.²⁶⁴ Halk Zümresi siyasi programı, Anadolu basınında zaman zaman yer alan Bolşevizm rejimini tanımlayan yazılarla benzeşmektedir.²⁶⁵ Programda bahsedilen Şura Hükümetinin kurulacak olması, eğitim, sağlık, gibi hizmetlerin ücretsiz

²⁵⁹ Gürkan, *Çerkez Ethem'in Ele Geçen Anıları*, 106

²⁶⁰ Yalçın, "Tokat Mebusu Nazım Bey'in İstifası Meselesi", 407

²⁶¹ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 24

²⁶² *Açık Söz*, (13 Eylül 1920), sayı 78, 1

²⁶³ *Açık Söz*, (27 Eylül 1336/1920), sayı 81, 2-3

²⁶⁴ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 369-371

²⁶⁵ *Açık Söz*, "Halk Zümresi Programı", 13 Eylül 1920, sayı 78, 1; *Açık Söz*, "Şura Hükümeti Nasıl Olur?", (14 /Teşrin Evvel/Ekim 1336/1920), sayı 86, 1; *İstikbal*, (15 Eylül 1336/1920), sayı 172, 2

olması, tarım arazilerinin devlete ait olması benzerlik oluşturan belli noktalardır. Programdaki İslamiyet vurgusu da İslami Bolşevizm düşüncesini çağrıştırmaktadır.

Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresi 1920 yılı içinde yükseliş halindeyken Çerkez Ethem'in askeri faaliyetleri neticesinde düşüşe geçmiştir. Zira Çerkez Ethem ve kardeşlerinin merkez orduya katılma konusundaki dirençlerine karşılık başlatılan kovuşturma ile Çerkez Ethem ve kardeşleri Yunanistan kuvvetlerine sığınmak zorunda kalmaları, fikrin savunucularını gözden düşürmüştür. Böylelikle Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 sonbaharında feshedilmiş olur. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin fesh edilmesiyle onun meclisteki gurubu niteliğinde olan Halk Zümresi'de dağılmıştır. Zümreye üye vekillerin bir kısmı Hakkı Behiç Bey gurubu olarak Resmi Türkiye Komünist Fırkasına katılırken, Tokat Vekili Nazım Bey gurubu ise Halk İştirakiyun Fırkası'na dahil olmuşlardır.²⁶⁶ Şunu da vurgulamak gerekir ki Yeşil Ordu Cemiyeti ya da Halk Zümresine karşı yalnızca adli ve idari tedbirler alınmaz fikri olarak da tedbirler alınmaya çalışılmıştı. Halk Zümresi'nin beyannamesinde vurguladığı halk odaklı yönetim anlayışına karşılık TBMM Hükümeti programına Halkçılık İlkesi dâhil edilmiştir. Ayrıca Resmi TKP kurularak söz konusu siyasi hareketlerin kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta görüşlerini açıkça dile getirmiştir. Telgrafta İngilizlerin ve Rusların uyguladıkları propagandalar ile ülkemizi ellerine geçirmek istediklerini Bolşeviklerin iç karışıklık yaratarak memlekette etkin olmaya çalıştıklarını, batıdan ve doğudan gelen çökertme tedbirlerini durdurursak, Yunan taarruzuna engel olunabileceği ve bağımsızlık davasının halledileceğini ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, telgrafında Anadolu'daki komünist örgütlemenin Bolşevik egemenliği anlamına geldiğini, ülkenin aleyhine olan gizli komünist örgütlenmeleri her surette durdurmak ve sindirmek mecburiyetinde olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Mecliste ortaya çıkan Yeşil Ordu zümresi içerisindeki vekillerin bir kısmı sosyal devrime kısmen inanan samimi insanlardan oluşsa bile teşebbüsün mahiyetini anlayamadıklarını, hükümetten ayrı bir zümre olarak hareket ettiklerini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu fikri örgütlenmeye karşı hükümet programına Halkçılık ilkesini alarak söz konusu zümrenin kendiliğinden dağılmaya başlamasını sağladıklarını ifade etmiştir. Telgrafta eleştirilen bir diğer konu da bazı kimselerin Mustafa Kemal Paşa'yı komünizme taraftar gibi göstermeye çalışmış olmalarıdır. Mustafa Kemal Paşa bunun hatalı olduğunu ifade ederek hedefin doğu ve batı arasında neticeye varmak ve devrimden uzak durmak olarak özetlemiştir. Gazi Paşa ayrıca benzer görüşleri Mustafa Suphi'ye de yazdığını ne yapılacaksa hükümet vasıtası ile yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Bolşevizm'e, komünizme açıkça karşı çıkmayı doğru bulmadığını ifade etmiştir.²⁶⁷

²⁶⁶ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 15

²⁶⁷ Osman Okyar, *Millî Mücadele Dönemi Türk Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, (İstanbul: İş Bankası Yay., 2017), 57-58

Mustafa Kemal Paşa telgrafta Sovyet Rusya'ya karşı uygulanan stratejinin ana hatlarını özetlemiştir.

5.2.4. Türkiye Komünist Fırkası (Resmi/Danışıklı)

Mili Mücadele yönetimi siyasi arenada komünist girişimleri etkisizleştirmek hedefiyle hareket etmiştir. Özellikle 1920 yılı içerisinde komünist faaliyetlerin arttığı görülmüştür. Karadeniz sahilinden ya da Kafkasya üzerinden birçok kişi komünist propaganda amacıyla Anadolu'ya giriş yapmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa kendi kontrolünde bulunacak bir komünist parti ile siyasi propagandanın önüne geçmeyi düşünmüştü. Böylelikle 18 Ekim 1920'de Ankara'da (resmi) TKF kurulmuştur.²⁶⁸ Bu sayede Yeşil Ordu'nun lağvını kabul etmeyen ya da Bolşevik cereyandan etkilenen kişilerinde kontrol altına alınması hedeflenmekteydi. Partide kâtiplik görevini yerine getiren Hakkı Behiç Bey konu hakkında Ali Fuat Paşa'ya açıklamalarda bulunmuştur. Hakkı Bey komünist parti kurulmasının Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine teklif edildiğini böylelikle Rusya'dan gelen ve Bolşeviklerin el altından idare ettiği tehlikeli fikirlere karşı mücadele edileceğini ifade etmiştir. Hakkı Bey ayrıca bu teklifi kabul etmenin vatanseverliğin gereği olduğunu, tatbiki imkânsız konuyu savunmanın da belli tepkileri üzerine çekeceğini bilerek vazifeyi kabul ettiğini aktararak Rus Bolşevizm'i ile Müslüman sosyalizmini ayırmanın mühim bir iş olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹ Hakkı Beyin ifade ettiği konu *Hâkimiyet-i Milliye*'de iki farklı nüshada kaleme alınmıştır. Söz konusu makaleler basın başlığında değerlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1920 tarihinde Ali Fuat Cebesoy'a gayet acele koduyla gönderdiği telgrafta konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir. Komünistliğin değil ülkemizde Rusya'da bile uygulanma kabiliyeti hakkında açık kanaatler oluşmadığı ifade ederek değişik amaçlarla bu akımın ülkemiz içine sokulmaya çalışıldığını buna uygun tedbir alınmadığı takdirde milletin muhtaç olduğu birliğinin bozulacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa mektubunda ayrıca en akla uygun tedbir olarak hükümetin bilgisi dâhilinde, aklı başında arkadaşların dahil olduğu Türkiye Komünist Fırkası kurulması olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁰ Partinin Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilinde kurulması konunun literatürde "resmi ya da danışıklı" komünist parti olarak isimlendirilmesine etki etmiştir.

Resmi TKP'nin kurulması mecliste de bazı tartışmalara konu olmuştur. Vekiller, Ermenistan'la kurulan ilişkiler hakkında görüş belirtirken Türk-Rus ilişkilerine de değinmişlerdir. Erzurum Vekili Hüseyin Avni Bey, Ruslara güven olmayacağını zira Bolşeviklerin iki yüzlü politika güttüklerini Ermenilerin ise komünist görünerek yurda

²⁶⁸ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 307

²⁶⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, (İstanbul: Temel Yay., 2010), 576

²⁷⁰ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 573

dahil olup zararlı faaliyetlerde bulanabileceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa konuşmaya cevaben Bolşevik Hükümetin samimiyetine itimat etmek istediklerini ancak bunun Sovyet Rusya'nın güzel sözlerine aldanmak anlamına gelmediğini ifade ederek ikili ilişkilerin maddi temellere dayalı güvene bağlı olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, komünizm rejimi ihracı hakkında da yorumda bulunmuştur. Komünizme karşı çareler olduğunu, komünist ilkeleri millete anlatmak eğer ülke tarafından kabul görürse ülkede uygulamak bir yoldur. Ancak söz konusu ilkelerin uygulanmasının memlekette mümkün olmadığını bu ilkeler doğrultusunda çalışanlara karşı hükümetinde farklı tedbirler aldığını ifade etmiştir.²⁷¹ Mustafa Kemal Paşa konuşmasında ifade ettiği gibi komünizmin yayılmasına karşı hükümet farklı tedbirler almıştır bunlardan birisi de komünist parti kurarak muhtelif hareketleri kontrol altına alma hedefidir. Mustafa Kemal Paşa TKP'nin kurulmasının bilgisi dâhilinde olduğu partideki kişilerin “en namuslu en vatanperver arkadaşlarımızın bulunduğu tamamen imanım vardır” diyerek parti içerisinde yer alan Hakkı Behiç Bey'in de Çerkez Ethem'le münasebeti olamayacağını ifade etmiştir.²⁷² Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi partinin kurucuları arasında Mahmut Esat(Bozkurt), Süreyya (Yiğit), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayıç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve gazeteci Yunus Nadi (Abaloğlu) gibi Millî Mücadeleye katkı sunan önemli simalar bulunmaktaydı.²⁷³ Mustafa Kemal Paşa komünizmin hudut, sınır tanımadığını halbuki Anadolu'daki devletimizin sınırları belli olan tam bağımsız bir ülke olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ruslarla olan mesainin kapitalizmin aleyhine olması ile ilişkili olduğu, siyasi temas ya da dostluk çerçevesinde ilişki kurmak için komünist olmaya gerek olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Rusya'da Bolşevik hükümetin komünist olduğu ve bu rejimi bütün ülkelere taşımak istediğinin bilindiğini ifade ederek söz konusu durumun ülkenin ve milletin birliğini bozacak duruma gelmesini engellemek için tedbirler alınacağından bahsetmiştir.²⁷⁴

Resmi TKP'nin kurulması ülkedeki komünist oluşumları kontrol altına alarak bir çatı altında toplama gayretinin ürünüdür. Partinin kuruluşu Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler tesis edilmeye çalışıldığı dönemde stratejik bir adım olarak değerlendirmek gerekir. Ancak Resmi TKF'nin siyasi hayatı yaklaşık üç ay kadar sürmüş olup etkin bir faaliyet ortaya koyamadığı gibi Anadolu'daki komünist oluşumları da kendi güdümüne alamamıştır.²⁷⁵ Partinin ömrü kısa olmasına rağmen basın alanında sözcülüğünü Yunus Nadi yönetimindeki *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesi yapmıştır. Yunus Nadi, İstanbul'da çıkardığı *Yeni Gün* gazetesinin faaliyetlerini işgal altında devam ettiremeyeceğini anlayınca Ankara'ya hareket ederek Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Millî Mücadeleye basın alanında katkı sunmaya çalışmıştır. Yunus Nadi, *Yeni Gün*'ü Ankara'da *Anadolu'da*

²⁷¹ TBMM ZC, Devre 1, C. 2, Oturum 128, 3. 1.1337/ 3 Ocak 1921, 160

²⁷² TBMM ZC, Oturum 128, 3. 1.1337/ 3 Ocak 1921, C. 2, 160

²⁷³ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 308

²⁷⁴ TBMM ZC, Devre 1, C. 2, Oturum 128, 3. 1.1337/ 3 Ocak 1921, 161

²⁷⁵ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 315

Yeni Gün ismiyle yayınlanmış olup ilk nüshasını da 10 Ağustos 1920’de çıkarmıştır.²⁷⁶ Şunu da eklemek gerekir ki Resmi TKF’nin siyasi arenada ya da basın alanındaki faaliyetleri Sovyet Rusya yönetimini etkilememiştir. Zira Tevfik Rüştü Aras partinin Komintern’e kaydedilmesi için resmi başvuru yapmıştır. Fakat Enternasyonal, Resmi TKF’nin başvurusunu partinin milliyetçiler ve orta sınıf tarafından kurulduğu gerekçisiyle reddetmiştir.²⁷⁷ Resmi TKF, Çerkez Ethem ayaklanması dolayısıyla solu bastırma için başlatılan kovuşturma girişimlerinde kendiliğinden eriyip gitmiştir.²⁷⁸

5.2.5. Gizli Komünist Partisi/Halk İştirakiyun Fırkası

Anadolu’da 1920 yazının başında Ankara ve Eskişehir’de örgütlenen komünist bir yapı bulunmaktadır. Başlangıçta gizli örgütlenen siyasi oluşuma Başkurdistan temsilcisi Şerif Manatov ön ayak olmuştur. Temmuz 1920’de Başkurdistan Cumhuriyeti temsilcisi olarak Ankara’ya gönderilen Şerif Manatov komünist örgütlenme ve propaganda görevlerine başlamış ve bu faaliyetler sonucu 14 Temmuz 1920’de Ankara’da gizli bir komünist parti dahi kurulmuştur.²⁷⁹ Parti içerisinde Salih Hacıoğlu²⁸⁰, Ziyentullah Nevşirvanov, Şeyh Kudbettin gibi kimseler de görev almıştır.²⁸¹ Parti, Mustafa Suphi’nin Anadolu’ya gönderdiği Süleyman Sami aracılığıyla Bakü’den para yardımı talebinde bulunmuştur.

Ankara Hükümeti, Şerif Manatov’un faaliyetleri zararlı bulmuş ve kendisini sınır dışı etmiştir. Bunu üzerine gizli TKF, girişimler sonucunda Halk İştirakiyun adıyla faaliyetlerini resmîleştirmiştir.²⁸² Parti, Dahiliye Vekaletinden gerekli izinleri alarak 7 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) adıyla kurulacaktır. Parti matbuat, irşat, maliye ve teşkilatı şubelerine sahiptir. THİF yöneticileri arasında Tokat Vekili Nazım, Bursa Vekili Şeyh Servet, Afyonkarahisar Vekili Mehmet Şükrü ve Binbaşı Salih Hocaoglu bulunmaktadır.²⁸³ Partinin kurucularından olan Afyon Vekili Mehmet Şükrü aynı zamanda *İkaz* gazetesini çıkarmıştır. Partinin ömrü yaklaşık iki ay olup Çerkez Ethem isyanı sonucundaki kovuşturma neticesinde diğer komünist

²⁷⁶ Çoşar, *Millî Mücadele Basını*, 179-180

²⁷⁷ Orhan Yeniaras, *Atatürk’ün Kurdukları Türkiye Komünist Partisi*, (Ankara: Alter Yay., 2012), 215

²⁷⁸ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 37

²⁷⁹ Osman Okyar, *Millî Mücadele Dönemi Türk- Sovyet İlişkilerinde*, 49

²⁸⁰ Salih Hacıoğlu Trabzon’a bağlı Tonya ilçesinde doğmuş olup Baytar Mektebini bitirerek Binbaşı rütbesine kadar ulaşmıştır. Bir dönem İttihat Terakki içerisinde bulunan Salih Hacıoğlu Yeşilordu Cemiyeti’ne girerek inkılapçı faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerinden ötürü İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış nihayetinde tutuklanmıştır. Salih Hacıoğlu 1922 ilk aylarında afla serbest kalmıştır. Kırşehirde Kurtuluş gazetesini çıkarmıştır. Mersin’de ise Doğru Öz gazetesinde “yetim Mehmet” adıyla yazılar yazmıştır. Kızıl İnkılabı gönülden inanan Salih Hacıoğlu sol basında aktif olarak çalıştı. Yargılama ve polis takibi kendisini yıldırınca 1928 yılında SSCB’ye gitmiştir. Ancak orada da aradığı huzuru bulamamıştır. Ayrıntı için bkz. Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 105-107

²⁸¹ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 83

²⁸² Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 85-86

²⁸³ Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, 322

oluşumlarla birlikte kapatılmıştır. THİF'nin kapatılması *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinden de ilan edilmiştir. Gazeteye verilen ilanda: memleketin birliğini, umumi huzurunu korumak maksadıyla fikri akımları ilmi sahada yürütmek ve halkı aydınlatmak için kurduğumuz Halk İştirakiyun Fırkası'nın faaliyetlerine son verildiği Şubat 1921'de ilan edilmiştir. İlanı veren vekiller arasında Tokat Vekili Nazım, Karahisar Vekili Şükrü bulunmaktadır.²⁸⁴ Parti kapatıldığı gibi üyeleri İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanmıştır.

Sakarya Savaşı'ndan sonra 29 Eylül 1921 tarihinde çıkarılan özel afla komünist oluşumlar içerisinde yer alanlar serbest bırakılmıştır. Böylece THİF yeniden örgütlenme imkânına kavuşmuştur.²⁸⁵ Komintern belgelerinden THİF'nin Sovyet Rusya Başkonsolosluğu ile yakın teması bulunduğu, büyükelçilikteki görevlilerin parti ile ilgili Komintern'e ve Sovyet Rusya yönetimine raporlar gönderdiği anlaşılmaktadır. Çerkez Ethem İsyanı ve süreç içerisinde yaşanan siyasi gelişmeler Sovyet Rusya konsolosluğu ya da Komintern'in Anadolu'daki örgütlenmede seçenek sayısını azaltmıştır. Zira Enver Paşa şahsında İttihatçı kadroların söz konusu örgütlenmeden uzaklaşmaları, Mustafa Suphi'nin siyasi hayatının sonlanması, komünist kişilere karşı yapılan kovuşturmalar Anadolu'da sosyalist fikrin hareket alanını daraltmıştır.

Komünist örgütlenmede ikinci evre diyebileceğimiz Sakarya Savaşından sonra çıkarılan affı takiben yapılan çalışmalar da THİF'nin etkin olduğu anlaşılmaktadır. THİF'nin Anadolu'da merkez komünist partisi hüviyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Zira Sovyet Konsolosluğu ile Komintern görevlilerin raporları buna işaret etmektedir. THİF, örgütlendiği ikinci evrede Mersin ve Adana çevresinde teşkilat kurma gayretinde olmuştur. Bu durumun Sovyet Rusya yönetiminin ve Komintern'in planı doğrultusunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca THİF'nin basın alanında aktif olduğu da anlaşılmaktadır. *Emek* gazetesi ve Ankara'da çıkan *Yeni Hayat* dergisi partinin sözcülüğünü yapmışlardır.²⁸⁶ Mersin'de yayın yapan *Doğru Öz* gazetesinin de üstü örtülü şekilde komünizmi propagandası yaptığını Komintern raporlarında ifade edimiştir. Nitekim *Doğru Öz* gazetesinin redaktörünün THİF teşkilatına üye olduğu bilinmektedir.²⁸⁷ THİF'nin basın alanındaki faaliyetleri Aralov'un elçiliği dönemindeki başlık içerisinde detaylıca ele alınacaktır.

²⁸⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, (1 Şubat 1337/ 1 Şubat 1921), sayı 101, 2

²⁸⁵ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 170

²⁸⁶ *Dönüş Belgeleri 2*, Çev. Yücel Demirel, (İstanbul: Tüstav Yayını, 2004), 166; Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 172

²⁸⁷ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 288

5.3. Anadolu’da Komünist Oluşumların Basındaki İz Düşümleri

5.3.1. Anadolu Basımında Yeşil Ordu ile İlgili Haber Yorumlar

Türk Sovyet ilişkilerinde belli konuların basın alanında önemli yer tuttuğu görülmektedir. Bunların başında Yeşil Ordu gelmektedir. Basında yer alan Yeşil Ordu Anadolu’da hafi olarak kurulmuş olan Yeşil Ordu Cemiyeti ile ilgisi bulunmamaktadır. Yeşil Ordu, ağırlıklı olarak Kafkasya ya da Karadeniz sahilindeki muhtelif yerlerde Kızıl Ordu ile beraber hareket eden askeri birlik olarak gazete haberlerinde yerini almıştı. Yeşil Ordu’nun asker sayısı ise gazetelerde farklı sayılarda gösterilmişti. Hatta bazı haberlerde Yeşil Ordu birliklerinin doğudan sınırlarımıza dahil olduğu yönünde ajans haberleri de sunulmuştur. Rıza Nur, Yeşil Ordu’nun Rusya’daki Türk, Tatar ve Ruslardan oluşan birlik olarak Anadolu’ya yardıma gönderileceği palavrasının Bolşevikler tarafından uydurulduğunu belirtmiştir. Rıza Nur, bu masalın Rusların Azerbaycan’ı işgal etmesini kolaylaştırmak için de uydurulduğunu ifade etmiştir.²⁸⁸ Bu iddiayı destekleyen durum ise Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun Yeşil Ordu haberlerini Anadolu basınına servis etmesidir. Ayrıca Yeşil Ordu ile çıkan haberler Sovyet Rusya’nın resmi misyonları tarafından da tekzip edilmemiştir.

Sovyet Rusya temsilcilikleri Anadolu gazetelerini dikkatle takip ederek ilgili gazetelere gerekli gördüklerinde tekzip metni yayınlatabilmekteydi. Nitekim *İstikbal* gazetesinin Fransız ajansından alarak aktardığı 13 Haziran 1921’deki yayınında muhtelif şehirlerde Sovyet Hükümetine karşı isyan olduğu haberi aktarılmıştı. Bu haber, Rusya Şurular Cumhuriyeti Trabzon Konsolosluğu İstihbarat Şubesi tarafından *İstikbal*’e verilen ilanla 26 Haziran 1921’de tekzip edilmişti.²⁸⁹ Söz konusu ilanda haber kaynağının burjuvazi matbuatı olduğu, aktarılanların gerçeği yansıtmadığı belirtilmişti. Bu tür açıklamalar Sovyet Rusya temsilciliklerinin, bulunduğu bölgelerde Anadolu basını izlediklerini ortaya koymaktadır. Bu türden başka bir tekzip haberi de *Açık Söz*’de yayınlanmıştır. Rusya Dış İşleri Komiserliği, Avrupa ve Amerika gazetelerine konu olan Rusya’nın bazı şehirlerinde isyanlar çıktığı, Petersburg’un işgal edildiği haberlerini yalanlamıştır. Ayrıca Avrupa basınına servis edilen Karahan’a ait olduğu iddia edilen mektupların ise gerçeği yansıtmadığı hususunda ilan paylaşmıştır.²⁹⁰ Bu tür tekzip haberleri Sovyet Rusya merkezi yönetiminin Anadolu basınına önem verdiğini aleyhte çıkan ajans haberlerini dahi yalanlayabildiğini ortaya koymaktadır. Böyle bir süreçte Yeşil Ordu haberlerinin tekzip edilmemesi Sovyet Rusya’nın bu haberleri onayladığını da ortaya koymaktadır.

²⁸⁸ Rıza Nur, *Milli Kıyam*, 51

²⁸⁹ *İstikbal*, (26 Haziran 1337/1921), sayı 337, 2

²⁹⁰ *Açık Söz*, (9 Şubat 1337/1921), sayı 170, 2

Anadolu'daki 1920 yılındaki belirsizlik Yeşil Ordu haberlerinin basında genişçe yer almasını kolaylaştırdı. Özellikle Kafkasya bölgesine yakın yerlerdeki *İstikbal*, *Albayrak* gibi gazeteler Moskova Telsizinden alınarak aktarılan Yeşil Ordu haberlerini sıklıkla sayfalarına taşımıştır. Bununla birlikte Anadolu basınında bir haber birkaç gün arayla farklı gazetede yayınlanabilmekteydi. Bu durum gazetelerin birbirinden haberdar olduğunu birbirlerinin yayınların takip ettiğini ortaya koymaktadır. Yeşil Ordu haberlerinin aktarımında da bu uygulamaya görülebilmektedir. 1920 yılının ilk aylarından itibaren Yeşil Ordu haberleri Anadolu basınında sıklıkla yer almıştı. *İrade-i Milliye* gazetesi 16 Şubat 1920'deki haberinde Bolşeviklerin Kırım ve Odessa'yı ele geçirdiği muhacirlerin İstanbul'a doğru hareket ettiğini ayrıca Yeşil Ordu'nun İran'a dahil olduğu haberini aktarmıştı.²⁹¹ *İrade-i Milliye* 23 Şubat 1920'deki haberinde ise Yeşil Ordu'nun Soçi'yi ele geçirdiği, Amiral Kolçak'ın da idam edildiği ifade edilmişti.²⁹² Haberde Karadeniz sahilinden İran'ın içlerine kadar geniş bir alanda Yeşil Ordu'nun faaliyette olduğu vurgusu yapılmıştı. Bir ordunun bu kadar geniş alanda harekâta bulunması bugün bile askerî açıdan kolay başarılabilecek bir durum değildir. Ayrıca haberde Kızıl Ordu ismi zikredilmeden yalnızca Bolşeviklerin ve Yeşil Ordu'nun başarısı olarak gösterilen askerî harekât, haberin güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Sovyet Rusya'nın bu türden haberleri servis etmesi İslami Bolşevizm planının bir parçası olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim *İrade-i Milliye* 8 Nisan 1920'de Moskova Telsiz Telgraf Tebliğini yayınlamıştır. Tebliğde Karadeniz sahilindeki Yeşil Ordu'nun, Kırmızı Ordu'nun idaresi altına girdiği, ajans haberi olarak aktarılmıştı. Bu haber birkaç gün sonra *İstikbal*'de de aynı şekilde aktarılmıştı.²⁹³ Anadolu basınında yer alan Yeşil Ordu haberleri yabancı basında da kendine yer bulabilmekteydi. Dış basını takip eden Anadolu basını bu haberleri de sayfalarına taşımıştır. Bu doğrultuda *The Times* gazetesinin 1 Şubat 1920 tarihli makalesi Anadolu basınında kendine yer bulmuştur.

The Times gazetesinin makalesi "Hodbinliğin Cezası" (Bencilliğin Cezası) başlığı altında Anadolu gazetelerinde kendine yer bulabilmişti. Makale Loyd Corch'un muhbirlerinden alınan telgrafa göre kaleme alınmıştı. Bolşeviklerin İslam dünyasına yöneldiği Enver Paşa'nın Türkistan'da Yeşil ve Kırmızı Ordu ismiyle üç yüz bin kişilik ordu kurduğu, Yeşil Ordu'nun Halil Paşa'nın emrinde Kırmızı Ordu'nun ise Enver Paşa emrinde hareket ettiği aktarılmıştı. Ayrıca makalede Enver Paşa'nın Napolyon'dan daha etkili olduğu ve yetmiş bin kişilik ordusuyla Heyber Geçidi'ne ulaştığı bu orduya Sibirya'daki esir askerlerin ve Hint Müslümanlarının da katılmasıyla Yeşil İslam Ordusu'nun mevcudunun kalabalık bir kitleye ulaştığı aktarılmıştı. *The Times* gazetesi Enver Paşa'nın ilk baharda İstanbul'da İngilizlerle muharebe edeceğini iddia ederek İngiltere'nin Türkiye üzerindeki siyasetinin tehlikelere yol açtığı yorumu yapılmıştır.

²⁹¹ *İrade-i Milliye*, (16 Şubat 1336/1920), sayı 25, 4

²⁹² *İrade-i Milliye*, (23 Şubat 1336/1920), sayı 26, 4

²⁹³ *İrade-i Milliye*, (23 Şubat 1336/1920), sayı 26 4; *İstikbal*, (10 Nisan 1336/1920), 1

Ayrıca Azerbaycan ve Gürcistan'ın Bolşevik ihtilalin arifesinde olduğu, komünist hareketin Anadolu'da giderek etkin olduğu altı çizilmiştir.²⁹⁴ Bu haberle ilgili *İrâde-i Milliye* şöyle bir bilgi de aktarmaktadır, *The Times* gazetesinin söz konusu nüshasının İstanbul'da 20 İngiliz lirasına satıldığını ve İtilaf Devletlerinin zabıtalrı tarafından bu nüshaların toplatıldığı aktarılmıştır.²⁹⁵ *The Times* 'ın haberinde Enver Paşa'nın etkinliği ve İslami Bolşevizm fikri ve Yeşil Ordu korumasında hızla ilerlediği noktasında yorumlar mevcuttur. Bu haberler Sovyet Rusya propagandasının dış basında da etkin olduğunu ortaya koymaktadır.

Yeşil Ordu haberleri 1920 yılı boyunca Anadolu basınında yer almaya devam etmiştir. *Albayrak*, Yeşil Ordu'nun Türk general ve zabıtlardan oluştuğunu bu ordunun Kafkasya'daki Denikin Ordusunu mağlup ettiğini aktarmıştı. Ayrıca İstanbul'un işgali dolayısıyla Erzurum'da yapılan mitingde Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Üyesi Binbaşı Kazım Bey yaptığı konuşmada Yunanlıların Türk'ün direnişi karşısında sarsıldığını, Denikin Ordusunu mağlup edenlerin de Türk olduğunu dolayısıyla dünyaya şekil verebilecek kuvvet ve imanın Türklerde olduğunu vurgulamıştır.²⁹⁶ Kazım Bey'in Denikin Ordusunu yenen Türklerdir diyerek Yeşil Ordu'ya vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. *Albayrak* takip eden günlerde imzasız verdiği haberde, Yeşil Ordu'nun Karadeniz ve Kafkasya'da etkin olduğu ayrıca Denikin kuvvetlerinin Kırmızı ve Yeşil Ordu'muz arasında kalarak dağıldığı bilgisi paylaşılmıştır.²⁹⁷ Haberin dikkat çeken yönü Yeşil Ordu'dan ordumuz olarak bahsedilmesidir. Yeşil Ordu ile ilgili *Açık Söz* gazetesi ise mayıs ayında verdiği haberde birliği şöyle tanımlamıştır. Bundan birkaç ay evvel Heyber geçidinde İngilizleri mağlup ederek orayı zapt eden Afgan ordusu Türkistan'dan gelen Kuvayı Muavene ile birleşerek Yeşil Müslüman Ordu adını almıştır.²⁹⁸ Görüldüğü üzere Anadolu basınında Yeşil Ordu'nun menşei ve bulunduğu bölge hakkında değişken bilgiler bulunmaktadır. Yeşil Ordu, bazı havadislerde Türk subaylardan oluştuğu izah edilirken bazı haberlerde ise Afgan ya da muhtelif Müslüman milletlerin bir araya getirdiği askeri birlik olarak ifade edilmiştir. Birliğin asker sayısı gazetelerde üç yüz binlere kadar çıkan rakamlarla haberleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Yeşil Ordu'nun komuta kademesinde Enver Paşa, Halil Paşa gibi İttihatçıların yer aldığı ayrıca Türkistan'daki esir Türk askerlerinin de bu birliğe dahil olduğu ifade edilmiştir.

Yeşil Ordu haberleri, 1920 yılının temmuz ve ağustos ayındaki gazete nüshalarında birliğin sınırimıza dahil olmaya başladı şeklinde sunulmaya başlanmıştır. Anadolu Ajansı'na dayandırılarak verilen haberde Yeşil Ordu'nun kısım kısım sınırimıza doğru ilerlediği hatta süvari öncü birliklerinin Erzurum'a ulaştığı bilgisi paylaşılmıştır.²⁹⁹

²⁹⁴ *İrâde-i Milliye*, (23 Şubat 1336/1920), sayı 26, 2; *Albayrak*, 22 Mart 1336/1920, sayı 78, 1

²⁹⁵ *İrâde-i Milliye*, (23 Şubat 1336/1920), sayı 26, 2

²⁹⁶ *Albayrak*, (18 Mart 1336/1920), sayı 77, 1-2

²⁹⁷ *Albayrak*, (5 Nisan 1336/1920), sayı 82, 2

²⁹⁸ *Açık Söz*, (2 Mayıs 1336/1920), sayı 45, 3

²⁹⁹ *Açık Söz*, (12 Temmuz 1336/1920), sayı 61, 2

Bu haber *İstikbal*'de ağustos ayında yer alarak “kurtarıcı Yeşil Ordu’nun” bir kısmı sınırlarımızdan içeriye varmıştır.³⁰⁰ Şeklinde ifade edilmiştir. Habere ek olarak sınırдан Anadolu’ya dahil olan asker sayısı üç bin olarak verilmiştir. Haber kaynağı Ankara olup ajans bilgisi paylaşılmamıştır.³⁰¹ *Açık Söz* ise ağustos ayındaki nüshasında “kurtarıcı Yeşil Ordu”, emperyalist zalim ordularla çarpışan mücahit ordumuzu ve Büyük Millet Meclisimizi selamlıyor şeklinde haber yapmıştır.³⁰² Dikkat edilirse Yeşil Ordu’nun kurtarıcı olduğuna vurgu yapılmıştır. *Açık Söz*’de imzasız şekilde yazılan bir diğer köşe yazısında Yeşil Ordu’nun Erzurum’a geldiğini duyanların korkularından hoplayacakları, korktuklarını başına geleceği yorumu yapılmıştır.³⁰³ Aslında o dönemde sınırimıza dahil olan Yeşil Ordu adında bir birlik mevcut değildir. Sınırimıza yaklaşan Kızıl Ordu’nun öncü birlikleridir. Nitekim *İstikbal*, 25 Temmuz 1920’de “Kurtarıcı Kızıl Ordunun bir alay süvarisi ile iki tabur topçu birliği ve iki mitralyöz bölüğünün bugün saat on bir evvelinde Beyazıt’a” ulaştığı haberini yapmıştı. Kurtarıcı ifadesi bu kez Kızıl Ordu için kullanılmıştı.³⁰⁴

Sınırimıza yaklaşan Kızıl Ordu birliğinin komutanı da Temmuz 1920’de Kazım Karabekir Paşa’ya telgraf çekerek onun şahsında Türk ordusu ve halkını selamlayan telgraf yayınlamıştır. Bu telgraf ve Kazım Karabekir Paşa’nın cevabı dönemin gazetelerinde yer almıştır.³⁰⁵ *Açık Söz*, *İstikbal* her iki telgraf suretini de yayınlamıştır. Telgrafta Nahcivan’ı işgal edip Türkiye sınırına yaklaşan Kızıl Ordu’ya bağlı on birinci Ordu ve yirmi sekizinci Fırka Tabur Komutanı Nikolay Filoni imzasıyla yayınlanmış. Nikolay, Türk ordusuna selam vererek işgalci müttefikler-hükümetler kahrolsun, siz ve biz çalışarak bütün dünyaya özgürlük getireceğiz demiştir. Telgraf “Türkiye Ordusundan Rus Kızıl Ordusu cevap bekliyor, bize haber yollayınız yaşasın Türkiye, yaşasın Türkiye Ordusu” cümlesiyle bitmiştir.³⁰⁶ Telgrafta verilen cevap “Müdafaa-i Milliye tarafından Şark Ordusu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretleri vasıtasıyla Kızıl Ordu’ya çekilen telgraf” başlığını taşımaktaydı. Cevabı telgrafta senelerden beri doğu toplumlarının “hürriyet kasabı zalim emperyalistler” tarafından hırpalandığı Osmanlı halkı ordusundan, doğunun ve tüm dünyanın kurtarıcısı Rus Kızıl Ordusuna binlerle selamlar, teşekkürler, yaşasın müşterek davanın müşterek savunucuları olan “Kızılılarla yeşillerin inkılabı! Yaşasın Asya mazlum milletlerinin ittiadı yaşasın Bolşevik İslam birliği mahvolsun zalim emperyalist orduları.” Telgrafta Anadolu hareketi için yeşil inkılap, Bolşevik-İslam birliği vurgusu dikkat çekmektedir.³⁰⁷ Bu cevap *İstikbal*, *Albayrak* ve *Hâkimiyet-i Milliye*’de ve *Yeni Adana*’da yayınlanmamıştır.

³⁰⁰ *İstikbal*, (11 Temmuz 1336/1920), sayı 154, 1

³⁰¹ *İstikbal*, (11 Temmuz 1336/1920), sayı 154, 1

³⁰² *Açık Söz*, (2 Ağustos 1336/1920), sayı 67, 1

³⁰³ *Açık Söz*, (12 Temmuz 1336/1920), sayı 61, 1

³⁰⁴ *İstikbal*, (25 Temmuz 1336/1920), sayı 158, 1

³⁰⁵ *İstikbal*, (25 Temmuz 1336/1920), sayı 158, 1; *Açık Söz*, (26 Temmuz 1336/1920), sayı 65, 1

³⁰⁶ *Açık Söz*, (26 Temmuz 1336/1920), sayı 65, 1; *İstikbal*, (25 Temmuz 1336/1920), sayı 158, 1

³⁰⁷ *Açık Söz*, (26 Temmuz 1336/1920), sayı 65, 1

Gazete haberlerinde geçen Yeşil Ordu birliklerinin sınırlarımıza dahil olması söz konusu değildir. Yeşil Ordu-Kızıl Ordu kavramları haberlerde beraber kullanılmıştır. Peyderpey Kafkaslardaki esaretten kurtulup yurdumuza dönebilen esir Türk askerleri vardır. Ancak sınırlarımıza dahil olan ve memleketlerine dönme gayreti içerisinde olan Mehmetçikleri bir ordu şeklinde tanımlayamayız. Bununla birlikte Yeşil Ordu kavramının Anadolu’da canlı kalmasının bir sebebi de Batı Cephesine sevk edilen gönüllü muhtelif askeri müfrezelerin de Yeşil Ordu ismini çağrıştıracak isimler kullanmalarıdır. Nitekim Erzurum’da çocuklardan kurulan sembolik bir ordunun dört alayı vardır ve alaylardan birinin adı Yeşil Alay’dır, alayın bayrağı da Yeşildir. Yeşil Alay’ın komutanı ise Binbaşı Fahri Bey’dir.³⁰⁸

Hâkimiyet-i Milliye’de Ağustos 1920’de paylaşılan haberde Erzurum’dan Ankara’ya gönderilen kırk kişilik süvari müfrezesi Ankara sokaklarında yeşil bayrağı ile geçit töreni yapmıştır.³⁰⁹ Yeşil’in İslamiyet’in rengi olarak bayraklarda kullanılmasına olağan olmakla birlikte bu tür haberler Anadolu’daki Yeşil Ordu kavramını güçlendirmiştir. İslam dünyasında Bolşevizm’in hâkim olması hedefiyle hareket eden Sovyet Rusya’da Müslümanlıkla özdeşleşmiş yeşil rengi orduya isim vermesi bu gayretin ürünüdür. Yeşil Ordu haberleri Bolşevik Ajans haberlerinde yer almış olup Anadolu basınında da genişçe yer almıştır. Ancak *Hâkimiyet-i Milliye* bu haberlerde Yeşil Ordu ismini kullanmamaya özen göstermiştir. Diğer gazetelerin ajans haberlerinde Yeşil Ordu adı daha sık geçmekteyken *Hâkimiyet-i Milliye*’de söz konusu haberler daha sınırlı yer almıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*’de bu türden bir habere örnek 6 Şubat 1920’de yayınlanmıştır. Haber “Şark Ahvali Kızıl ve Yeşil Ordu” başlığıyla sunulmuş olup Bolşeviklerin Buhara sahilindeki bazı şehirleri ele geçirdiği, Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetlerinin gönüllü olarak Rus politikalarına yakın olduğu ancak Denikin kuvvetleri gibi birliklerin Kafkas Cumhuriyetlerinin istikbalini tehlikeye attığı bildirilmiş.³¹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye* haber kaynağını açıklamamış ancak haberde geçen bildirilmiş ifadesi kaynağın dış kaynaklı olma ihtimalini doğruyor. Bu kaynağın Rusya menşeli olma ihtimali yüksektir.

Ankara’da 1920 yılının sonunda Sovyet Rusya elçiliği açılmasıyla Bolşeviklerle ittifak yapılabileceği, doğudan kızıl orduların yardıma geleceği düşüncesi başkentte dönemin sayılı sosyal mekânları Merkez ve Kuyulu kahvelerinde, Abdullah Efendi Lokantasında, gece sohbetlerinde bazı kimselerin hayal ve ümitlerini süslüyordu.³¹¹ Şüphesiz bu beklentilerin oluşmasında Anadolu’daki cephe savaşlarının belirsizliğinin de etkisi büyüktür. Nitekim 1920 yılındaki mevcut durum Yeşil Ordu haberlerini gündemde tutmuştur. Basında yer alan Yeşil Ordu haberlerinin özellikleri aşağıda sıralanmıştır;

³⁰⁸ *İrade-i Milliye*, (13 Mayıs 1336/1920), sayı 40, 1

³⁰⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, (5 Ağustos 1336/1920), sayı 50, 3

³¹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, (6 Şubat 1336/1920), sayı 7, 4

³¹¹ Mahmut Soydan, *Ankaranın Defteri*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007), 39

1. Yeşil Ordu haberlerinin bir kısmı Anadolu Ajansının muadili diyebileceğimiz Sovyet Rusya Telsiz Telgraf İstasyonu tarafından servis edilmiştir.
2. Yeşil Ordu haberlerinin yayınlanması 1920 yılı ile sınırlı kalmıştır. Takip eden yıllarda Anadolu basınında Yeşil Ordu tabirinin kullanımına tesadüf edilmemiştir.
3. Yeşil Ordu haberlerine *Hâkimiyet-i Milliye* imtina ile yaklaşmış bu ifadeyi diğer gazetelere oranla daha az kullandığı tespit edilmiştir.
4. Yeşil Ordu konusunda Anadolu basınında fikri bir bütünlük yoktur. Genel olarak Kafkasya’da ve Karadeniz sahilinde etkin olan Anadolu’ya yardım etmesi muhtemel askeri birlik olarak sunulmuştur. Hayali birliğin, asker sayıları menşei sunulan haberlerde birbiriyle çelişen bilgilere sahiptir. Ancak değişmeyen vurgu birliğin, yeşil bayraklı ve Müslüman askerlerden oluşan ordu şeklinde sunulmasıdır.
5. Anadolu’daki savaş sürecinde Rusya’dan silah yardımı yapılması Yeşil Ordu’nun da Türkiye’ye dahil olacağı beklentisini arttırmıştır.

5.3.2. Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresi (Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi)

Yeşil Ordu Cemiyeti ve Halk Zümresi’nin basın alanında da etkin olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Çerkez Ethem matbaa satın alarak gazeteci Arif Oruç’un hizmetine sunmuştur. Arif Oruç, kurulan işletmenin Anadolu’daki en güçlü matbaalardan biri olduğunu Ethem Bey’e ifade etmiştir.³¹² Bu doğrultuda Eskişehir’de Arif Oruç, *Seyyare-i Yeni Dünya* adıyla 1920 Ağustos’unda İslami Bolşevik gazetesini çıkarmaya başlamıştır.³¹³ Gazetede ki seyyare ismi Kuvayı Seyyareyi çağrıştırırken *Yeni Dünya* ise Mustafa Suphi’nin Bakü’de çıkardığı (*Yeni Dünya*) gazetesini çağrıştırmaktadır. *Yeni Dünya* gazetesine Çerkez Ethem’in kardeşi Manisa Vekili Çerkez Reşit Bey’de destek verdiği anlaşılmaktadır. Zira Fahrettin Altay Paşa 18 Eylül 1920’de Reşit Beyden mektup aldığını ifade ederek mektupta kendisine Bolşevik olacaktınız? Sorusunun yöneltildiğini eğer kabul etmezseniz en azından Bolşevik gazetesi olan *Yeni Dünya*’ya abone olarak destek olmasını istenmiştir. Fahrettin Paşa mektubu getiren gazetecinin hararetle bir kişi olduğunu, gazeteye birkaç kişinin abone yapıldığını söyleyerek Reşit Bey gibi itibarlı bir vekilin komünist olmasının Ankara’da esaslı bir Bolşevik teşkilatı kurulduğu göstermektedir yorumunu yapmıştır.³¹⁴

Eskişehir’de yayınlanan ve sadece bir sayısını (11 Ekim 1920) inceleme fırsatı bulduğumuz *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesinin adı üzerinde “Dünyanın Fukara-i Kasibesi Birleşiniz” yazmakta idi, büyük puntolu gazete başlığının altında ise “İslam Bolşevik gazetesidir” şeklinde ifade bulunmaktadır. İlgili nüshada Buhara’da Bolşevizm’in ilan

³¹² Çerkez Ethemin Ele Geçen Hatıratı, 107

³¹³ Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, 291

³¹⁴ Taylan Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, (İstanbul: Kumsaati Yay., 2004), 225-226

edildiği Hindistan’da mühim hareketler olduğu yönünde sosyalizmin hızla etkin olduğu yönünde yorumlar vardır.³¹⁵ Ayrıca İtalya’da sosyalizm bayrağının yükseldiği işçilerin eylem yaptığı, hükümetin henüz çözüm bulamadığı yönünde haberlerde sayfaya taşınmıştır.³¹⁶ *Seyyare-i Yeni Dünya*’nın ikinci sayfasında Eskişehir’de Bolşevizm’in etkinliğini ortaya koyan haberler sunulmuştur. “Yeni Dünya Temsil Heyeti” kurulduğu, bu heyetin Eskişehir’deki kışlık tiyatrodaki Yeşil Ordu piyesini canlandıracağı aktarılmıştı. Söz konusu piyesin heyet tarafından sergilenen ilk sahne oyunu olduğu duyurulmuştu. Diğer bir haberde ise Eskişehir’de “Yoldaş Kırathanesi” kurulduğu haberleştirilerek kırathanesinin Belediye yakınındaki mahalde “bir Bolşevik Müslüman kırathanesinin” faaliyete geçtiği açıklanmıştır.³¹⁷ Gazetenin incelenen nüshasında *Seyyare-i Yeni Dünya*’nın Anadolu’daki sol basının önemli bir temsilcisi olduğu izlenimi vermektedir. Üstelik gazetenin verdiği mesajlar İttihatçılar tarafından da 1920 yılı içerisinde savunulan İslami Bolşevizm fikirleriyle örtüşmekteydi. Ankara Hükümeti yazılarıyla rejim ihracı propagandasını çağrıştıran *Seyyare-i Yeni Dünya*’yı Sovyet Rusya’nın da tepkisini çekmeyecek şekilde kontrol altına almak adına Ankara’da yayınlamaya davet etmiştir.

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin Ankara’da basılan nüshalarında yazı üslubunda yumuşama vardır. Gazete İslami Bolşevizm görüşünden uzaklaşmış adeta ajans haberleri sunan bültene dönüşmüştür. Gazete başlığının üstünde dünya emekçileri birleşiniz ifadesinden başka sosyalizmi çağrıştıran vurgulu bir mesaj dikkat çekmemektedir. Gazete’nin idarehanesi olarak “Ankara Komünist Fırkası Merkezi Umumisinde Yeni Dünya Matbaası” ifadesi yer almaktadır. Resmi TKP’nin himayesinde gazete yayınlarına devam etmiştir. Ancak gazetenin incelenen nüshaları sosyalist mesaj vermekten oldukça uzaktır. *Seyyare-i Yeni Dünya*’da Anadolu Ajansı, Moskova Telsiz, yabancı ajanslar ve resmi tebliğlerin yayınlandığı haberler aktarılmıştır. Arif Oruç gazetede köşe yazılarına devam etmiştir. Gazetenin incelenen nüshalarında Şevki Celal Beyin “Türk İnkılabı” başlıklı şiiri dikkat çekmektedir. Zira Şiirin bazı dörtlüklerinde İslami ve Bolşevik vurgular bulunmaktadır. Şiirde geçen Kızıl Ordu, Yeşil Turan sözleri gazetenin İslami Bolşevizm fikriyatının yansıması olarak değerlendirmek gerekir.³¹⁸ Bahsi geçen “Türk İnkılabı” başlıklı şiirden dörtlülere aşağıda yer verilmiştir.

*“Varsın zulmü, hıyaneti
Akın yapsın yurdumuza
Hesap verir cinayeti
Elbet Kızıl Ordumuza
Garbe koşan akıncımız
Atilla’nın neslindendir
Zafer yazan kılincımız*

³¹⁵ *Seyyare-i Yeni Dünya*, (11 Teşrin Evvel/Ekim 1336/1920), sayı 32, 1

³¹⁶ *Seyyare-i Yeni Dünya*, (11 Teşrin Evvel/Ekim 1336/1920), sayı 32, 2

³¹⁷ *Seyyare-i Yeni Dünya*, (11 Teşrin Evvel /Ekim 1336/1920), sayı 32, 2

³¹⁸ *Yeni Dünya*, (31 Kanunuevvel/Aralık 1336/1920), sayı 85, 2

*Oğuz Han'ın asrındandır
Nurlanıyor Yeşil Turan
Dağıldı hep kara sisler
Yükseliyor büyük Kur'an
Söndü sefil, katil hisler" (Şevki Celal)*

Gazetenin 29 Aralık 1920 tarihli 83 nolu nüshasında *Seyyare-i Yeni Dünya* ismi kullanılmaktayken,³¹⁹ 31 Aralık 1920 tarihli 85 nolu nüshada *Yeni Dünya* ismi kullanılmıştır.³²⁰ *Seyyare* ifadesinin gazetenin isminden çıkartılması Çerkez Ethem'e karşı merkezi hükümetin politikasının yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Zira Çerkez Ethem'in Bolşevizm rejimiyle teması yanında Ankara'ya meydan okuyacak derecede bürokrat, asker ya da köylüleri yargılama yapamadan cezalandırma girişimleri, düzenli ordunun kurulmasına muhalefet etmesi gibi sebepler Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ve Çerkez Ethem'in gözden düşmesine sebep olmuştur. Öyleki Çerkez Ethem, Batı Cephesindeki Gediz ve Dumlupınar başarısızlıklardan düzenli orduyu sorumlu tutmakta bu doğrultuda meclisteki bazı milletvekillerini dahi etkileyerek Kuvayı Milliye ile savaşa devam edilmesini gerektiğini savunmaktaydı.³²¹

Çerkez Ethem'in düzenli orduya karşı olması, Yeşil Ordu Cemiyetindeki faaliyetleri yanında Bolşevizm'i benimsemesi, Sovyet Hükümeti destekli bürokratlarla teması Ankara Hükümeti'ni tedbirler almaya itmiştir. Hatta TBMM Hükümeti Çerkez Ethem ile ilişkisini tespit ettiği bürokratları dahi yurt dışına çıkartmıştır. Daha önce vurgulandığı üzere Temmuz 1920'de Başkurdistan temsilcisi olarak Ankara'da bulunan Şerif Manatov'a komünizmi örgütleme ve propaganda işlerinde faaliyette bulunmasından ötürü hükümetin takibatına uğramış ve neticede ülke dışına çıkartılmıştır.³²² Bu tür siyasi faaliyetlerin akabinde Çerkez Ethem ve Yeşil Ordu Cemiyeti'ne karşı bir kovuşturma başlamıştır. Yeşil Ordu'nun önde gelen isimlerinden Tokat Mebusu Nazım Bey ve cemiyetin *Yeni Dünya* gazetesini çıkartan Arif Oruç Bey İstiklal Mahkemesinde rejim aleyhtarlığı suçundan yargılanmış ve tutuklanmışlardır. Nazım Bey ve Arif Oruç Bey'in serbest bırakılmaları Ekim 1921 yılında İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla mümkün olabilmıştır.³²³ Çerkez Ethem ise Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirlerle harekât alanının kısıtlandığını görmüş çareyi Yunan kuvvetlerine sığınmakta bulmuştur.

Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınmasıyla Batı Cephesi kumandanlığı 30 Aralık 1920'de beyanname yayınlamıştır. Beyannamede asker ve para toplama yetkisi yalnızca

³¹⁹ *Seyyare-i Yeni Dünya*, (29 Kanunuevvel/Aralık 1336/1920), sayı 83, 1

³²⁰ *Yeni Dünya*, (31 Kanunuevvel/Aralık 1336/1920), sayı 85, 1

³²¹ Soydan, *Bir Ankaralının Defteri*, 40-41

³²² *1920 Yazında Türkiye'de Siyasi Ortam*, 50

³²³ BCA, 3-33-8, 89/1, 09.10.1921-00.00.0000; Şunu da belirtmek gerekir ki Arif Oruç'un sosyalist fikirler doğrultusunda çalışması Milli Mücadele dönemi sonrasında da devam etmiştir. Emniyet teşkilatının 1931 tarihindeki 147 nolu raporunda Yarın gazetesi sahibi Arif Oruç'un Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkasını yeniden kurmak istediği bu doğrultuda Aydın Nazilli Denizli hattı üzerinden hareket ederek İzmir ve Eskişehir'e gidip faaliyetlerde bulunulacağı rapor edilmiştir. Bkz. TİTE, Kutu No: 27, Gömlek No: 95, Belge No 95

ahz-ı asker şubelerinde olduğu, Ethem ve Tevfik beylerin köylüden para, asker toplayamayacağı Kuvayı Seyyare'nin önceki komutanları Ethem Bey ve kardeşlerinin Hıyaneti Vataniye kanunu mucibince İstiklal Mahkemesi'ne sevk olunduğu ilan olunmuştur.³²⁴ TBMM Hükümeti'de 8 Ocak 1921'de yayınladığı beyannamede bir buçuk aydan beri memlekette yağma zulüm ile bir derebeylik hükümeti kurma girişiminde olduğu görülen Birinci Kuvayı Seyyare Kumandanı Ethem Bey ve kardeşleri Tevfik ve Rüştü Beylerin TBMM'nin kanunlarına isyan ettiği duyurulmuştur. Beyannamede TBMM Hükümeti kardeş kanı dökülmesin diye kendisine nasihatlerde bulunulsa da Ethem Bey'in bunları kabul etmeyip Bolşeviklerle birlikte ordu ve millet arasında muhtelif vasıtalarla ihtilale teşebbüs etmek ve diğer taraftan Yunanlılarla ittifak etmesi dolayısıyla suç işlediği ifade edilmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine Ethem'e bağlı kuvvetlerin bir kısmı hükümete teslim olduğu açıklanmıştır. Beyannamede ayrıca Ethem ve kardeşlerinin mahiyetinde ancak üç yüz kişilik bir grup kaldığı ifade edilerek asıl sorumluların Ethem, Tevfik ve Reşit beylerin olduğunu zikredilmiş diğer kişilerin teslim olmaları halinde, hükümete sığınmalarının kabul edileceği duyurulmuştur. Milletın bütünlüğü için dahili ve harici düşmanlara karşı TBMM Hükümeti'nin mücadeleye devam edeceği de ilan edilmiştir.³²⁵ Söz konusu beyannamelere müteakiben Ethem Bey, Anadolu basınında hain ya da asi Ethem sıfatlarıyla haberleştirilmiştir.³²⁶

Çerkez Ethem meselesinde Anadolu basınında söz birlikteliği vardır. Bu durum merkezi hükümetin basın üzerindeki kontrolünü ve etkinliğini kanıtlamaktadır. Anadolu basınında 1920 yılının ikinci yarısında politik gündemi meşgul eden Yeşil Ordu Cemiyeti ve Ethem Bey meselesi 1921 yılı itibarıyla gündemden düşmüştür. Bolşevik rejim ihracının önemli dayanaklarından biri olabilecek Ethem Bey meselesi TBMM Hükümeti'nin iradesi doğrultusunda çözüme kavuşmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki TBMM, takip eden yıllarda dahi Çerkez Ethem meselesi ile ilgili tedbirler almayı ihmal etmemiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin yazışmalarında bu konu ile ilgili belgeler mevcuttur. Ethem Bey ile teşriki mesaide bulunanlar farklı şehirlere sevk edildiği gibi yurt dışına çıkan Ethem Bey'in hareketleri takip edilmeye çalışılmıştır. Nitekim İcra Vekilleri Heyetinin 1921 Nisan'daki kararnamesinde Ethem Beyle teşrik mesaide bulunan Kütahya Mevlevi Şeyhi Sakıp Çelebi'nin Kütahya'da bulunması sakıncalı görülerek Kastamonu'dan Zonguldak'a sevkine karar verilmiştir.³²⁷ 1923 yılında ise İcra Vekilleri Heyeti, Genel Kurmay Başkanlığına tezkire göndererek Çerkez Ethem'le kardeşleri Eşref'in Anadolu'da ihtilal çıkarma girişimlerinin bastırılması için alınacak

³²⁴ *Açık Söz*, (10 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 110, 4; *İstikbal*, (14 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 206, 1; *Yeni Adana*, (11 Kanunu sani/Ocak 1337/1921), 2

³²⁵ B.C.A., 2-27-3, 08.01.1921-00.00.0000

³²⁶ *Açık Söz*, "Hain Ethem Meselesi Bitti", (27 Kanunusani/Ocak 1337/1921), sayı 116, 4; *Yeni Adana*, "Yaralı Vatana İhanet", (19 Kanunu sani/Ocak 1337/1921), sayı 47, 2; *Yeni Adana*, Asi Ethem Beyin Akıbeti, (1 Mart 1337/1921), 2; *İstikbal*, Asi Ethem, (30 Kanunu sani/Ocak 1337/1921), sayı 212, 2; *Hâkimiyet-i Milliye*, "Asi Ethem'e Oda Verilmiş", (11 Mart 1337/1921), sayı 130, 2

³²⁷ B.C.A., 3-17-14, 24.04.1921, 00.00.0000

tedbirler hususunda görüş bildirmiştir.³²⁸ Bu tür yazışmalar TBMM Hükümetinin konuya verdiği ehemmiyeti ortaya koymaktadır. Anadolu'da İslami Bolşevizm fikrinin önemli temsilcilerinden olan Çerkez Ethem meselesi süreç içerisinde etkisiz hale getirilmiştir.

5.3.3. Anadolu Basınında Bolşevizm'le İslamiyet'i Örtüştürme Gayreti

Sosyalizm Fikir babası olarak kabul edilen Karl Max, dini bir Afyon olarak tanımlar. Ancak Sovyet Rusya'nın, Orta Asya ve Ön Asya'ya doğru yönelim politikasında İslam dini ile Bolşevizm arasında iyi ilişkiler kurma gayreti görülmüştür. Sosyalist liderler yayınladıkları beyannamelerle İslam dünyasına seslenerek emperyalizmden beraber kurtulunacağı doğrultusunda mesajlar vermiştir. Bu mesajlar Anadolu basınında yankı bulmuş öyle ki TBMM'de vekillerin dahi bu yönde yorumları olmuştur. Nitekim Azerbaycan'da Sovyet Cumhuriyetinin kurulması üzerine TBMM'de Azerbaycan Hükümeti'ne tebrik telgrafı çekilmesi konusu görüşülürken bazı vekillerin beyanatları bu doğrultudadır. Antalya Vekili Hamdullah Suphi Bey Bolşevikliğin ne olduğunu hedeflerinin neden ibaret olduğu konusunda meclisin açık bilgilere sahip olmadığı ifade ederek Lenin'in İslam dünyasına dinine ve haklarına saygı göstereceğine söz vermiştir diyerek ülkemizdeki işgalcileri uzaklaştırmak için Bolşeviklerin en doğal yardımcımız olacağını ifade etmiştir. Kütahya Vekili Besim Atalay ise tüm inanç ve dinlerin doğudan geldiğini kötülük baskıların ise batıdan doğduğunu aktararak Allah bize dinimizi Müslümanlığı pekiştirecek kuvvet gönderiyor. Biz Bolşeviklere yaklaştıkça şeriata daha fazla yaklaşıyoruz ifadelerini kullanmıştır.³²⁹ Söz konusu konuşmada Bolu Mebusu Tunalı Hilmi de eskiden beri Bolşeviklikten yana olduğunu, Bolşevik ilkelerinin eski Yunanlılar zamanından beri var olduğunu, zamanla gelişerek sosyalizm şeklini aldığını ve rejimin esaslarının şeriatta bulunduğunu izah etmiştir.³³⁰ Bu söylemler bazı vekillerin dahi İslami Bolşevizm fikrinden etkilendiğini ortaya koymaktadır. İslami Bolşevizm olarak tanımlanabilecek bu fikriyatın basın alanında yansımaları olmuştur. Bu tür köşe yazılarında İslamiyet'le Bolşevizm'in benzeştiği yönünde yorumlar yapılmıştır. Enver Paşa'nın da Rusya nezdinde girişimleri de İslami Bolşevizm fikrinin bir diğer dayanağıydı. Özellikle İttihatçı etkisinde hareket eden gazetelerin köşe yazılarında İslamiyet'le Bolşevizm'in benzeşen yönlerini vurgulayan yayınlar mevcuttur.

İngilizlerin Orta Asya'da hâkimiyet kurma istekleri karşısında Orta Asya toplumları Sovyet Rusya'nın özgürlük vadeden rejimine yönelmişlerdir. Bu doğrultuda Bolşevizm'in Orta Asya'da hızla etkin olması kolaylaşmıştır. Nitekim *Hâkimiyet-i Milliye*'de Şubat 1920'deki haberinde Avrupa emperyalizmi karşısında Asya milletinin Bolşevizm'e yöneldiğini ve Bolşevizm'le İslamiyet'in birleştiği şeklinde

³²⁸ B.C.A., 107-699-4,05.07.1923-00.00.00000

³²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 14 İçtima, C.1,11.5.1336 (1920), 258

³³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 14 İçtima, C.1,11.5.1336 (1920), 260

yorumlanmıştır.³³¹ Ancak bu tür yorumlar *Hâkimiyet-i Milliye*'de Anadolu için yer almamıştır.

Îrâde-i Milliye ise *The Times* gazetesine dayandırarak verdiği haberde Azerbaycan'daki Türk subayların sayısının fazla olduğu İttihatçı subaylarında peyderpey Azerbaycan'da toplandığı ve Kafkasya'da İttihad-ı İslam propagandasının Bolşevik propaganda ile beraber yapıldığı haberini yapmıştı.³³² Bu tür yorumların etkileri Anadolu gazetelerinde de görülmüştür. Anadolu'da İslamiyet'le Bolşevizm'i örtüştüren gazetelerin başında *Albayrak* ve *Açık Söz* gazeteleri gelmektedir. *Albayrak* ve *Açık Söz*'deki bu yazılar özellikle 1920 yılının Mayıs-Temmuz ayındaki tarih aralığında yayınlanmıştır.

Albayrak'ta Mithat Bey ve Müştak Sıtkı³³³ Beylerin yazıları bu yönüyle öne çıkmaktadır. Müştak Sıtkı Bey 1 Nisan 1920'de kaleme aldığı "Kızıl ve Yeşil" başlıklı yazısında komünizm, Bolşevizm ve Rusya ifadelerini kullanmadan Çarlık Rusya'sının yıkılmasıyla ortaya çıkan rejimin insaniyet için faydalarını öne çıkaran makale yazmıştır. Makalede asırlardan beri mücadele alanı olan ve birçok insanın hayatını kaybettiği topraklarda yeni rejim doğduğu, rejimin renklerinin ise Yeşil ve Kırmızı olduğu ifade edilmiştir. Sıtkı Bey renklerden birinin ezanın yuvasından diğeri kilise çanından geldiğini, yeni mefkürenin ilhamı altında renklerin birleştiğini ifade etmiştir. Dünya Harbinin birçok sistem ve rejimi yok ettiğini ancak yeni bir fidanın yetiştiğini meydana gelen hareketin toplumlar nazarında "muazzam zelzele beşer" etkisine sahip olduğunu ifade etmiştir. Saltanatın ezici yönetimine karşı aç ve sefil insanların yeni umudunun bu rejim olduğu izah edilmiştir. Beşerî kuvvetin önün de hiçbir kuvvetin duramayacağını yeni rejimin hak adalet gibi insani prensipleri temel aldığı üstelik bu fikirlerin yeni dünyadan Amerikalı bir diplomat ya da düşünürden değil eski dünyadan insanlığın vicdanından doğduğu ifade edilmiştir. Yeni rejimin dünyanın birçok yerindeki eski program ve mefkûreleri yok ettiği izah edilmiştir.³³⁴ Sıtkı Beyin yazısındaki yeşil renk İslamiyet'i, kızıl renk ise komünizmi temsil etmektedir.

Mithat Bey "Ferdiyetten İctimaiyata İntikal" başlıklı yazısında Bolşevikliğin samimiyetle uzanan elini reddedersek Avrupa'ya karşı mücadele edilemeyeceğini şimdiye kadar yapılan yeniliklerin varlıklı kimseleri koruduğunu ifade etmiştir. Doğunun kurtuluşunun sosyalizmin millî ananeye göre yorumlanmasıyla olacağını böylelikle

³³¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, (28 Şubat 1336/1920), sayı 12, 3

³³² *Îrade-i Milliye*, (4 Mart 1336/1920), 4

³³³ Sıtkı Dursunoğlu Erzurum'da yetişen aydın, vatanser bir karakterdir. Sıtkı Dursunoğlu Sıbyan Mektebi'nin ardından Erzurum Mülki İdadisi'nden mezun olmuştur. Balkan Harbi esnasında Erzurum'da çıkan gazetelerde makaleler yazarak halkın takdirini toplamıştır. Sıtkı Bey I. Dünya Harbinde askerlik hizmetini yerine getirmiş bu görevi esansında Şam'da İngilizlere esir düşmüştür. Sıtkı Bey esaretten 1919 yılında dönebilmiş ve Erzurum'a gelerek Albayrak gazetesinde Müştak Sıtkı adıyla yazılar yayınlanmıştır. Sıtkı Bey Kurtuluş Savaşından sonra ise öğretmenlik mesleğini icra ederek gençlere rehber olmuştur. Sıtkı Dursunoğlu hakkında ayrıntı bilgisi için bkz. *Sıtkı Dursunoğlu Erzurum*, Haz. Komisyon (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1953)

³³⁴ Müştak Sıtkı, "Yeşil ve Kızıl" *Albayrak*, (1 Nisan 1336/1920), sayı 81, 1

İslamiyet'in de geliyeceğı yorumunu yapmıştır.³³⁵ *Albayrak*'ın İslamiyet'i Bolşevizm'le örtüştürme gayreti de bu maksadın sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Mithat Bey ayrıca Bolşevik akımını cereyan olarak tanımlamakta ve "hiç şüphe yoktur ki Bolşevik cereyanına karşı samimiyetle elini uzatan milletlerden birincisi biz olacağız" demektedir.³³⁶ Mithat Bey yazısında amaca ulaşmak için en emin yolun iman olduğunu, imanı olmayan şahsın daima azap içinde olacağını vurgulayarak. İnanarak iman içinde Bolşevizm'e doğru yol alınması gerektiğini vurgulanmıştır. Buna gerekçe olarak da Avrupa'nın sanayi devrimini geręekleřtirdiğı için ölkemizdeki küçük sanayinin rekabet edemeyeceğini Duyun-ı Umumiye ile Hâkimiyet-i Milliyemiz, demiryollarımız, ekonomik değerlerimizin Avrupa hâkimiyetine girdiğı bunlara karşı ancak Bolşeviklerle ele ele verildiğinde mücadele edilebileceğı yorumunu da yapmıştır.³³⁷ Mithat Bey'in yazısında sosyalizme yönelmenin en önemli gerekçesi olarak ölkenin içinde bulunduğu şartları göstermiştir. Sosyalizmin millî ananeye göre yorumlanmasında önemli araçlardan biri de İslamiyet olacağı vurgusu bulunmaktadır.

Albayrak, Nisan 1920'de "şarktaki İslam ve Türk Hükümetleri" başlıklı imzasız köşe yazısında Sovyet Rusya Bolşevik Hükümetiyle; Tatarlar, Kırgızlar, Başkurtlar, Türkmenlerin yanı sıra kısmen Sibiry'a'nın Bolşeviklerle birleştiğini ilan etmiştir. Yazıda her türlü teşkilat kurulduğu ifade edilerek Başkurdistan'da Zeki Velidi³³⁸ emsali gençlerin tesiriyle bağımsızlığın geręekleřtiğı ve bu bağımsızlık hareketine Rusların da büyük destek verdiğı yönünde haber yapılmıştı. Çarlık Rusya'sı zamanında esir olan Türk asker ve subaylarında Taşkent'te Harbiye Mektebi açtığını, Bolşeviklerin bu tür faaliyetlere destek verdiğı yakın zamanda Buhara'dan Hindistan'a kadar özgürlük geleceğı vurgulanmıştır.³³⁹ Taşkent'te açılan Harbiye Mektebi *İrade-i Milliye*'de de haber olmuştur. Açılan mektebin Bolşeviklerin yardımıyla kurulduğu Türklenden oluşan esir subay ve askerlerin bu okulda görev aldığı ifade edilmişti.³⁴⁰ Ruslar bu okullardaki askerleri Bolşevik terbiyeden geçirip Anadolu'ya sevk etme gayreti içerisinde olmuşlardır.

Sovyet Rusya yönetimi yayınladığı beyannameler ile Türk-İslam dünyasını etkileyecek söylem ve ifadelerde bulunmuştur. Bu beyannameleri bazıları Anadolu basınında yer almıştır. *Albayrak* 10 Mayıs 1920'de Tarihi bir vesika başlığı altında "Rus Sovyet Komiserliğı Beyannamesini "Rusya'nın ve şarkın bütün Müslümanlarına" başlığında yayınlamıştır. *Beyanname Albayrak*'tan sonra *İstikbal* ve *Açık Söz*'de haberleştirilmiştir. Beyannamede muhalif ordu komutanları Denikin ve Kolçak'tan daha önemli mesele olarak ümmeti Muhammed'in uyanması ve harekete geçmesi gerektiğı

³³⁵ Mithat, "Ferdietten İctimaiyata İntikal", *Albayrak*, (29 Nisan 1336/1920), sayı 88, 1

³³⁶ *Albayrak*, (29 Nisan 1336/1920), sayı 88, 1

³³⁷ *Albayrak*, (29 Nisan 1336/1920), sayı 88, 1

³³⁸ Yazıda bahsedilen Zeki Velidi Togan olmalıdır.

³³⁹ *Albayrak*, (29 Nisan 1336/1920), sayı 88, 1

³⁴⁰ *İrade-i Milliye*, (13 Mayıs 1336/1920), sayı 40, 3-4

vurgulanmıştır. Zira doğunun sömürülmesi için yapılan kanlı savaşların sonu gelmek üzere olduğu ifade edilmiştir. İngiliz yağmacılığının kudreti, büyük Rus inkılabı sayesinde gerilediği, dünyada köleliğin esaretin yıkıldığı vurgulanmıştır.³⁴¹ Beyannamede “Ey Rusya’nın ve şarkın İslamları! Ey camileri ibadethaneleri meskenleri tahrip ve hakları gasp edilen kimseler! Sizin dininiz ibadethaneniz, millî manevi harsınız serbest ve el sürülemez bir halde kalacaktır.” Denilerek tüm İslam âlemine sesleniş vardır. Bu seslenişte Türkler Araplar, İranlılar, Hintlilerin yansıra toprakları parçalanmak istenen kimseler de dâhil edilerek Sovyet Rusya sizin hukukunuzu bütün kuvvetiyle koruyacak denilmektedir. Beyannamede ayrıca İstanbul’un Türklerin elinde kalacağı Anadolu’da Ermenistan teşkiline dair antlaşmanın da fesh edildiğini ilan edilmiştir. Memleketinizi efendisi kendiniz olun arkadaşlar ifadesiyle beyanname sonlanmaktadır.³⁴² Beyannameyi Sovyet Rusya propagandasının basına yansıma olarak değerlendirmek gerekir. Beyannamede mazlum milletleri ve İslam dünyasını etkileyebilecek nitelikte mesajlar bulunmaktadır.

Albayrak gazetesinin 13 Mayıs 1920’deki nüshasında Mithat Bey’in “Halkçılık” başlıklı yazı yayınlanmıştır. Makalede Halkçılık ilkesinin toplum için önemi ve faydasından bahsedilerek örnekler verilmiştir. Halkçılık ilkesinin eksik şekilde anlaşıldığı halkçılık hamalı bakkalı memur yapmak, paşa yapmak ya da zengini küçültmek, idareyi de ehil olmayan kişilere teslim etmek olduğu zannedildiğini ifade etmiştir. Mithat Bey Halkçılığın savaşın³⁴³ seyri içinde ortaya çıktığını bu sayede sermaye sahipleri ile sıradan halk arasında yaşayış olarak bir fark kalmadığını ifade etmiştir. Şimdiye kadar halkların savaşlarda yok olması söz konusu iken zenginlerin servetini büyüttüğünün altı çizilmiştir. Mithat Bey, Halkçılığın gelmesiyle ailenin yükümlülüklerinin azalacağını zira eğitim gibi birçok temel ihtiyacın kurumlar tarafından karşılanacağı açıklamıştır. Yazının dikkat çeken boyutu Rus Çarlığı yıkılması ile irticacı Denikin kuvvetinin de yenildiği ifade edilerek İslamiyet’in nurundan faydalanmak için sınırımıza yaklaşan bu kuvveti takdim eder selamlarız cümlelerinin yer almasıdır.³⁴⁴ Yazar, Kızıl Ordu’nun sınırımıza doğru harekâtını İslam’ın nurundan faydalanmak olarak betimlenmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya ordusunun kurtarıcı sıfatıyla tanımlanması Mithat Beyin, Sovyet Rusya rejiminden ve kurumlarından hayli etkilendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Mithat Bey Eylül 1920’de Erzurum’a gelen resmi Sovyet Heyetini karşılayan gurubun içinde yer alarak bir de dostluk konuşma yapmıştır.³⁴⁵

³⁴¹ *Açık Söz*, (16 Mayıs 1336/1920), sayı 47, 2; *Albayrak*, (10 Mayıs 1336/1920), sayı 90, 2; *İstikbal*, (12 Mayıs 1336/1920), sayı 137, 2

³⁴² *Açık Söz*, (16 Mayıs 1336/ 1920), sayı 47, 2; *Albayrak*, (10 Mayıs 1336/1920), sayı 90, 2; *İstikbal*, (12 Mayıs 1336/1920), sayı 137, 2

³⁴³ Yazıda bahsi geçen savaş Birinci Dünya Harbi olmalıdır. Zira savaşın üçüncü yılında halkçılığın belirmeye başladığı belirtilir. Bu da Sovyet Rusya’daki devrim tarihi ile örtüşmektedir.

³⁴⁴ Mithat, “Halkçılık”, *Albayrak*, (13 Mayıs 1336/1920), Sayı 91, 1

³⁴⁵ *Albayrak*, (8 Eylül 1336/1920), sayı 108,1

Albayrak gazetesi 28 Haziran 1920’de “İslam ve mesai aleminde inkılap” başlıklı yazı yayınlamıştır. Yazı Azerbaycan Şura Müdürü Dr. Neriman Nerimanov’a aittir. Yazıda İngiliz hizmetkârı ağa ve beylerin ülkedeki adaleti engellediği, halkın ezildiği ifade edilmiş. Nerimanov, Kızıl Ordu’yu Azerbaycan’a davet ederek ülkeyi düze çıkarttıklarını açıklamıştır. Rusların; Türkiye, İran ve Hindistan’daki İngilizlerin emperyalist oyunlarını bozacaklarını ifade etmiştir. Nerimanov, Rusya Şura’sının para ve ordu ile Türkiye’ye yardım etmeye karar verildiğini, bunu engellemek isteyen İngilizlerin Denikin ile Kızıl Ordu’nun önünü kesmeye çalıştığını vurgulamıştır. Nerimanov, Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’da kalacağını böylece ülkenin İngiliz emperyalizminden korunacağını ifade etmiştir. Yazıda Müsavat Partisi’nin İngiliz etkisinde kaldığı dile getirilerek İslam dünyası için kurtarıcı ordunun Kızıl Ordu olacağı açıklanmıştır.³⁴⁶ Görüldüğü üzere makalede İslam dünyasının Kızıl Ordu ile kurtulacağı vurgusu bulunmaktadır. Bu tür yazılar islamiyetle komünizmi birbirine yaklaştırma amacı taşımaktadır.

Albayrak Gazetesi 19 Temmuz 1920’de Kafkasya haberlerinden aldığı bir yazıyı paylaşmıştır. Yazı “Komünizm-Bolşevizm Müslüman dini” başlığını taşımaktadır. Yazıda komünizm ile İslamiyet dininin benzeşen yönleri üç maddede sıralanmıştır. İlk olarak İslamiyet’in toplumun fakir kesimini koruyan emir ve yasaklarının bulunduğu izah edilerek Kuran’ın ve İslam düsturunun fukarayı korumayı emrettiğini aksi yönde hareket edenlerin ise cehennemde cezalandırılacakları vurgusu yapılmıştır. Bu durumun benzer bir anlayışla sosyalizmde var olduğu açıklanmıştır. Zira Komünizmde toplumun yüzde doksan beşini teşkil eden ezilen kitlenin yani proleteryanın haklarını korumak temel esas olduğu yorumu yapılmıştır.

Makalede, Komünizmle İslamiyetin benzeşen ikinci yönü olarak toprak mülkiyeti anlayışıyla açıklanmıştır. İslamiyet’te toprağın mülkiyetinin devlete ait olduğu, toprağı eken biçen kişinin ancak ürününü alabildiği, toprağın üç sene ekilmez ise tarlanın kişinin elinden alındığı vurgusu yapılmıştır. Komünizmde de bu durumun benzeştiği açıklanmıştır. Zira komünizmde toprak ağa, bey gibi varlıklı kişilerin elinde değil köylünün tasarrufunda olduğu izah edilerek, Rusya’da toprak mülkiyeti olmadığı dolayısıyla İslamın gösterdiği yolun da bu olduğu vurgulanmıştır. Yazıda benzeşen üçüncü yön olarak İslamiyet’te maddi zenginlik olamayacağı iddia edilerek. Fakirleri kullanan zenginler hakkında ise Kuran, hadis ve fıkıh kitaplarında geçen yaptırımlar olduğu ifade edilmiştir. Komünizmde de toprağın zahmet çeken fakire verilmesi yanında sosyalizmin fukaranın hükümdarlığı olduğu ve sermayedarların rejimle ortadan kaldırıldığı iddia edilmişti. Dolayısıyla bu yönlerin İslamiyet’le birebir benzeştiği ifade edilmişti.³⁴⁷ Bu yazıya ek olarak Mithat Bey de baş makalede açıkça olmasa da beşeriyetin kuzeyden geliştiği bu güneşin sınır hudutlarına gelmek üzere olduğu

³⁴⁶ *Albayrak*, (28 Haziran 1336/1920), sayı 98, 2

³⁴⁷ *Albayrak*, (19 Temmuz 1336/1920), sayı 101, 1

Hindistan'ın yok olmasına, Türk'ün imhasına, Arap İslam dünyasının parçalanmasına çare olarak şarkın inkılap güneşiyle kurtulunacağını izah edilmiştir. Yazıda komünizm ve sosyalizm gibi kelimeler açıkça kullanılmamış fakat verilen mesaj kurtuluşun komünist inkılapla olacağı ifade edilmiş. Hürriyetin yalnızca Anadolu'da değil tüm mazlum milletler ve İslam dünyası içinde olacağı vurgulanmıştır. Öyle ki gerçekleşecek inkılap İslamiyet'in ilk zamanlarındaki kadar yıldızlı ve feyizli olacağı vurgusu yapılmış.³⁴⁸ Yazıda komünizmin gelmesiyle oluşacak toplum refah ve huzuru İslamiyet'in ilk dönemlerindeki hatırlatacak düzeyde olacağı ifadesi komünizmin, dört halife devrindeki yönetim anlayışıyla denk sayıldığı yorumu yapılabilir.

İslami Bolşevizm fikrini çağrıştıran yazılara *Açık Söz*'de de rastlanmıştır. *Açık Söz* muhabiri Karadeniz sahilinde muhiti belirtilmeyen bir yerde Azerbaycan Harbiye Nazırı'nın kardeşi Aydemir Bey ile gerçekleştirdiği mülakatı mektupla gazeteye bildirmiştir. Mülakat "Alemler İslam'da İsyanın Genel Hazırlığı" başlığında sunulmuştu. Yazıda bütün Müslümanların bir bayrak altında toplanma zamanı geldiği Azerbaycan'da bunun gerçekleştiği, yakında Yunanlıların da Anadolu'da yenileceği vurgulanmıştı. Ayrıca otuz milyon Müslümanın bir araya geleceği iddia ediliyordu. Mülakatın vermek istediği mesaj Azerbaycan'da devrimin gerçekleşmesiyle Müslümanların refah ve huzura eriştiği bunun Türkiye'de de yakında yaşanacağı iddiasıdır. Mektup, İslami Bolşevizm anlayışına hizmet edecek mesaj ve yorumlara sahiptir.³⁴⁹ Sovyet Rusya, Çarlık rejimi taraftarlarıyla olan iç savaşta İngiltere destekli kuvvetlere karşı Bolşevik-İslam ittifakı ile hareket etmiştir.³⁵⁰ Bu ittifak doğrultusunda propagandalarda bulunulmuştur. Ankara Hükümeti'de Bolşeviklere karşı Azerbaycan'da İngilizlerle ittifak yapılacağı iddialarının İngiliz propagandası olduğu noktasında tekzip yayınlamıştır. Memleketimizi parçalamak isteyen İngilizlerle bilhassa Bolşevikler aleyhinde bir ittifak akdi mevzu olmadığını resmen ilan edilmiştir.³⁵¹

Açık Söz gazetesi 29 Temmuz 1920'de "İslam Bolşevik Münasebeti" başlıklı imzasız yazı yayınlamıştır. Makalede Rusya'daki gelişmeler karşısında Müslüman toplumun siyasi hareketi özetlenerek değerlendirmeler yapılmıştır. Çarlık Rusya'sı yönetimine karşı Bolşeviklerle, Müslümanların beraber savaştığı izah edilmiştir. Bolşevikler, tüm İslam milletlerine istiklal vadettiği için islam savaşçılarının Bolşeviklerin yanında olduğu vurgulanmıştır. Bolşevikler, Müslümanlarla anlaşma yolunu seçerek hareket ettiği dile getirilmiştir. Bu sayede Müslümanlarla Bolşevikler arasında ilişkilerin gelişmeye başladığı hatta İslamiyet'in prensipleri ile komünizm ilkesi doğrultusunda uzun makaleler yazıldığı izah edilmiştir. Bolşevikler, emperyalizm, kapitalizm ve sınıf ayrıcalıklarına karşı harp etmişlerdir. Zaten Müslümanlıkta bir

³⁴⁸ Mithat, "Türk Alemleri de Fecr-i Saadete Ulaşmaktadır, *Albayrak*", (19 Temmuz 1336/1920), sayı 101, 1

³⁴⁹ *Açık Söz*, (16 Mayıs 1336/1920), sayı 47,3

³⁵⁰ *Açık Söz*, (15 Temmuz 1336/1920), sayı 62, 1

³⁵¹ *Açık Söz*, (19 Temmuz 1336/1920), sayı 63, 2

milletin diğerine zalimliğini kabul etmediğinden ayrıca İslamiyet'in zenginlerin mallarını fakirlerle paylaşmaları ilkelerinin Bolşevik aydınları etkilediğine değinilmiştir.³⁵²

Yazıda tüm insanlığın saadetine prensiplerinin Müslümanlıkta olduğu Bolşeviklerin icraatlarının da İslam'a uygun olduğu yorumu yapılmıştır. Bolşeviklerin bir memlekette hâkim olduğunda sarhoşluk veren maddeleri yasakladıklarını, beyanname neşir ederek halka bu kuralları duyurdukları ilan edilmişti. Nitekim bütün Rusya'da müskiratın kaldırıldığı iddia edilmişti. Rusya'da kadınların gayri meşru işlerde çalışması men edilmiştir. Bu konuda ısrarcı olan kadınların idam edildiği ifade edilerek İslamiyet'te de bu durum böyle değil mi? Sorusu sorulmaktadır.³⁵³ *Açık Söz*'deki, Sovyet Rusya sosyal hayatı ile ilgili yasakları, Rıza Nur yerinde müşahade etmiştir. Rıza Nur, Rusya'da fuhuşun idamla cezalandırıldığını, içkinin yasak olduğunu hatta votkaya düşkün Rusların evlerinde imalat yapmaya çalıştıklarını ancak zehirlenme vakalarının yaşandığını ifade ederek marksizim kurallarının kitapta çok cazip iken sosyal hayattaki bu uygulamaların feci olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴

Açık Söz, İslamiyet'in halk hükümeti esasını dayandığını Sovyet Rusya'nın da buna benzer yönetim anlayışına sahip olduğunu vurgulamıştır. Müslümanlıkta idarenin Halk Şurası usulüyle yönetildiği ifade edilerek Rusya'daki memleketlerde halk hükümetleri teşkil edildiği izah edilmiştir. Bu hükümetlerin Bolşeviklerin müttefiki olduğu iddia edilmiştir. Zira karşılarındaki ortak düşman emperyalizm olduğu ifade edilmiştir. "Düşman İngiliz'dir müsterektir aleml İslam derin uykudan uyanıyor asıl cihat şimdi başlıyor" ifadelerinden sonra Arapça şekliyle tevbe süresi yazılmıştır. Yani makaleye ayetle açıklama getirilmek istenmiştir. Tevbe Süresinin kırk birinci ayeti ile yazı sonlandırılmıştır.³⁵⁵ Ayetin anlamı Allah yolunda mallarınızı canlarınızı cihat ediniz mealindedir.³⁵⁶ Yazıda İngiliz emperyalizmiyle mücadele için İslami yönetimle benzeşen Sovyet Rusya rejimi ile hareket edilmeli mesajı varilmektedir. İslami Bolşevizm fikriyatının temellendirilmesi gayesi yazıda fazlasıyla hissedilir. *Açık Söz*'de İslamiyet'le Bolşevizm örtüştüren bir yazıda *Sebilürreşad* Müdürü Eşref Edip tarafından kaleme alınmıştır. Eşref Edip siyasi baskılar nedeniyle İstanbul'dan ayrılarak Mehmet Akif Ersoy ile Kastamonu'da buluşmuştur. Hatta *Sebiülreşad* dergisinin bazı sayıları Kastamonu da yayınlanmıştır. *Sebilürreşad* Dergisi Müdürü Eşref Bey *Açık Söz*'deki yazısında Hristiyanlık ile sosyalizm ve Bolşevizm arasında ilişki kurulmaya çalışıldığı bunun "beyhude uğraş" olduğunu sosyalizmin ancak İslamiyet'le münasebet kurabileceğini açıklamıştır. İstikbalin İslam'da olduğu, sosyalizmle birleşebilecek başka bir din olmadığını ifade etmiştir. Eşref Edip sosyalizmin hürriyet ve eşitliğe dayandığı bu hususların Hz. Peygamberimiz tarafından kurulan içtimai hayatla örtüşüğünü dile

³⁵² *Açık Söz* (29 Temmuz 1336/1920), Sayı 66, 1

³⁵³ *Açık Söz*, (29 Temmuz 1336/1920), Sayı 66, 1

³⁵⁴ Rıza Nur, *Moskova Hatıraları*, 75

³⁵⁵ *Açık Söz*, (29 Temmuz 1336/1920), Sayı 66, 1

³⁵⁶ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1273/38-41-ayet-tefsiri>. Erişim Tarihi: 24/07/2023

getirmiştir. Eşref Edip yazısında Müslüman uluslardan “Şurayı Alemi İslam Heyeti” kurulması gerektiğini vurgulayarak zalim emperyalist devletlerin baskısından İslam birlikteliği ile kurtulunabileceğini açıklamıştır.³⁵⁷ Yazıda Eşref Edip’in İslam şurası kurulması fikri Sovyet Rusya Şuralar Cumhuriyeti’ni çağrıştırmaktadır. Ayrıca yazının Bakü Kurultayı öncesi yayınlanmasını Anadolu’da esen Bolşevik rüzgarların etkisi olarak değerlendirmek gerekir. Gazetelere göre Bolşevizm’le İslamiyet’in benzeşen yönleri şu şekilde sayılabilir;

1. Sosyalizmdeki mülkiyet anlayışının; İslamiyet’le benzeşmesi
2. İslamiyet’te sınıf ayrımı olmaması ilkesinin sosyalist toplum anlayışıyla benzeşmesi
3. İslamiyet’in sarhoşluk veren madde ve içecekleri yasakladığı, komünizmde de bu yasakların geçerli olduğu
4. Rusya’da kadınların gayri meşru işlerde çalıştırılması yasağının İslamiyet’in emirlerine uyduğu
5. İslamiyet’in fakirleri koruması düsturunun komünizmdeki anlayışla benzeşmesi
6. İslamiyet’teki toprak mülkiyeti kavramının, komünizmdeki toprak mülkiyeti kavramı ile benzeştirilmesi
7. İslamiyet’te toplumun her kesiminin eşit şekilde zenginlik ve refaha sahip olması anlayışının komünizmle benzeşmesi

Hâkimiyet-i Milliye, İslami Bolşevizm fikrine karşıdır. Bu konu zaman zaman gazetenin makalelerine konu olmuştur. Bu konuda dikkat çeken Makalelerden biri Hüseyin Ragıp Bey tarafından yayınlanmış olup “sağdan sola cereyanlar” başlığında üç nüshada yayınlanmıştır. Üçüncü makalede Hüseyin Ragıp Bey, İslami Bolşevizm hakkında fikirlerini açıkça beyan etmiştir. Ragıp Bey özetle şimdiye kadar ülkemizde sosyalizmi tasavvur edenlerin komünizmin esasının İslam’da mevcut olduğunu iddia ettiğini vurgulamıştır. Ragıp Bey, hâlbuki dünyada komünizmin hiç de hoşlanmadığı müessesenin din olduğunu yalnız İslam dini değil bütün dinler buna dâhil olduğunu izah etmiştir. Zira komünistler için hürriyet önemli olduğundan rabbani bir kuvvete itaati imkânsız bulduklarını bu nedenle Sovyet Rusya’nın ülkesindeki dini müesseseleri kaldırdığını izah etmiştir. Ragıp Bey, “Bizde bir kimse komünizmin esası dindir derse bu husustaki cehaletini ortaya koymuş olur başka bir şey yapamaz” Ayrıca Türkiye’de komünist bir iradenin oluşmasına yalnız din değil aynı zamanda milli hususların da engel olduğunu vurgulamıştır.

Ragıp Bey, Anadolu’da komünizmin kurulmasına engel olabilecek milli konuları örneklerle açıklamıştır. Makalede Komünizmin milli bayrak ve millet tanımadığı nitekim sosyalistler için yalnız bir bayrağın yani Kızıl Bayrağın geçerli olduğu izah edilmiştir. Ragıp Bey, Milano belediye seçiminden sonra komünistlerin kazandığını ve ilk yapılan

³⁵⁷ Eşref Edip, “Alemden Saha-i Terkiye Doğru Atılan Her Hutuh İslama Mütakaribdir”, *Açık Söz*, (2 Eylül 1336/1920), sayı 75, 1-4

icraatın resmi dairilerden İtalyan bayrağını indirip kızıl bayrağı göndere çekmek olduğunu ifade etmiştir. Benzer bir durumda Anadolu’da Türk bayrağının indirilmesini kimsenin kabul edemeyeceği durumdur denilerek izah edilmiştir. Ragı Bey, ayrıca komünizminde millet ayrıcalığı bulunmadığı Enternasyonal milletin haricinde kimsenin tanınmadığı bir nevi dünya hükümeti kurma ideallerinde olduklarından bahsetmiştir. Nitekim Rusya’da ve komünizmi benimseyen diğer ülkeler de kendi bayraklarını indirerek kızıl bayrağı çektiklerini ve Enternasyonal’e dahil oldukları izah etmiştir.³⁵⁸ Hüseyin Ragıp Bey’in ifade ettiği gibi Kafkas ülkelerinde komünizme direnen guruplar ülkelerinin Kızıl Ordu işgaline uğramasını engellemek için mücadele etmişlerdir. Azerbaycan’da Müsavatçılar, Gürcistan’da Menşevikler, Ermenistan’da Taşnak partileri Kızıl Ordu işgaline direnemeye çalıştılar ama kazanan Sovyet Rusya oldu. Neticede bu ülkeler bağımsızlıklarını kaybederek Sovyet Rusya güdümünde hareket eden uydu devletlere dönüştüklerini belirtmek gerekir.

Hüseyin Ragıp Bey yazısında Türk toplumunun kendi içinde milliyetçi, olgunlaşan ve gelişen bir millet olduğunu ifade ederek Türk milletin “Bu hududu geçip komünizme gitmesi başımızı süratle duvara çarpıp kırmağa benzer” yorumunda bulunmuştur. Hüseyin Ragıp Bey ayrıca komünizmin zararlarını söyleyen yalnızca kendileri olmadığını “Siyasi ve askeri sebeplerle aynı safta emperyalizme karşı müşterek silah arkadaşlığı ittiğimiz (Sovyet) Rusya’sıda aynı fikirdedirler” diyerek izahatta bulunmuştur. Hüseyin Bey Sovyet Rusya önderlerinin de benzer iddialarda bulunduğunu iddia etmiştir. Hüseyin Bey, Lenin’in bir sene evvel Türkiye için en uygun idare tarzının milliyetperver yönetim olacağını söylediğini ifade etmiş ayrıca Enternasyonal Reisi Zinovyef’in Bakü’deki Kongrede benzer mütalaayı tekrar ettiğini şarkta İslam memleketleri için komünist cereyanların pek zararlı olacağını söylediğine değinmiştir. Hüseyin Ragıp Bey Sovyet Rusya önderlerinin bu ifadelerini kullanmalarına gerekçe olarak kendi menfaatlerinin gereği olduğunu iddia etmiştir. Zira Hüseyin Ragıp Bey’e göre eğer Anadolu’da komünist ihtilal olmuş olsa idi emperyalist işgalciler Anadolu’yu planladıklarından on kat daha fazla parçalara bölerek Kafkaslara doğru ilerleyeceklerini dolayısıyla “Rus ihtilalinin en mühim cephesini koruyan şüphe yok ki Türkiye’nin milliyetperver ordusudur!” Yorumunda bulunmuştur. Hüseyin Ragıp Bey’in yazı dizisinin üçüncü makalesinde bu yorumları paylaştıktan sonra dünyada sol akımların etkili olduğunu Türkiye’nin de yapması gerekenin pencere ve kapısını kapatmak değil sosyalizmin birçok esasını milli iradeye bozmayacak şekilde alıp uygulamak olduğunu dile getirmiştir. Mesela şirketlerin yavaş yavaş millileşmesi buna güzel örnek olduğuna değinerek devletin durması gereken yeri ise “Fakat hakiki safımız Avrupa matbuatının koyduğu isimdir: Milliyetperver Ankara Hükümeti!” sözleriyle ifade etmiştir.³⁵⁹

³⁵⁸ Hüseyin Ragıp, “Sağdan Sola Doğru 3” *Hâkimiyet-i Milliye*, (8 Mart 1337/1921, sayı 162), 1

³⁵⁹ Hüseyin Ragıp, “Sağdan Sola Doğru 3” *Hâkimiyet-i Milliye*, (8 Mart 1337/1921, sayı 162), 1

5.3.4. Mustafa Suphi ve Bakü Kurultayı Hakkında Basının Değerlendirmeleri

Kazan, Buhara, Azerbaycan gibi coğrafyalarda Rus Şura hükümetleri kurulması komünizm ideali doğrultusunda hareket eden inkılapçıların çalışma azmini kuvvetlendirmiştir. Kafkas coğrafyasına komünizm rejiminin yayılmasında Mustafa Suphi'nin de emekleri olmuştur. Nitekim Mustafa Suphi Moskova'da, 25 Temmuz 1918'de, I. Türk Sosyalistleri Kongresi'nin ve Kasım 1918'de I. Müslüman Komünistler Kongresi'nin toplayarak sosyalist rejimin aktif bir taraftarı olarak rol almıştır. Ayrıca dünya sosyalistlerinin yönetim organı 2. Enternasyonale katılan delege sıfatını elde etmiştir.³⁶⁰ Mustafa Suphi Taşkent'ten ayrılarak 27 Mayıs 1920'de Bakü'ye gelmiştir.³⁶¹ Mustafa Suphi bulunduğu bölgelerde gazete çıkartıp teşkilatlanma faaliyetlerine önem veren biriydi. Mustafa Suphi'nin Mayıs- Eylül 1920 zaman dilimi içindeki faaliyetleri Tüstav Arşivi tarafından transkript edilmiştir.³⁶² Söz konusu belgeler Enternasyonal arşivinden alınmış olup Türkiye üzerinde yapılan çalışmaların detayları bulunmaktadır. Anadolu'ya gönderilen komünist propagandacıların faaliyetleri, kişilere ödenen nakdi miktarların miktarı gibi birçok detay bulunmaktadır. Söz konusu faaliyetler sonucunda Bakü'deki kurultaya Anadolu'dan geniş katılım olmuştur. Mustafa Suphi'nin 3 Ağustos 1920 tarihli bir raporunda Nuri Paşa'nın Azerbaycan'daki nüfuzundan dolayı Halil Paşa gibi İttihat Terakki üyeleri ile teşriki mesai olabileceğini ancak Süleyman Sami gibi bazı isimler dışında Bakü'deki İttihatçıların Bolşevizm ya da inkılap ruhundan oldukça uzak olduklarını rapor etmiştir. Ayrıca İttihatçılarla yol almanın onların bütün kötülük ve günahlarına alet olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁶³ Bu faaliyetler İttihatçı kadroya gönülden bağlı olanlar arasında, Suphi'ye karşı muhalefeti güçlendirmiştir.

Mustafa Suphi'nin Bakü'ye gelmesi buradan Türkiye'ye yönelik faaliyette bulunması yalnızca kendi iradesiyle oluştuğunu düşünmemek gerekir. Zira Suphi Enternasyonal'de ve Sovyet Rusya önderliğindeki komünist toplantılarda aktif olarak katılmış Bolşevizm rejimine inanmış bir simadır. Söz konusu dönemde Sovyetlerin doğudaki İslam dünyasına etki etme, yönelme projesi vardır. Nitekim "Alemler İslama Beyanname" adı altında bu düşünce Lenin imzasıyla Anadolu basınına da deklare edilmiştir.³⁶⁴ Beyannamede İngiliz yağmacılığının bütün milletleri etkilediği artık Rus inkılabı sayesinde yeryüzünde köleliğin, esaretin binaları yıkıldığı ifade edilmiştir. Hükümetlerin milletin eline geçeceği izah edilerek "Rusya bütün milletleri esaretten kurtarmak, hürriyet getirmek için şerefli bir antlaşma imzalayacaktır." Hindistanda isyan bayrağı kaldırıldığı "Rusyanın ve şarkın İslamları! Ocakları, ibadethaneleri mektepleri

³⁶⁰ Mustafa Suphi ve Yoldaşları, Haz. Burhan Tuğsavul, (İstanbul: Tüstav Yay., 2004), 33; Aslan, Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu, 60

³⁶¹ Aslan, Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu, 85

³⁶² Haziran- Eylül 1920, Türkiye İştirakiyun Teşkilatı, Derleyen Banu İşlet, Cemile Moraloğlu Kesim, Sosyal Tarih Yayınları, 2008 İstanbul

³⁶³ Haziran- Eylül 1920, Türkiye İştirakiyun Teşkilatı, 103

³⁶⁴ Albayrak, (10 Mayıs 1336/1920), sayı 90, 2; İstikbal, (12 Mayıs 1336/1920), sayı 137, 1

tahrip hakları gasp edilen kimseler siz dininiz ve ibadetleriniz milli hürriyetiniz serbest kalacaktır. Hayatınız serbestçe düzenlemeye hakkınız vardır. Bilinizki Rus inkılabı sizin hukukunuzu bütün kuvvetiyle koruyacaktır.” Ey şarkın Müslümanları Türkler, Araplar, İranlılar, Hintliler ey kendi memleketleri malları canları taksim ve harap edilmek üzere bulunan kimseler! Çarlık tarafından tanzim edilen İstanbulun cebren işgali antlaşması yırtılmış ve mahv edilmiştir.” İfadeleri Sovyet Rusyanın şarkta, islam dünyasında etkin olmaya çalıştığının göstergesidir.

Hâkimiyet-i Milliye Sovyet Rusya’nın İslam alemine beyannemesini 13 Mayıs 1920’de yayınlamış olup söz konusu nüshada Mustafa Kemal Paşa’nın da “Alemlî İslama Beyannamesi”ni aynı sayfada yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa, TBMM Reisi sıfatıyla yayınladığı beyannamede Mısır, Hindistan, İran gibi coğrafyaların İngiliz emperyalistlerin oyun sahasına dönüştüğü ülkelerin esaret altına alındığını izah etmiştir. Beyannamede Türkiye’nin işgal edilmek istendiği Selçuk Türklerinden beri Anadolu’nun dokuz buçuk, on asırdır islam olan coğrafyası olduğu buna karşın İngiliz destekli “Yunan ordusu adını taşıyan eşkıya sürüsü Türk olan vilayetlerimizi” vurgunla talan edilmesine ses çıkarılmadığı izah edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa beyannamede Anadolu işgallerinin mahiyetini de açıklamıştır. Nitekim İngilizlerin Yunan ordusunu desteklediği gibi “Fransızlar; Urfa, Antep, Maraş, Gaziantep’te Ermenilerle birlikte girdiler ve birer parçalanacak av gibi memleketleri onlara teslim ettiler.” Beyannamede işgalcilerin Anadolu’daki zalim işgalleri anlatıldıktan sonra verilen mücadele açıklanmıştır. Mustafa Kemal Paşa işgaler karşı kızkardeşlerimizle, çocuklarımızla, ihtiyarlarımızla halk hareketi başlatarak onları geri püskürtmeye başladık diyerek Anadolu’nun aynı zamanda Kafkaslardaki işgallerden kaçarak Türkiye’ye gelen birçok insana kucak açtığı vurgulanmıştır. Beyannamede Orduyu terhis etmek, köylüleri, kuvayı milliyeyi asi tanıtmak işgalcilerin başlıca faaliyetleri olduğu vurgulanarak İngilizlerin Hindistan ve Mısır’da bizileri Halifeye isyan etmiş günahkâr zümre olarak tanıtmaları eleştirilmiştir.³⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa “en eski zamandan beri gazadan gazaya koşan milletimiz din yolunda kurban ettiği milyonlarca şehidlerin ve İslamın son yurdunda, son kurtuluş cihadını yapan kardeşlerinizin, büyük zalimin” Türkiye’ye karşı fetvalarına cevap olarak Anadolu’nun her tarafından din mümin için savaştıklarını ifade etmiştir. Ayrıca İslam birliği fikrinin temsilcisi büyük sultanı Yavuz Sultan Selim’in dediği gibi İslam gönüllerinin toplu olması için kendisini perişan iden milletlere mücadele etmesi gerekir düsturundan hareketle islam birliği güneşi her zaman din kardeşlerimizin üstüne olsun denilerek beyanneme tamamlanmıştır.³⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa beyannamesinde derin bir tarihi bilinç vardır. Anlatımlar tarihi olaylarla izah edilmiştir. Anadolu’nun asırlardan beri Türk vatanı olduğunun altı çizilmiştir.

³⁶⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, (13 Mayıs 1920), sayı 69, 1

³⁶⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, (13 Mayıs 1920), sayı 69, 1

Mustafa Kemal Paşa ile Lenin'in beyannamesi şekilsel olarak benzesede İki yazı arasındaki farklar bulunmaktadır. Sovyet Rusya, Müslüman dünyanın ihtilalle, Bolşevik desteğiyle kurtulacağı ilan ederken Mustafa Kemal Paşa'nın beyannemesinde İslam dünyasında gönül birlikteliği olursa kurtuluşun gerçekleşeceği vurgusu bulunmaktadır. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin iki beyannameyi de aynı nüshada yayınlaması tesadüften ziyade Sovyet Rusya'nın basın alanındaki propaganda yazısına cevap niteliğinde değerlendirmek gerekir. Nitekim Sovyet Rusya, Azerbaycan'daki başarılı ihtilal'den sonra Bakü üzerinden din kardeşliği ve millet birlikteliği özellikleriyle Türkiye'ye komünizm rejimini ihraç etmek istemektedir. Burada Mustafa Suphi'nin faaliyetleri etkindir.

Mustafa Suphi Bakü'de gerçekleştirdiği en önemli siyasi faaliyetlerin başında Bakü'deki Doğu Halkları Kongresinde (10-15 Eylül 1920) ve TKF'nin birinci kuruluş kongresinde aktif rol alması gelmektedir. Doğu Halkları Kongresi Üçüncü Enternasyonal'ın İkinci Kongresinde planlanmıştır.³⁶⁷ Kongre, dünya emperyalizmine karşı doğu halklarını bilinçlendirmek, ayağa kaldırmak maksadıyla planlanmıştır. Nitekim kongreye ağırlıklı olarak doğu halklarının temsilcileri iştirak etmiştir. Türk, Ermeni, Gürcü, İranlı gibi birçok farklı ülkeden delegeler kongreye katılmıştır. Kongreye katılan delege sayısı kaynaklarda farklı sayılarda gösterilmiş olup Yavuz Arslan dönemin gazete ve dergilerine dayanarak 1891 ile 2050 arasında delege katıldığını zikretmiştir.³⁶⁸ Kongreye Türkiye'den katılacak delegeleri belirlemek için Mustafa Suphi Anadolu'ya temsilciler göndermiştir. Neticede Türkiye'den kongreye 235 kişi katılmıştır.³⁶⁹ Kongre öncesindeki aylarda Bakü Kurultayı, Anadolu basınında yer almış olup kongre ile ilgili haberlerin gazetelerde yoğunlaştığı görülmüştür. TBMM kongreye davet edilmemişti ancak Hükümet İbrahim Tali Bey'i gözlemci olarak Bakü'ye göndermiştir.³⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa meclisteki konuşmasında kongreyi gayri resmi olarak tanımlamıştı, zira kurultay için davetlerin devlet ya da hükümete temsilcilerine değil doğrudan halka yapılmasını eleştirmiştir.³⁷¹ Söz konusu süreçte Anadolu'dan Bakü'ye gitmek için hareket eden delegelerin haberleri gazetelerde yapılmıştır. Nitekim *Açık Söz*, Bakü Kongresi'ne katılmak üzere delegelerin Trabzon'a ulaştığı buradan 25 kişi ile kafilenin hareket ettiği haberini paylaşmıştır.³⁷²

Bakü Doğu Halkları Kongresi'nden sonra 10-15 Eylül 1920'de Türkiye Komünist Teşkilatı Birinci Kongresi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu kongre ile Türkiye Komünist Fırkası kurularak parti başkanlığına Mustafa Suphi getirilmiş. İki kongereden sonra Mustafa Suphi'nin Anadolu'daki komünist örgütlenme ile ilgili faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. *Açık Söz* Bakü'deki TKF Kongresini "Türkiye İştirakiyun Komitesinin

³⁶⁷ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 132

³⁶⁸ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 142

³⁶⁹ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 335

³⁷⁰ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 144

³⁷¹ TBMM ZC. 1. Cilt, 3. İctima 48, 210

³⁷² *Açık Söz*, (30 Ağustos 1336/1920), sayı 74, 1

Teşkilatı Kongresi” başlığında haberleştirmiştir. Haberin kaynağı Bakü’de yayınlanan *Yeni Gün* gazetesidir. Kongreye her yirmi beş kişilik teşkilatın bir vekil göndereceği ifade edilmiş. Kongrede ayrıca siyasi program planlanacağı talimatları alan delegelerin memleketlerine döneceği bildirilmiştir. Kongrenin programı ise aşağıdaki gibidir;

1. Türkiye iştirakıyun teşkilatları/ heyeti merkeziyesinin faaliyet hakkında lahiya
2. Vekillerin kendi memleketleri hakkında baynatı
3. Ahval hazre hakkında beyanat
4. Türkiye Komünist Fırkasının programı hakkında lahiya
5. Milli hareket hakknda meselesi ve şarkta milli hareket hakkında beyanat
6. Rusyadaki inkılabı hareketlerin/ inkılaptan sonra tesis idilen şura Hükümetinin geçirdiği muhtelif devirler ve haller hakknda beyanat
7. Esnaf cemiyetleri konfederasyon hakkında lahiya
8. Türkiye İştirakıyun teşkilatlarının merkez umumi intihabatı: Kongreye sunulacak lahiyalar ve beyanlarını hazırlamak ve her nevi levazımı ikmal itmek üzere beş kişiden merkeb bir komisyon teşkil itmiştir.³⁷³

Görüldüğü üzere söz konusu program sistemli bir parti teşkilatı oluşturulmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Söz konusu haber diğer gazetelerde bu şekilde yer almamıştır. *Açık Söz*’deki bu farklılık gazetenin komünizme bakışı ile ilgilidir. *Açık Söz* bu haberinden sonra 1 Kasım 1920’de Enver Paşa’nın Bakü’de yaptığı konuşmayı yayınlamıştır. Enver Paşa kongreye Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp delegesi olarak katılmıştır. Enver Paşa konuşmasında kongreyi toplayan Üçüncü Enternasyonal’a teşekkür ederek başlamıştır. Türkiye Birinci Dünya Savaşına girdiği zaman iki düşmanı olduğu bunlardan birinin Çarlık Rusya’sı ve müttefikleri olduğunu hedeflerinin ise İstanbulu almak ülkeyi parçalamak olduğunu ifade etmiştir. Bu emperyalistlerden başka “Alman emperyalistler ile müttefikten hukuk istiklalimizin muhafazası için harbe dahil olduk. Belki Almanya emperyalizmi de bizden kendi maksadına istifade etmek istiyordu ben buna teessüfler ederim” Enver Paşa cümleleri dikkat çekicidir zira harbe zaruri olarak zorunlu bir tercih neticesinde Almanya’nın yanında girildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Almanya emperyalist güç olarak tanımlanması literatürde yaygın olarak ifade edilen Enver Paşa’nın Alman hayranı olduğu iddialarını delile muhtaç bırakmaktadır.

Enver Paşa, konuşmasında Trablusgarp’ın kızgın çöllerine, fakir bedevi çadırlarına kendisini sevk eden duygunun emperyalist hisler değil İtalyanları bölgeden uzaklaştırmak arzusu olduğunu söylemiştir. Enver Paşa Birinci Dünya Savaşında Almanya’nın yanında savaştıkları için üzgün olduğunu aynı zamanda İngilizlere karşı da husumet beslediğini ifade ederek emperyalistlere karşı düşüncelerini sıralamıştır. Enver Paşa Rusya ile çalışmaya karar verdiklerinde Bolşeviklerin Amiral Kolçak, Denikin ve Yudaniç gibi komutanlar tarafından kışkırtıldığını ifade etmiştir. Enver Paşa

³⁷³ *Açık Söz*, (2 Teşrin evvel/Ekim 1920), sayı 83, 1

yolculuklarındaki aksilikler olmasa idi daha erken vaziyette Rusya'nın yanında olacağını ifade etmiştir. Enver Paşa “biz emperyalistler muharebesinde mağlup olduk fakat mazlumlar muharebesinde mağlup olmayacağız” Rusya Çarizmini değil Şuralar Rusya'sını destekleyerek dünyadaki emperyalistlere meydan okuduğunu ifade etmiştir. Enver Paşa Türkiye mücahitlerinin de kuvvetini köylü ve işçilerden aldığını vurgulamıştır.³⁷⁴

Açık Söz, Doğu Halkları Kurultayı ve TKF Kongresinden sonra komünizm lehinde pozitif yazılarını sürdürmüştür. Ancak bu durum incelenen diğer gazeteler için geçerli değildir. Doğu Halkları Kongresi'nin Anadolu'daki gazetelerin yayın politikaları üzerinde değişmelere neden olduğu söylenebilir. Kongre öncesinde birçok şehre beyanneme gönderilmiş kongre toplanma haberleri gazetelerde yayınlanmıştır. Ancak anlaşılmaktadır ki Doğu Halkları Kongresi'nden önce İttihatçılar Mustafa Suphi ve faaliyetlerine karşı tavır almışlardır. Nitekim Trabzon'da komünizm lehinde faaliyette bulunmaya çalışan Yusuf Kemal Ağustos 1920 tarihli raporunda Trabzon vekili Hafız Mehmet Bey ve Trabzonlu Halim Efendi'nin faaliyetleri sabote ettiğini, hatta suikasta uğramaktan son anda kurtulduğunu ayrıca Bakü'ye gelen bazı kimselerin ise anti Bolşevik olduğunu izah etmiştir.³⁷⁵ Hafız Mehmet Bey İttihatçı fikrin etkisinde bir kişi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Hafız Mehmet Bey TBMM'de yaptığı konuşmada Mustafa Suphi'yi serseri olarak tanımlamıştır. Söz konusu konuşma *Albayrak* gazetesinin kapatılması başlığında ele alınmıştır. Yusuf Kemal'e karşı yaklaşım ise İttihatçı tepkinin bir sonucu olduğunu hesaba katmak gerekir. Nitekim İttihatçı etkide yayınını sürdüren *İstikbal*'de kongre sonrası Bolşevizme, Mustafa Suphi'ye yönelik muhalif yayın yapmıştır.

5.4. Bakü Kongresi Sonrası Basındaki Dönüşüm (Haberleri)

Bakü'de Eylül 1920'deki iki kongreden sonra Anadolu basınında bir dönüşüm olmuştur. Ancak bu dönüşüm *Açık Söz* için geçerli değildir. *Açık Söz*'ün Bolşevizmle ilgili yazılarında genel olarak pozitif yorum ve haberler ağırlıktadır. Bu durum kongre öncesi ve sonrası içinde geçerlidir. Nitekim *Açık Söz* “İnebolu'da Fransız teyyaresi” başlığında farklı bir haber paylaşmıştır. Amasra Cide üzerinden İnebolu'ya doğru hareket eden Fransız menşeli bir uçağın beyannameler attığı tespit edilmiştir. Atılan beyannamelerde Azerbaycan'da vuku bulan inkılap ve Bolşevikliğin fenalığından bahsedilmiştir. *Açık Söz* “düşmanlarımız Bolşeviklikten nasıl titrediklerini bu hareketle ayen beyan gösteriyorlar” yorumunu yapmıştır.³⁷⁶ Söz konusu haber *Yeni Adana*'da “Birbirlerine atıyorlar” başlığında ele alınmıştır. İnebolu'da Bolşevizm'e karşı

³⁷⁴ *Açık Söz*, (Teşrinî evvel/Ekim 1336/1920), sayı 91, 1

³⁷⁵ *Haziran- Eylül 1920, Türkiye İştirakıyun Teşkilatı*, 151-152

³⁷⁶ *Açık Söz*, (30 Ağustos 1336/1920), sayı 74, 4

beyanname atan Fransız uçağının aslında İngiliz uçağı olduğu yönünde Fransız temsilcisinin iddiası haberleştirilmiştir. Fransız temsilcinin Zonguldak mutasarrıf vekiline giderek İngilizleri sahtekârlıkla itham etmesi aktarılmış. Haberde Fransız temsilcisi, İngilizlerin bu tür siyasi oyunlarla kendilerini kuyuya çekmek istediği beyanname atan uçaktaki işaretlerin değiştirilerek Fransız uçağı izlenimi verilmeye çalışıldığını dile getirmiştir.³⁷⁷

Açık Söz, kongre öncesinde olduğu gibi Bolşevizm rejimine karşı ılımlı yazılarına devam etmiştir. Nettekim *Açık Söz*, 5 Kasım 1920’de Şark illeri murahhasları ile mülakat başlığında Bakü’de bulunmuş olup, Üçüncü Enternastonal’a Türkiye’den katılan temsilcilerle yapılan söyleşiyi haberleştirmiştir. Mülakatta Türklerin kanının son damlasına kadar mücadele edeceklerini buna mukabil İngilizlerin de Türkleri yenerek şark inkılabını Anadolu’ya sokmamaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Ayrıca Anadolu’daki yoksul halkın direnişi, savaştan ziyade inkılap olarak tanımlanmıştır.³⁷⁸ *Açık Söz*, 8 Kasım 1920’de ise söz konusu mülakatın ikinci nüshasını yayınlamıştır. Yazıda Anadolu’daki şartların Rusyada’kinden farklı olduğu izah edilerek Boşevik inkılabın iyice tetkik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu amaçla hukukçulardan, askerlerden askerlerden oluşan uzman bir heyetin bölgeye gönderilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu incelemeler neticesinde uygun bir yolun çizilebileceği üzerinde durulmuştur. “Şimdiye kadar halkı kendimize çektik, şimdi hakla doğru gidelim Rusya’ya gönderilecek kişiler müteffekir olmalı” denilerek Bolşeviklerle antlaşmanın ülkenin yararına olacağı vurgulanmıştır.³⁷⁹

Açık Söz’ün başka bir yazısı 11 Kasım 1920’de yayınlamıştır. Makalenin içeriğini Bakü’deki kongreye katılan üye ile yapılan mülakat oluşturmaktadır. Söz konusu üye “yoldaş temsilci” olarak tanımlanmış olup Türkistan’dan Bakü’deki kongreye katılan delegedir. Mülakatta halkın yaşantısı dikkate alınmadan yapılmaya çalışılan inkılabın hızlı ilerleyemeyeceği vurgulanmıştır. İnkılapların başarısının önündeki bir engel olarak da doğuda yetişmiş insan sayısının az olması ile ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla şarka ait olamayan kişilerle yapılmaya çalışılan inkılabın başarılı olamayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca inkılabın itibarlı, insaflı ellerde olmadığı için Türkistan’da komünizm hayatının köylü hayatı üzerine tam tatbik edilemediği de izah edilmiştir.³⁸⁰ *Açık Söz* mülakatı yorumlayarak “bizim düşüncemiz de bu yöndedir şark inkılabı için şarkın yerli milletlerinden tecrübeli zatlari hazırlamalıyız” inkılabın ehil ellerde başarıya ulaşacağını vurgulamıştır.

Açık Söz, “Kamarada” başlığında bir yazı yayınlamıştır. Yazıda Rus bayraklı gemiye İnebolu’dan binen A. K. Rumuzlu yazarın, makinist ile ikinci kaptan arasında geçen diyalogu aktarılmıştır. İkinci kaptan çok yemek aldığı iddiasıyla makinisti

³⁷⁷ *Yeni Adana*, (13 Eylül 1920), sayı 15, 2

³⁷⁸ *Açık Söz*, (5 Kasım 1336/1920), sayı 92, 2

³⁷⁹ *Açık Söz*, (8 Teşrin Sani/ Kasım 1336/1920), sayı 93, 2

³⁸⁰ “İnkılaplarda Ahval ve Ruhaniye Gözetilmelidir” *Açık Söz*, (11 Teşrin Sani/ Kasım 1336/1920), sayı 94, 1

uyarması üzerine makinist hiddetlenerek emperyalistlerin, sermayedarların halkı ezdiğini, gelir adaletsizliğinin hâkim olduğunu belirterek tüm insanlık kızıl bayrak altında toplanacağı, millet hissinin kaybolacağı herkesin kızıl bayrak altında mesut yaşayacağını ifade etmiştir. Bu sözlere karşılık ikinci kaptan bunların hepsi hayal, böyle şeyler olmayacak arkadaş deyince makinist milyonlarca insanın Bolşevik olduğu yakında tüm dünyanın bu akımın peşine düşeceğini iddia etmiştir. Tartışma sonrası yazar olaya şahit olan ikinci kaptana konuşmanın içeriğini sorunca, ikinci kaptan makinistin boşboğaz olduğunu ne söylediğini bilmiyor dediğini ifade etmiştir. Fakat yazar “makinistin söylediklerinde çok doğrular vardır. Hatta benim zihnimi pek kurcaladı sabaha kadar düşündüm” diyerek makinistin tartışmada haklı olduğunu ima etmiştir. Yazıda iki kişi üzerinden yapılan tartışma ile Bolşevizm’in dünyaya hâkim olacağı mesajı verilmiştir.³⁸¹

Albayrak, Doğu Halkları Kongresinden önce komünizme yönelik mesajlarını daha açık şekilde dile getirmekte olup İslami Bolşevizm fikrinin savunuculuğunu yapmıştır. Gazetenin yazarı Cevat Bey kongreye temsilci olarak katılmış, haziruna bir konuşma da yapmıştır. Ancak *Albayrak* kongre ile ilgili haberleri oldukça sınırlı şekilde sayfalarına taşımıştır. *Albayrak* küçük bir bilgi notuyla Bakü Kongresi’nin 15 eylül’de sonuçlandığını, kongrede emperyalizme karşı mücadele kararı alındığı ve temsilcilerin memleketlerine dağıldığını duyurmuştur.³⁸² Gazetede bu üslup değişikliğini Ankara Hükümeti’nin etkisi olarak yorumlamak gerekir. Zira Kazım Karabekir Paşa üzerinden bölgede otorite sağlanmakta olup gazete yazarları uyarılmıştır. *Albayrak*’ın yazılarındaki değişim *Albayrak*’ın kapatılması başlığında ele alınmıştır. Dikkat çeken bir diğer nokta Mustafa Suphi’nin yazılarının yanı sıra Bakü’deki *Komünist* gazetesinin yazıları dahi *Albayrak*’ta yayınlanmıştır. Ancak Mustafa Suphi’nin siyasi hayatının sonuçlandığı olay gazetede haber olmamıştır. Şunu da vurgulamak gerekirk *Albayrak* komünizm ve İslami Bolşevizm vurgusu yapan yazılarına devam etmiştir. Nitekim bu yazılar *Albayrak*’ın kapatılmasına neden olmuştur. Söz konusu süreçte *Babalık* gazetesinin nüshalarına ulaşılamadığından değerlendirme yapılamamıştır. *Yeni Adana*, ise Doğu Halkları Kongresi için benzer bir üslup kullanmıştır.³⁸³

Bakü Kongresi öncesinde *İstikbal*’de Bolşevizm hakkında ılımlı yazılar çıkmıştır. Nitekim *İstikbal* 1920 yılının 1 Mayıs’ını dünya işçilerinin bayram günü olarak tanımlayarak o gün şehirde amelelerin mesaide bulunmadıklarını, okul talebelerinin bando eşliğinde şehri dolaştıklarını ifade etmişti. *İstikbal*, haberinde ayrıca “İslam halifesi sevgili padişahımız da 1 Mayıs’ın Anadolu için düğün olması” gerektiği mesajını verdiğini iddia etmiştir.³⁸⁴ *Açık Söz* bu haberin yayınlanmasından önce ise haber aldığımıza göre Bolşevik ordusunun yaklaşması sebebiyle Trabzon’da Bolşeviklik ilan

³⁸¹ *Açık Söz*, (30 Eylül 1336/1920), sayı 82, 2

³⁸² *Albayrak*, (20 Eylül 1336/1920), sayı 110, 1

³⁸³ *Yeni Adana*, (13 Eylül 1336/1920), sayı 15, 1

³⁸⁴ *İstikbal*, (4 Mayıs 1336/1920), sayı 135, 2; *Açık Söz*, (16 Mayıs 1336/1920), sayı 47, 2

olunmuştur şeklinde haber yapmıştır.³⁸⁵ Şunu da vurgulamak gerekir ki Anadolu basınında 1920 yılının 1 Mayıs'ı iddialı şekilde haber olabilmekteyken takip eden süreçte 1 Mayıs haber değeri görmemiştir.

İstikbal'in yazıları 1920 Bakü Kongresinden sonra değişmiştir. Gazetenin baş yazarı Faik Ahmet Bey yazıları ile ortak menfaatler karşısında iki milletin beraber hareket edebileceği üzerinde durmuştur. Ancak bu yakınlaşmanın rejim ihracına kapalı olduğunu da vurgulamıştır. Faik Ahmet Bey, Türk-Rus ilişkileri ile ilgili yazı kaleme alarak bu yakınlaşmayı İtilaf devletlerinin Anadolu'yu işgaliyle ilişkilendirmiştir. Türk ve Rusların ortak tehlike karşısında olmaları onları birbirine yaklaştırdığını belirterek müşterek menfaatler iyi ilişkilerin başlamasının en önemli sebebidir yorumunu yapmaktadır. Rusya'daki siyasi inkılap ve yönetim anlayışını kast ederek "her milletin ihtiyacı bir olmaz idarelerin benzeşmesi faklıdır." Diyerek ilişkilerin ortak menfaaetler çerçevesinde devam etmesi gerektiğini belirterek rejim ihracına karşı tavrını koymuştur.³⁸⁶ Faik Ahmet Bey, Bakü'deki kongreden sonra yazı dilini sertleştirmiştir. "İstediğimizi Bilelim" başlığında iki devlet arasındaki ilişkinin düşmanlarına karşı cihat eylemekten başka bir şey olmadığını bunun da siyasi menfaaetten ibaret olduğunu Bolşeviklik ile ülkenin güçleneceğini zannedenlerin aldandığını, yanlış düşüncelere kapılmamak gerektiğini vurgulamıştır.³⁸⁷ Faik Ahmet Bey ilerleyen günlerde kaleme aldığı "Yanlış Zehaplar (görüşler)" başlığında ise fikirlerini daha açıkça dile getirmiştir. Faik Ahmet Bey, "biz Ruslara karşı memlekette ictimai bir inkılap yapmayı ne vaad etmiş nede hatırımızdan geçirmişizdir" diyerek ülke içinde yapılacak yeniliklere yabancı ülkenin müdahil olamayacağını ifade etmiştir.³⁸⁸ *Yeni Adana*'da benzer bir üslupta yazılar yayınladığını belirtmemiz gerekir. *Yeni Adana* Anadolu'nun Bolşevik olamayacağını her milletin kendi karakterini ve iç dinamiklerine göre yönetim şekli kabul edeceğini ilan etmiştir.³⁸⁹

Hâkimiyet-i Milliye'de kongre sonrası (1920) Ekim ayında komünizm yönelik köşe yazıları yayınlanmıştır. Söz konusu yazılarda Bolşevizm tanım esaslara yönelik değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu yazıların ekim ayında yayınlanması Anadolu'daki Bolşevik rüzgarları kontrol altına almak makasadıyla yazıldığı düşünülebilir. Zira kongre öncesi Anadolu birçok komünist propagandacı faaliyette bulunmak adına Anadolu'ya gelmiştir.

³⁸⁵ *Açık Söz*, (2 Mayıs 1336/1920), sayı 45, 2

³⁸⁶ *İstikbal*, (1 Eylül 1336/1920), sayı 168, 1

³⁸⁷ *İstikbal*, (13 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 180, 1

³⁸⁸ *İstikbal*, (18 Şubat 1337/1921), sayı 228, 1

³⁸⁹ *Yeni Adana*, (19 Nisan 1337/1921), sayı 73, 1

Tablo 5.2. Hâkimiyet-i Milliye'nin Bolşevizm ile İlgili Ekim 1920'deki Yazıları.

Tarih	Sayı	Yazar	Başlık	İçerik
5 Ekim	62	İmzasız	“Türk Bolşevik İttifakı”	Türkiye ve Rusya dünyayı emperyalistlerden kurtaracak hareketin öncüleridir.
9 Ekim	63	İmzasız	“Anadolu İşleri ve Komünizm”	İki devleti birbirine yaklaştıran nedenler izah edilmiş.
9 Ekim	63	İmzasız	“Cereyanlar”	Türkiye'ye komünist diyenler çakal ve şarlatan olarak tanımlanmış.
12 Ekim	64	İmzasız	“İki Komünizm”	Rusya'daki komünizm proletarya diktatörlüğü olarak tanımlanmış, Anadolu'da ancak kendine has komünizm olur ifadeleri yer almış.
16 Ekim	65	İmzasız	“Rus Bolşevizm'i Türk Komünizmi”	Bolşevizm'i oluşturan şartların Türkiye'de var olmadığı izah edilmiş.

Hâkimiyet-i Milliye 5 Ekim 1920'de Türk-Bolşevik İttifakı başlıklı makaleyi yayınlamıştır. Makalede Türk ve Bolşevik ittifakının hayli uzun devam eden müzakerelerden sonra müdafaa edilen davalar arasındaki ortaklık üzerinde geliştiği izah edilmiştir. İki toplumunda doğu milleti olduğu ve iki ülkede de aynı bürokrasinin hâkim olduğu ifade edilmiştir. Bu bürokrasinin iki ülkeyi Birinci Dünya Savaşında kanlı muharebelere sürüklediği ifade edilmiştir. Artık dostluk siyaseti olduğu Türk ve Rusların zalimler aleyhinde ayaklandıkları, emperyalistlere karşı öncü oldukları izah edilmiştir. Yakında iki taraf arasında antlaşma imzalanmasıyla bu dostluğun daha da sağlamlaşacağı izah edilmiştir.³⁹⁰

Hâkimiyet-i Milliye 9 Ekim 1920'de “Cereyanlar” başlığında bir yazı yayınlamıştır. Makalede, köyden şehirlere kadar toplumun düşünen her kesimi bu işle meşguldür denilerek siyasi akımların ülke gündemini meşgul ettiği vurgulanmıştır. Kastedilen siyasi akım komünizmdir zira yazının ilerleyen bölümlerinde konu hakkında açıklamalar yapılmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, bize taklit bir komünizm değil Anadolu'nun iç dinamiklerine uygun hareket lazımdır ifadelerini kullanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* Tanzimatçı bir ruhla taklit bir komünizminden ziyade Türkiye'nin toplumsal bünyesine uygun verimli bir komünizmin savunuculuğunu yapmayı ülke için daha faydalı olabileceği yorumunu yapmıştır. Ancak ülkedeki bazı kimselerin bu temel düşenceden uzakta, siyasi bilinçten yoksun olarak komünizmi savunmaları gazete tarafından ağır dille eleştirilmiştir. Bu akımın içinde olan kişiler şarlatan olarak tanımlanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, son zamanlarda komünizm! komünizm! diye bağırın şarlatanlar vardır. Bunlar ne komünistlikten ne Bolşeviklikten haberleri vardır “bunlar durmadan bağırın çakallardan ibarettir” ifadelerini kullanmıştır.³⁹¹ *Hâkimiyet-i Milliye* komünizmi talep edenleri ağır şekilde eleştirdikten sonra çözüm yolu olarak millet aklını göstermiştir.

Hâkimiyet-i Milliye ister ki, millet yalnız kendi iradesi ve hâkimiyeti altında, selameti ve bağımsızlığı için adım atsın. Buna en uygun yol komünizm ise *Hâkimiyet-i*

³⁹⁰ “Türk Bolşevik İttifakı”, *Hâkimiyeti Milliye*, (5 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920), sayı 62, 1

³⁹¹ “Cereyanlar”, *Hâkimiyeti Milliye*, (9 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920), sayı 63, 1

Milliye tabii ki onun en hararetli savunucusu olacağını ifade etmiştir. Ancak *Hakimiyet-i Milliye* komünizmi fikrine uzak olduğunu sağlık alanından örnekler vererek izah etmiştir. Tıp doktorları kadar toplumbilimcilerin kabul ettiği bir gerçek olduğunu oda her ilağın farklı kişilerde aynı etkiyi yapmayacağını vurgulanmıştır. Aynı zamanda bir ilağ her bünyeye aynı doz ve şekilde verilemez denilerek düşünmenin en iyi yolu belirlemek için bir araç olduğu vurgulanmıştır. “Dolayısıyla Anadolu’nun toplumsal bünyesinde bu kuvvetli ilacı kullanmak isteyenler, evvela ciddi tetkikler ve tecrübeler yapmak mecburiyetinde bulunulduğunu inkâr ederlerse, ilim ve fennin hakikatleri aleyhinde yürümüş sayılırlar”³⁹² Makalede komünizmin Rusya’da başarılı olması, Türkiye’de aynı etkiyi yaratmayacağı tıp üzerinden açıklanmıştır. Aynı zamanda rejim konularında ciddi tetkik ve araştırmalardan sonra hareket edilmesi gerektiği vurgusu vardır. Dikkat çeken bir nokta da rejimin hepsini benimsemek yerine komünizmin topluma uygun kısımları almayı, her ilağı aynı dozda almamak örneğiyle örtüştürülmüştür.

Hâkimiyet-i Milliye nüshalarının genel çerçevesine bakıldığında ana sayfanın sağ köşesinde baş makale yayınlamaktadır. Ancak 9 Ekim 1920 tarihli nüshada sağdaki cerayanlar makalesin yanı sıra sol sütünde “Anadolu işleri ve komünizm” başlığını taşıyan başka bir makalede yayınlamıştır. Söz konusu yazıda Avrupa milletlerinin göstermediği cesareti Anadolu halkının gösterdiği İstiklal için mücadele verildiği izah edilmiştir. Amaç millet işlerinde halk hâkimiyetini sağlamak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Sovyet Rusya konsolosluğunun Ankara’ya ulaştığını böylece Türk Milletinin mücadelesini daha yakından tetkik edip anlayacakları ifade edilmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye* ayrıca Sovyet Rusya konsolosluğunun açılmasını memnuniyetle karşıladığını izah etmiştir.³⁹³ Görülüyorki *Hâkimiyet-i Milliye* makaleleri belli bir disiplin içinde yazılmıştır. Zira bir sayfada komünizm rejiminin tatbikinin Anadolu’da mümkün olamayacağı izah edilirken hemen yanındaki makalede Sovyet Rusya temsilcilerinden nazik bir üslupla bahsedilmesi bu anlayışın bir sonucudur.

Hâkimiyet-i Milliye, 12 Ekim 1920’ “İki Komünizm” başlıklı yazı yayınlanmıştır. Makalede, Karl Marks’ın dünyanın kanlı bir inkılabı doğru gittiğini haber verdiği ifade edilerek kapitalizme karşı zenginle, fakirin birleşmesinin mümkün olduğu vurgulanmıştır. Anadolu’da Rusya’daki gibi kanlı bir proletarya diktatörlüğüne lüzum kalmadan komünizmi tetkik edecek kuvvetlerin Türkiye’de daha verimli olacağı izah edilmiştir. Yazıda Rusya’daki komünizmin proletarya diktatörlüğü olarak tanımlanması dikkat çekicidir. *Hâkimiyet-i Milliye*, Türkiye’de gerçekleşecek bir hareketin Rusya’dan farklı olacağını vurgulamıştır. Zira Türkiye’de sarf olunacak enerji Rusya’daki gibi iç savaşa değil ülkeyi kaldırmak için harcanacağı izah edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de gerçekleşecek hareket Rusya’dan ayrışabiliyor şeklinde izah edilmiştir. Komünizmin hedefi kapitalizmdir. Yazıda Anadolu’daki hareketin, Rusya’daki gibi kapitalizmi hedef

³⁹² “Cereyanlar”, *Hâkimiyeti Milliye*, (9 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920), sayı 63, 1

³⁹³ “Anadolu İşleri ve Komünizm”, *Hâkimiyeti Milliye*, (9 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920), sayı 63, 1

aldığı ancak gidilecek yolun farklı olduğu izah edilmiş bu nedenle başlık iki komünizm olarak konulmuştur. Amaç kapitalizmi bertaraf etmek olsa da her toplumda uygulaması farklı olabileceği bunu da filozof ve âlimlerin de dile getirmediği ifade edilmiştir. Makalede Türk-Rus siyaseti aynı gaye doğrultusunda birbirine tamamen eş giden fakat mahiyet itibarıyla başka yollardan hareket eden oluşum olarak tanımlanmıştır.³⁹⁴

Hâkimiyet-i Milliye 16 Ekim 1920’de “Rus Bolşevizm’i Türk Komünizmi” adlı makaleyi yayınlamıştır. Söz konusu yazı, 12 ekim’deki makalenin tamamlayıcısı gibidir. Bolşevizm inkılabının usullerini Anadolu’da tatbik etmeye çalışmanın, inkılapçılıktan haberdar olmamakla eş değer olduğu yorumu yapılmıştır; Rusya’da uygulanan modelin Anadolu için mümkün olmadığının altı çizilmiştir. Rusya’da ihtilali hazırlayan derin “kinli bir edebiyat” olduğu inkılabı taraftar olmayan Tolstoy’un bile yazılarıyla Rusya’daki fakirleri örgütlediği iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra Rusya’da çarlar ve asilzadeler saltanatı halktaki hassasiyeti arttırmıştır. Türkiye’de değil ihtilal edebiyatı milli edebiyatın bile son birkaç senede ancak gelişme gösterdiği izah edilmiştir. Yazıda Bolşeviklerin başarılı olması Rusya’daki toprak sistemi ile de ilgili olduğu vurgulanmıştır. Zira Rusya’da araziler paylaşılmamış olduğundan halka maddi bir hedef gösterildi, Bolşevikler halka dedilerki “isyan ediniz bugün üzerinde amele ve esir olarak çalıştığınız topraklar sizin olacak.” *Hâkimiyet-i Milliye*, Rusya’daki halk ayaklanmasının edebiyattan ziyade bu topraklar için olduğunu, halk ayaklanıp toprağa kavuşunca da inkılabı anlayıp ve sevdiğini yorumunu yapmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* ekim ayındaki bu yazılarıyla Türkiye’de Rusya’daki gibi bir komünist rejim olamayacağı ancak Bolşevik ihtilalinin olumlu yönlerinin Türkiye’ye entegre edilebileceği görüşünü paylaşmaktaydı. Ayrıca iki tarafın düşmanı ortak olduğu için emperyalistlere karşı beraber hareket etmelerinin doğal ortaklık olduğu izah edilmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye’de Ekim 1920’de çıkan bu yazılar siyasi tedbirlerin de bir yansımasıydı. Zira 18 Ekim 1920’de resmi TKP kurulmuştu. Ankara Hükümeti söz konusu partiye komünist akımları kontrol altına almak istiyordu bunun yanı sıra gazetede yazılarla Merkezi hükümetin komünizme bakışı izah edilmeye çalışıldı. *Hâkimiyet-i Milliye* “geçen hafta Türkiye komünistleri bir araya toplamak onları bir program etrafında teşkilat yapmak üzere resmen Türkiye Komünist Fırkası teşkil etti” haberini yayınlamıştır. Partinin üçüncü Enternasyonal’in programını kabul ettiği ve genel merkezin Ankara’da Taşhan karşısında olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁵ Söz konusu makale ve haberlerden sonra daha önce de vurgulandığı üzere *Hâkimiyet-i Milliye* tüm okuyucularının komünist inkılabın manasını anladığını ifade etmiştir.³⁹⁶

³⁹⁴ “İki Komünizm”, *Hâkimiyeti Milliye*, (12 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 64, 1

³⁹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, (1 Teşrinisani/Kasım 1336/1920), sayı 71, 2

³⁹⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, (9 Teşrinisani/Kasım 1336/1920), sayı 73,1

5.4.1. Bakü’de Yayınlanan Sol İçerikli Gazetelerin Anadolu’ya Etkileri

Sovyet Rusya uydu hükümetler aracılığıyla Kafkas Cumhuriyetlerinde etkinliğini korumuştur. Kızıl Ordu’nun başarılı seferlerinin ardından oluşan yönetimler aynı zamanda Bolşevik propagandanın yeni hücrelerini oluşturmuş oluyorlardı. Bu doğrultuda komünist propagandanın merkezlerinden biri de Bakü şehri olmuştur. Bakü, Türk-İslam coğrafyalarındaki dindaş ve kardeş milletlere rejim ihracını gerçekleştirme merkezi haline getirilmiştir. Söz konusu şehir aynı zamanda Birinci Dünya harbi dolayısıyla esir olmuş, memleketlerine dönme gayreti olan Mehmetçiklerin de toplanma yeridir. İlk etapta İttihatçı kadro Bakü’de örgütlenme yaparak Sovyet Rusya’nın da desteğini almış ve yeni bir hareket alanı oluşturma gayreti içerisinde olmuşlardır. İttihatçılar Bakü’de parti kurduğu gibi *Yeni Yol* adlı gazete de çıkartmışlardır.³⁹⁷ Bakü’deki rejim ihracı doğrultusunda örgütlü faaliyetler Mustafa Suphi’nin şehre gelmesiyle başlamıştır. Nitekim Mustafa Suphi Matbuat ve Tebligat Şubesi kurarak *Yeni Dünya* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. *Yeni Dünya* gazetesinin haber ve makalelerinin yanı sıra Bakü’de yayınlanan *Yeni Gün* ve Rusça yayın yapan *Komünist* gazetelerinin haberleri de Anadolu basınına yansımıştır.

Mustafa Suphi’nin *Yeni Yol* gazetesinde yayınlanan “Zulme karşı ittifak” başlıklı yazısı “ehemmiyetine binaen” baş makaleyi yayınlıyoruz yorumuyla *Albayrak*’ta aktarılmıştır. Suphi yazısında Anadolu’daki millî hareketin kongrelerle resmileşip güçlendiğini, Türk köylüsünün her tarafta örgütlendiğini ifade ederek İngiliz ve Fransızların ülke içindeki planlarından kolayca vaz geçmeyeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca İstanbul’un Müslümanların elinde kalacağı dair “hoş balonlar” uçuruluyorsa da buna kimse inanmaz yorumunu yapmıştır. Mustafa Suphi, Mustafa Kemal Paşa’yı ve işgale direnenleri Türk kıyamcılar, inkılapçılar sıfatıyla tanımlamıştır. Dikkat çeken bir yorum da Türk İştirakiyun Teşkilatı’nın Rusya’da inkılapların kuvvetlenmesinde emek ve kan sarf ettiğini, şimdi bu teşkilatın Anadolu ile ilişkiler kurduğunun ifade edilmiş olmasıdır.³⁹⁸ Mustafa Suphi’nin yazısında ifade ettiği söz konusu fırkanın Rusya’da esir olarak bulunan Mehmetçiklerin muhtelif sosyalist teşkilat içerisinde çalıştırılmaları olmalıdır. Suphi yazısında Rusya Şura Hükümeti’nin Türk inkılapçıları ile ittifaka hazırlandığını ortak düşmana karşı bunun bir emrivaki olduğunu ifade etmiştir.

Albayrak, Suphi’nin yazısının devamında *Yeni Yol* gazetesinin Azerbaycan ve Kafkasya’daki haberlerini aktarmıştır. Yazıda oldukça keskin yorumlarda bulunulmuştur. Haberde Menşevik Gürcülerin, Taşnakların, Mürteci Yunanlıların, İngiliz politikaları güdümünde hareket ettiğini bu ortaklığın Azerbaycan Şura Hükümeti’ni yıkamayacağını ifade edilmiştir. Buna gerekçe olarak da Kızıl Ordu’nun ayak bastığı yerden artık çıkarılamaz olması ile izah edilmiştir. Ayrıca şarkın kapısına gelen “kızıl inkılaba” karşı

³⁹⁷ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 81

³⁹⁸ Mustafa Suphi, “Zulme Karşı İttifak”, *Albayrak*, (26 Temmuz 1336/1920), sayı 102, 2

gelmek hıyanettir yorumu yapılmıştır. Nitekim Türkistan'dan gelen Hilmi Yoldaş'ın raporu da paylaşılarak Rusya desteğiyle Şura Hükümeti kurulduğunu ülke bayrağının kıvrıl renkte olup bir parçasının yeşil olduğu, yeşil kısımda ise ay ile hilal bulunduğu izah edilmiştir.³⁹⁹ Mustafa Suphi'nin yazısı ve devamındaki haber akışında Türk ve Müslüman coğrafyalarda şura hükümeti olarak isimlendirilen sosyalist hükümetler kurulmasının mümkün olduğu açıklanmıştır. Muhtemeldir ki Suphi'nin çalışmalarını Anadolu'ya yönlendirmesinde bu inanç ve ruh itici güç olmuştur. Bakü basınından bazı haberlerin tekzip edildiğini de belirtmek gerekir Nitekim *Albayrak* Eylül 1920'de *Yeni Dünya* gazetesindeki bir haberi de tekzip etmiştir. *Yeni Dünya* gazetesinin Ankara vekilleri ile İstanbul vekillerini bir tutmasını eleştirmiştir.⁴⁰⁰

Hâkimiyet-i Milliye'de, Bakü'deki *Komünist* gazetesinin 12 Kasım 1920 tarihli haberi yayınlanmıştır. Haberde Türk Ordusunun İtilaf devletleri karşısındaki başarısı övülerek Türkiye'nin dünya savaşında olduğu gibi şimdide büyük roller oynadığının altı çizilmiştir. Anadolu'nun, Sovyet Rusya ve Üçüncü Enternasyonal nezdinde, dünya burjuvazisine karşı büyük başarılar elde edecek güçte olduğu altı çizilmiştir. Türkiye'nin on yıldır savaşta olduğu silah fabrikalarından yoksun olmasına rağmen Anadolu'da İstiklal mücadelesine devam ettiği, Yunanlıların başarı elde edemediği vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Bolşeviklerle beraber hareket ettiği ve Anadolu'nun siyasi arenada en büyük avantajının Müslüman dünyasındaki yeri olduğu izah edilmiştir. Kafkasya ve Türkistan'ın özgürlüğünün de ancak Türkiye'nin Sovyetlerle beraber hareket etmesiyle gerçekleşeceği izah edilmiştir.⁴⁰¹ *Komünist* gazetesi makalesiyle Türkiye'nin islam dünyasındaki önemini çizmeye çalışmıştır. Böyle bir coğrafyanın, komünizm ideali benimsemesi ile doğu toplumlarının da etki altına alınabileceğinin altı çizilmiştir.

Açık Söz gazetesi Bakü basınına sayfalarına taşıyan gazetelerdendir.⁴⁰² Nitekim kongrenin yapıldığı eylül ayını takip eden günlerde Bakü menşeli haber ve köşe yazıları artmıştır. Özellikle 1920 yılının Kasım ayında bu yönde hareketlilik vardır. *Açık Söz* Kasım ayında *Komünist* gazetesinin muhtelif nüshalarını yayınlamıştır. 1 Kasım 1920'de Bakü'de münteşir *Komünist* gazetesinin kırk sekiz numaralı nüshasının "Kalk ey şark kıyamet olmuş!" başlıklı baş makalesi yayınlanmıştır.⁴⁰³ Yazıda Şark İlleri (Doğu Halkları) Kurultayı hakkında bilgi paylaşılarak kongrede yapılan konuşmadan pasajlar aktarılmıştır. Doğuda inkılap ateşinin yandığını Hindistan'a kadar bu akımın ulaştığı İngiltere'yi endişeler sardığı dile getirilmiştir. Bu ateş Hindistan'la sınırlı kalmayıp yakında İrlanda'ya sıçrayacağını, Mısır da inkılap hareketlerinin başladığı dile

³⁹⁹ *Albayrak*, (26 Temmuz 1336/1920), sayı 102, 2

⁴⁰⁰ *Albayrak*, (12 Eylül 1336/1920), sayı 109, 1

⁴⁰¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, (15 Kanuni sani/ Ocak 1337/1921), sayı 97, 2

⁴⁰² Bakü Kongresini takiben gerçekleşen Türkiye İştirakiyun Fırkası Kongresi'nin haberi Bakü'deki *Yeni Gün* gazetesinden aktarılmıştır. Ayrıntı için bkz. *Açık Söz*, (2 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 83, 2

⁴⁰³ Akbaba Yusufzade, "Kalk Ey Şark Kıyamet Olmuş", *Açık Söz*, (1 Teşrin sani/ Kasım 1336/1920), sayı 91, 2

getirilmiştir. Böylelikle şark inkılabının batı sermayesinin tahakkümüne son vereceği izah edilmiştir.

Yazıda vurgulanan bir nokta da şark inkılabının başlamasına rağmen gayet hassas bir evrede olduğu bu süreci iyi götürmek için kongrede oluşan tebligat ve hareket komitelerinin önünde önemli vazifeler bulunduğu açıklanmıştır. Bu vazife şark milletlerinin tahlil edilip ona göre plan belirlenmesi gerektiği hususudur. “Kalk ey şark milleti ayan olmuş” sloganıyla inkılap hareketinin ateşleneceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁴ Makalede özet olarak komünist inkılabın gerçekleşmesi beklenen coğrafyalar için propaganda modelleri hazırlanıp ona göre hareket edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Açık Söz Kasım 1920’de Bakü’deki *Komünist* gazetesinden ikinci bir makale daha yayınlanmıştır. Yazıda Bolşevizm’in ortaya çıkmasıyla İngiltere’nin İran, Hindistan, İrlanda, Mısır coğrafyalarında zor durumda kaldığı ayrıca desteklediği Varangel birliklerinin de Gürcistan ve Ermenistan’da sıkıştığı ifade edilmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın üç koldan ordusunun İngiliz ve Fransız işbirlikçileriyle mücadele ettiğini değinilerek Kafkas bölgesinde Taşnakların da zor durumda kaldığı ifade edilmiştir.⁴⁰⁵ Söz konusu süreçte Taşnak kuvvetlerinin Bolşeviklere direnç gösterdiği için Doğu Cephesindeki Anadolu askerinin başarısı yazıda övgüyle bahsedilmiştir. Doğuda ve batıda savaş planlarının batılı emperyalistlerin aleyhine işlediği vurgulanırken bunun itici gücünün Bolşevik ihtilalinden kaynaklandığı yorumu yapılmıştır. Kasım ayında *Açık Söz*’de bu tür yazıların artması tesadüf değildir. Zira Bakü merkezli çalışan Mustafa Suphi’nin Türkiye’ye yönelik faaliyetlerini Eylül 1920’den sonra artmıştır. Bu tür yazıları, faaliyetlerin basına yansıyan yönü olarak değerlendirmek gerekir. Kasım ayının on birinde *Komünist* gazetesinden Mehmet Sait Bey’in makalesi yayımlanmıştır. Yazıda İngilizlerin doğudaki etkinliğini Bolşeviklerin engellediği ifade edilmişti. İran’ın doğu coğrafyasının boğazı olduğu ancak burada tecrübesiz inkılapçılar yüzünden işlerin iyi gitmediği izah edilmişti. İran’da inkılapçıların yaptığı en büyük hatanın takip edilen yolun halkın ruhuna uygun olmadığından kaynaklandığı izah edilmişti. Bu hataların tekrarlanmaması için inkılapçıların daha samimi daha faal ve tecrübeli kişilerden seçilmesi gerektiği izah edilmişti.⁴⁰⁶ Yazıda Azerbaycan Türklerinin komünist propaganda için İran coğrafyasında rol aldığı anlaşılmaktadır. Aslında benzer bir rolü Azerbaycan Türkleri Anadolu içinde üstlenmişlerdir. Anlaşılmaktadır ki Sovyet Rusya rejimini farklı bölgelere ihraç ederken kimi coğrafyada din birlikteliği kimi yerlerde ise millet birlikteliği üzerinden yürüttüğü anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁴ Akbaba Yusufzade, “Kalk Eyşark Kıyamet Olmuş”, *Açık Söz*, (1 Teşrinî sani/Kasım 1336/1920), sayı 91, 2

⁴⁰⁵ Mehmet Sait Ordubadı, “İngiltere’ye Karşı İsyanın Kıyımı” *Açık Söz*, (5 Teşrinî sani/Kasım 1336/1920), sayı 92, 4

⁴⁰⁶ *Açık Söz*, (11 Teşrinî sani/ Kasım 1336/1920), sayı 94, 2

Açık Söz Kasım ayının on beşinde *Komünist* gazetesinin “bugün şarkın halas günüdür” başlıklı makalesini yayınlamıştır. Makalede Avrupalı emperyalist güçler sülûge benzetilmiş İslam dünyası ise cansız bir cesete benzetilerek doğu dünyasının sömürüldüğü izah edilmeye çalışılmıştır. Türkiye, Suriye, Filistin, Afganistan, İran ve Hindistan ülkelerinin parçalanmaya çalışıldığı açıklanarak Avrupalı devletlerin doğu siyasetinin yalan üzerine kurulduğu ifade edilmiştir ve bu politikaya örnekler sunulmuştur. Fransa’nın, Marakeş’i işgal edip bağımsızlığa Fatiha okuttuğu, Çarlık Rusya’sının 1904’te İngiltere ile anlaşıp İran’ı kendi aralarında pay ettiği, İngilizlerin Hindistan’ı asimile ederek yüz milyon Hintliyi bir avuç İngilize kul yaptığı ifadeleriyle örnekletirilmiştir. Bütün bu işgal planlarına kurtuluş ışığı Rusya’daki inkılapla beraber doğduğu vurgulanmıştır. Doğu milletlerinin ittifak yapması halinde batı emperyalistlerinin başarılı olamayacağı Azerbaycan’da göreve gelen Şura Cumhuriyetinin Türkistan köylülerine dahi umut olduğu, bugünün kıymetinin bilinmesi gerektiği zira bu durumun şarkın kurtuluş günü olduğu anlamına geldiği izah edilmiştir.⁴⁰⁷ Yazıda komünist rejimle kurutuluşun gerçekleşeceği vurgusu vardır.

İstikbal gazetesi yazarı Faik Ahmet’te Bakü’de yayınlanan *Yeni Dünya* gazetesinin bir nüshasının eline geçtiğini ifade ederek gazete haberini yorumlamıştır.⁴⁰⁸ Haberde Ermenistan üzerine yapılan harekâtın detayları bulunmaktadır. Faik Ahmet Bey yazısında propagandanın silahtan daha etkili olduğu, İngilizlerin milletleri birbirine düşürerek siyasi arenada güçlü kaldığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Türklerin, İngilizlerle antlaşmak üzere olduğu haberi Rusları endişeye sevk etmiştir. Türk milleti kararını İstanbul işgal edildiğinde verdiğini bu yoldan dönmeyeceğini ifade etmiştir. Faik Ahmet Bey makalesini hiç kimsenin şüphesi olmasın Türk milleti, meşru haklarını yerine getirecek, ne aldanacak ne de aldatacaktır ifadeleriyle sonlandırmıştır.⁴⁰⁹ Faik Ahmet’in yazısında İngiliz siyasi oyunlarına atıf yapması söz konusu dönemde Türklerin İngilizlerle anlaştığı haberinin Azerbaycan’da dillendirilmesi üzerine olduğunu belirtmek gerekir.

Açık Söz Bakü’de toplanan Türkiye İştirakiyun Komitesinin Teşkilatı Kongresi’ni detaylarını Bakü’deki *Yeni Gün* gazetesinden alarak aktarmıştır. Haber şu şekildedir;

“*Eylül başında Bakü’de Türkiye İştirakiyun/teşkilatları Kongresi inakad (toplanacak) idecektir. Kongreye her teşkilat azasından yirmi beş kişiye mukabil/ bir vekil gönderecektir. Yirmi beşten dün ve bu miktarı mütecaviz azalar içinden/ bir vekil ittihab olunur. Kongreye iştirak idecek vekiller mümessillerinin amele ve rençber/ sınıflarının şerait hayatiyesi ve fırka teşkilatı hakkında istatistike müfessil müstedan malumat virecektir. / Kongreye İstanbulda müttehiden hareket itmek için icab iden siyasi program kararlaştırılacaktır. /Kongreye iştirak idecek vekiller*

⁴⁰⁷ *Açık Söz*, (15 Teşrinî sani/Kasım 1336/1920), sayı 95, 3

⁴⁰⁸ Faik Ahmet, “Nezdid Caizmi”, *İstikbal*, (14 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 206, 1

⁴⁰⁹ Faik Ahmet, “Nezdid Caizmi”, *İstikbal*, (14 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 206, 1

mahalli teşkilatın faaliyet siyasiyesine mütealîk/ talimat ve vesaiti olarak memleketlerine döneceklerdir. Türkiye iştirakiyun tekilatı Bakü Komitesinin teşebbüs ve davetiyşe toplanacak olan bu kongre her halde Türkiyede vukua gelecek olan ictimai inkılabın pek mühüm kuvvetlere istifade itmekte olduğunu meydana çıkaracaktır. / Kongrenin müzakere fihristi;

1. *Türkiye iştirakiyun teşkilatları/ heyeti merkeziyesinin faaliyet hakkında lahiya.*
2. *Vekillerin kendi memleketleri hakkında beyanatı.*
3. *Ahval hazre hakkında beyanat.*
4. *Türkiye Komünist Fırkasının programı hakkında lahiya.*
5. *Millî hareket hakkında meselesi ve şarkta millî hareket hakkında beyanat.*
6. *Rusya'daki inkılabı hareketlerin/ inkılaptan sonra tesis idilen şura Hükümetinin geçirdiği muhtelif devirler ve haller hakkında beyanat.*
7. *Esnaf cemiyetleri konveperasyon hakkında lahiya.*
8. *Türkiye İştirakiyun teşkilatlarının merkez umumi intihabatı: Kongreye virilecek lahiyalar ve beyanlarını hazırlamak ve her nevi levazımı ikmal etmek üzere beş kişiden merkeb bir komisyon teşkil etmiştir.*" ⁴¹⁰

Bu tür haberler Bakü'deki siyasi gelişmelerin yanı sıra haberlerin de Anadolu gazeteleri tarafından dikkatle takip edildiğini ortaya koymaktadır. İncelenen dönemde Bakü'de yayın yapan *Yeni Yol*, *Yeni Dünya*, *Yeni Gün* ve *Komünist* gazeteleri zaman zaman Anadolu basınına etki ettiği görülmüştür. Bu etkinliğin Bakü Kurultayından sonra yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bakü'deki sol nitelikli basının Anadolu gazetelerinde yer alması 1921 yılı itibarıyla oldukça azalmıştır. Bakü menşeli yayınların 1921 yılı Anadolu basınında yer alması çok sınırlı olup 1/2 haber aktarımı tespit edilebilmiştir.

Bakü'deki sol nitelikli gazetelere sayfalarında en sık yer veren neşriyatın *Açık Söz* olduğunu belirtmek gerekir. Ancak *Açık Söz*'de diğer gazeteler gibi 1921 yılında Bakü'den haber aktarımına sayfalarını kapatmıştır. *Açık Söz* 1920 yılının ikinci devresinde Bakü menşeli 6 köşe yazısı paylaşırken, 1921 yılının ilk altı ayında Bakü menşeli köşe yazısı tespit edilememiş sadece bir adet Moskova Telsiz İstasyonunun *Komünist* gazetesindeki ilan haberi paylaşılmıştır.⁴¹¹ Anadolu gazetelerinde Bakü basının etkisinin azalmasını birkaç sebebe bağlayabiliriz. En önemli sebeplerden biri Mustafa Suphi gibi basını etkin kullanan bir siyasetçisinin politik arenadan çekilmiş olmasıdır. Diğer önemli hususta Anadolu merkezi yönetiminin sol nitelikli basına karşı uyguladığı politikadır.

⁴¹⁰ *Açık Söz* (2 Teşrin Evvel 1336/1920), sayı 83, 1

⁴¹¹ *Açık Söz*, (23 Mart 1337/1921), sayı 140, 2

5.4.2. Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi ve Trabzon'daki Akıbetin Yankıları

Mustafa Suphi'nin Anadolu'daki teşkilatlanması Ankara Hükümeti tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Türkiye Komünist Fırkası'nın Karadeniz sahillerine çıkardığı sosyalist propagandacılara karşı Ankara Hükümeti "P Teşkilatı" diye tabir edilen istihbarat teşkilatı kurmuştur. Karadeniz vilayetleriyle yapılan yazışmalarda Emniyet, Jandarma ve P Teşkilatları kara ya da sahilden sınıra dahil olan kimseleri yakalayıp gözaltına aldığı anlaşılmaktadır.⁴¹² Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya yolculuğundan evvel bu doğrultuda yakalanıp sınır dışı edilen kimseler gazetelere haber dahi olabilmekteydi. Nitekim *İstikbal*'in haberinde Mustafa Suphi'nin adamlarından Ezcacı Nedim Agah'ın yakalandığı ifade edilmiş. Haberin detayında Bakü'de toplanan bir takım serserilerden oluşan Türkiye İştirakıyun Fırkası'na mensup Mustafa Suphi'nin en yakınındakilerden olan ve ülkemizde fesad çıkarmak amacıyla Samsun'da ve Karadeniz sahillerinde faaliyette bulunan Nedim Agah'ın Giresun'da tutuklanmış ve ilk araç ile sınır dışı edileceği haber alındığı bilgisi paylaşılmıştır.⁴¹³ Bu haberden on gün sonra ise *İstikbal* Mustafa Suphi'nin ekibinden Ezcacı Agah Nedim'in Samsun'dan ihraç edildiği ve Cuma günü Isparta vapuru ile Batum'a gönderildiği bilgisi paylaşılmıştır.⁴¹⁴ Tüstav belgelerinde ise Nedim Agah'ın Trabzon'da öldürüldüğü ifade edilmiştir.⁴¹⁵ Nedim Agah'ın Batum yolculuğunu 30 Ocak 1921 Pazar günü *İstikbal*'in haberinde cuma günü Batum'a gönderildiği şeklinde yer almıştı. Şayet haber tarihinden iki gün önceki cuma kastediliyorsa olay günü 28 Ocak 1920'ye tekabül etmektedir. Bu tarih aynı zamanda Mustafa Suphi'nin sınır dışı edildiği tarihtir. Nedim Agah eğer Mustafa Suphi ile aynı gün sınır dışı edildiyse Ezcacı Nedim'in Batum yolculuğu daha önce gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü Mustafa Suphi ve ekibinin Trabzon'a gelişi iskeleye götürülüşü 28 Ocak'ta gece yarısını bulmuştu. Anlaşılmaktadır ki Mustafa Suphi'ye uygulanan prosedür'ün bir benzeri daha evvel Nedim Agah'a uygulanmıştır. Haberde dikkat çeken bir diğer boyutta Mustafa Suphi ve arkadaşlarının 20 Ocak 1921'deki haberde ülkede fesad çıkarmak isteyen serseriler olarak tanımlanmasıdır. Bu durum Anadolu basında Mustafa Suphi ve ekibine karşı muhalif duruşun tezahürüdür. Mustafa Suphi kendisine karşı böyle bir iklim oluştuğunu farkına varabilecek bilgi akışına sahip olmasına rağmen Anadolu yolculuğuna çıkmaya karar vermiştir. Belki de Mustafa Suphi Anadolu'daki teşkilatlanma faaliyetlerinin yeterince olgunlaştığını düşünmektedir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nın hassas sürecinde Anadolu'da etkin olmayı teşkilatlanma bakımından daha doğru bir zaman dilimi olarak görmüş olabilir.

Mustafa Suphi'nin Kars üzerinden Erzurum-Trabzon yoluyla son bulan yolculuğunu detaylı olarak ele alan tek gazete *İstikbal* gazetesidir. *İstikbal*, "Bakü

⁴¹² Ayrıntı için bkz. Çapa ve Usta, *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*

⁴¹³ *İstikbal*, (20 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 208, 2

⁴¹⁴ *İstikbal*, (30 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 212, 2

⁴¹⁵ *Dönüş Belgeleri* 2, 34

Seyyahları geldiler gittiler” başlıklı yazıda olayı detaylı şekilde değerlendirmiştir. Söz konusu makalede Mustafa Suphi’nin Komünist Partisi kurarak Rusya’da bulunan Türk subay ve erlerinin binlercesinin kurşuna dizilmesine, birçok Türk aydınının da idamına neden olduğu için Erzurumluların tepkileriyle karşılandığı şehri terk etmeye zorlandıkları ifade edilmişti. Mustafa Suphi ve ekibi, İslam memleketlerinin zenginliklerini yağmalayan, Rus kadınlarıyla zaman geçiren vatansızlar olarak tanımlanmıştır. *İstikbal*, Mustafa Suphi ve ekibinin yol güzergâhındaki Bayburt, Gümüşhane ve Torul’da benzer tepkilerle karşılandıklarını ifade etmiştir. Yolun devamında Maçka ile Trabzon arası normal şartlarda daha kısa sürede alınabilmesine rağmen kabile gece yarısına doğru şehre gelebildiği aktarılmış.⁴¹⁶ *İstikbal*, Maçka’da kabileden ayrılan iki kişiden bahsetmemektedir. Oysaki Maçka’da kabilen Süleyman Sami ve Mehmet Emin ayrılmışlardır. Bu iki kişinin İttihatçı olduğu bilinmektedir.⁴¹⁷ Mustafa Suphi iyi bir teşkilatçı olmasına rağmen en yakınındaki kişilerin İttihatçı geçmişlerine rağmen yanında tutması liderlik zafiyetimidir? Bu durum iki ihtimalle açıklanabilir Mustafa Suphi İttihatçıların etkinliğinden yararlanıp Bakü’deki Türk esirleri üzerinde etkin olma düşüncesi olabilir. İkinci ihtimal Süleyman Sami, Mehmet Emin gibi kişiler Bolşevizm’e inandıkları yönünde Suphi’yi ikna etmiş olabilirler. Nitekim Süleyman Sami Doğu Hakları Kongresinden önce Anadolu’ya gelerek kongre için delege toplama faaliyetinde bulunmuş⁴¹⁸ hatta Mustafa Suphi’nin mektubunu Mustafa Kemal Paşa’ya götüren kişi olarak da görev yapmıştır. Öyle ki Süleyman Sami’nin faaliyetleri gazetelerde dahi yer almıştır. Kongre öncesinde Süleyman Sami Eskişehir’e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile bir saatten fazla görüşmüş, İngilizlere karşı Bolşeviklerin yardım etmeye hazır olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Süleyman Sami, Lenin’in itimatnamesine de sahiptir.⁴¹⁹

Mustafa Suphi ve ekibi bir müfreze korumasında Trabzon’a 28 Ocak gecesi saat bire doğru ulaşabilmiştir. Bu nedenle kabileyi karşılamak için gelen halkın bir kısmı geceyi bekleyememiş ve evine dönmüştü. Ancak kabileyi bekleyen halkın bir kısmına ilave olarak kayıkçı, hamal, esnaf gibi muhtelif meslek gurubuna mensup insanlar katılmış, Suphi ve ekibini karşılamışlardır. Suphi’nin kabile, galeyana gelen halk kitlesinin hakaretlerine maruz kalmıştır. *İstikbal*, Sami isminde bir kişinin konuşmalarıyla halkı kafiyeleyle karşı kışkırttığını belirtmiştir. Sami Efendi’nin Bakü’de bulunduğu esnada idama mahkûm edildiğini, Suphi ve arkadaşları tarafından işkence gördüğünü ifade ederek Rus vatandaşın yardımıyla Bakü’den kurtulduğunu izah etmiştir. *İstikbal*, bu konuşmaların halkı kışkırttığı yorumunu yapmıştır. Kabile, hazırlanan motora bindirilerek uzaklaştırıldıkları ifade edilmiştir. *İstikbal*’de bahsi geçen Sami Efendi’nin kimliği şimdilik meçhuldür. Bu kişinin Süleyman Sami olma ihtimali düşüktür. Zira Süleyman Sami’nin kabileden ayrılıp daha erken şehre gelmesi mümkün ancak partinin siyasi

⁴¹⁶ *İstikbal*, (30 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 212, 2

⁴¹⁷ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 330

⁴¹⁸ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 214

⁴¹⁹ *Yeni Adana*, (13 Eylül 1336/1920), sayı 15, 1

temsilcisi rolündeki kişinin Sovyet Rusya temsilcisinin olduğu bir şehirde böyle bir davranış sergilemesi pek olası değildir.

İstikbal gazetesi verilen tepkinin özellikle Mustafa Suphi'nin şahsına yapıldığını ifade etmeye çalışmış. Yapılanların inkılap kurallarıyla ilgili olmadığı Trabzon'a birçok Bolşevik ve komünistin gelip geçtiğini hatta bazılarının iskân eylediğini ancak kimseye misafirperverlikte bir zarar verilmediği ifade edilmiş. Mustafa Suphi ve ekibinin Bakü'de bulundukları sırada Türkistan ve Sibirya'dan dönen esirlere kötü davrandığı, bazı esirlerin idamına sebep olduğu, vatanlarına dönebilen kişilerin de anlatımlarıyla halkın kin ve nefretle doldurduğu buna rağmen Trabzon halkının sükûnetini koruduğu ifade edilmiştir. *İstikbal* Gazetesi Mustafa Suphi ile gelenlerin adlarını "seyyahlar şunlardır" ifadeleriyle paylaşmıştır:⁴²⁰

1. Samsun'un Hançerli mahallesinden Mustafa Suphi
2. Üsküdar'ın Ahmed Çelebi mahallesinden Edhem Nejat (İzmir Maarif Müdürü Sabıkı)
3. Erzincanlı Aşçıoğlu Bahaddin (muallim)
4. Uşak'ın Hacı Hüseyin mahallesi'nden Kazım Hulusi
5. Sürmene'nin Asu karyesinden Kır Ali oğlu Maksud
6. Cihangirli Hilmioğlu Hakkı (doktor)
7. Van Erciş kazasından Ahmetoğlu Hayrettin (nefer)
8. Bandırma Manyas nahiyesi Mehmed Ali bin Hakkı (topçu yüzbaşı)
9. İstanbullu Emin Şefik (mühendis)
10. Kadıköylü Tefik bin Ali (teyyare yüzbaşı)
11. Manisalı Kazım bin Ali (ihtiyat zabiti)
12. Erzincan'ın Akdağ köyünden Hatipoğlu Mehmet
13. İzmir'in Tilkilik mahallesinden Hacı Mustafa oğlu Mehmet
14. Kandıralı Cemil Nazmi bin İbrahim (Elmalı beyi makam sabıkı)
15. Mustafa Suphi'nin refikası Rus kadın

Mustafa Suphi ve ekibinin sınır dışı edilmesinde daha önce vurgulandığı üzere Yahya Kâhya⁴²¹ etkindir.⁴²² Mustada Suphi'nin son yolculuğu Anadolu basınının önemli

⁴²⁰ *İstikbal*, (30 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 212, 2

⁴²¹ Yahya Kâhya Trabzon limanı ve gümrüğü üzerinde otoritesi olup kayıkçılar kethüdasıdır. Yahya Kâhya Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına gönüllü olarak katılmıştır. Yahya Kâhya Trabzon'un önde gelen İttihatçıların olup Teşkilatı Mahsusa'da görev yapmıştır. Yahya Kâhya Kuvayı Milliye faaliyetlerine büyük destek vermiş olup Mustafa Suphi'nin sınır dışı edilmesinde etkin rol oynamıştır. Ayrıntı için bkz. Uğur Üçüncü, Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya, Serender Yay., Trabzon 2015

⁴²² Yahya Kâhya'ya, Mustafa Suphi'yi sınır dışı etme emrini kimin verdiği tartışma konusudur. Ancak metinde de ifade edildiği gibi Trabzonda komünist propaganda faaliyetinde bulunan Ezcacı Negim Agah ve Yusuf Bey kişiler sınır dışı edilmiştir. Hatta Yusuf Bey, Ağustos 1920'deki raporudna Hafız Mehmet Bey tarafından suikaste uğramaktın son anda kurtulduğunu ifade etmiştir. Buda gösteriyorki İttihatçı kadro Suhi'nin etkisiz hale getirilmesinde etkindir. Konuyu detaylı irdeleyen çalışmalardan biri Hikmet Bayur'un makalesidir. Bayur cinayet emrini verme ihtimali olan kişi ya da kurumları sıraladıktan sonra İttihatçı kadronun kannactine açıklayarak ihtimalleri sıraladıktan sonra İttihatçıların söz konusu emri verebileceğini

bir kısmı tarafından haberleştirilmemiştir. Anadolu basının amiral gemisi *Hâkimiyet-i Milliye* Mustafa Suphi'nin akıbetini sayfalarına taşımamıştır. Trabzon'da vuku bulan hadiseyi (28 Ocak 1920) takip eden günlerde *Hâkimiyet-i Milliye*, İrlanda ahvali, Mısır ahvali, Hindistan ahvali gibi haberlere yer verse de Suphi'nin akıbeti konusuna değinilmemiştir. Oysaki *Hâkimiyet-i Milliye* daha önceki haber akışında Mustafa Suphi'nin Bakü'den Moskova'ya (Ekim 1920) yolculuğunu Kafkas Haberleri başlığında aktararak "Türkiye İştirakiyun Partisi Reisi Suphi, Moskova'ya hareket etti" ifadeleriyle haberleştirmişti.⁴²³ Suphi'nin önceki yolculuğundan bahseden *Hâkimiyet-i Milliye*'nin son yolculuktan bahsetmemesi partiye ve temsilcilerine karşı tavır alındığını ortaya koymaktadır. Anadolu'nun diğer gazeteleri *Albayrak*, *Açık Söz*, *Babalık*, *Yeni Adana*'da Mustafa Suphi hadisesini sayfalarına taşımayan gazetelerdir.

Albayrak'ta söz konusu olayın birkaç gün öncesinde Bakü Kurultayı'na temsilci olarak katılan Muallim Ömer ile Darülmualimat Müdürü Cevat (Dursunoğlu) Beylerin ilanını yayınlamıştır. *Albayrak*'ın 24 Ocak 1921 tarihli nüshasında yayınlanan ilanda Ömer ve Cevat Beyler kendilerinin komünist olduklarına dair iddialar dolaştığını, oysaki memuriyetlerinin bu gibi konulara engel olduğu gibi memleketimizin ve islam coğrafyalarının iç dinamiklerine uygun olamayan bu görüşle hiçbir şekilde ilişkileri olmadıklarını ilan etmişlerdir. Muhtemeldir ki Mustafa Suphi'nin Erzurum'a gelişi ve akabinde komünizme karşı esen rüzgarların etkisiyle Mehmet ve Cevat Beyler de bu ilanın vermeyi uygun görmüşlerdir. Oysaki *Albayrak* yazarlarından Cevat (Dursunoğlu) Bakü'ye gittiğinde Doğu Halkları Kongresi'nden başka Türkiye Komünist Teşkilatı (TKT) Birinci Kongresi'ne de katılmış orada bir konuşma dahi yapmıştır.⁴²⁴ Sosyalist fikri savunuların etkinliğinin azaldığına dair bir haber de *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayınlamıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*'de Türkiye İştirakiyun Fırkası, memleketin birliğini muhafaza maksadıyla 1 Şubat 1920'den itibaren faaliyetlerini sonlandırdığını ilan etmiştir.⁴²⁵ İlanda Karahisar vekilinin imzası olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁶ Görüldüğü üzere Mustada Suphi'nin siyasi arenadan çekilmesi, komünist partilerin kapanması birbirine yakın tarihlerde gerçekleşmiştir. Bu konuda Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirlerin etkili olduğunu belirtmek gerekir.

iddia edr. Ayrıntı için bkz. Hikmet Bayur, "Milli Mücadele El Koymaya Çalışan Baş Dışarda Akımlar" (*Belleken*, 35/140, 1971), 587-654

⁴²³ *Hâkimiyet-i Milliye*, (12 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 64, 2

⁴²⁴ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu*, 215

⁴²⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, (6 Şubat 1336/1920), sayı 101, 2

⁴²⁶ İlanda isimlerin yer aldığı gazete nüshası zarar görmüş olduğundan okunamamaktadır. Ancak Karahisar Mebusu ismi okunmakta yazıda ismi zikredilen vekil İştirakiyun Fırkası çalışmalarında yer almış olan Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü olmalıdır. Nüsha için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, (6 Şubat 1336/1920), sayı 101, 2

5.5. Enver Paşa'nın Yurda Dahil Olma Çabaları Karşısında Basın

Enver Paşa Sovyet Rusya liderleri ile teşriki mesaisi süresince İslam İhtilali, İslam İttihat Cemiyeti Başkanı, Türkiye Şuralar Fırkası Lideri gibi ünvanlarını kullanmıştır. Bolşevik Rusya önderleri Enver Paşa'nın Kafkasya ve Orta Asya'daki islam dünyasına açılmakta önemli bir figür olacağını düşünmüşlerdi. Aynı zamanda islam toplumlarını harekete geçirerek İngilizlerin Kafkaslara, Afganistan'a sızmasına bir engel teşkil edebilecek kabiliyette olduğu düşünülmüştür. Fakat Enver Paşa'nın Doğu Halkları Kongresinden sonra Bolşeviklerle teşriki mesaisi daha sınırlı ilerlemiştir. Enver Paşa Anadolu'ya gitmek fikrindedir ve Sovyet Rusya Anadolu'daki savaşın belirsizliğinden olsa gerek Enver Paşa'nın bu tutumunu onayladığı anlaşılmaktadır. Enver Paşa Anadolu'da bulunma fikrini Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuplarda ima etmiştir. Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 16 Temmuz 1921 tarihli son mektubunda ise “memlekete geleceğiz işte o kadar” ifadeleriyle niyetini daha açık şekilde emrivaki olarak ifade etmiştir.⁴²⁷ Enver Paşa'nın yurda dahil olma çabaları Ankara Hükümeti tarafından dikkatle takip ediliyor ve tedbirler alınıyordu. Bu tartışmalar basın alanında da yankı bulmuştur. *Hâkimiyet-i Milliye* Enver Paşa hakkında imzasız bir yazı kaleme alarak ağır eleştiriler getirmiş ve “artık yeter Enver!” ifadelerini kullanmıştır.⁴²⁸ Bu yazı farklı tarihlerde *İstikbal*'de ve *Açık Söz*'de yayınlanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* makalesinde “bir müddetten beri Enver Paşa hakkında gelen haberlerin maalesef kendisinden bahse bizi mecbur bıraktı” ifadeleriyle başlamış ve ağır eleştiriler sıralanmıştır.

Hâkimiyet-i Milliye, “Alınan resmi ve hususi malumata nazaran Enver Paşa Anadolu'ya gelmek hükümet işlerine karışmak, bu milleti dört senede ölüme sürükleyen tecrübesini bir daha tekrar itmek istiyormuş. İstanbul'u düşmana bırakıp gideli üç sene oluyor. Ancak Enver Paşa bu son aylarda Anadolu'ya dönmek istemiş” denilerek yaşanan siyasi ve askeri süreçten sorumlu olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır. Yazıda Enver Paşa'nın Karadeniz sahillerinden yurda dahil olmaya çalışıp Hem Bolşeviklerin teveccühünü kazanmak hemde Anadolu'da birlikteliğe kavuşmuş hareketin bir kısmını kendine celb etmek istediği vurgulanmıştır.⁴²⁹ “Bolşeviklerin teveccühü” ifadesi Sovyet Rusya yönetiminin Enver Paşa'nın bu hamlesini onayladığı anlamı çıkmaktadır. Eskişehir Kütahya muharebesinden sonra Rusya Hükümeti nazarında Ankara Hükümeti'nin başarısı konusunda soru işaretleri oluşmuştur. Ruslar emperyalistlerin Anadolu'da başarılı olmasını istememektedirler. Bu nedenle Anadolu'da başarılı olabilecek her alternatifi göz önünde bulundurmuş olmalıdırlar. Mustafa Kemal Paşa bu ihtimale cevabını, Sovyet Rusya büyükelçisi Aralov ile Konya'da orduyu ziyaret ederek

⁴²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 372

⁴²⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, (13 Haziran 1337/1921), sayı 208, 1

⁴²⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, (13 Haziran 1337/1921), sayı 208, 1

ortaya koymuştur. Nitekim Ilgın'da süvarilerin geçit töreni Aralov'u etkilemiştir. Aralov başlığında bu husus detaylıca ele alınacaktır.

Hâkimiyet-i Milliye, Halil Paşa'nın ve Küçük Talat'ın Enver Paşa ile mektuplaştığını hatta Küçük Talat'ın işlerin yolunda gittiğine dair mektubunun çirkin bir komedi olduğu izah edilmiştir.⁴³⁰ Aslında bu ifadeler askeri istihbarat sonucunda elde edilmiş bilgilerdir. *Hâkimiyet-i Milliye* bu bilgileri paylaşarak söz konusu girişimi halk nazarında küçük düşürmek gayretiyle ilgili olabilir. Makalede bahsedildiği üzere Halil Paşa ve İttihatçıların önemli kısmı Trabzon'da toplanmıştır. Ankara Hükümeti Halil Paşa'yı sınır dışı ederek söz konusu girişim konusunda askeri ve idari tedbirler alındığını belirtmemiz gerekir.

Hâkimiyet-i Milliye'deki yazının ilerleyen bölümlerinde Enver Paşa'ya olan üslup sertleşmiştir. Enver Paşa'nın bugün Anadolu'nun işlerine müdahil olmasının sebepleri sorgulanmıştır. Mütareke günlerinde memleket onun sebebine can çekişirken kurtuluştan ümidini kesen Enver Paşa çantasını alıp Avrupa'ya gitmiştir. Eğer kıydığı memleketi kurtarmak istiyor ise Avrupa'ya gitmemeli Anadolu'ya gelmeli idi. Halbuki Enver Paşa dört sene kumanda ittiği orduyu, vatani kan içinde yüz üstü bıraktı. "Ve başını çevirmeden Alamanya'ya gitti" ifadeleri kullanılmıştır. Berlin'de Enver Paşa'nın sayfiye yer kiraladığı ve rahatça zaman geçirdiğini oysaki Anadolu'nun çok zorlu iki buçuk sene geçirdiğini izah edilerek bu süre zarfında Enver Paşa'nın yalnızca iki defa Rusya'ya gidip geldiği aktarılmıştır. Dağılan orduyu toparlayan, düşen bayrağı kaldırarak aşk ile mücadele eden Anadolu Hükümeti'ne karışmak Enver Paşa'nın milletin sırtında eski tecrübelerini denemek amacıyla yaptığını ifade etmiştir. "Fakat artık yeter Enver Paşa bir vakit Almanlar uğruna şimdide bilemeyiz kimin için milletin hayatıyla oynamasına eski dostları da dâhil olmak üzere bu diyarda müsaade edecek tek bir kimse yoktur." Denilerek "Enver Paşa'yı Anadolu'ya çeken ne Türk düşüncesi nede Türkiye muhabbetidir. Sadece hüküm sürmek arzusudur. Artık yeter!" ifadeleriyle son bulmuştur. Yazıdan da anlaşılacağı üzere makalede Enver Paşa'ya karşı ağır ithamlar söz konusudur. Kurtuluş Savaşı'nın hassas döneminde Enver Paşa'nın yurda dahil olması birlikteliğe zarar vereceğinden makalede bu durumu engellemek adına ağır bir üslup tercih ettiği söylenebilir.

Açık Söz'ün baş yazarı İsmail Habip⁴³¹ *Hâkimiyet-i Milliye* yazısını eleştiren bir makale kaleme almıştır. İsmail Habip Bey yazısında devrin siyasi akımları hakkında tespitler yaptıktan sonra Enver Paşa ile ilgili yayınlanan yazının içeriğinin uygun

⁴³⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, (13 Haziran 1337/1921), sayı 208, 1

⁴³¹ İsmail Habip Sevük Erdemir'te doğmuştur. Mektebi Hukuk'ta eğitim almıştır. İsmail Habip, dönemin düşünürleri Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi gibi yazarlardan etkilenmiştir. İsmail Habip Kastamonu'ya geçerek İttihat Terakki'nin yayın organı olan Köroğlu Dergisinde başyazarlık yapmıştır. İsmail Habip Kurtuluş Savaşının başlangıcından itibaren Kastamonu'nun en önemli yayın organlarından *Açık Söz*'de başyazarlık yaparak yazılarıyla edebi milli konularda yol gösterici olmuştur. Ayrıntı için bkz. Zeki Gezer, İsmail Habip Sevük'ün Hayatı ve Eserleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001;

olmadığı yönünde görüşler paylaşmıştır.⁴³² Yazısında İttihatçılığın iki temel vasfı olduğu bu özelliklerden biri tek elden yönetim, diğeri özelliğın ise milliyetçilik olduğunu ifade etmiştir. Birinci sıfatın içerisinde komitacılık, cüretkârlık, istibdatçılık manaları olduğunu koyu ittihatçı tabirinin merkezden gelen emirlere körü körüne itaat manasını taşıdığını yazmıştır. “Her İttihatçı belki milliyetçi değildi fakat her milliyetçi İttihatçı gibi görüldü” bunun bir sebebinin de Hürriyet İtilaf Fırkası olduğu yorumunu yapmıştır. İsmail Bey Hürriyet İtilaf Fırkası’nı kozmopolit ve milliyetçilik fikrinden uzakta siyaset yaptığını örnek vererek izah etmiştir. İttihatçıların İzmir’de açtığı Millî Kütüphane’nin ismi, Hürriyet ve İtilafçılar tarafından Kütüphane-i İslam olarak değiştirilmesiyle izah etmiştir. Hürriyet ve İtilaf kozmopolit ruhunun cezası olarak yapayalnız ve ortadadır. Ali Kemal emsali yazarlar herkesin İttihatçı olduğunu her taşın altından İttihatçı çıkacağını iddia etmektedir. Oysaki İttihatçılık bir daha dirilmemek üzere çoktan ölmüştü yorumunu yapmıştı. İsmail Habip Bey Anadolu’daki diriliş hareketinin başlangıçta İttihatçı hareket gibi görüldüğü hâlbuki bu hareketin milletin ayakta yım, yaşayacağını savaşı idi. Artık İttihatçılıkta, İtilafçılıkta mazinin birer acı hatırası olarak kalmıştır. İttihatçılık ülke dışında dolaşan üç beş şahsiyetin isminde, İtilafçılık ise İngiliz altınıyla ayakta duran İstanbul’daki beş on şahsın zihninde yaşıyordu. İsmail Habip, *Hâkimiyet-i Milliye*’nin “Artık Yeter” başlıklı yazı yazmasını eleştirerek Enver Paşa’nın Trabzon’da bulunan Halil Paşa’ya mektup yazması yada Küçük Talat’ın konu edilmesi ve Halil Paşa’nın ve Küçük Talat’ın sınır dışı edilmesini eleştirerek İttihatçı önderler Trabzon’da iken kendisinin de orada olduğunu kimsenin İttihatçılardan haberdar olmadığını *Hâkimiyet-i Milliye*’nin bitmiş bir siyasi harekete Don Quijote gibi saldırdığını artık yeter diye bağırmasını olgunlaşmamış gazetecilik olarak görmektedir.

İsmail Habip Bey, İttihatçıların Trabzon’da bulunmasından kimsenin haberi olmadığı iddiasındaydı oysaki Ankara Hükümeti’nin olayları kontrol etmek adına bölgeye gönderdiği Subay Sami Sabit Karaman’ın hatıratında ise farklı anlatımlar söz konusudur. Sami Bey hatıratında şehirde Halil Paşa ve Küçük Talat gibi kişilerin etrafında bir kitle olduğu hatta Trabzon’un önde gelen İttihatçılarından Yahya Kahya’nın hükümete göz dağı vermek adına hareketlerde bulunduğunu ifade etmiş. Sami Bey, Yahya Kahya’nın Ankara Hükümeti bize karışamaz mealinde söylemleri olduğunu ifade etmiştir.⁴³³ Ayrıca hatıratında devrin önde gelen İttihatçılarından Trabzon’da toplanmakta olduğu vurgusu vardır. Böyle bir süreçte *Açık Söz* yazarı İsmail Hakkı Bey’in Trabzon’a gitmesi, yazı kaleme alması ve yolculuk sebebini de açıklamaması *Hâkimiyet-i Milliye*’nin yönetimi tarafından takip edilmiştir.

İsmail Habip’in yazısında dikkat çeken diğeri bir nokta bu tür haberlerin Yunan ya da azınlık basınında İttihatçılarla Milliyetçiler çarpışıyor, Türkler birbirini yiyor şeklinde

⁴³²İsmail Habip, “İttihatçılık mı, Vehim mi?” *Açık Söz*, (19 Kanuni evvel/Aralık 1337/1921), sayı 363, 1

⁴³³ Sami Sabit Karaman, Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, (İstanbul: Arma Yayınları, 2002), 33

yansıtıldığını belirterek bu durumun Kurtuluş Savaşına zarar vereceğini iddia etmekteydi. İsmail Habip ayrıca koparılan bu iddiaların yersiz olduğunu Enver Paşa'nın Batum'da değil çoktan beri Berlin'de olduğunu iddia etmişti. Buna ek olarak Anadolu'da tek ses, tek düşünce olduğunu, Yunan'ı denize dökmekten başka düşüncesinin var olmadığını vurgulayarak; Hepimiz o sesin arkasındayız demektedir.⁴³⁴

Hâkimiyet-i Milliye, İsmail Habip Bey'in yazısına "*Hâkimiyet-i Milliye*'den Açık Söz'e" başlığını taşıyan imzasız makale ile ağır bir cevap vermiştir.⁴³⁵ Yazıda gazeteciliğin ciddi bir iş olduğunu, makalelerin sağdan, soldan esen rüzgârlara göre değil derin bir tahlil yapıldıktan sonra kaleme alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Düşünceleri kâğıda dökmeden evvel iyice araştırma yapmanın başlıca gazetecilik vasfı olduğu belirtilmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin, *Açık Söz*'e ve gazetenin başyazarı İsmail Habip Bey'e getirdiği eleştirilerden ilki, altı ay evvel Enver Paşa hakkında kaleme alınan makaleye aylar sonra *Açık Söz*'de cevap yazılması doğru bulunmamıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*'deki makalede "işgalcilerin topraklarımızı kemirdiği bir anda" Enver Paşa'nın Anadolu'ya dahil olma girişimiyle ilgili elde belgeler mevcut olduğu, bu nedenle yazı yazıldığını ifade edilmiştir. Ayrıca İsmail Habip Bey'e getirilen eleştirilerden biri de "madem olayın geçtiği yerlere yakın bulundunuz neden hiçbir şey hissetmediniz, görmediniz, anlamadınız?" denilerek İttihatçı faaliyetten bir haber olunması eleştirilmiş bunun bir gazetecilik kusuru olduğu dile getirilmiştir.

İsmail Habip Bey, *Hâkimiyet-i Milliye*'de kendisine getirilen eleştirilere "Habbeden Kubbe" başlıklı yazıda cevap vermiştir.⁴³⁶ İsmail Habip Bey, *Hâkimiyet-i Milliye*'deki eleştirel yazıyı kâğıttan gülle olarak tarif ederek "çatık kaşlı ağabeyimizden kusurumuzun affını istirham ederiz" denilerek *Hâkimiyet-i Milliye* bir elinde sopa olan ve cezalandırmak için yumurcak arayan ihtiyara benzetilmiştir. İsmail Habip Bey, *Açık Söz*'ün kendi yağıyla kavrulan bir Anadolu gazetesi olduğunu *Hâkimiyet-i Milliye*'nin ise "Anadolu gazetelerinin başbuğudur" ifadesini kullanarak Ankara'da yayınlanan gazetenin kendileri için çok değerli olduğunu hatta postayı açınca mektuplardan önce ilk işlerinin gazeteyi okumak olduğu, ellerinde *Hâkimiyet-i Milliye*'nin koleksiyonu bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca gazeteciliğin nasıl yapılacağı hususundaki nasihatlere teşekkür edilerek önemli olan nasihati vermek değil, verilen nasihati tutmaktır yorumunu yapmıştır. İsmail Habip Bey, Enver Paşa meselesinin yazılmasını ve İttihatçılar ile Millicilerin mücadele ettiğine dair iddiaların İstanbul'daki Rum gazetecilerin körüklediğini bazı Türk gazetelerin de bu propagandaya alet olduğunu dolayısıyla *Hâkimiyet-i Milliye*'deki yazıyı da biraz fazla asabi bulduğunu, tartışmayı gündemde tutmanın doğru olmadığı yorumunu yapmıştır. Makale üzerinden gazetelerin birbirine cevap vermesi eleştirel yorumlar yapmaları dönemin gazetecilik anlayışının aktif

⁴³⁴ İsmail Habip, "İttihatçılık mı, Vehim mi?" *Açık Söz*, (19 Kanuni evvel/Aralık 1337/1921), sayı 363, 1

⁴³⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Kanuni sani/ Ocak 1338/1922, sayı 297, 2

⁴³⁶ İsmail Habip, "Habbeden Kubbe (*Hâkimiyet-i Milliye*'ye Cevap)" *Açık Söz*, (11 Kanuni sani/ Ocak 1338/1922), sayı 383, 1

olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca gazetelerin birbirlerinin makale ve haberlerini dikkatlice takip ettiklerini ortaya koymaktadır.

5.6. Muhalif Basının Sovyet Rusya ile İlgili Haber Yorumları

Millî Mücadele karşıtı gazeteler muhalif basın olarak tanımlanmaktadır. Muhalif basın İstanbul'da oldukça güçlüydü. *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah* gibi gazeteler Damat Ferit Hükümetinden destek gördüğü gibi Refik Halit (Karay), Ali Kemal gibi yazarlar işgalcilerin sözcülüğünü yapmıştır. Söz konusu gazetelerin Anadolu basını tarafından takip edildiğini hatta dönem dönem tekzip yazılarıyla bu yazarlara karşı konulmaya çalışıldığı görülmüştür. Nitekim *Açık Söz*; *Alemdar*, *Peyam* ve *Sabah* gazetelerinin İngiliz propagandasına sadık olduklarını ifade etmiştir.⁴³⁷ Bu görüşü diğer Anadolu gazetelerinin de zaman zaman dile getirdiğini belirtmek gerekir.

Anadolu'da muhtelif şehirlerinde İstanbul'da olduğu gibi azınlık ya da muhalif gazetelerin temsilcileri bulunmaktadır. Çalışmanın sınırlılıklarından biri muhalif basındır. Zira söz konusu gazetelerin nüshaları mevcut değildir. Anadolu'da belki başlı Türklerin de kurduğu muhalif gazeteler de vardır. Adana'da *Ferda*, *Anadolu Postası*, Trabzon'da *Kahkaha* gibi muhtelif gazeteleri bunlar arasında sayabiliriz. Söz konusu gazetelerin nüshalarının önemli bir kısmı günümüzde mevcut değildir. Gazete sahiplerinin koleksiyonları imha etmesi söz konusu olabilir zira bazı gazete sahipleri Ankara Hükümeti tarafından kovuşturmalara tabi tutulmuş. Hatta bazı gazeteler hükümet tarafından kapatılmıştır. Basına karşı kovuşturma Kurutuluş Savaşı sonrasında dahi devam etmiş, bazı gazete sahipleri yüz ellikler listesinde yer almıştı. Muhalif gazetelerin taranabilen nüshaları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca bazı muhalif gazetelerin tekzip haberleri diğer gazetelerde yayınlanabildiği için o haberler üzerinden de muhalif gazeteler hakkında değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Muhalif gazeteler genel itibarıyla Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu şekilde ilerlemesine karşıdır. Bunun altında yatan temel sebep Ankara Hükümeti'ne karşı olmalarıdır. Dolayısıyla muhalif gazeteler bu minvalde yayın politikası takip etmişlerdir. Adana'da yayın yapan *Ferda* gazetesi Hürriyeti İtilaf Fırkası etkisinde hareket etmiştir. *Ferda*'nın incelenebilen nüshalarında Hürriyet itilaf Fırkası faaliyetleri övülerek anlatılırken⁴³⁸ Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa gibi komutanlar hakkında eleştirel haberler yayınlamıştır. *Ferda*, Dahiliye Nazırı Reşid Bey'in Adana Hürriyet İtilaf Fırkası Şube Reisi Hafız Mahmut Efendi'ye gönderdiği yazıyı paylaşarak Fransız işgaline karşı direnç gösterilmemesi herhangi bir direnişin ileride yapılacak barış antlaşmasında hükümeti zor durumda bırakacağı şeklinde makale paylaşmıştır.⁴³⁹ *Ferda* gazetesi de bu

⁴³⁷ *Açık Söz*, (6 Eylül 1336/1920), sayı 3

⁴³⁸ *Ferda*, (23 Kanuni sani/Ocak 1335/1919), sayı 9, 2

⁴³⁹ *Ferda*, (22 Mayıs 1335/1919), sayı 131, 2

hüküm doğrultusunda hareket etmiştir. *Ferda* “Anafartalar Kahramanı” başlıklı yazısında ise Mustafa Kemal Paşa’nın Üçüncü Ordu Müfettişliği göreviyle birlikte muhalefete başladığını, halkın bu kişiyi yakından tanıdığını zira Suriye Filistin Cephesinde iken ordunun erzaklarını düşmana terk ettiğini ve aynı zamanda Enver Paşa’nın şımarık arkadaşı olduğunu vurgulamıştır. *Ferda* ayrıca Gazi Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı’nda Adana’yı müdafaa etmeye çalıştığını, Halep’te ise İngilizleri mağlup ettiğini ilan etmekten sıkılmadığını iddia ederek Mustafa Kemal Paşa’yı başarısız bir komutan olarak aktarmıştır.⁴⁴⁰ *Ferda* dönemin önemli paşalarını da başarısız olduğunu savunmaktadır. Halil Paşa’nın Irak’ta, Kemal’in (Mustafa Kemal Paşa) Adana’da, Cemal’in Suriye’de ülkeyi sefaletle sürüklediğinden, söz konusu komutanları zalim yönetim anlayışı olan askerler olarak tanımlamaktadırlar. Mustafa Kemal Paşa’nın kongrelerle İtilaf devletlerine meydan okumasını ise cinnet olarak tanımlanmıştır. Bu harekete katılanlara ve Anadolu’nun saf ahalisine acıdiklarını barışın arifesinde vatani uçuruma sürüklediklerinden Milli Mücadele önderlerini “Saltanat-ı Askeriye” olarak tanımlamıştır.⁴⁴¹

Adana’da Fransız işgali süresince yayınlarına ara vermeyen *Ferda* “Mustafa Kemal Paşa Bolşevik oldu” başlıklı yazı kaleme almıştır. Milliyetçilik akımını eline yüzüne buluşturan Mustafa Kemal Paşa’nın şimdide Bolşevikliğe soyunduğunu Bolşevik idarecilere hizmete hazır olduğuna bunun da Anadolu halkının başına yeni işler açacağını ilan etmiştir.⁴⁴² Şehrin bir diğer gazetesi *Adana Postası*, *Ferda* ile beraber “Bolşevikler ve Kemalcılar” başlıklı yazı yayınlamıştır. Söz konusu yazıda Ankara Hükümeti’nin Bolşeviklerle tehlikeli ilişkiler kurduğu, Bolşeviklerin hedefinin boğazları ele geçirmek olduğu iddia edilmişti. Bu iddialara karşılık *Yeni Adana* gazetesi yayınları ile karşılık vermeye çalışmıştır. Nitekim *Yeni Adana* Aralık 1920’de “Şaşkınlık ve İtiraf” başlıklı yazı kaleme alarak Bolşeviklerle teşriki mesainin ortak düşmana karşı mücadele edilmesinden kaynaklandığını izah ederek Millî Mücadele ekibinin millî duruşu olduğunu açıklamıştır.⁴⁴³

Türk ordusunun zaferler kazanıp Sovyet Rusya ile antlaşmalar yapması muhalif basını rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Zira *Ferda* ve *Adana Postası* gazeteleri antlaşmalarda Rusya ya da diğer devletlerin değil Fransızların tekliflerini kabul edilmesi gerektiği yoksa Anadolu’da çok kan döküleceğini haberleştirdiğini, *Yeni Adana* gazetesinin haberinden öğrenmekteyiz.⁴⁴⁴ *Yeni Adana* bu haberlere karşılık çok sert ifadelerle tekzip metni yayınlar “Fransız parmağıyla dönen bu satılmışlar” vatani düşünüyormuş gibi yapıp yeni hareket alanı elde etmek istediklerini, yayınların bu amaca hizmet ettiğini ilan etmiştir. Muhalif basın İtilaf devletleri tarafından desteklensede Türk

⁴⁴⁰ *Ferda*, (4 Ağustos 1335/1919), sayı 25, 1

⁴⁴¹ *Ferda*, (2 Teşrin evvel/Ekim 1335/1919), sayı 69, 1

⁴⁴² *Ferda*, (10 Haziran 1335/1919), Sayı 136, 2

⁴⁴³ *Yeni Adana*, (5 Kanuni evvel/Aralık 1336/1920), sayı 41, 1

⁴⁴⁴ *Yeni Adana*, (30 Mayıs 1337/1921), sayı 94, 1

halkı tarafından benimsenmediği anlaşılmaktadır. Nitekim dönemin popüler muhalif gazetesi *Alemdar* işgalcilerin sesi olduğu ve işgalciler tarafından desteklendiği halde iflas etmekten kurtulamamıştır.⁴⁴⁵ Sınırlı sayıda değerlendirilebilen haberlerden anlaşılmaktadır ki Anadolu'daki muhalif basın, Milli Mücadele yönetiminin Bolşeviklerle teşriki mesaisinden rahatsızdır. Ayrıca Anadolu'da emperyalistlere karşı direnmek yerine işgalcilerin korumasında hareket etmeyi, olası barış antlaşması için gerekli görmektedirler.

5.7. TBMM Hükümetinin Basına Karşı Uygulanan Yaptırımlar

5.7.1. Çerkez Ethem İsyanı Sonrası Basındaki Kovuşturmalar

Ankara Hükümeti, basına kâğıt, matbaa için alet edavat gibi malzemeler vermesi yanında ekonomik yardımları ile Millî Mücadele yanlısı gazeteleri destekleyerek muhalif basının hareket alanını daraltmaya çalışmıştır. Ancak basına karşı uygulanan yaptırımların hapis cezası ya da kapatma şekline dönüşmesi Çerkez Ethem İsyanı sırasında İstiklal Mahkemesi yargılamalarında ortaya çıkmıştır. Çerkez Ethem'in isyan edip Yunanlılara sığınması hemen akabinde Birinci İnönü Harbi gerçekleşmesi sonrasında Ankara Hükümeti bu durumu İstiklal Mahkemesine taşımıştır. Yunanlılara sığınan Ethem ve kardeşleri gıyaben yargılanmış ve 9 Mayıs 1921'de verilen kararlar vatana ihanetleri sabit görülüp idama mahkûm edilmişlerdir. Aynı kararlar 46 kişi içinde yargılama kararı sonuçlandırılmıştı. Bu kişiler arasında Gizli Komünist Partisini kurup hükümeti devirme amacı güdenler bulunmaktaydı. Kararların içeriğine bakıldığında ise sol basının önemli temsilcileri de bu kararlar ceza almışlardır.

Mahkeme yargılaması sonucu kararlar şu şekildedir: Tokat Vekili Nazım Bey müebbeden, Binbaşı Salih Hacıoğlu müebbeden tevkifi, Matbuat İstihbarat Müdüriyetinden memur Ziyentullah Nevşirvan'ın müebbeden, Şerif Manatov'un 15'er sene küreğe mahkumiyeti, *Yeni Dünya* Gazetesi yazarlarından Nizamettin'in 8 sene küreğe, *Yeni Dünya* Gazetesi sahibi ve baş yazarı Arif Oruç'un tutuklu kaldığı süre kafi görülerek hükümetçe uygun gördüğü yerde ikametine karar verilmiştir. Bunlara ek olarak Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ise ceza almamıştır. Bu hükümleri Kılıç Ali, İhsan Bey ve İsmail Bey imzalamışlardır. Ancak Elazığ Mebusu Hüseyin Bey karara şerh düşerek imzalamamıştır. Hüseyin Bey'in karara itiraz nedeni Arif Oruç'a verilen cezayı az bulmuş olmasıdır.⁴⁴⁶

Komintern arşivinden alınıp transkript edilen belgelerde Çerkez Ethem sonrası kovuşturmalara dair notlar bulunmaktadır. Türkiye komünist Gençler Birliği Teşkilatı çerçevesinde faaliyette bulunan Abdülkadir Yoldaş'ın Enternasyonal'e sunduğu 1 Ekim

⁴⁴⁵ *Açık Söz*, (6 Temmuz 1337/1921), sayı 227, 1

⁴⁴⁶ Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 86-88; Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, 260

1921 tarihli raporunda Sovyet Rusya Trabzon Konsolosluğundaki İstihbarat Şubesi eski müdürü İstahaf Yoldaş'ın kendisine ekonomik destekte bulunmayı vaaddettiği halde bu konuda yeterli gelişme yaşanmadığını belirtmiştir. Raporun dikkat çeken yönü ise Çerkez Ethem isyanı sonrası matbuata sürdürülen kovuşturmanın detaylarının aktarılmasıdır. Raporda Trabzon'daki *İkbal* gazetesinin tarafsız olmakla birlikte Bolşevizm lehinde haberler yaptığı ancak "Müdafai Millicilerin sinsi baskısı" üzerine bundan vazgeçtiğini ve yakın zamanda kapatıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Ankara'da *Emek* ve *İkaz* gazetelerinin de komünist nitelikte yayın yaptığını ancak gazetelerin kapatılıp, gazetecilerin ise hapsedildiğini rapor etmiştir.⁴⁴⁷ Bütün bunların yanı sıra söz konusu basının kâğıt desteği ve nakdi yardımların dışında tutulması işlerini daha da zorlaştırmıştır. Matbuat İstihbarat Müdürlüğü'nün sıkı takibi ile yalnızca sol nitelikte yayın yapan gazeteler kovuşturmalara tabi tutulmadı, buna ek olarak komünist nitelikte yayın yaptığı düşünülen Millî Mücadele yanlısı gazeteler dahi takibata uğramıştır. Nitekim bu gazetelerden biri *Albayrak* gazetesidir.

5.7.2. Albayrak Gazetesinin Kapatılması

Albayrak gazetesinin kapanmasına sebep olarak Halk Hükümeti kurmak, İttihatçı olmak, komünist nitelikte yayın yapmak gibi iddialar gösterilmiştir.⁴⁴⁸ Bu iddialar arasında kapanmaya etki eden başlıca unsur *Albayrak*'ın komünist rejimi destekler nitelikte yayın politikası takip etmesi olduğunu belirtmek gerekir. Gazetenin sütunlarında bu durum fazlasıyla hissedilmektedir. Halk Hükümeti iddiası ise Albayrakçılar ile Erzurum vekilleri (Meclis İkinci Başkanı) Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Bey arasındaki ikili ilişkilerde olgunlaştırılmaya çalışan bir konudur. *Albayrak*'ın nüshalarında Halk Hükümeti savunulduğuna dair yayınlar tespit edilememiştir. Bu durumun istisnası *Albayrak*'ın 14 Aralık 1919 tarihli nüshasındaki "Şarki Anadolu'da Vaziyete Dair" köşe yazısında her vilayetin kendi kendini yönetmesi gerektiği vurgulanmasıdır. Söz konusu yazı Halk Hükümeti idealinden ziyade Kürt Teavün Cemiyeti'nin faaliyetlerine karşı Anadolu halkındaki birlikteliği göstermek amacıyla kaleme alındığını belirtmek gerekir. Makalede vilayetlerin kendi kendini yönetmesi hususu iki cümle ile vurgulanmış olup takip eden nüshalarda bu tür yorumlara rastlanmamıştır.⁴⁴⁹ Ancak Karabekir Paşa, Albayrakçılar ile Erzurum vekilleri arasındaki mesaiyi Halk Hükümeti kurulması yönünde faaliyet olarak yorumlamıştır.

Karabekir Paşa, 8 Ağustos 1920'de Erzurum Maarif Müdürü ve *Albayrak* gazetesi sahibi Mithat Bey'in Hasankale'de kendisini ziyaret ettiğini ve bu ziyarette Mithat ve Cevat Beylerin Erzurum'da bir halk hükümeti kurmak istediklerini dile getirdiklerini

⁴⁴⁷ *Dönüş Belgeleri-2*, 165-166

⁴⁴⁸ Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı*, 135-136

⁴⁴⁹ *Albayrak*, (14 Kanun-ı evvel/Aralık 1335/1919), sayı 52, 1-2

açıklamıştır. Karabekir Paşa bu talebi reddederek millet meclisi onayı olmadan askeriye ya da halk arasında teşkilat yapılamayacağını izah etmiştir.⁴⁵⁰ Karabekir Paşa, *Albayrak* yazarlarını faaliyetlerini dikkatle takip etmiştir. Nitekim İki Erzurum Vekili 15 Ağustos 1920’de meclisten izin alarak Erzurum’a hareket etmişlerdir.⁴⁵¹ Celalettin Arif Bey Erzurum’da geçirdiği süre zarfında Mithat Bey’in evinde misafir olarak kalmıştır. Karabekir Paşa Mithat Bey’le Erzurum vekilleri arasındaki yakınlaşmayı tehlikeli bulmaktadır. Karabekir Paşa’ya göre Celallettin Arif Bey’in Vilayeti Şarkiyede genel vali, Hüseyin Bey’in ise Erzurum Valisi olmayı hedeflediklerini bu maksatla Erzurumlu olmayan mülki ve askeri bürokratların bölgeden uzaklaştırılmak istendiğini ifade etmiştir. Karabekir Paşa bu durumu “Erzurum Erzurumlularındır” denilerek Ankara’dan ayrı vaziyet alınmak isteniyor şeklinde yorumlamıştır.⁴⁵² Halk Hükümeti kurma girişimine bir dayanakta 28 Eylül 1920’de Erzurum’dan TBMM’ye çekilen elli imzalı dilekçedir. Ayrılıkçı hareket olarak yorumlanabilecek faaliyeti Karabekir Paşa imza verenlerin kandırıldığını, bazı kişileri haberi olmadan imzaları alındığını ifade ederek dilekçede ordu ve meclise karşı kullanılan ifadelerin küçük düşürücü olduğunu izah etmiştir.⁴⁵³ Anlaşılmaktadır ki Erzurum’da Halk Hükümeti kurmaktan ziyade yerelde bağımsız bir alan oluşturma gayreti söz konusudur. Bu girişimi *Albayrak* sahibi Mithat Bey’le gazetenin yazarı Cevat Bey desteklemektedir.

Albayrak gazetesi de kuruluş aşamasında İttihatçı etkide yayın yapmıştır. Ancak zamanla bu yayın çizgisinden uzaklaşmıştır. İttihatçılar Bolşevizm fikrinden uzaklaşırken *Albayrak* İslami Bolşevizm fikri doğrultusunda yayınlarına devam etmiştir. Ayrıca gazete bazı tekzip haberleri ile İttihatçılardan uzaklaştığı mesajını net olarak vermiştir. *Albayrak*’ta “Yanlışı Görüşler” başlığında *Yeni Gün* gazetesinin yazısı tekzip edilmiştir. *Yeni Gün*’ün Talat Paşa’nın yurt dışında Türkiye lehine çalışması övülmesi eleştirilmiştir. *Albayrak*, *Yeni Gün*’e sorarız bu felaketi hazırlayan kimdir? Memleketi beladan belaya sürükleyen muhtaç duruma düşüren ülkeyi Alman nüfuzuna terk ederek kimlerdir? Milletin hafızasından silinmiş şahsiyetleri yüceltme gayretine hizmet eden neşriyatı fikir olarak kabul etmeyiz. *Yeni Gün*’ü bunlar yerine memleketi düşman işgalinden kurtaran kahramanları millete tanıtmış olsa çok daha faydalı olunurdu denilerek *Albayrak* İttihatçı önderlere karşı bakışını da ortaya koymaktadır.⁴⁵⁴

Albayrak’ın İslami Bolşevizm’i savunan, komünist rejimi öven yazıları siyasi havadaki iniş ve çıkışlara rağmen devam etmiştir. Çerkez Ethem isyanı sonrası sol basına karşı yaptırımlar uygulanmaya başladığı sürede *Albayrak* açıktan olmasa da Bolşevizm’i ön plana çıkarak yazılarına devam etmiştir. *Albayrak*’ın kapanma sürecini tetikleyen yazı ise Mithat Bey’in 21 Şubat 1921’de yayınladığı “Emel ve Fikir Birliği” başlıklı

⁴⁵⁰ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 927

⁴⁵¹ Atatürk, *Nutuk*, 322

⁴⁵² Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 1030-1031

⁴⁵³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 031

⁴⁵⁴ *Albayrak*, (Kanunı sani/Ocak 1337/1921), sayı 129, 2

makalesidir. Makalenin yayınlanmasını takiben yazar hakkında başlatılan adli süreç bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu tartışmaları meclis gündemine taşıyan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'dir. Avni Bey Büyük Millet Meclisi Başkanlığına dilekçe vererek Aziziye Mektebi muallimlerinden ve Erzurum Maarif Müdürlüğü görevlerinde bulunmuş olan Mithat Bey'in Şubat 1921'de *Albayrak*'ta yayınladığı baş makalesinden dolayı Erzurum Mevki Kumandanı Kaymakam Emin Bey tarafından tutuklandığını ve gözaltı esnasında Mithat Bey'e türlü işkenceler yapıldığı yönünde iddialarda bulunmuştur.⁴⁵⁵

Hüseyin Avni Bey dilekçesinde Kumandan Emin Bey'in görevini suiistimal ettiğini vatansever münevver bir aydın olan Mithat Beyin bir hafta göz altında kaldıktan sonra serbest bırakılmasına rağmen Divan-ı Harbe verilmek üzere Kars'a sevk edildiğini aktararak konunun meclis gündeminde ele alınması için girişimde bulunmuştur.⁴⁵⁶ Söz konusu iddialar karşısında Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı yazıda Erzurum mebuslarından Hüseyin Avni Bey ve Celalettin Bey'in mecliste çirkin muhalefetin bayraktarlığını yapmaya başladıklarını *Albayrak* yazarı Mithat Bey'e uygulanan yaptırım haksız olduğu noktasında iddialarına karşılık meselenin ciddi şekilde tetkik edilmesini istemiştir. Karabekir Paşa bu yazıya verdiği cevapta Celalettin Bey ve Hüseyin Bey'in amaçlarının doğuya genel vali ve vali yardımcısı olmak istediklerini, Mithat Bey'in ise ortalığı karıştırdığını ifade ederek söz konusu kişilerin Erzurum halkı üzerinde etkinliği bulunmadığını vurgulamıştır.⁴⁵⁷

Hüseyin Avni Bey'in girişimleri sonucunda *Albayrak* gazetesindeki söz konusu makale 18 Nisan 1921'de mecliste gizli oturumda el alınmıştır. Vekiller, Mithat Bey hakkında ve yaşanan gelişmeler hususundaki görüşlerini mecliste beyan etmişlerdir. Vekillerin üzerinde durduğu belli noktalar vardır. Vekillerin üzerinde durduğu birinci nokta yargılama usulü hakkındadır. Vekillerin bir kısmı Mithat Bey'in suçlu ise bu konunun Adalet Bakanlığı nezdinde yetkili kişilerce yargılanmalı görüşünü paylaşıırken diğer grup vekiller Divan-ı Harpte yargılanmasının hukuk açısından olumsuzluk teşkil etmediğini belirterek konu hakkında farklı görüşler beyan etmişlerdir.

Adliye Vekili Hafız Mehmet Bey meclisteki görüşmeler esnasında daha önce Bakü Kongresi hakkında *İstikbal* gazetesine verdiği mülakatta değinmediği detayları aktararak konuyu farklı şekilde ele almıştır. Hafız Mehmet Bey, *Albayrak* gazetesi yazarı Cevat Dursun'un Bakü Kongresi sırasında Ethem, Nejat ve Hakkı Beylerle birlikte Mustafa Suphi'nin yönetimindeki Türkiye İştirakiyun Cemiyeti'nde mesai altına beraber hareket ettiklerini ifade ederek Cevat Dursun'un "biz Bolşevîğiz siz yanlış yola gidiyorsunuz. Geliniz hep beraber çalışalım" dediğini aktarmıştır. Hafız Mehmet Bey *Albayrak*'taki makalelerin Mustafa Suphi ile Cevat arasında yapılan antlaşma neticesinde

⁴⁵⁵ B.C.A., 5-28- 15/3, 14.04.1921-00.00.0000

⁴⁵⁶ B.C.A., 5-28- 15/3, 14.04.1921-00.00.0000

⁴⁵⁷ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 1040-1041

yayınlandığını iddia ederek söz konusu son makalenin de Bolşevikliğe doğru adım atmak, orduyu yıkmak ve ihtilal yapmak amacıyla yazıldığını ifade etmiştir. Bu tür makalelerin bir müddetten beri *Albayrak*'ta yayınlandığını dolayısıyla tutuklama hadisesinin yazıların bir sonucu olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁸ Benzer iddiayı Kazım Karabekir Paşa'da dile getirmiştir. Karabekir Paşa, Mustafa Suphi'nin üzerinde yakalanan bir yazıdan anlaşıldığına göre *Albayrak* gazetesi ile Suphi arasında emir komutayı sarsmak, hükümeti ele geçirmek üzere antlaşma yapıldığını dolayısıyla Divanı Harbe verilmesi gerektiği yorumunda bulunmuştur.⁴⁵⁹

Mithat Beyin "Emel ve Fikir Birliği" başlığındaki makalesinde ferdi düşüncenin hizmetindeki memurların, kanunu ayaklar altına aldığı ifade edilmiştir. Memurların İncir çekirdeğini doldurmayan meselelerle uğraşıp sabahtan akşama kadar kendi istirahatlerinden başka hedefi olmadıklarını izah edilmiştir.⁴⁶⁰ Fevzi Paşa meclisteki tartışmalara dahil olarak söz konusu makalede geçen memurlar arasında askerlerinde kast edilip edilmediği Mithat Bey'e sorulduğu buna karşılık Mithat Bey'in evet dahildir cevabı verilince askeri mahkemece tutuklandığını ifade etmiştir. Ayrıca Fevzi Paşa mesele hakkında Şark Cephesi Kumandanlığından bilgi alındığını Mithat Efendinin yazıları dolayısıyla uyarılmasına rağmen üslubunu bozmadığı bu nedenle Askeri Ceza Kanunu'nun dördüncü maddesi gereği bir hafta hapsedildiği ifade etmiştir. Ancak Mithat Efendinin nasihatten anlamadığı bu nedenle Kars'ta Divan-ı Harbe sevk edildiğini ifade ederek Erzurum Vekili Hüseyin Avni Bey'in meseleyi tam idrak edemediği yönünde eleştirilerini Fevzi Paşa sıralamıştır.⁴⁶¹

Mithat Bey'in yargılanma biçimi olduğu kadar makalesinin içeriği de mecliste tartışılmıştır. Makalede ferdiyetçi anlayış nedeniyle memlekette toplumsal fikir birliği olmadığı izah edilmiştir. Emel ve fikir birliği, olmayan ülkede sosyal bütünlükte olamayacağı vurgulanarak refah ve saadetin de toplumun fikir ve emel birliğine bağlı olduğu izah edilmiştir.⁴⁶² Mithat Bey'in söz konusu yazısında Bolşevizm ya da komünizm çağrıştıran açık yorumlar bulunmamakla birlikte ferdiyetçiliği reddetmenin komünist fikirle örtüştüğünü vurgulamak gerekir. Zira komünizmin başucu kitabı "Komünist Manifesto" adlı eserde ferdiyetçi anlayışı Burjuva sınıfı temsil etmekte olup bencil hesaplarla hareket eden, üretim araçlarını elinde bulunduran bu guruba karşı mücadele vardır.⁴⁶³ Dolayısıyla Mithat Beyin yazısı bu yönüyle komünist felsefeye uygundur. Ayrıca Mithat Bey'e uygulanan yaptırımların son yazısından ziyade takip ettiği yazın anlayışının bir sonucu olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Mithat Bey'in 29 Nisan 1920 tarihli "Ferdietten İçtimaiyata İntikal" başlıklı yazısı Şubat

⁴⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 22, 18.4.1337/18 Nisan 1921, C. 3., 40

⁴⁵⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 1030

⁴⁶⁰ BCA, 30-10-0-0/5-28-15/4-7, 14.04.1921

⁴⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 22, 18.4.1337/18 Nisan 1921, C. 3., 41

⁴⁶² BCA, 30-10-0-0/5-28-15/4-7, 14.04.1921

⁴⁶³ Marks vd, *Komünist Manifesto*, 25

1921'deki "Emel ve Fikir Birliğı" makalesiyle benzeşmekte olup sosyalist mesajlar daha açık şekilde dile getirilmiştir. Söz konusu yazıda fertlerin refah ve saadetinden ziyade toplum refahının önemli olduğunu vurgulamıştır. Toplum refahı ve milli çıkarlar için Bolşevizm kurtarıcı yol olacağı yazıda vurgulanmıştır. Makalede "Hiç şüphe yoktur ki Bolşeviklik cereyanına karşı samimiyetle elini ilk uzatan millet biz olacağız" ifadeleri bulunmaktadır. Şarkın kurutuluşunun sosyalist esasların milli ananeye göre yorumlanmasıyla gerçekleşeceğini ifade edilmiştir. Avrupa'nın usulleri benimsendiğinde "ırkımızın ruhundaki ulviyet", İslamiyet'in gelişiminin gerçekleşemeyeceği vurgusu vardır.⁴⁶⁴ İslamiyet'in Bolşevizm fikriyle ilerleyeceği izah edilmiştir. İslami Bolşevizm fikrinin de bu anlayışın bir sonucu olduğunu belirtmek gerekir. Mithat Bey'in benzer nitelikteki iki yazısı arasında belirgin bir fark bulunmaktadır. Nisan 1920'deki yazıda fikirlerini daha açık şekilde ifade ederken Şubat 1921'deki yazısında Bolşevizm rejimi noktasında fikirlerini daha kapalı şekilde ifade etmesidir. Nitekim Meclisteki tartışmada Konya Mebusu Vehbi Bey, Mithat Bey'in makalesinin içeriğinde Bolşeviklik kelimesinin geçmediğini ayrıca Konya'da başlangıçta arkadaşların yarısı Bolşevikliğe meyl ettiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁵

Vehbi Beyi'nin sözlerine Çorum Mebusu Refik Şevket Bey itiraz ederek "ferdiyet ve ictimaiyyet" sözlerinden ne anlıyorsunuz diyerek itiraz etmiştir. Çankırı Vekili Hacı Tevfik Bey'de *Albayrak* gazetesini "otuz bir mart vakasının" çıkmasında etkili olan *Volkan* ve *Serbestiler*den daha dehşetli yazılar yazdığını ifade ederek *Albayrak*'ın makalesinin zehir saçtığını söz konusu makalenin de bu özellikte olduğunu ifade etmiştir. Hacı Tevfik Bey ayrıca Konya isyanından gazetelerin ufak propagandalarla büyük etki yaptığını dolayısıyla *Albayrak*'ın yazılarının Erzurum halkının hassasiyetini olumsuz etkileyebilir ifadeleriyle halkı genel genel isyana teşvik ettiği yorumunu yapmıştır. Tevfik Bey *Albayrak* için "bazı batıllar vardır ki zahiren haktan görünür onun batıl olduğu ortaya çıkıncaya kadar birçok adamları iğfal eder" sözünü paylaşarak Mithat Bey'in abisi Süleyman Necati Bey'in neden tutuklanmadığı sorusunu yöneltir. Ayrıca *Albayrak*'ın yurttaki dördüncü gazete olduğu bunun yanı sıra Bolşevik gazetesi olduğunu da iddia etmiştir.⁴⁶⁶

Meclisteki görüşmede Antalya vekili Rasih Bey'de görüş sunmuştur. Rasih Bey makalede geçen "bir zümreye istinat ile diğerine ilanı husumet" ifadelerinin Hükümeti hedef aldığı Moskova Antlaşması esnasındaki bu tür yazıların kumandan tarafından dikkate alınması normaldir diyerek, askeriye tarafından yapılan kovuşturmayı haklı bulmaktadır. Rasih Bey ayrıca öğretmenlik mesleğini yerine getirmiş memurun siyasi yazılar yazmasını da doğru bulmadığı gibi vali tarafından uyarılan kişinin yayın faaliyetlerine devam etmesinin gereği askeri ceza kanunu çerçevesinde sorumlu

⁴⁶⁴ *Albayrak*, (29 Nisan 1336/1920), sayı 88, 1

⁴⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 22, 18.4.1337/18 Nisan 1921, C. 3., 42

⁴⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 22, 18.4.1337/18 Nisan 1921, C. 3., 42

tutulmasının normal olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶⁷ Bu sözlere karşılık Kastamonu vekili Abdülkadir Bey ise soruşturmanın askeriyece yürütülmesine karşı çıkarak ordunun görevinin dışardan gelebilecek tehlikeleri önlemek olduğunu, konunun örfi hukuk kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kovuşturmayı yürüten subayın gayri meşru tutumunun Mithat Bey'in hürriyetine zarar verdiğini konunun Hıyaneti Vataniye Kanunu kapsamında olmadığını ifade etmiştir. Abdülkadir Bey makalenin ilmi ictimai bir makale olduğunu her insanın düşündüğünü söylemek ve yazmak hakkı olduğunu ifade etmiştir. Konuyu Subay Emin Bey'in değerlendirmesinin yanlış olduğunu askeriyenin görevinin yalnızca asayişle ilgili olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu sözlere dönemin ünlü hatiplerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'de dahil olmuştur. Ali Şükrü Bey meselenin daha fazla konuşulmasını doğru bulmayarak Mithat Bey'e yapılan muamelenin usulsüz olduğu Bolşevik meselesine gelince "bu zamanlarda Bolşevik olmayan adam görmüyorum" inşallah zamanla yazar Bolşeviklikten kurtulur diyerek konuyu farklı mecraya taşımıştır.

Ali Şükrü Bey ayrıca Adliye vekili Hafız Bey'in konuşmalarını eleştirerek Hafız Bey'in Bakü'deki kongreye neden gittiğini meclisin haberi olup olmadığını sormuştur. Ali Şükrü Bey meclisin kanunlarını ve nüfuzunu kovuşturmayı yürüten Emin Bey'in keyfine bırakıldığını, Mithat Bey'in en kısa sürede adliye mahkemesine verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu iddialara karşılık Hafız Mehmet Bey herkesin kendisinden emin olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁸ Görülmektedir *Albayrak* yazarı Mithat Bey'in yazılarından ötürü tutuklanması ve yapılan kovuşturma usulü meclis gündemini meşgul etmiştir. Meselede Mithat Bey'i haksız bulanlar olduğu gibi yargılama biçimi de eleştirilen konular arasındadır. Ancak Mithat Bey'in yargılanmasını yazılan bir makaleye indirgemek gerekir zira *Albayrak* gazetesindeki yazılarda tezin önceki bölümlerinde örnekler verilerek açıklanmaya çalışıldığı gibi Bolşevizm'i çağrıştıran, komünizmle İslamiyet'i örtüştüren, komünizmin ilke ve tanımlarını içeren çokça yazı yayınlanmıştır. Bu tür yayın politikası *Albayrak*'ın kapatılmasına başlıca neden olmuştur.

⁴⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 22, 18.4.1337/18 Nisan 1921, C. 3., 43

⁴⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 22, 18.4.1337/18 Nisan 1921, C. 3., 44-45

Tablo 5.3. Mithat Bey’in Albayrak’taki (1921 Ocak-Şubat) Baş Makaleleri.

<i>Tarih</i>	<i>Makale Başlığı</i>	<i>İçerik</i>
3 Ocak 1921, sayı 125, 1	Düşmanlarımızın Yekdireğine Karşı da Hilekâr İngiliz Sulh Perverliği Hayaldir	İngiliz siyasetinin barıştan ziyade işgal siyaseti üzerine kurgulandığı
10 Ocak 1921, sayı 126, 1	Halkçılıkta Terbiye	Dünyanın yeni bir inkılabın arifesinde olduğu ve bu doğrultuda hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
17 Ocak 1921, sayı 127, 1	İran Ne Halde?	İran’ın İngiliz ve Rus nüfuzu arasında kıvrandığı izah edilmiştir.
24 Ocak 1921, sayı 128, 1	İngiliz İdaresi ve Hindistan	Hindistan’daki İngiliz karşıtlığı izah edilerek Her milletin kendini idare etmesi vurgusu vardır.
31 Ocak 1921, sayı 129, 1	İdarede Teceddüd	Halkın hakimiyeti saltanattan, fertlerden alınarak halka bahşi “kıble-i amal” olarak görülüp halkçılık fikri ile aktarılmıştır.
7 Şubat 1921, sayı 130, 1	Hakikatin Nurlu Yüzü, Hakkın Büyüklüğü	Anadolu işgallerine karşı mücadelede TBMM’nin başarılı olduğu bu nedenle meclise saygılı olunmalı vurgusu vardır
14 Şubat 1921, sayı 131, 1	Tarih Muvacehesinde Milletimiz	Ferd iradesinin ziyade millet iradesinin hâkim olması gerektiği vurgulanmıştır.
21 Şubat 1921	Emel ve fikir Birliği	Memurların çalışma disiplini eleştirilerek ülkenin kurtuluşunun fikir birliğinde olduğu, ferdiyetçi düşüncenin millî birliği bozduğu izah edilmiş

Kaynak: *Albayrak*; BCA,30-10-0/5-28-15/4-7,14.04.1921

Tablo 5.3’de görüldüğü üzere Mithat Bey’in son yazılarında komünizm rejimine yönelik açık ifadeler bulunmamaktadır. Ancak söz konusu tarihe kadar *Albayrak*’ta Bolşevizm rejimini öven çokça yazı yayınlanmıştır. Örneğin Aralık 1920’de yayınlanan yazı dizisinde “Yeni Fikirler Karşısında Türkiye” başlığı taşımakta olup beş nüshada yayınlanmıştır. Yazı dizisinin dördüncü makalesinde komünizm akımı karşısında dakika geçirmeksizin idari ve toplumsal ıslahat yapılması böylelikle ülkenin daha kuvvetli hale geleceği ifade edilerek komünist nazariyelerden faydalanılması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁶⁹ Görüldüğü üzere *Albayrak*’ın sosyalist yazı ve makaleleri Mithat Bey’in şahsıyla sınırlı kalmamıştır. Gazetede ki anlayış, başlığa bile yansımıştır. Zira 20 Aralık 1920 yılında kadar *Albayrak* başlığının altında “Türk Gazetesidir” ifadesini kullanılmakta idi ancak 123 nolu 20 aralıktaki nüshadan itibaren “Halkçı Türk Gazetesidir” ifadesini kullanmaya başlanmıştır.⁴⁷⁰ Bu doğrultuda yayın yapan *Albayrak*, Mithat Bey’in Şubat 1921’deki yazısından ötürü tutuklanmasından sonra kapanmıştır.

Albayrak’ın kapatılmasında komünist nitelikteki yayınların yanı sıra gazete yazarları Mithat ve Cevdet Beylerin Erzurum vekilleri Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Bey’le teşriki mesailerinin etkili olduğunu da belirtmek gerekir. TBMM Hükümeti Erzurum’da oluşan bu muhalif kanadı kontrol altına almak için Bolşevizm karşıtı Kapancızade Hamit Bey’i Erzurum’a vali olarak atamıştır.⁴⁷¹ Ayrıca sonraki süreçte Celallettin Arif Bey ise Roma’ya büyükelçi olarak atanmış böylelikle Halk Hükümeti

⁴⁶⁹ *Albayrak*, (13 Kanunu evvel/Aralık 1336/1920), sayı 122, 1

⁴⁷⁰ *Albayrak*, (20 Kanunu evvel/ Aralık 1336/1920), sayı 123, 1

⁴⁷¹ Akbal, Millî Mücadele Döneminde Trabzon’da Muhalefet, Serander Yay., 2008 Trabzon, 16

iddiasını dile getirenler etkisiz hale getirilmiştir.⁴⁷² TBMM ayrıca söz konusu süreçte Halkçılık programını kabul ederek siyasi gelişmelerin ancak meclis çatısı altında gerçekleşeceği mesajı da vermiştir.⁴⁷³

Albayrak gazetesinin bağımsızlıktan yana Türkçü yayın çizgisi Millî Mücadele önder kadrosunun benimsediği bir usuldür. Ancak gazetenin Bolşevizm'i, komünizmi çağrıştıran yazılarını sürdürmesi *Albayrak*'ın geleceğini olumsuz etkilemiştir TBMM Hükümeti'nin Kuruluş Savaşı'nın en hassas yıllarından biri olan 1921 yılı içinde basın üzerinde bu tür dalgalanmalara tahammülü yoktur. *Albayrak* kapatıldıktan sonra Kazım Karabekir Paşa ile Ankara arasındaki yazışmalarda Diyarbakır ve Erzurum'da *Hâkimiyet-i Milliye* adında gazete çıkarılması planlanmış; Ancak Kazım Karabekir Paşa bu durumu sakıncalı bularak söz konusu neşriyatın tamamen hükümet idaresinde olan bir gazete görüntüsünde olacağından bu fikri uygun bulmamıştır. Neticede Karabekir Paşa'nın girişimleri ile Sarıkamış'ta *Varlık* gazetesi 25 Ağustos 1921'de yayınlanmaya başlanmıştır.⁴⁷⁴ Fakat *Varlık* gazetesinin *Albayrak* kadar etki yaratmadığını da belirtmek gerekir.

Şunu da vurgulamak gerekirken mecliste gazetelerin haber ve yorumlarının tartışılması yalnızca muhalif gazeteler ya da Bolşevizm fikri doğrultusunda yayın yapan gazetelerle sınırlı değildir. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin dahi makale, haber ve yorumları zaman zaman mecliste tartışma konusu olmuştur. Şeriye Evkaf Vekaleti'nin 28 Ağustos 1922'de mecliste görüşülen bütçe maddelerinde vekillerin bazıları *Hakimiyet-i Milliye*'nin makalesine eleştirmiştir. Karahisar Vekili İsmail Şükrü Bey gazetenin meclisteki kanun görüşmelerini aktarırken madde hakkındaki görüşler için “menfur ve kerih bir manzara idi” demesini eleştirmiştir. Burdur vekili bunun zamanı olmadığını dile getirirse de İsmail Bey zamanı değil diye diye bu hale geldik bunu hükümetin yarı resmi yayın organı yazmıştır diyerek eleştirmiştir. Diyarbakır vekili Mustafa Bey'de tartışmaya dâhil olarak *Hâkimiyet-i Milliye*'nin yarı resmî gazete değil paçavra olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁵ Bazı vekiller bu konunun gündeme gelmesini eleştirerek bütçe görüşmesiyle konunun ilgili olmadığını dile getirmiştir.

Karahisar Vekili İsmail Şükrü Bey meclis görüşmelerine, menfur (iğrenç) denemeyeceğini yazıyı yazanın cezalandırılmasını istemiştir.⁴⁷⁶ Bir kısım vekil ise ordunun kutsal dava için mücadele ederken bu tür tartışmalarının gereksizliğini dile getirmişlerdir. Erzurum Vekili Hüseyin Avni Bey'de kanun çerçevesinde matbuatın hür olduğunu bir cürüm işlenmişse bunun yerinin mahkeme olduğunu söylemiştir. Tartışmaya Rauf Orbay'da dâhil olarak ordumuzun muzafferiyet arifesinde olduğunu bu tür tartışmaları terk edelim, olmamış kabul edelim sözleri ile meclisteki tartışmayı

⁴⁷² *Yeni Adana*, (8 Şubat 1338/1922), sayı161, 2

⁴⁷³ *İstikbal*, (17 Teşrin-i evvel/Ekim 1336/1920), sayı 181, 1

⁴⁷⁴ Akbulut, *Albayrak Olayı*, 133

⁴⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 92, 28.8.1338/28 Ağustos 1922, C. 22., 387

⁴⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 92, 28.8.1338/28 Ağustos 1922, C. 22., 87

yatıştırmıştır.⁴⁷⁷ Mecliste makalesi gündeme getirilen bir diğer gazete *Yeni Gün*'dür. Karahisar Vekili Şükrü Bey *Yeni Gün*'de çıkan "Yeni Bir Cidal Devri" başlıklı makalede milletin hakimiyetine karşı irticai bir hareketten bahsedildiğini yazıdaki iddiaya karşı Dahiliye Vekaletinin ne tedbir aldığını sormuştur. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'de milletin hakimiyetini kendi eline aldığını bunu hiçbir kuvvetin değiştirmeyeceği ilelebet bu durumun devam edeceğini ifade ederek her beğenilmeyen yazının da Dahiliye Vekaletine sorulamayacağını aksi takdirde içinden çıkılmaz bir durum oluşacağını söylemiştir.⁴⁷⁸ Bu tür tartışmalar gazete haberlerinin vekiller tarafından dikkatle takip edildiğini hiçbir gazetenin dokunulmaz olmadığını ortaya koymaktadır.

⁴⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 92, 28.8.1338/28 Ağustos 1922, C. 22., 388

⁴⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 169, 6.1.1339/6 Ocak 1923, C. 2., 210

6. ELÇİLİK DÜZEYİNDEKİ TEMASLARIN BASINA YANSIMASI

Türk Sovyet ilişkilerinde ilk temaslar siyasi temsilciler ve mektuplar üzerinden verilmiştir. İlişkilerin ilerlemesi siyasi-askeri konulardaki gündem yoğunluğu elçilik düzeyinde temasları gerekli kılmıştır. Elçilik düzeyinde ilk atama Sovyet Rusya'dan gelmiştir. Sovyet Rusya Ankara'da elçilik açtığı gibi zamanla da Trabzon, Adana ve Kars gibi Anadolu şehirlerinde de siyasi temsilcilikleri de faaliyete geçirmiştir. Sovyet Rusya, TBMM hükümeti nezdinde 28 Haziran 1920'de elçi atamıştır. Sovyet Rusya'nın atadığı ilk elçi Şalva Zuraboviç Eliava'dır. Ancak Eliava hastalığı sebebiyle Ankara'ya hareket edememiş yerine elçilik heyetinin birinci sekreteri Yan Yanoviç Upmal Angarskiy vekalet etmiştir.⁴⁷⁹ Elçilik Heyetinin Ankara'ya gelişi, göreve başlaması aynı zamanda Batı Cephesinde düzenli ordunun cephe savaşlarının arifesinde olduğu için Sovyet Rusya yönetimi böylelikle Anadolu'daki askeri ve siyasi gelişmeleri daha rahat takip edebilme imkânına kavuşmuştur. Sovyet Rusya'nın Ankara'ya elçilik açma adımı karşılık TBMM'de Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya büyükelçi olarak atamıştır. *Hâkimiyeti Milliye*'de 23 Kasım 1920 tarihli haberde Ali Fuat Paşa'nın maiyetiyle Ankara'dan hareket edeceği aktarılmıştır⁴⁸⁰

Türk ve Rus heyetlerinin elçilik adına siyasi faaliyette bulunmak için ülkeler arasındaki yolculukları ve başkente ulaşmaları iki üç ay gibi uzun seyahatlerle gerçekleştirilebilmekteydi. Bolşevik Rusya'nın ilk elçilik kafilesi Nahcivan Erzurum hattından Anadolu'ya dahil olurken diğer elçilik heyetleri Tiflis, Batum, Trabzon hattından Anadolu'ya hareket etmiş Samsun ya da İnebolu limanları üzerinden Ankara'ya ulaşmışlardır.

6.1. Yan Yanoviç Upmal Angarskiy'in Elçilik Dönemi

Upmal ve heyeti Anadolu'ya Nahcivan-Erzurum hattı üzerinden giriş yapmıştır. Kazım Karabekir Paşa tarafından heyet resmi şekilde karşılanmıştır. Karabekir Paşa, Celalettin Arif Bey'in de hazır bulunduğu ortamda heyetle görüşme yapılmıştır. Karabekir Paşa görüşmenin detaylarını 14 Eylül 1920'de TBBM Başkanlığına aktarmıştır. Görüşmede Upmal, Sovyet Hükümeti'nin temel prensibinin, yardım isteyen halka destek olmak üzere kurulu olduğunu ifade etmiştir. Ancak Anadolu'da durumun belirsiz olduğunu böyle bir ortamda ahaliye karşı propagandayı, Ankara Hükümeti uygun bulmuyorsa Türkiye Komünist Fırkası'nın aleni çalışmasına müsaade etmelidir görüşünü aktarmıştır. Upmal böylece Sovyet Rusya Hükümeti, Anadolu hareketinin emperyalistlerin tam karşısında olduğu görecektir diyerek, Türkiye'de birçok kimsenin komünist teşkilatı içinde olduğunu ancak açık şekilde çalışmaktan çekinildiğini ifade

⁴⁷⁹ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 230

⁴⁸⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinî sani Kasım 1336/1920, sayı 79, 2

etmiştir.⁴⁸¹ Upmal'ın açıklamaları elçilik heyetinin, Anadolu'daki komünist yapılanmalar hakkında detaylı bilgisi olduğunu ve Bolşevik propagandanın Türkiye'de rahat uygulanmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Ankara Hükümeti Ekim 1920'de Resmi TKF'yi açarak hem komünist hareketleri kontrol altına almayı hem de Sovyet Rusya nazarında daha pozitif bir görüntü vermeyi hedeflemiş olmalıdır. Upmal'la ilgili farklı bir detay ise daha önce Rusya'dan Anadolu'ya gönderilen ekonomik yardımın bir kısmı "200 küsur kilo külçe altın" Erzurum'dan Bolşevik heyeti ile Ankara'ya gönderilmiştir.⁴⁸² Ancak bu detaylar Anadolu basında yer almamıştır.

Sovyet Rusya'nın ilk elçilik heyeti Ankara'ya 4 Ekim 1920'de ulaşabilmiştir.⁴⁸³ Sefaret heyeti başkente yirmi dört kişiyle gelmiştir. Heyetten beş kişi Erzurum'da iskan edilerek Ankara-Bakü haberleşmesini sağlamak üzere bölgede kalmıştır. Ankara'ya gelen Sovyet konsolosluğu çalışanları arasında Azerbaycanlı Oruç Ali, baş kâtip ve tercüman Yolakov gibi kimseler bulunmaktadır. Sovyet Rusya'nın konsolosluk görevlileri Ankara'ya varmadan önce Yozgat'ta Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilen heyet tarafından karşılanmıştır. Heyet Yozgat'tan küçük şimendiferlerle Ankara'ya ulaşmıştır. Sovyet Rusya Heyeti, Ankara İstasyonunda ulaşarak törenle karşılanmıştır. Törene şehir ve hükümet temsilcileri de katılmıştır.⁴⁸⁴

Yan Yanoviç Upmal Angarsky, elçilik heyetinde baş kâtip görevinde iken konsolos Elieva'nın hastalığı sebebiyle Ankara'da elçilik faaliyetini vekaleten yürütmeye başlamıştır. Elçilik faaliyetleri komuta kademesi tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Nitekim İsmet Paşa Eylül 1920'de yaptığı değerlendirmede Ankara'daki Sovyet elçilik heyetini, konsolosluk görevlilerinden ziyade memlekette inkılap yapmaya çalışan memur heyeti olarak tanımlanmıştır.⁴⁸⁵ İkili görüşmelerde ya da bürokratların kendi aralarındaki yazışmalarında tarafların birbiri hakkındaki eleştirel düşünceleri basına bu şekliyle yansımamıştır. Basına verilen demeçler daha politik ve iki tarafın birbiriyle uyumlu çalıştığı şeklinde aktarılmıştı. Upmal, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine verdiği beyanatta göreve yeni başladığını belirterek iki ülke arasındaki iletişim sağlanmasında yaşanan zorlukları değerlendirmiştir. Upmal, Moskova'dan ayrılalı üç buçuk ay olduğunu posta almak konusunda güçlükler yaşandığını bu nedenle memleketi hakkındaki haberleri ajans ve telsizlerden aldığını henüz telgraflaşmanın tam olarak sağlanamadığını ifade etmiştir. Yakında Moskova ile telsiz haberleşmesinin kurulacağını böylece daha akıcı bilgi akışı olacağını ifade etmiştir. Upmal, ülkesinde Varengel'e karşı mücadelenin devam ettiğini Sibirya'da ise Kolçak'ın yenilgiye uğratılmasıyla bölgedeki bütün madenlerin işletilmeye başlandığını ifade etmiştir. Upmal ayrıca Rusya'da at sıkıntısı yaşandığı bu nedenle

⁴⁸¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 981

⁴⁸² Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 979

⁴⁸³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Ekim 1920 tarihli nüshasında Sovyet elçilik heyetinin dün akşam Ankara'ya ulaştığı bilgisini paylaşmıştır. Bu habere hareketler Sovyet Rusya elçilik heyetinin gelişi 4 Ekim 1920 olmalıdır. Ayrıntı için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, (5 Teşrinievvel/ Ekim 1336/1920), sayı 63, 2

⁴⁸⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, (5 Teşrinievvel/ Ekim 1336/1920), sayı 63, 2

⁴⁸⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 967

otomobilli saban (traktör) ihraç edildiğini bunların bin adedi hizmete sokulduğunu ifade etmiştir. Muhabirin konsolosun ne zaman geleceği sorusuna Upmal bu konuda bilgisi olmadığını da ifade etmiştir.⁴⁸⁶

Devrin tanıklarından Mahmut Soydan hatıratında Ankara'ya gelen Rusya'nın ilk elçilik heyetinin halk tarafından saygı ve sevgi ile selamlandığını çünkü bu kişilerin Çar'ın temsilcisi olmadığı doğrudan doğruya Rus halkının temsilcisi olduğunu dile getirmiştir. Dönemin bir diğer tanığı gazeteci Ellison ise elçilik çalışanlarının yetmiş kişilik kadroya sahip olduğu harcamalarında Rus rublesi kullandıkları, ayrıca Rus edebiyat ürünlerini halka dağıtmalarına müsaade edildiğini ancak Türkiye'de kimsenin bu eserleri okuyamadığına değinmiştir.⁴⁸⁷ Söz konusu ifadelerden Bolşevik Rusya ilk elçilik kafilesinin Ankara'da rahat çalışma ortamı yakaladığı anlaşılmaktadır.

6.2. Polikarp (Budu) Mdivani'nin Elçilik Dönemi

Sovyet Rusya Hükümeti'nin Ankara nezdinde Upmal'dan sonra atadığı elçi Gurgenoğlu Budu Mdivani'dir. Mdivani Gürcü asıllı olup Ankara'ya Gürcistan elçisi olarak atanan Siemon Mdivani'nin de kardeşidir.⁴⁸⁸ Mdivani Anadolu'ya beraberinde Mustafa Suphi ile gelmiştir. Mdivani, Kars'a Aralık 1920'de ulaşmış ve yirmi dört gün şehirde kalmıştır. Kazım Karabekir Paşa bu süre zarfında Mdivani'nin faaliyetleri hakkında bazı bilgiler aktarmıştır. Mdivani'nin Kars'ın civar köylerinde bulunan Malakanları ziyaret ederek onlar arasında Bolşeviklik teşkilatı kurmaya çalıştığını, Ayrıca Mustafa Suphi ve ekibini de yine bu süre zarfında kontrolü altında tuttuğunu aktarmıştır. Karabekir Paşa, Mdivani'nin bu faaliyetlerini elçiye yakışmayacak kabalık olarak tanımlamaktadır.⁴⁸⁹ Mdivani'nin Kars'ta iken yaptığı bir diğer görüşme Ali Fuat Paşa iledir. Zira Aynı sıralarda TBMM Moskova elçisi olarak atanan ve Rusya'ya gitmek üzere yola çıkan Ali Fuat Paşa maiyetiyle birlikte Kars'a ulaşmıştı. Ali Fuat Paşa, Mustafa Suphi ve Mdivani ile Kars'ta görüşmüştür. Mdivani ile görüşmeyi Türk heyetinde bulunan Rıza Nur Bey hatıratına aktarmıştır. Rıza Nur Bey, Mdivani'yi Gürcü asıllı şişman, güzel biri olarak tasvir etmişti. Mdivani, Rıza Nur Bey'e Türkiye ile Rusya arasındaki antlaşmanın gerçekleşeceğini, güçlük yaşanması durumunda ise Stalin'e başvurulması gerektiğini iletmiştir.⁴⁹⁰ Bu görüşmeden sonra Mdivani trenle Erzurum'a hareket etmiş oradan da otomobille Ankara'ya doğru yol almıştır.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, (1 Teşrinî sani/ Kasım 1336/1920), sayı 71, 2

⁴⁸⁷ Grace Ellison, *Bir İngiliz Kadının Gözüyle Kuvay-i Milliye Ankara'sı*, Çev. İbrahim Türek, (İstanbul: Milliyet Yay., 1973), 150

⁴⁸⁸ Mehmet Sarioğlu, "Ankara'da Rus Sefarethanesinin İlk Yılları". *Kebikeç* Sayı 2, (1995), 226

⁴⁸⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 1010

⁴⁹⁰ Rıza Nur, *Moskova- Sakarya Hatıraları*, 40

⁴⁹¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 1010

Mdivani şubat ayının sonlarına doğru başkente ulaşabilmiş⁴⁹² ve ilk röportajını *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine vermiştir. Mdivani'nin röportajı 21 Şubat 1921'de yayınlanmıştır. Röportaj soru cevap şeklinde gerçekleşmiştir. İlk olarak Sovyet Rusya elçisine Türkiye sınırına girdiği andan itibaren edildiği intibainın nasıl olduğu sorulmuştur. Mdivani yol güzergahında halk ile temas etmeye fırsat olmadığını ancak resmi hükümet görevlileri ya da askerlerle görüşebildiğini, edildiğini izlenimin taşradaki asker ya da hükümet görevlilerinin merkezi hükümetle aynı bakış açısına sahip olduklarını ifade etmiştir. Mdivani ayrıca askerlerin düzen ve intizamını pek güzel bulduğunu açıklamıştır. Muhabir, Mdivani'ye Türk Sovyet ilişkileri hakkındaki fikirlerini beyan etmesini istemiş. Bunun üzerine Mdivani iki devletin emperyalizme karşı mücadele ettiğini, hayır da ve şerde kaderlerinin birleşmiş bir dostluk olduğunu ifade etmiştir. Bu dostluğu muhalif devletlerin bozmaya çalıştığı ancak başarılı olamayacağını İngiltere'nin dahi bunu engelleyemeyeceğini izah etmiştir. Muhabir, Mdivani'ye Sovyet Rusya'daki iç gelişmelerin durumunu da sormuştur. Mdivani de 1914'teki emperyalizm harbinde ve sonraki iç savaşta sanayinin sarsıldığını şartların ağır olmasına rağmen bu durumu düzeltmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Kızıl Ordu'nun, iş ordusu gibi çalıştığını halkın da proleterya ordusu olarak tezgahlarda, fabrikalarda mücadele ettiğini açıklamıştır. Mdivani'ye İstanbul hakkındaki görüşü de sorulmuştur. Mdivani, İstanbul'da bir hükümet olmadığını orada İngiliz esiri bir heyetin olduğunu ifade ederek "hiç kimse İstanbul'daki hükümeti, Türk hükümeti olarak tanımaz" şeklinde açıklama yapmıştır. Mdivani ayrıca Londra Konferansı'na Bekir Sami Bey'in de katılacak olmasına değinerek bu konferansın emperyalist bir oyun olduğuna değinmiştir. Mdivani sözlerini nihayetinde Emperyalistlerin galip gelemeyeceğini belirterek sonlandırmıştır.⁴⁹³

Mdivani güven mektubunu 5 Mart 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuş ve söz konusu görüşme çok sıcak geçmiştir.⁴⁹⁴ Sefir yanında müsteşarı Zakozki olduğu halde saat dörtte hükümet binasına gelmiştir. Hükümet kapısında Mdivani'yi bir polis kıtası karşılamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın odasına kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'da elçiye çoktan beri sizleri sabırsızlıkla bekliyorduk demiştir. Mdivani konuşmasında Londra Konferansı'na değinerek bunun İngiliz diplomasisinin gayri samimi bir oyunu olduğunu ifade ederek bu tür siyasi girişimlerin Türk-Rus dostluğunu bozmak amacıyla yapıldığını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'da elçi beye Sevr Antlaşması'nın iptali itiraf edilmedikçe batıdan gelen teşebbüslere çekince ile bakmak gerektiğini söylemiştir. Gazi Paşa buna ek olarak Moskova Antlaşması'nın hakiki ve ciddi bir ilişkinin sonucu

⁴⁹² Açık Söz Mdivani'nin Ankara'ya gelişini 24 Şubat 1921'de okuyucularına duyurmuştur. Bkz. *Açık Söz*, (24 Şubat 1337/1921), sayı 124, 4

⁴⁹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, (21 Şubat 1137/1921), sayı 114,1; Mdivani röportajı *İstikbal*'de kısaltılarak haberleştirilmiştir. Bkz. *İstikbal*, (15 Mart 1337/1921), sayı 250, 2

⁴⁹⁴ Mdivani'nin güven mektubunu sunması *Hâkimiyet-i Milliye*'de 6 Mart 1921'de haberleştirilmiş dolayısıyla haberden bir gün önce yani 5 Mart 1921'de Mdivani güven mektubunu sunmuş olmalıdır. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, (6 Mart 1337, sayı 125), 1

olduğunu ifade etmiştir. Konuşmada Ankara ile Moskova arasında haberleşmenin hızlandırılabilmesi için yapılacaklar konuşulmuştur. Mdivani görüşmeden duyduğu memnuniyeti ek olarak Ankara’da gördüğü samimiyeti Moskova’ya ileteceğini ifade etmiştir. Mdivani ile görüşme yaklaşık bir buçuk saat sürmüş olup Hikmet Bayur’da Dış İşleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü olarak toplantıda yer almıştır.⁴⁹⁵

6.2.1. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Mdivani’nin görev süresi içerisinde Türk Rus ilişkilerinde dönüm noktası olan Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile iki tarafın birbirine karşı olan soru işaretleri önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Ancak antlaşma öncesindeki süreçte bazı siyasi temaslar kuşku da doğurmuştur. Özellikle Avrupalı devletlerin Sovyet Rusya Hükümeti ya da Ankara ile olan temasları iki tarafı da birbirine temkinli yaklaştırmaya itmiştir. İngiltere öncülüğünde hareket eden İtilaf devletleri Ankara Hükümeti ve Bolşevik Rusya yönetimi ile ayrı ayrı temaslarda bulunup çeşitli konferanslar düzenlemeleri bazı belirsizliklere sebep olmuştur. İtilaf devletlerinin Ankara Hükümeti ile gerçekleştirdiği Londra Konferansı buna örnektir. Nitekim Moskova Telsizi tebligatında Londra Konferansının manasının Mustafa Kemal Paşa’yı Rusya aleyhine kışkırtmak olduğunu emperyalistlerin, Türkiye üzerindeki iktisadi menfaatlerinden asla vazgeçmeyeceklerini ifade edilmiştir. Söz konusu tebligatta Londra’da hiçbir sonuç elde edilemeyeceği zira yağmacılarla mazlumlar asla bir araya gelemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca Rus Sovyet Hükümeti esir olmak istemeyen tüm mazlum milletlerin yegâne yardımcısı olduğu vurgulanmıştır.⁴⁹⁶ Bu açıklama gerçekleşecek herhangi bir antlaşma ihtimaline karşı Sovyet yönetiminin bakışını ortaya koymaktadır. Sovyet yönetimi Türkiye’nin batılı devletlerle görüşmelerine temkinli yaklaşmıştır. Zira Ankara yönetiminin İngiltere politikalarına alet olmasından endişe edilmektedir. Buna mukabil Bolşevik Rusya’nın, İngiltere ve İtalya gibi devletlerle olan temasları da Ankara Hükümeti tarafından dikkatle izlenmiştir.

Sovyet Rusya Hükümeti, Avrupalı devletlerle ticari antlaşmalar yapmıştır. Rusya temsilcisi Karain ile İngiliz Ticaret Bakanı ile Londra’da ticaret antlaşması imzalamıştır.⁴⁹⁷ Bu antlaşmanın bir benzeri Rusya ile İtalya arasında da imzalanmıştır. Sekiz kişiden oluşan Rusya ticaret heyeti Roma’da görüşmelere başlamıştır.⁴⁹⁸ Bu antlaşmaların Türkiye nazarında farklı yorumlanmaması için Bolşevik Rusya temsilcilerinin yaptığı açıklamalar da basına yansımıştır. Sovyet Rusya Trabzon Konsolosluğu İstihbarat Dairesi yayınladığı yazıda, Rusya ile İngiltere arasındaki ticaret

⁴⁹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, (6 Mart 1337/192), sayı 125, 1

⁴⁹⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, (14 Mart 1337/1921), sayı 132, 2

⁴⁹⁷ *Açık Söz*, (22 Mart 1337/1921), sayı 139, 1

⁴⁹⁸ *Açık Söz*, (21 Mart 1337/1921), sayı 137, 2

antlaşmasını mecburiyetten doğan bürokratik bir faaliyet olarak tanımlamıştır.⁴⁹⁹ Şunu da vurgulamak gerekir ki İtilaf devletlerinin Bolşevik Rusya ve Ankara Hükümeti ile ayrı ayrı temaslarda bulunmaları iki tarafı birbirine düşürecek siyasi manevra olarak da yorumlanabilir. İtilaf Devletleri Moskova Antlaşması'nda sonra da bu tür girişimlerde bulunmuşlardır. Cenova Konferansı buna örnek teşkil eden siyasi hamlelerden biridir. Ancak Cenova Konferansı'nda Sovyet idareciler Türkiye'nin de söz konusu toplantıya çağırılması konusunda girişimlerde bulunmuşlardır. Çiçerin, Berlin ve Londra'daki temsilciliklere nota göndererek batılı devletlerden Türkiye'nin konferansa davet edilmesi talebinde bulunmuştur.⁵⁰⁰ Bu talep olumlu karşılanmadığı gibi Cenova Konferansı'ndan da bir netice hasıl olmamıştır. Söz konusu girişim Cenova Konferansı başlığında detayları ele alınmıştır. Anlaşılmaktadır ki Bolşevik Rusya ve Türkiye batılı devletler karşısında birbirlerinin politikalarını destekler nitelikte adımlar atmaya çalışmışlardır.

Türk-Sovyet ilişkilerinin takipçisi Anadolu basını Moskova Antlaşması'nın imza süreçlerini ve antlaşma maddelerini sayfalarına taşımıştır. Özellikle 1921 yılının mart ayı içinde Moskova Antlaşması'nın oluşumunda heyetlerin yaptığı görüşmeler gazete sayfalarına aktarılmıştır. Türk tarafını Yusuf Kemal Bey, Moskova Büyük Elçisi Ali Fuat Paşa, Maarif Vekili Rıza Nur Bey temsil ederken Sovyet Rusya'yı Çiçerin ile merkez icra komiseri azası Turtivehof bulunmuştur.⁵⁰¹ Lenin Antlaşma müzakereleri hakkında Rusya Şurular Meclisinde yaptığı konuşmada Rus amele ve köylüsünün Türk temsilcilerle yaptığı görüşmelerin her iki taraf için de olumlu olduğunu bu antlaşmanın emperyalistlerle mücadele eden milletler üzerinde olumlu tesir göstereceğini ifade etmiştir. Lenin ayrıca antlaşmanın sömürgeci güçlerle mücadele eden devletlerin birlikte hareket etmesine katkı sağlayacağını da açıklamıştır.⁵⁰²

Moskova Antlaşmasının maddeleri 25 Mart 1921 tarihini takiben *Hâkimiyet-i Milliye* ve diğer Anadolu gazetelerinde yayınlanmıştır.⁵⁰³ Hariciye vekili telgrafla antlaşma maddelerini Ankara'ya bildirmiştir. Antlaşmanın maddeleri *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 25 Mart 1921 tarihli nüshasında Moskova Antlaşması'nın 16 Mart 1921'de imzalanmış olduğu imzacılarının ise Georgi Çiçerin, Celal Korkmazof, Yusuf Kemal, Rıza Nur, Ali Fuat Paşa olarak ifade edilmişti. Antlaşma hükümleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

1. Taraflardan birinin tanımadığı antlaşmayı diğer devlet de kabul etmeyecektir.
2. Batum ve limanı Gürcistan'a bırakılmak koşuluyla limandan Türkiye'nin yararlanmasına müsaade edilecek her cemaatin hukukunu korumak için mahalli muhtariyet kurulacaktır.

⁴⁹⁹ *Açık Söz*, (17 Nisan 1337/1921), sayı 161,1

⁵⁰⁰ *İstikbal*, (9 Şubat 1338/1922), sayı 522, 1; *Babalık*, (9 Mart 1338/1922), sayı 837, 1

⁵⁰¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, (8 Mart 1337/1921), sayı 127, 1

⁵⁰² *Hâkimiyet-i Milliye*, (4 Mart 1337/1921), sayı 124, 1

⁵⁰³ *Hâkimiyet-i Milliye*, (25 Mart 1337/1921), sayı 142, 1; *Açık Söz*, 25 Mart 1337/1921, 1; *Yeni Adana*, (26 Mart 1337/1921), sayı 66, 1; *İstikbal*, 8 Nisan 1337/1921, sayı, 1

3. Nahcivan Azerbaycan'ın koruması altında muhtariyet olarak kabul edilecek sınır ise Aras nehri olacaktır.
4. İki tarafta doğu halkları istedikleri hükümet kurabilecek
5. Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında yapılacak konferanslarla Türkiye'nin egemenliğine zarar vermeyecek şekilde yapılacaktır.
6. Çarlık Rusya'sı ile Türkiye (Osmanlı Devleti) arasındaki antlaşmalar hükümsüzdür.
7. Kapitülasyonlar kaldırılacaktır.
8. Her iki tarafta arazileri dâhilinde birbirlerinin hükümet ve idaresi aleyhinde çalışan gurup ve örgüt kurulmasını engellemeyi taahhüt eder.
9. Demir yolu, telgraf gibi ulaşım ve iletişim araçlarının geliştirilerek iki ülke arasında iletişim ve ticaretin gelişmesi sağlanacaktır.
10. İki tarafın arazileri arasında kalan tebaaları o ülkenin kanun ve nizamnamelerine tabi olacaktır. Ancak Müdafai Milliye'ye aid kanun ve nizamlardan muaf tutulacaktır. Yani asker olmaları engellenmiş oldu.⁵⁰⁴ (Bu maddeyle Türkiye'deki Rus vatandaşları ile Rusya'daki Türklerin askeri olarak yükümlülük altına girmeleri engellenmiş olmaktadır. Nitekim Anadolu'da Çar Nikolay zamanında ülkedeki baskıdan kaçan bazı Rus vatandaşları Türkiye'ye yerleşmişti.⁵⁰⁵ Ayrıca Beyaz Rus olarak tabir edilen anti-Bolşevik Rusların da ordu hizmetinde kullanılması bu madde ile engellenmiş olunuyordu.
11. Tarafların tebaaları her iki memlekette en iyi muamele göreceklidir. Ancak bu madde tarafların müttefiklerinin tebaalarını kapsamaz.
12. 1918'den önce Rusya arazisine bağlı olup Türkiye'nin hâkimiyetine giren yerlerde ahali Türkiye'yi serbestçe terk edebilir (Kars, Ardahan, Artvin gibi yerlerdeki yerleşimciler kast edilmektedir).
13. Rusya'da bulunan tüm askeri sivil esirler üç ila altı ay içinde Türkiye'ye sevki sağlanacaktır.
14. Taraflar mümkün olduğu kadar kısa zamanda ekonomik, mali ve diğer sorunları düzenleyici antlaşmalar yapılmasını kabul etmişlerdir.
15. Türk-Rus antlaşmasında Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında yapılacak antlaşmalarda uyulmasını zorunlu kılmak için Maverai-i Kafkas Hükümetleri nezdinde teşebbüste bulunulacak.
16. İş bu antlaşma imzalanmasından sonra seri şekilde Kars'ta karşılıklı sunularak tasdik edilmesinden sonra antlaşmanın on üçüncü maddesi hariç hükümler uygulanacak (Antlaşmalar meclise sunulup kabul edilmesinden karşılıklı imzalı metinlerin Kars'ta heyetlere sunulması ve yürürlüğe girmesi kast edilmektedir).

⁵⁰⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, (25 Mart 1337/1921), sayı 142, 1

⁵⁰⁵ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 90

Antlaşmanın özellikle sekizinci maddesi dikkat çekicidir. Zira Her iki tarafta bu madde ile rejimleri açısından tehlike oluşturabilecek oluşumları engellemiş olmayı hedeflemekteydi. Yani Türkiye’de Bolşevik propaganda için çalışan guruplar ile Rusya’da yönetime karşı faaliyette olan İttihatçı ya da Basmacı olarak adlandırılan muhtelif gurupların hareket alanını engellenmek istenmiştir. Moskova Antlaşması ile Türkiye kuzeydoğu sınırını güvence altına aldığı gibi siyasi arenada da büyük etki yaratmıştır.

Mdivani’nin elçilik görevini devredeceği Nisan 1921’de Anadolu gazetelerinde haberleştirilmiştir.⁵⁰⁶ Mdivani Mayıs 1921’de Ankara’dan ayrılmıştır. Mdivani dönüş yolunda Kastamonu-İnebolu hattı üzerinden hareket etmiştir. Mdivani Kastamonu’da mola vererek burada *Açık Söz* gazetesine açıklamalarda bulunmuştur. Mdivani 26 Mayıs 1921’de Kastamonu’ya ulaşabilmiştir. Burada Gençler Kulübü’nde öğle yemeği yemiş İnebolu’ya hareket etmiştir. Mdivani hareketinden önce *Açık Söz*’e yaptığı açıklamada Türk milletinin binlerce zorluğa rağmen memleketini nasıl kahramanca savunduğunu hemşerilerine anlatacağını ve kendisine gösterilen muhabbet ve misafirperverliği ilelebet unutmayacağını söylemiştir.⁵⁰⁷ Mdivani İnebolu’dan vapurla hareket etmiştir ve Trabzon’da mola vermiştir. Mdivani Trabzon’da (5 Haziran 1921) yeni atanan ve Tiflis’te bulunan Sovyet Rusya elçilik heyetinin beklemiştir.⁵⁰⁸ Mdivani dönüş yolunda Tiflis’te yaptığı değerlendirmede ise görüşlerini daha açık şekilde dile getirmiştir. Söz konusu değerlendirmeleri Kazım Karabekir Paşa’nın İstiklal Harbi adlı eserinde bulabilmekteyiz. Mdivani, Komünist Partisi’nin Türkiye’deki faaliyeti için para ve zahmetten çekinmemesi gerektiğini, Türkiye’de dâhili inkılapta sonra veyahut zorla komünizmin tesis edilmesi halinde Avrupa’ya karşı da büyük darbe vurulmuş olacağı değerlendirmesinde bulunmuştur. “Sovyet Türkiye” elimizde oldukça yeryüzünde yalnız olamayacaklarını bu nedenle Bolşevizim propagandasında ciddiyetle hareket ederek Türkiye’deki yoldaşlara yardımları eksik edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁰⁹ Mdivani’ni görüşlerinde Anadolu’ya rejim ihracında Bolşevik Rusya’nın etkin rol oynaması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

6.3. Sergey Petroviç Natsarenus’un Elçilik Faaliyetleri

Sovyet Rusya’nın yeni elçisi Natsarenus 5 Haziran 1921 tarihinde Trabzon’a ulaşmış olup 6 Haziran 1921’de Akdeniz Vapuruyla şehirden ayrılarak Ankara’ya doğru hareket etmiştir. Yeni elçinin maiyeti on sekiz kişiden oluşmaktadır. Denizden hareket

⁵⁰⁶ *İstikbal*, (24 Nisan 1337/1921), sayı 285, 1; *Açık Söz*, (26 Nisan 1337/1921), sayı 169, 1

⁵⁰⁷ *Açık Söz*, (27 Mayıs 1337/1921), sayı 196, 1

⁵⁰⁸ *İstikbal*, (26 Nisan 1337/1921), sayı 169, 1; *Açık Söz*, (5 Haziran 1921, sayı 203), 2

⁵⁰⁹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 976

eden heyete Bolşevik Harp gemisi de refakat etmiştir.⁵¹⁰ Rus Sefiri ilk etapta deniz akabinde kara yolculuğundan sonra haziran ayının sonlarına doğru Ankara'ya ulaşabilmiştir. Natsarenus, 27 Haziran 1921 tarihinde itimatnamesini Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur. Tören öğleden önce saat on birde Mustafa Kemal Paşa'nın istasyondaki ikametinde gerçekleşmiştir. İtimatname takdim merasiminde Yusuf Kemal Bey ile Sovyet Rusya elçilik müsteşarı Şahuvaski'de hazır bulunmuştur.⁵¹¹ *Hakimiyet-i Milliye*, "Natsarenus Yoldaş'ın nutku" başlığında törende elçinin yaptığı konuşmayı yayınlamıştır. Elçi bey yaptığı konuşmada Türk ve Rus milletinin düşmanlarının ortak olduğu ve kapitalist saldırılara karşı Türk milletinin kahramanca göğüs gerdiğini ihtilalci Anadolu'yu selamlamaktan duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir. Natsarenus, iki milletin esareti kabul etmeyeceğini bunu da Moskova Antlaşması ile ortaya konduğunu dile getirmiştir. Bu durumun tüm insanlığa ve diğer milletlere de örnek teşkil ettiğini vurgulamıştır. Elçi Bey Rusların kapitalizmin zincirlerini kırdıktan sonra Çarlığı reddi miras eylediklerini her milletin de kendi kaderini kendisi çizmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Ruslar esareti için savaşan milletlerle ve pek tabi Türklerle müttefikler ifadelerini sıralamıştır.

Natsarenus konuşmasında iki millet arasındaki tarihi mücadeleyi de yorumlamış dikkat çekici örnekler vermiştir. Natsarenus Ayasofya'ya haç dikmek isteyenlerin Rus milleti değil, dünyayı fetih etmek isteyen asilzadelerin işi olduğunu ifade etmiştir. Antlaşma ile birbirini tanıma imkânı bulan iki milletin ilişkileri olgunlaşacaktır. Türk ve Rus milletlerinin dahili ve harici düşmanlara karşı üç sene birlikte kahramanca hareket ettiğini, görülmemiş kahramanlık ortaya koyduğunu ifade ederek Türkiye'nin Sevr ile parçalanmak istediğini, Anadolu'nun bankerlerin pazarı haline getirilmek istendiğini. Fakat buna karşı isyan eden Türk Milletinin tarihinde bir örneğine tesadüf edilmemiş derecede direndiğini; Kendisine bağlanmak istenen zincirleri kıldığını ifade ederek. Bu millet kendi hesap ve arzusuna göre geleceğini düzenleyeceği zaman uzak değildir sözleriyle konuşmasını tamamlayarak Rus milletin samimiyeti bundan ibarettir; Tercümanı olduğum bu durumun kabulünü rica ederim reis Paşa Hazretleri diyerek Mustafa Kemal Paşa'ya hitap etmiştir.⁵¹²

Mustafa Kemal Paşa istasyonda elçi beyin sözlerine mukabele ederek bir söylevde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa yapılan konuşmaya ve dostane sözlere teşekkür ederek emperyalistlere karşı mücadele eden milletlerin ittifakının pek tabi olduğunu ifade ederek bu ittifakın bugün olduğu gibi yarında istilacı hareketlere karşı ayakta kalması en büyük

⁵¹⁰ Yeni sefirin Karadeniz'deki seyahati hakkında Bolşevik harp gemisinin Akdeniz Vapuruna refakat ettiği bilgisi yalnızca *İstikbal* gazetesi tarafından paylaşılırken diğer gazeteler haberlerinde bu detayı aktarmamışlardır. Bkz. *İstikbal*, (7 Haziran 1337/1921, sayı 323, 2; *Açık Söz* (12 Haziran 1337/1921), sayı 206, 1, *Hâkimiyet-i Milliye*, (12 Haziran 1337/1921), sayı 207, 2

⁵¹¹ Tören hakkında en detaylı anlatım *Hâkimiyet-i Milliye*'de bulunmaktadır. Diğer gazetelerdeki aktarımlarda haberin detayı sınırlıdır. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, (28 Haziran 1337/1921), sayı 122, 1; *Açık Söz*, (28 Haziran 1337/1921), sayı 220, 1; *Yeni Adana*, (29 Haziran 1337/1921), sayı 116, 1

⁵¹² *Hakimiyet-i Milliye*, (28 Haziran 1337/1921), sayı 122, 1

temennidir. Mustafa Kemal Paşa, hak ve istiklal mücadelemize Rusya'nın destek vermesinin halkımız nazarında memnuniyeti yüksektir diyerek. Türk-Rus milletlerinin zalimlere karşı mücadelesinin mazlum milletlere de örnek olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa ayrıca Rus milletinin Çarlık döneminin kanlı mirasını inkâr ederek istila politikası yerine milletlerin kendi kendine yönetme politikasını desteklemesi ve bu yönde antlaşmalar yapmasını Türk milletince takdir ettiği esaslardan olduğunu vurgulamıştır. Bu esasların gelişimini gördükçe Sovyet Rus politikası takdir olunacaktır. Atatürk'ün konuşmasında iki milletin ortaklığının emperyalist sisteme karşı dayandığı vurgusu vardır. Ayrıca Rus Sovyet politikası bu yönde devam ettiği sürece takdir edilecektir ifadesi, siyasetteki yakınlığın koşullu olduğunu ortaya koymaktadır. Yani Sovyet Rusya siyasetinin sıkı sıkıya bir takipten ziyade koşullara göre şekil alacağı izlenimi de uyandırmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Rus milletinin Çarlık yönetimine karşı duruşu ile Türk milletinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı yönetimi ele alma gayreti iki milleti zihinlerde birbirine yaklaştıran dostluğunu önemli unsurlarından biri olduğunu vurgulamıştır. Türk milletinin Osmanlı İmparatorluğundan kendisine çizilmek istenen siyaset ve bağımlılığını ret ettiğini her milletin kendi kendini yönetme hakkının olduğunu vurgulamıştır. Atatürk'ün elçi beye söylediği sözlerde ilerde ilan edilecek cumhuriyet rejiminin de ipuçları bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ayrıca Moskova Antlaşması'nı bağımsızlığını elde etmek isteyen iki milletin millî prensipler dâhilinde samimiyetini ortaya koyacak belge olarak tanımlamıştır. Her iki milleti yeni hedefleriyle tanıtan antlaşmanın kıymeti büyük olduğu samimi dostluğa zemin hazırladığını ifade etmiştir. Türk ve Rus milletlerinin yaşadığı zorluklar ve bunların üstesinden gelme kabiliyeti takdire şayandır. Hükümetimiz zorlukların üstesinden gelmiş ve muhtemel zorluklarında üstesinden gelecektir diyerek elçi beyin itimatnamesine teşekkür etmiştir.⁵¹³

Açık Söz'de Natsarenus'un itimatnamesini sunduğu törendeki yaptığı konuşmayı konu alan bir makale yayınlanmıştır. Makaleyi kaleme alan gazetenin başyazarı İsmail Habip beydir ve yazı "yeni sefirin sözü" başlığını taşımaktaydı. İsmail Habip Bey elçinin sözlerinden alıntılar yaparak yorumlamıştır. Ayasofya kubbesine haç dikmek Rus milletinin değil hükümetlerin asilzadelerin hedefi olduğu sözünün samimiyetini ruhumuzla duyduk diyerek İsmail Bey şimdiye kadar mücadele edilenin aslında Rus halkı değil Çar ve asilzadelerle olduğunu ifade etmiştir. İsmail Bey yazısında Rus halkının da Türk köylüsü gibi saf ve temiz şark milleti olduğunu ifade etmiştir. Şimdiye kadar yapılan harplerin Rus milleti ile değil Çarlık ile yapılmış. Romanovların paralarıyla derebeyleri, asilzadeleri, din adamları yüzünden üç asırdır tarihimizin kana boyandığını onlar yüzünden Türk milletinin rahat yüzü görmediğini izah etmiştir. İsmail Bey yazısında Rus milletinin de Çarlık rejimi ile mücadele ettiğini, ülkedeki hanedan yönetiminin halkı savaflara iterek milleti zayıflattığı, kendine bağladığı yorumunu

⁵¹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, (28 Haziran 1337/1921), sayı 122, 1-2

yapmıştır.⁵¹⁴ Natsarenus'un siyasi temaslarının etkisiyle TBMM 29 Eylül 1921'de 155 numaralı özel af kanunu çıkararak THİF'den mahkûm edilenlerin serbest bırakılmasına etki etmiştir. Söz konusu aftan önce Sakarya Savaşı'nın kazanılması Rusların yedek kuvvet olarak elinde tuttuğu Enver Paşa'yı ikili ilişkilerde sorun olmaktan çıkartmış TBMM Anadolu'da yetkili otorite olmanın verdiği rahatlıkla af kanunu çıkartmıştır.⁵¹⁵

6.3.1. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Sakarya Savaşı'nda elde edilen zaferden sonra Ankara Hükümeti dış politikada önemli adımlar atmayı başarmıştır. Bunlardan biri de Kars Antlaşması'dır. Söz konusu antlaşma Moskova Antlaşması'nın tamamlayıcısı devamı niteliğindedir. Antlaşma 13 Ekim 1921'de imzalanmış olup söz konusu maddeler *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayınlanmıştır. Antlaşma TBMM temsilcileriyle Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Rusya Sosyalist Şuralar Hükümeti Cumhuriyetleri arasında imzalanmıştır.⁵¹⁶ Kars Konferansı'nda Türk Heyetini Kazım Karabekir Paşa, Uşak Mebusu Veli Bey, Demiryolları Baş Mühendisi Muhtar Beyden oluşan heyet temsil etmiştir.⁵¹⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, antlaşma maddelerini 26/27 Kasım tarihli iki nüshada yayınlamıştır.

1. Kafkas Cumhuriyetleri ile Türkiye hükümetleri arasına imzalanan önceki antlaşmalar yok hükmünde kabul edilmiştir. Bu durum istisnası 1921 Moskova Antlaşması olduğu ilan edilmiştir.
2. Antlaşma tarafı devletler cebren bir antlaşma veya senet kabul eylemeyeceği bunun yanı sıra Osmanlı Mebusanında 1920'de ilan edilen Mısak-ı Millî kararlarının hükümetler tarafından kabul edildiği
3. Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Şuralar Sosyalist hükümetleri ile Türkiye arasında kapitilasyon hükümlerinin uygulanmayacağı
4. Türkiye kuzey doğu sınırı Sarp'tan başlayarak Şavşat Dağı hattı ve Kars ve Ardahan sancaklarının kuzeyi Arpaçay e Aras nehirlerini takip eden hat ile tayin olunmuştur.
5. Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bırakılması
6. Batum limanı ile Türkiye limanları arasındaki ihraç ve ithalatın gümrük vergisine tabi olduğu, ticari emtianın dolaşımı konusunda kurulacak komisyonların yetkili olduğu
7. Türkiye ile Gürcistan hükümetleri kuracakları komisyon ile gümrük güvenliğini sağlayacak

⁵¹⁴ *Açık Söz*, (30 Haziran 1337/1921, sayı 222), 1; *İrade-i Milliye*, (29 Haziran 1337/1921), sayı 95, 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, (28 Haziran 1337/1921), sayı 122, 1-2

⁵¹⁵ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 166

⁵¹⁶ *İstikbal*, (17 Teşrinî sani/ Kasım 1337/1921); *Hâkimiyet-i Milliye*, (27 Teşrinî sani/ Kasım 1337/1921)

⁵¹⁷ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 1111

8. Gürcistan ve Türkiye hükümetleri ahalisinin hududun diğer tarafında kışlık ve yazlık meralardan istifade itmelerini imkân tanır. Zarureti dikkate alarak ahaliye ait hayvanlarının otlaklardan faydalanma imkânı vardır, bu konudaki uygulamalarda inzibat ve sıhhiye gibi komisyonlar yetkildir.
9. Boğazlar uluslararası ticarete açık olacak, boğazların yönetimi Karadeniz'e sahili olan devletlerin temsilcileri tarafından daha sonra toplanacak bir konferansla belirlenecek. Bu konferans Türkiye'nin ve İstanbul'un emniyetine zarar vermeyecektir.
10. Her bir hükümet birbirinin aleyhinde iç siyasi oluşum ve teşkilatı desteklemeyecektir.
11. Her bir memlekette diğer ülkenin tebasından olanlar iskân eyledikleri ülkenin hukuk ve kanunlarına tabi olacaklardır.
12. Her ülke kendi topraklarındaki başka tebanın vatandaşlarına en ziyade muamele gösterecektir.
13. 1918 senesinden evvel Türk arazisinde kalmış olan ya da Gürcistan'da kalan Türk tebası istedikleri takdirde ait oldukları ülkenin topraklarına göç edebilirler
14. Bu antlaşmanın imzasından sonraki altı ay içinde 1918-1920 senelerinde harplerden ötürü mülteci olan kişilerin dönüşleri için özel antlaşmalar yapılması taahhüt ederler
15. Umumi bir af yapılması taahhüt edilmiştir
16. Antlaşmanın imzasından sonra iki aylık bir müddet zarfında asker ve sivil esirlerin kaydına mütakiben vatanlarına iadesi
17. Memleketler arasındaki telgraf, posta, şimendifer ve şahsi taşımacılığın temini için gerekli düzenlemenin yapılması
18. Antlaşma taraf devletlerin temsilcileriyle ticaretin tesisi için Tiflis'te bir komisyon toplanması
19. Antlaşmanın imzasından sonraki üç ay içinde taraf devletler arasında konsolosluk antlaşmaları yapılması kabul edilmiştir
20. Antlaşmanın onay metni mümkün olduğu kadar kısa süre içinde tasdik edilmesi⁵¹⁸

Yirmi maddeden oluşan antlaşmada Arpa Çay ile Aras ırmaklarının sınır kabul edilmesine karar verilmiştir. Batum'un Gürcistan'a bırakılması, boğazların tüm uluslara açık olması ayrıca Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin bilahare toplanacak konferansta boğazların statüsüne karar vermesi gibi maddeler bulunmaktadır. Kars Antlaşması maddeleri Moskova Antlaşması'na atıf yapan ona bağlı bir siyasi adım olduğu anlaşılmaktadır. Zira Batum'un Türkiye toprakları dışında kalması ya da Aras, Arpaçayı'nın sınır kabul edilmesi Moskova Antlaşması'nda bulunan özelliklerdir.

⁵¹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, (27 Teşrinî sani/ Kasım 1337/1921), sayı 334, 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, (28 Teşrinî sani/ Kasım 1337/1921), sayı 335, 1

Ülkeler kendi sınırları içinde kalan diğer milletlerin tebalarının haklarını belirlemesi önemlidir. Harp esirleri ve muhacirlere atfı yapılan maddeler bulunmaktadır. Ancak bu maddelerin uygulanması o kadar kolay olmamıştır. Zira harp esirleri ya da muhacirlerin ülkelerin muhtelif yerlerine yayılmaları nedeniyle toplu ya da sistemli hareket ettirilmesi güçleşmiştir. Neticede Kars Antlaşması ile yeni rejimlerine kavuşan Kafkas ülkeleriyle Türkiye'nin sınırı kesinleştirilmiş oldu.

6.3.2. Ukrayna Dostluk Antlaşması (2 Ocak 1922)

Natsarenius görev süresi sonuna doğru Türk-Rus ilişkilerinde olumlu hava yaratacak olan bir diğer gelişme Ukrayna Dostluk Antlaşması için görüşmelerin başlamış olmasıdır. Bu antlaşmanın öncesinde ise TBMM Fransa ile Ankara Antlaşması 20 Ekim 1921 imzalamıştır. Söz konusu antlaşma Sovyet Rusya nazarında bazı soru işaretleri meydana getirmiştir. Nitekim Ali Fuat Paşa, Ukrayna dostluk antlaşma öncesinde Stalin ile beş saat baş başa görüştüğünü birçok meseleyi konuştuklarını ifade etmiştir.

Görüşmede Stalin “hepimizi telaşa düşüren Türk-Fransız İtilafnamesinin manası nedir” diye sormuştur. Ali Fuat Paşa Fransızların, Ruslara karşı tutumunu bildiklerini ancak Fransızlarla birlikte Sovyet Rusya'ya karşı bir girişim içerisinde olmayacaklarını aktararak Anadolu'da iki cephede verilen mücadelenin güçlüğünü aktararak antlaşma sayesinde güney cephesinden birliklerin batıya aktarıldığını izah etmiştir. Ali Fuat Paşa görüşmede Türk tarafının da rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Rusların İngilizlerle ticaret antlaşması yapması yanı sıra Eskişehir-Kütahya muharebeleri kaybedildiği sırada Enver Paşa ve arkadaşlarının teşkilat yaptığını bunu haber alıp itiraz edildiği zaman Rus yetkililerin, Enver Paşa İslam aleminin itibar ettiği şahsiyettir ona dokunamayız dendiğini aktarıyor. Enver Paşa ile iç teşkilatımız hakkında müdahale tasavvurunda bulunulmasını doğru bulmadığını ifade ederek Sovyet Rusya'nın ekonomik ve askeri teçhizat desteğinde aksamalar olduğunu belirtip bu konuda yardım talebinde bulunmuştur.⁵¹⁹ Söz konusu görüşme, iki tarafında birbirine karşı olan güvensizliklerini ortaya koymakla birlikte bu tür yorumlar basına yansımamıştır. Neticede Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması'nın imzalanması ilişkilerin gelişimine önemli katkı yapmıştır.

Türkiye Ukrayna Antlaşması'nda Ukrayna heyetine General Frunze başkanlık etmiştir. Ankara'daki bir dizi görüşmeden sonra antlaşma metni olgunlaşmıştır. Antlaşma sonrası Ukrayna heyetinin Hamamönü'ndeki ikametgâhında seksen kişilik samimi bir ziyafet verilmiştir. “Ukrayna Fevkalade murahhası Frunze Cenaplarının evvelki gece virdikleri ziyafet” başlığında *Hâkimiyet-i Milliye* Türk ve Ukrayna heyetleri arasında geçen yemekli davetin detaylarını aktarmıştır.⁵²⁰ Bu samimi ziyafet iki millet

⁵¹⁹ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 275-278

⁵²⁰ “Ukrayna Fevkalade murahhası Frunze Cenaplarının evvelki gece virdikleri ziyafet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (4 Kanun-ı sani 1338/1922), sayı 396, 1

arasında dostluğun ne kadar kuvvetli olduğunu ortaya koymaktadır. Gece yarısına kadar devam eden içtima iki millet arasında pek kuvvetli bağ teşkil etmiştir. Haberin içeriğinde Ukrayna heyeti başkanı Frunze hazretleri ile birlikte yemek salonuna geçildiği ifade edilerek yemek hakkında detaylar verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bakanlar ve milletvekillerinden oluşan kalabalık bir heyetle yemeğe katılmıştır. Heyette Yusuf Akçura Bey’de bulunmaktadır. Gecenin ilerleyen saatlerinde Yusuf Akçura Bey, Rus edebiyatı hakkında bir konuşma da yapmıştır.

Yemek salonunda Afgan, Azerbaycan, Ukrayna, Rus, Türk bayraklarının yanı sıra yeşil kırmızı, renkli Buhara sancağı konmuş. Bayrakların arasına ise Türkçe “Yaşasın şark milletleri” yazılmıştır. Ayrıca bütün duvarlar Ukrayna ve Türk bayrakları ile süslenmiştir. Yemekte Azerbaycan elçisi Abilof da bulunmakta olup Frunze’nin konuşmasını tercüme etmiştir. Frunze, konuşmasında yemekten birkaç saat önce Yusuf Kemal Bey’le Türkiye Ukrayna ahidnamesini imzaladık; bu antlaşmanın iki devletten ziyade bütün şark için bir adım olacağını ifade etmiştir. Frunze ayrıca yakında Afrika, Çin ve bütün şarkın bağımsızlık ruhuyla emperyalist işgalleri bertaraf edeceğini vurgulamıştır. Frunze’nin sözlerinden sonra Mustafa Kemal Paşa’da ayağa kalkarak konuşma yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, kaderlerini zincirle bağlanmış gibi şahıslara teslim eden milletlerin yol alamayacağını ifade etmiştir. Rus milleti Çarlığa bağlıken bu durumdan kurtulduğunu benzer bir durumun Türkiye’de yaşandığını ifade etmiştir; Meşrutiyete kavuşmak için ihtilal yapıldığını ancak tam bir muvaffakiyet sağlanamadığını kanlı Birinci Dünya Harbinden sonra Türk milleti ayağa kalkarak millet iradesini eline aldığını vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa “Türklerin kendini yönetme arzusuna, samimiyeti ilk defa Ruslar göstermiştir” diyerek iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa bir an için iki ülke arasında denizin olmadığı varsayıldığında en yakın iki milletin Türkler ve Ukraynalılar olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Frunze’nin dediği gibi bir dönem Afrika’da mücadeleyi yapan insanların arasında bulunduğunu, onların yakından tanıdığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa Afrikalıların zincirlerinden kurtulup bağımsızlık istediğini fakat buna fırsat bulunamadıklarını ifade etmiştir. Gazi Paşa, “tazyik ne kadar kuvvetli olursa olsun fikir hareketi er geç muaffak olur” sözleriyle mazlum milletlerin er ya da geç başarıya ulaşacağını vurgulamıştır.⁵²¹

Kafkasya ve Ukrayna Cumhuriyetleri arasında yapılan antlaşmalardan sonra Mustafa Kemal Paşa, Lenin’e 10 Nisan 1922’de mektup yazmıştır. Aziz başkanım diye başlayan mektupta antlaşmaların TBMM tarafından tasdik olunduğunu ayrıca meclisten seçilen bir heyetin Rıza Nur başkanlığında Ukrayna’ya hareket edip sıhhi ve ictimai yardım konusunda faaliyette bulunacağını ifade etmiştir. Mektupta Rıza Nur Bey’in ayrıca Lenin’i ziyaret edeceği, Türkiye, Rusya dostluğunun geçmişte olduğu gibi TBMM

⁵²¹ “Ukrayna Fevkalade murahhası Frunze Cenaplarının evvelki gece virdikleri ziyafet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (4 Kanunu sani 1338/1922), sayı 396, 1

Hükümeti'nin asli siyaseti olacağını vurgulanmış. Mustafa Kemal Paşa, içinde bulunduğumuz şartlarda yardımı bizden esirgemeyeceğinize de büyük inancım vardır ifadelerini kullanarak askeri yardım beklentisini ortaya koymuştur.⁵²² Mektubun nisan ayında yazılması Büyük Taarruz öncesindeki hazırlıkları tamamlama gayretinin bir sonucudur.

6.4. Aralov'un Türkiye'deki Faaliyetlerinin Gazetelerdeki Yankıları

Semyon İvanoviç Aralov elçi olarak Türkiye'ye atandıktan sonra Anadolu'ya hareket etmeden önce Moskova'da bir dizi görüşme yapmıştır. Lenin ile yapılan görüşmede Aralov'a birçok siyasi tavsiye verilmiştir. Lenin, Aralov'a Çarlık Rusya'sının yüzyıllar boyunca Türklerle savaştığını Anadolu halkının Rusya'yı amansız düşmanı olarak bildiğini ifade ederek bu güvensizliğin Türkiye'de yavaş geçeceğini açıklamıştır. Bu nedenle Aralov'un sabırlı ve dikkatli çalışmasını, halklar arasında samimi bir dostluğun savunucusu olması gerektiğini ifade etmiştir. Lenin ayrıca Aralov'a Türkiye'de halka konuşurken güler yüzlü nazik olmasını, her tabakadan insanlarla görüşmesini kibirli uzak hareket ederek çalışmasını, Türkçe dilini de öğrenmesini tavsiye etmiştir. Lenin'in görüşmedeki bir vurgusu da Atatürk'ün sosyalist olmadığı halde iyi bir teşkilatçı olduğunu vurgulayarak Rusya'nın yoksulluğuna rağmen Türkiye'ye yardımda bulunabileceğini ifade etmiştir.⁵²³ Aralov, Moskova'da ayrıca Ali Fuat Paşa ile de görüşerek fikir alışverişinde bulunmuştur.⁵²⁴

Aralov'un Türkiye yolculuğu Batum üzerinden hareketle başlamıştır. Aralov'un heyeti Türkiye sınırına girdiği andan itibaren sıcak karşılanmıştır. Sovyet Elçilik heyeti, Bolşevik Rusya bandıralı Zermejonski ticaret vapuruyla yolculuk etmiştir.⁵²⁵ Heyet, Rize'den geçerken kayıklarla karşılanmış, heyete kayıklardan sepetlerle portakal hediye edilmiş, çiçekler atılmış, her yandan "dostluk Rusya ile dostluk" sözleri işitilmiş.⁵²⁶ Bu sıcak karşılama diğer şehirlerde de devam ettirilmiştir. Bolşevik Rusya heyeti 8 Ocak 1922'de Trabzon'a ulaşmıştır.⁵²⁷ Aralov'un heyeti otuz kişiden oluşmaktadır. Ayrıca vapurdaki yolcular arasında Matbuat ve İstihbarat Müdürü Ahmet Ağaoğlu Bey'de bulunmaktadır. Vapur limana yanaşınca Trabzon valisi ve kumandan beyler vapura kadar giderek Aralov ile görüşmüşlerdir. Görüşmede iki milletin dostluğu vurgulanmıştır. Vapurdan dışarı çıkan heyet bando eşliğinde askeri törenle karşılanmıştır. Aralov askere

⁵²² Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 12, Haz. Komisyon, (Ankara: Kaynak Yayınları, 2015), 373

⁵²³ Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, (İstanbul: İş Bankası Yay.,2019), 28

⁵²⁴ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 31

⁵²⁵ *İstikbal*, (9 Kanunu sani/Ocak 1338/1922), sayı 503, 1

⁵²⁶ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 34

⁵²⁷ *İstikbal*, Aralov'un gelişini 9 ocak'ta haberleştirerek dün sabah şehrimize sefir hazretleri geldi bilgisini aktarmıştır. Bu haberden hareketle Aralov heyetinin Trabzon'a gelişi 8 Ocak 1922 olmalıdır. Ayrıntı için bkz. *İstikbal*, (9 Kanunu sani/Ocak 1338/1922), sayı 503, 1

hitaben bir konuşma yaparak Avrupa emperyalizmine karşı yan yana harp itmekte olan Kahraman Türk Ordusu'nu selamladığını ifade etmiştir. Konuşma törene katılanlar tarafından alkışlanmıştır. Tören sonrası heyet araçlara binerek şehre doğru hareket etmiştir. Araçlar halkın alkışları arasında hareket etmiş bunun üzerine Aralov ayağa kalkarak “yaşasın Türkiye” diye bağirmiştir.⁵²⁸

Trabzon Valisi, elçilik heyetinin onuruna bir çay ziyafeti vermiştir. Buna karşılık Konsolos Aralov Bey'de vapurda şehrin mülki ve askeri ekranına yemek vermiştir. Yemeğe Vali Hazım Bey, Fırka Kumandanı Sami Sabit Bey gibi şehrin protokol üyeleri yanında Trabzon Müdafai Hukuk Reisi Hacı Ahmet, *İstikbal* gazetesinin Baş Yazarı Faik Ahmet gibi şehrin önde gelen kişileri de katılmıştır. Yemekte ilk konuşmayı Aralov Bey yapmıştır. Aralov hitabında içinde bulundukları geminin dost milletin sahillerine gelen ilk ticaret vapuru olduğunu vurgulamıştır. Vapur aynı zamanda pek çok çimento getirmiş bulunuyor. Nasıl ki bu çimento binanın temellerini çok kuvvetli hale getirir biz de dostane ilişkilerimizi bu şekilde kuvvetlendireceğiz ifadelerini kullanmıştır. Aralov Bey Türk ordusunun emperyalizme karşı mücadelesinden övgüyle bahsetmiştir. Vali Hazım Bey'de Türklerle Rusları birbirine yanaştıran sebeplerden bahsetmiştir. İki milletin artık birbirini çok iyi tanıdığı Karadeniz dalgalarının iki millet arasında artık muhabbet samimiyet taşıdığını ifade etmiştir. Vali beyden sonra heyette bulunan maliye uzmanı Broforlahov (Profesör Lahov) söz alarak Türk-Rus münasebetinin siyasi iktisadi noktalarını değerlendirmiştir.⁵²⁹ Yemekte Rusya'nın Trabzon Konsolosu Mösyö Gulup da bir konuşma yaparak iki millet arasındaki ilişkinin daha da kuvvetleneceğinden bahsetmiştir. Bu konuşmanın akabinde *İstikbal* gazetesi Baş Yazarı Faik Ahmet Bey konuşma yapmıştır. Faik Bey Çarlığın yıkılmasıyla iki millet arasındaki husumetlerin bertaraf edildiğini, emperyalizme karşı mücadelede iki milletin birbirine yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Kızıl Ordu'nun zaferiyle beraber Türk Ordusunun da başarılı olduğunu vurgulamıştır.

Faik Ahmet Bey'den sonra Sovyet Heyeti'nde iktisattan sorumlu Yoldaş Golman konuşma yapmıştır. Yemekte Burdur Milletvekili Suphi Bey'de yer almış olup Rusya'daki incelemeleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Suphi Bey, şimdiye kadar iki milletin birbiri hakkında doğru olmayan bilgilere sahip olduğunu fakat artık iki milletin de birbirini tanımaya ve çok iyi anlamaya başladığını söylemiştir. Aralov da bu sözlere karşılık Çarlık yıkılmıştır, onun siyaseti de yıkılmıştır şeklinde karşılık vermiştir. Sami Sabit Bey ise güneşin doğudan doğduğunu artık Avrupa medeniyetinin çökmeye başladığını ifade etmiştir. Yemekte Malta sürgününden dönen Mirliya Said Paşa'da bir konuşma yapmıştır. Said Paşa, TBMM ve Türk halkının gayretleri sayesinde İngilizler tarafından serbest bırakıldığını ifade ederek bizim güneşimiz İslam güneşi olduğu bu güneşin, Rus inkılap güneşi ile bir vücut bulacağına inandığını ifade etmiştir. Yemeğin

⁵²⁸ *İstikbal*, (9 Kanuni sani/Ocak 1338/1922), sayı 503, 1

⁵²⁹ *İstikbal*, (10 Kanunu sani/ Ocak 1338/1922), sayı 504, 1

sonuna doğru Aralov tekrar söz alarak diplomat ya da siyasilerin yalan söylediklerini fakat biz komünistler daima doğru söyleriz diyerek yemekte bulunanlara seslenmiş sözlerimin samimiyetine inanınız diyerek Rus konsolosu olarak Türk ve Rus milletinin dostluğunu ve kardeşliğini sağlamak için çalışacağını dile getirmiştir. “Ve bu suretle İki zahmetkeş millet arasında dostluk kardeşlik meydana gelecektir.” İfadelerini kullanmıştır.

Yemekte hediyeler de takdim edilmiştir. Aralov hediye olarak Rize Belediyesine bir gümüş yemişlik, vali beyefendiye bir gümüş çay takımı, kumandan beyefendiye bir Kafkas Hançeri hediye eylemiştir. Vapurdaki yemek programı piyano dinletisi ile son bulmuş gece yarısına doğru vapur Trabzon Limanı’ndan ayrılmıştır.⁵³⁰ Aralov’un Karadeniz sahilinde bu şekilde sıcak temas sağlaması iki ülke açısından da önemlidir. Zira bu görüşmeden yaklaşık bir yıl önce Mustafa Suphi olayında Trabzon ve Karadeniz sahilindeki gelişmeler ilişkileri olumsuz etkileyebilecek öneme sahipti. Türk heyeti de Bolşevik Heyeti’ni son derece iyi ağırlayarak önceki siyasi olaylara bir nevi sünger çekmiş oluyordu. *İstikbal*’de verilen bir ilginç detayda vapurda çimento bulunmasıdır. Aralov’un konuşmasında geçen bu detayın mahiyeti şimdilik kapalıdır. Vapurdaki çimento lojistik bir yardımın parçası mı ya da ticari emtia olarak mı gemide bulunuyordu burası tam açık değildir. Ancak geminin Sovyet Rusya’dan gönderilen aynı zamanda ilk ticaret gemisi olduğu vurgusu çimentonun ticari emtia olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Aralov, deniz yoluyla Samsun’a ulaştıktan sonra Merzifon, Çorum, Alaca Yozgat istikametini takip etmiştir. Heyet Yozgat’tan sonra Yahşıyan’da trene bindirilmiş böylece elçilik çalışanları yolculuğun son kısmını demir yolu ile tamamlamışlardır. Aralov ve ekibi Samsun ile Ankara arasındaki yaklaşık dört yüz kilometrelik mesafeyi iki haftada alabilmiş ve bu güzergahlarda şehir idarecileri ve halk tarafından nezaketle karşılanmışlardır.⁵³¹ Aralov’un bu yolculuğu ülke şartlarını gözlemlemesi için de büyük bir fırsat doğurmuş hatta Samsun’da iken Frunze ile karşılaşmış fikir alışverişinde bulunmuştur.⁵³²

Aralov ve heyeti Ankara’ya 29 Ocak 1922’de saat on altı’da ulaşabilmiştir. Sovyet konsolosluk kafilesini Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Ankara Valisi ve mülki askeri yetkilerinin yanı sıra bir müfreze asker ile bando hazır bulunduğu heyet karşılamıştır. Aralov kendisini selamlayan askerlere bir hitap konuşması yapmıştır. Türk ordusunun emperyalizme karşı mücadelesinde başarılı olacağına emin olduğunu söyleyerek Türk Ordusu ve milletini selamlamıştır.⁵³³ Aralov Ankara’ya geldikten sonra aktif bir diplomat

⁵³⁰ *İstikbal*, (10 Kanunu sani/ Ocak 1338/1922), sayı 504, 1

⁵³¹ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 53- 55

⁵³² Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 34

⁵³³ *İstikbal*’in haberinde Aralov’un Ankara’ya gelişi 30 Ocak’ta duyurularak dün sefir heyeti Ankara’ya ulaştı bilgisi paylaşılmıştır. Bu bilgiden hareketle heyetin Ankara’ya gelişi 29 Ocak 1922 olmalıdır. Ayrıntı için bkz. *İstikbal*, (30 Kanuni sani/Ocak 1338/1922), sayı 521, 1

görüntüsü çizmiştir. Nitekim Aralov, 2 Şubat 1922’de Müdafa-i Milliye Vekaleti’ne gelerek Kazım Paşa ile görüşmüştür. Aralov bir kıta asker tarafından resmî törenle karşılanmış, görüşmeden sonra ise Aralov selamla takımına konuşma yaparak yakında Türk ordusunun zafere nail olacağını ifade etmiştir. Konuşma “yaşasın Türk ordusu” diyerek bitirmiştir.⁵³⁴ Rus Sovyet Konsolosu Aralov şubat ayının ilk haftasında güven mektubunu sunmuştur. Gazeteler, dün saat üçte Çankaya Köşkü’nde elçi bey itimatnamesini Mustafa Kemal Paşa’ya sundu şeklinde haberleştirmişlerdir.⁵³⁵ Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Sefaret Baş Kâtibi Meyhatilov elçilik tercümanı Feyzi Bey törende hazır bulunmuşlardır. Aralov Bey törende yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme gayretinde olacağını ticari, iktisadi alanlarda ilerleme kaydetmek için mücadele edeceğini bu doğrultuda Rus amele ve köylüsünün ve Kızıl Ordu’nun selamlarını hürmetlerini kabul etmeleri noktasında Mustafa Kemal Paşa’dan istirhamda bulunur. Mustafa Kemal Paşa da TBMM Hükümetinin de bu konuda mutabık kaldığını iktisadi ve ticari konuda harcanacak mesaiden memnun kalacağını bildirerek Kızıl Ordu ve Rus amele ve köylüsünün selamını TBMM’ye ve orduya ileteceğini ifade etmiştir.⁵³⁶

6.4.1. Cenova Konferansı (10 Nisan-19 Mayıs 1922)

Aralov’un görev süresi içerisinde önemli gelişmelerden biri de İtalya’nın Cenova kentinde konferans düzenlenmiş olmasıdır. Birinci Dünya Savaşından sonra blok ülkeleri, ticari konuları düzenlemek adına ilk kez bir araya gelmişlerdir. Ancak ABD, Rusya ile masaya oturmamak için konferansa katılmamıştır. Bunun yanı sıra batılı devletler arasındaki ikili görüşmeler de çıkmaza girince 10 Nisan-19 Mayıs 1922 tarihleri arasında toplanan Cenova Konferansı’nda hiçbir sonuç elde edilememiştir. Konferansta rejimi dolayısıyla dışlanan Sovyet Rusya, Avrupalı devletler nazarında kendini resmi muhatap olarak kabul ettirdiği gibi Almanya ile de ikili ticaret antlaşması yapmıştır.⁵³⁷

Anadolu basını söz konusu konferansı yakından takip etmiştir. Konferans öncesinde daha öncede vurgulandığı üzere Sovyet Rusya, Ankara Hükümeti’nin de konferansa katılması konusunda girişimleri olmuştur. Dış İşleri Komiseri Çiçerin, Sovyet Rusya’nın Londra, Berlin ve Roma’daki elçiliklerine bu doğrultuda faaliyete geçmeleri hususunda tebligatta bulunmuştur.⁵³⁸ *İstikbal*, *Pravda* gazetesinden alıntılanmış haberde Cenova Konferansı hakkında yorumları paylaşmıştır. Haberde Rusya’nın üç senelik iç

⁵³⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, (3 Şubat 1922), sayı 322, 1

⁵³⁵ Haberin yayımlanma tarihinden hareketle Aralov’un güven mektubunu sunduğu tarih 5 Şubat 1922 olmalıdır. Ayrıntı için bkz. *İstikbal*, (5 Şubat 1338/1922), sayı 526, s1; *Yeni Adana*, (06 Şubat 1338/1922), 1

⁵³⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, (1 Şubat 1338/1922), sayı 420, 1; *İstikbal*, (5 Şubat 1338/1922), sayı 526, 1; *Yeni Adana*, (6 Şubat 1922), 1; *Açık Söz*, (7 Şubat 1338/1922), sayı 409, 1

⁵³⁷ Erkan Cevizliler vd, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı” *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, 311

⁵³⁸ *İstikbal*, (2 Şubat 1338/1922), sayı 529, 1

savaş mücadelesinden sonra Beyaz Rus ordularını himaye eden İtilaf devletleriyle ilk kez resmi temas kurduğunu söz konusu burjuva hükümetlerinin amacının Rusya'nın iktisadi durumunu tasfiye etmek amacıyla bir araya geldiklerini fade etmiştir.⁵³⁹ Haberde vurgulandığı üzere Rusya'nın konferanstan beklentisi yüksek değildir neticede bu görüşmelerden önemli bir sonuç çıkmamıştır. Görüşmelere Gürcü Menşevik, Ermeni Taşnaklar ve Varengel gibi güç odaklarının da dâhil edilme ihtimali gündeme gelince Sovyet Rusya bu konferansa katılmayacağını da bildirmiştir.⁵⁴⁰ Sovyet Rusya'nın tepkisi neticesinde söz konusu guruplar görüşmeye katılmamıştır. Bunun yanı sıra Bolşevik Hükümeti Çiçerin aracılığıyla Türk Hükümeti'nin tanınmasını ve konferansa dahil edilmesini İngiltere'den talep etmiştir. Ancak bu talep olumsuz karşılanınca Londra'daki Sovyet temsilcisi bu durumu protesto etmiştir.⁵⁴¹

THİF'nin yayın organı *Yeni Hayat* dergisi de konferans hakkında partinin beyannamesini yayınlamıştır. Beyannamede konferansın tuzak bir siyasi bir oyun olduğunu, Rusya ve emperyalist hükümetler davet edildiği halde Ankara Hükümeti, Irak, Suriye, Mısır, Trablus, Fas, Hint, Çin, İrlanda gibi devletlerin neden çağrılmadığı sorgulanmıştır. Ayrıca Yunanlıların Anadolu'yu işgal ettiği bir dönemde bu konferansın kararlarına itimat etmeyeceklerini, konferansta dünyayı yeni bir buhrana sürükleyecek adımların atılmaya çalışılacağı iddia edilmiştir.⁵⁴²

Cenova Konferansı'nın Mayıs 1922 itibariyle iflas aşamasına geldiği haberleri Anadolu basının da yer almaya başlamıştır. Bazı komisyonlardaki Rus ve İngiliz temsilcilerin Cenova'yı terk ettiği haberleştirilmiştir.⁵⁴³ *Hâkimiyet-i Milliye*'de "Cenova Konferansı Memleketimiz Hakkında Ruslardan Ne istedi ve Mösyö Çiçerin'in Fikri Nedir" başlığında *Tan* gazetesinin Cenova muhabirinden edindiği bilgileri aktarmıştır. Konferansta Çiçerin'e muhtıra verildiği aktarılmıştır. Söz konusu muhtırada Rusya'nın Türkiye'ye karşı tarafsız politika takip etmesi istenmiştir. Çiçerin de bu teklife karşılık konferans reisine mektup yazarak yapılacak antlaşma ya da görüşmelerin Türkiye ile Rusya arasında yapılan Moskova Antlaşması'na uygun olması gerektiği iki taraftan birinin tanımadığı antlaşmanın yürürlüğe giremeyeceğini ifade etmiştir. Çiçerin'in ayrıca Türk topraklarının bir kısmının Yunanistan'a bırakılmayacağını da vurgulamıştır. Çiçerin'in Türkiye tarafındaki bu yaklaşımı ve açıktan destek vermesi daha önce *Albayrak* gazetesinin kapatılması meselesinde değindiğimiz ve Roma Büyükelçiliği'ne atanan Celalettin Arif Beyi mutlu etmiştir. Celallettin Arif Bey konferansı yakından takip etmiştir. Konferansta Mısak-ı Millî'yi tasdik eden, Türkiye'ye büyük destek veren Çiçerin'e, Celallettin Arif Bey teşekkür etmiştir.⁵⁴⁴ Cenova Konferansı siyasi literatürde

⁵³⁹ *İstikbal*, (9 Şubat 1338/1922), sayı 530, 2

⁵⁴⁰ *İstikbal*, (10 Şubat 1338/1922), sayı 531, 1

⁵⁴¹ *Babalık*, (9 Mart 1338/1922), sayı 837, 1: *Hâkimiyet-i Milliye*, (27 Şubat 1338/1922), sayı 442, 2

⁵⁴² *Yeni Hayat*, (15 Nisan 1338/1922), sayı 5, 1-2

⁵⁴³ *İstikbal*, (15 Mayıs 1338/1922), sayı 611, 1

⁵⁴⁴ "Cenova Konferansı Memleketimiz Hakkında Ruslardan Ne istedi ve Mösyö Çiçerin'in Fikri Nedir", *Hâkimiyet-i Milliye*, (12 Mayıs 1338/1922), sayı 505, 1

dünya ekonomik konferansı olarak tanımlanan bir dizi ikili görüşmelerin olduğu siyasi müzakereler yapılan toplantı olarak ifade edilmiştir.⁵⁴⁵ Ancak dönemin basınına yansıyan görüşmelerden anlıyoruz ki konferansta Türkiye aleyhine olabilecek girişimlerde bulunulmuş, Sovyet Rusya'nın, Anadolu'ya desteği engellenmek istenmiştir. Bu girişimler Sovyet Rusya tarafından sonuçsuz bırakılmıştır.

Cenova Konferansı ile ilgili Mayıs ayının sonunda (24 Mayıs 1922) *Hâkimiyet-i Milliye* muhabirinin Aralov ile yaptığı mülakat yayınlanmıştır. Aralov Cenova'ya davet edildiklerinde Sovyet Rusya'nın büyük beklentisi olmadığı zira karşılarındaki devletlerin yağma siyaseti takip eden emperyalist güçler olduğunu aktarmıştır. Avrupalı emperyalist güçlerin Rusya'yı dört buçuk sene muhasara altında tutarak müstemleke haline getirmek istediklerini ancak inkılap kuvvetleri sayesinde bu işgal girişiminden başarıyla çıktıklarını izah etmiştir. Aralov Rusya'nın konferanstaki yegâne gayesinin ekonomik meselelerde antlaşma zemini yakalamak olduğunu izah etmiştir. Konferansta Avrupalı devletlerin kendi menfaatlerine göre hareket etmeleri, aralarında var olan birlikte hareket etme stratejisini zayıflattığını Sovyet Rusya'nın da bu durumu kullandığını izah etmiştir. Sovyet Rusya'nın konferanstaki ikinci gayesinin ise “düşmanlarımızın hakkımızdaki propagandalarına set çekmek” ifadeleriyle Bolşeviklerin Avrupa'nın gelişmesine engel olmadıklarını, barış yanlısı olduklarını dünyaya göstermek olduğunu ifade etmiştir.

Aralov, konferansta dünyadaki olumsuz siyasetin sebebinin Lord Corch önderliğindeki İngiliz Hükümeti ile Fransız Hükümeti'nin sebep olduğunu dünyaya ispata çalıştıklarını ifade ederek emperyalist devletlerin güdümünde hareket eden hükümetlerle ilişkiler kurulduğunu ifade etmiştir. Aralov, Avrupa hükümetlerini bir avuç zenginin yönetiminde hareket eden siyasi oluşum olarak tanımlamıştır. Cenova Konferansı'nda Çiçerin'in Türkiye'nin de davet edilmesi hususunda girişimleri olduğu ancak “cihan müfterisi Loyd Corc”'un engel olduğunu, Fransız heyeti lideri Barto (Louis Barthou) da bu durumu desteklediğini ilan etmiştir. Elçilik görevinden önce istihbarat subayı olan Aralov, askeri lisanla kongreyi yorumlamak istediğini belirtip Sovyet Rusya'nın elde ettiği kazanımları şöyle sıralamıştır: Düşmanın cephe gerisinin keşf edildiğini, kuvvet derecesinin öğrenildiğini hatta ana hatlarına kadar ilerlendiğini ifade ederek bunu yaparken komünizmden ya da topraklardan bir kayıplarının olmadığını vurgulamıştır. Aralov, Rusya'daki açlık ve inkılabın yorucu safhalarına rağmen Avrupalı devletlerin Rus Amele ve Köylü Hükümeti'ni yıkamadıklarını vurgulamıştır.

Aralov, konuşmasında *Hâkimiyet-i Milliye*'ye özel teşekkür etmiştir. Gazetenin memleketin düşüncesine tercüman olduğunu yapılan söyleşiden dolayı bahtiyar olduğunu açıklamıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin, “Türk istiklal bayrağını her vakit takdis (kutsama) ve semalara yükselmesini arzusuyla meşguldür” böyle bir gazetenin muhabiriyle samimi görüşmenin kendisi için tatlı bir anı olduğunu ifade etmiştir. Aralov ayrıca Rus Hariciye Komiseri Çiçerin Yoldaş'ın Cenova'da Türk-Rus dostluğuna vurgu yaptığı gibi

⁵⁴⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Ankara: İş Bankası Kültür Yay.,1984), 166

kendisinin de elçi olarak Türk-Rus ilişkilerindeki samimi dostluğun devam edip gideceğini, düşmanlarımızın herhangi bir hareketinin bu durumu sarsamayacağına inandığını ifade etmiştir. Aralov, Türkiye ve Rusya arasında zerre kadar fikir ayrılığı olmadığını hatta eskisinden daha güçlü bir bağ olduğunu ifade etmiştir. Aralov'un dikkat çeken bir cümlesi de "Türkiye ile Rusya arasındaki münasebet siyasi faaliyete inhisar itmeyerek harsi (kültürel) ve iktisadi sahalarda inkişaf eylemektedir." İki memleket el ele çalışmakta ve münasebetimiz günden güne derinleşmektedir.⁵⁴⁶ Dikkat edilirse Aralov ilişkilerde siyaset faaliyetten ziyade kültürel ve ekonomik alanda ilerlemeden bahsetmektedir. Yani Sovyet Rusya elçiliğinin rejim ihracı ve komünist propaganda konusunda faaliyetleri olamayacağını vurgulamaktadır. Aralov mülakatında son derece nazik bir dil kullanması yanı sıra ilişkilerin giderek güçlendiğinden bahsetmektedir oysaki söz konusu tarihte Türk-Rus ilişkilerinde ciddi kriz yaşanmıştır. Ali Fuat Paşa Moskova'daki elçilik görevinden ayrılıp Ankara'ya gelmiştir söz konusu gelişmeler alt başlıkta detaylıca ele alınmıştır.

6.4.2. Aralov'un Basınaki Demeçlerinde Verdiği Mesajlar

Aralov görev yaptığı süre zarfında muhtelif gazetelere demeçler vermiştir. Nitekim *Yeni Dünya* gazetesine verdiği demeçte Türkiye ile Rusya arasında iktisadi, ticari antlaşma için tam yetkili olduğunu yakında görüşmelerin başlayacağını açıklamıştır.⁵⁴⁷ Aralov, Fransız gazetesi *Pöti Parizyen*'in Ankara muhabiri Jan Şelinkle'de mülakat yapmıştır. Aralov, her şeyden evvel milliyetperver Türkiye ile komünist Rusya arasında bir fark gözetilemez. Bizleri istiklal için yaptığımız mücadele birleştirmiştir. "Türkiye'nin dahili siyasetine karışmak hiçbir zaman aklımızdan geçmez" Türkiye gelişimini adım adım bizzat kendisi gerçekleştirecek ve Anadolu bu doğrultuda çalışıyor; Orduyu ziyaret ettim ve askerlerin Türkiye'nin düşmanlarını karşı dirençli olacağına kanaatinin tam olacağını vurgulamıştır. Aralov, beyanatında Türkiye'nin Rusya'da açlık çeken halka yardım eli uzatmasına da değinerek Rus milletinin bunu asla unutmayacağını ve minnettar olduklarının altını çizmiştir. Buna mukabil Bolşeviklerin de Türkiye'ye ekonomik şartları müsaade ettiği kadar yardım etmek istediğini belirtmiştir.⁵⁴⁸

Aralov Türk askerlerine hediye olarak otuz bin torba hazırlatmıştır. Bu torbaların içine muhtelif hediyeler konularak ordumuza sunulacağı haberi paylaşılmıştır.⁵⁴⁹ Gazete haberlerine konu olan bu hediyeler Büyük Taarruz öncesi askerlere ulaştırılmıştır. Konya'da ordunun durumunu görmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Aralov cephe ziyaretini gerçekleştirir. Bu ziyarette askerler için diktirilen torbaların içine iğne,

⁵⁴⁶ "Rus Sefiri Aralov Cenapları ile Muhasebe", *Hâkimiyet-i Milliye*, (24 Mayıs 1922), sayı 515, 1-2; *İstikbal*, (1 Haziran 1338/1922), sayı 623, s.1

⁵⁴⁷ *İstikbal*, (3 Şubat 1338/1922), sayı 525, 1

⁵⁴⁸ *İstikbal*, (13 Haziran 1338/1922), sayı 633, 1

⁵⁴⁹ *İstikbal*, (1 Mart 1338/1922), sayı 547, 1

iplik, düğme, tütün şeker, koyulmuş ve torbaların üstüne de Türkçe “Sovyet Rusya Kızıl Ordu’sundan Türk Erlerine” yazılmıştır. Geçit töreninden sonra Sovyet heyeti alaylara hediyeleri bizzat kendi takdim etmiştir.⁵⁵⁰

Aralov’ın ordu ziyaretinin detayları şöyledir: 1 Nisan 1922’de, Azerbaycan elçisi Abilof ve askeri yetkililerin bulunduğu heyetle birlikte Mustafa Kemal Paşa’nın mihmandarlığında Ilgın’da süvari kolordusunu teftişe gitmişlerdir. Burada misafirlerin huzurunda üç süvari tümeninin tatbikatı izlenmiştir. Fahrettin Paşa tatbikatın oldukça heybetli geçtiğini ancak birliklerimizin bu şekilde elçilere sergilenmesinin maksadını anlayamadığını ifade etmişti. Fahrettin Paşa daha sonra edindiği bilgiyle bu konudaki kanaati şöyle nakletmiştir. Fahrettin Paşa, Ruslarla ilişkilerimiz iyi olsa da Bolşevikler Türk ordusunun Anadolu’da başarılı olamayacağını hatta Zonguldak ya da Ereğli’ye asker çıkartarak emperyalistlere karşı beraber savaşmayı teklif ettiklerini karargahtaki Korgeneral Baki Vandemir’den duyduğunu, görkemli tatbikatla ordumuzun gücünü göstermek adına Ruslara mesaj olarak bu nümayişin tertip edildiğini ifade etmiştir. Bu tür yorum ya da kanaatler basına yansımamıştır.⁵⁵¹ Dönemin gazeteleri tatbikatı, resmi geçit ve akabinde atlıların manevraları şeklinde duyurup heyetin ziyafetle birlikte bölgeden memnun olarak ayrıldıklarını aktarmıştır.⁵⁵² Aralov’da hatıratında konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır. Ordunun süvari ve piyade birliklerini beğendiğini, Mustafa Kemal Paşa’nın da askerlere hitaben savaşın artık Türkiye’nin lehine döndüğünü, Türk Milleti, Rusların yaptığı gibi düşmanlarını topraklarından atacaktır dedikten sonra sözü Aralov’a bırakmıştır. Aralov’da at üstünde kısa bir konuşma yaparak Türk ordusunu selamlamış ziyaretten ziyadesiyle memnun ayrılmıştır.⁵⁵³ Matbuatta dikkat çeken nokta, konsolosların bu tür hediyeleri haber yapılırken Rusya’dan gelen askeri yardımların Anadolu basınında yer almamasıdır.

Aralov, Ankara siyasetinde aktif görüntü çizmiştir. Resmi davetler organize edilerek Türk-Rus heyetleri arasındaki dostluk pekiştirilmiştir. Aralov, Mart 1922’de Mustafa Kemal Paşa onuruna yemek düzenlemiştir. Yemeğe Azerbaycan elçisi Abilof ve Afgan sefiri de katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa maiyetiyle davete icabet etmiştir. Aralov, yemekte yaptığı konuşmada emperyalistlerin ilk fırsatta saldırıya geçeceğini ancak bu çabaların kuvvetli esaslara dayalı Türk-Rus dostluğunu bozamayacağını bu dostluğu ilerletmek için çalışacağını ve kahraman Türk ordusunun yakında zafere erişeceğinden emin olduğunu beyan etmiştir.⁵⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa’da yemekte yaptığı konuşmada üç sene evvel Türk Milletinin istiklalini korumak adına isyan ettiklerini bu isyanda Rusya’da olduğu gibi emperyalizm ve kapitalizmin manasını düşünmediklerini yalnızca mevcudiyeti tehdit eden kuvvetleri

⁵⁵⁰ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 75

⁵⁵¹ Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, 260

⁵⁵² *Babalık*, (4 Nisan 1338/1922), sayı 859, 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, (16 Nisan 1338/1922), sayı 483, 1

⁵⁵³ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 96

⁵⁵⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, (5 Mart 1338/1922), sayı 447, 1-2; *Babalık*, (8 Mart 1338/1922), sayı 836, 1

düşündüklerini, vaziyet olgunlaştıkça bizi tehdit eden kuvvetlerin Rusya’da inkılabı sebebiyet verenlerle aynı olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Şarktaki dostluğun hedefinde kendi lehimize sonuç elde etmek ya da siyasi manevra ile yol almak söz konusu değildir. Hedefimiz sadece kendi haklarımız ve istiklalimiz içindir. Bize karşı musallat olan sermayeye karşı mücadele etmek için birbiriyle sınır olmuş iki milletin hakiki ve samimi yardımıyla başarının geleceğini vurgulamıştır. Bu karşılıklı yardımlaşma bugün tabi surette mevcut olduğunu fakat yardımlaşmaya dâhil olan devletlerin kendi başlarına kuvvetli bulunmaları ayrı ayrı bağımsızlık fikriyle donanmış olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Garbin zalim politikalarının elbet son bulacağını günün uzak olmadığını aramızdaki samimi muhabbetin muhafazasına devam edeceği Rusya-Türkiye bağlılığının temel esasları iyi geçinmek üzere kurulu olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa Aralov’un Türk-Rus dostluğuna örnek vermek için suyun saflığını misal olarak belirtmesine karşılık benzer bir örnekle karşılık vermiştir. Gazi Paşa bardaktaki suyun oksijen ve hidrojenle birleşmesi ile olduğu dolayısıyla bağımsız bu unsurların birliği derecesinde sıkı olmalıdır diyerek gecede bulunmaktan duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.⁵⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasında iki tarafın emperyalizme karşı mücadelede birbirine yardım ederken bağımsızlık ilkesinden de taviz verilmeyeceği vurgusu vardır. Gazi Paşa’nın suyu oluşturan elementler üzerinden bağımsızlık ve birlikteliğe vurgu yapması konuşmanın dikkat çekici yönlerinden birisidir. Siyasi ilişkilere katkı yapan bu tür yemekli davetler Aralov’un görev süresi boyunca devam etmiştir.

Aralov, İran Sefiri İsmail Han Mümtazeldevle şerefine yazlık Rus Sefaretinde Temmuz 1922’de ziyafet düzenlemiştir. Ziyafete Mustafa Kemal Paşa, meclis ikinci başkanı Rauf Bey ve bakanlar kurulundan bazı vekiller de katılmışlardır.⁵⁵⁶ Büyük Taarruz öncesi temmuz ayında gerçekleşen yemekte Aralov, Türk halkının başarı ile mücadeleden çıkacağına inancının tam olduğunu belirtmiştir. Aralov “Türkiye ile birlikte biz şarklılar” şimdiye kadar silahla harp ediyorduk fakat savaş biter bitmez barış aşamasında iktisadi alanda mücadele başlayacaktır demiştir. İktisadi mücadelede Aralov bütün doğu toplumlarının Rusya’ya yardım etmelerini söyleyerek hazirunu selamlamıştır. İran Konsolosu İsmail Han’da şark milletlerinin mevcut birliğini takviye için çalışacağını belirtmiştir. Hariciye Bakanı Yusuf Kemal Bey’de yaptığı konuşmada Türk milletinin mücadelesinin başarıya ulaşınca kadar devam edeceğini iktisadi mücadelede ise Rusya şark milletleri ve Türkiye’nin birbirlerine yardım ederek ilişkilerini geliştirerek sürdürmesi gerektiğini vurgulamıştır. Azerbaycan Konsolosu İbrahim Abilov ise şark milletlerinin ve Büyük Millet Meclisinin başarıları konusunda temennide bulunmuştur. Yemekte Mustafa Kemal Paşa’da uzun bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa yemekte bulunmaktan pek memnu olduğunu Aralov’un şarkın mazlum ve masun

⁵⁵⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, (5 Mart 1338/1922), sayı 447, 1-2; *Babalık*, (8 Mart 1338/1922), sayı 836, 1

⁵⁵⁶ *Babalık*, (11 Temmuz 1338/1922), sayı 940, 1

milletlerinin hissiyatını dile getiren temsilcilerini bir araya getirerek ve onları birleştirmekte büyük bir görevi yerine getirdiğini ifade ederek büyükelçiyi tebrik etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız kendi hesabına değil aynı zamanda tüm mazlum şark toplumları adına da olduğunu da beyan ederek Türkiye-Rusya dostluğunun önemini vurgulamıştır.⁵⁵⁷ Aralov yemekte doğu toplumlarının bir araya gelerek bir iktisat kongresi toplanması gerektiğinin konuşulduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁸ Ancak bu türden bir yorum gazete haberinde yer almamıştır. Mustafa Kemal Paşa yemekte konuşmasına ek olarak şimdiye kadar doğu toplumların ilişki kuramamasının nedeni olarak Çar ya da hüdevend gibi yönetici kimselerin milletlerin hisleri önüne geçerek şahsi hırslarıyla devletler arasındaki ilişkilerini belirlediğini ifade etmiştir.⁵⁵⁹

Aralov bu demekten yaklaşık iki ay sonra ise verdiği beyanatta Yunanistan kuvvetlerinin İstanbul yakınlarına yığınak yapmasını değerlendirmiştir. Zira Sakarya Savaşı'ndan sonra Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a taarruz yapacak şekilde Trakya'da yığınak yaptığı anlaşılmıştı.⁵⁶⁰ Bu durum Aralov'un gazeteye verdiği röportajda ele alınmıştır. Konu hakkında Aralov'un Ağustos 1922'de *Yeni Gün* gazetesine verdiği beyanatında İstanbul'un Türklerden alınması konusunda girişimde bulunanların Sovyet Rusya'nın da düşmanı olduğunu Türklerle birlikte hareket etmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Yunanlıların bu hareketi kendi hesabına yaptığını zannetmenin mizahi bir anlayış olacağını İngiltere'nin planı dâhilinde askeri sevkiyatların gerçekleştiğini ifade etmiştir. Mütteliklerin bu tür hareketlerle gerçekleştirecek konferanslarda boğazlar meselesinde avantaj elde etmeye çalıştığı yorumunu yaparak, İngilizlerin boğazları işgal tehlikesine karşı kuvvet arttıracığını bu şekilde İstanbul'a daha fazla tahkimat yaparak mevkiilerini sağlamlaştıracığı değerlendirilmesinde bulunmuştur. Aralov ayrıca İstanbul'u işgal girişiminin Rusya'nın da aleyhine olmakla birlikte mevzunun şehir değil, boğazlar meselesi olduğu bu konunun bütün şarkı ilgilendirdiğinin altını çizmiştir. Bolşevik Rusya Hükümeti'nin tutumu ile Ankara Hükümeti'nin politikası aynıdır diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁵⁶¹ Aralov'un söz konusu demecinde de anlaşılmaktadır ki Lozan Antlaşması'ndan önce Sovyet Rusya'nın boğazlar konusundaki hassasiyeti ve politikası belli çizgiler noktasında belirlenmiştir.

6.4.3. Aralov Döneminde Anadolu Basınındaki Komünist Propaganda

Aralov dönemine kadar Sovyet Rusya yönetimi ve Komintern'nin siyasi temsilcileri Anadolu'da çok yönlü faaliyette bulunmaya çalışmıştır. Farklı parti ve

⁵⁵⁷ *Babalık*, (11 Temmuz 1338/1922), sayı 940, 1

⁵⁵⁸ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 132

⁵⁵⁹ *Babalık*, (11 Temmuz 1338/1922), sayı 940, 1

⁵⁶⁰ Abdurrahman Bozkurt, "Yunanistan'ın İstanbul İşgal Planı (1922)", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 18, (2010), 138

⁵⁶¹ *Babalık*, (15 Ağustos 1338/1922), sayı 961, 1; *İstikbal*, (30 Ağustos 1338/1922), sayı 697, 1

görüşteki kişi ya da kurumları Bolşevizm'i propagandasında kullanılmaya çalışılmıştır. Özellikle 1920 ve 1921 yıllarında İttihatçı ya da farklı dünya görüşündeki kişilerin Bolşevizm'le teması Ankara'yı tedbir almaya itmiştir. Nitekim bu tedbirlerin etkili uygulanmaya başlanması Çerkez Ethem İsyanı ve akabindeki gelişmelerle olmuştur; Komünist örgütlenmede görev alanlara karşı kovuşturma uygulanmıştır. Aralov göreve başladıktan sonra önceki elçilere ve Komintern görevlilerine göre daha dikkatli hareket etmiştir ve Ankara yönetiminin tepkisini çekecek uygulamalardan kaçınmıştır. Hatta komünist propaganda da faaliyet yöntemini onaylamadığı kişileri hükümete şikâyet ederek bir nevi meclis nazarında güven tazelemeye çalışmıştır.

Aralov, döneminde Anadolu'da komünist parti olarak faaliyette bulunmaya çalışan ve siyasi örgütlenmede öncü olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'dır (THİF). THİF 1922 yılında bir nevi merkezi komünist parti rolüne bürünmüştür. Zira birçok komünist parti ve oluşum Ankara merkezi hükümetinin politikası nedeniyle kapanmış ya da yasaklanmıştır. Bu nedenle Anadolu'da 1922 yılında komünist parti ve oluşumların sayısı Millî Mücadelenin ilk yıllarına oranla çok daha sınırlıdır. THİF'de İç İşleri Bakanlığından izin alarak faaliyetlerine başlamıştır. THİF'nin ikinci çalışma dönemi diyebileceğimiz 1922 yılındaki faaliyetleri de çok uzun süreli olamamıştır. Zira Büyük Taarruz sonrası parti faaliyetleri durdurulmuştur. Ancak bir yılı bulmayan THİF ikinci çalışma döneminde elçilik ve Komünist Enternasyonal Yönetim Kurulu (KEYK) ile birlikte basın alanında etkili faaliyet yürütülmüştür.

Bolşevik Rusya yönetimi, 1922 yılında Mezopotamya ve Suriye'de etkin olmayı hedeflemiştir. Bu bölgelerde etkili olmak adına Mardin ve Mersin şehirlerinde faaliyette bulunması kararlaştırılmıştır. Mardin üzerinden Mezopotamya'ya açılmak hedeflenirken Mersin üzerinden ise Suriye bölgesinde etkin olmak hedeflenmiştir. Sovyet Rusya yönetimi Mersin bölgesi ve limanı üzerinde hâkimiyet kurma gayreti içerisinde olmuştur böylelikle Fransızların bölgedeki etkinliğinin kırılması hedeflenmiştir. Aralov, hatıratında Mersin'de konsolosluk açma faaliyetlerine Fransızların etkisiyle Ankara Hükümeti'nin engel olduğunu iddia etmiştir. Oysaki Sovyet Rusya'nın bu talebi Ali Fuat Paşa'nın Moskova elçiliğinden ayrıldığı ilişkilerin sorunlu seyrettiği bir döneme denk gelmiştir. Ankara Hükümeti'nin bu isteği geciktirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Komintern görevlisi Raveski'nin raporunda Adana- Tarsus civarında 800 kadar Rus uyruklu Türkistanlı, Tatar, Buharalı kimselerin bulunduğu Rus konsolosluğunun açılması konusunda bir türlü izin alınamadığı üstelik bunun "Ankara Hükümeti kendini beğendirmek için etrafımızda dört döndüğü esnada oluyor" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁶² Nihayetinde gecikmeli de olsa Bolşeviklerin Adana elçiliği açılmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*, Sovyet Rusya Adana elçiliğinin 17 Eylül 1922'de faaliyete geçtiğini haberleştirmiştir. Adana elçisi olarak Gorni Yoldaş (S. M. Gorniy) atanmış olup açılıştan

⁵⁶² Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 211

sonra elçilikte öğle yemeği ziyafeti verildiği haberleştirilmiştir.⁵⁶³ Böylelikle Mersin’de etkin bir faaliyet yürütmek için teşkilatlanma daha kolay olacaktı. Nitekim elçilik ve Komintern ile ortak çalışma planı dâhilinde hareket eden teşkilatçılar Mersin’e giderek çalışmalara başlamışlardır. Salih Hacıoğlu, Ziyenetullah Nevşirvanov, Prof Golman bunlardan bazılarıdır. Aralov’da elçilikteki kapalı toplantı ya da davetlerde çalışmalar hakkında bilgiler almaktaydı. Nitekim Aralov Ocak 1922’de Sovyet Rusya Ankara elçiliği binasında verdiği davette konuklara hitabında seksen kişilik ekibinin olduğu ve Anadolu’daki komünist propagandayı organize etmek için çalıştığını ifade etmiştir.⁵⁶⁴

Elçilikte muhtelif günleri anmak için düzenlenen resmi, gayri resmî tören ya da kutlamalar propaganda için uygun çalışma ortamı sağlamıştır. Ankara’da Rusya sefarethanesinde 18 Mart 1922 akşamında, Paris amelesinin 18 Mart 1870’te kurduğu komünü⁵⁶⁵ anmak üzere on iki maddeden oluşan bir müsamere düzenlenmiştir. Müsamere programında marşlar söylenmiş, konuşmalar yapılmıştır. Gecede Azerbaycan Elçisi Abilov Paris komünü kuruluşu ve gelişimi hakkında konuşma yapmıştır. Ayrıca Prof Golman’da Paris komünü hakkında bir konuşma yapmıştır. Davette piyano eşliğinde anarşistler marşı, beynelminel marşı, inkılap marşı gibi marşlar söylenmiştir. Aralov’un eşi de bu marşlara piyano çalarak eşlik etmiştir. Aralov’un oğlu ise gecede manzum bir parça seslendirmiştir. Söz konusu davete katılan isimlerden bazıları şöyledir: Buhara temsilcileri Mehmet Recep ve Mehmed Nazari beyler, Menteşe Vekili Tevfik Rüştü, Salih Hacıoğlu, Cemile Nevşirvanov, Ziyenetullah Nevşirvanov, M. Şükrü (Afyon Vekili), Numan Usta (İstanbul vekili), Azerbaycan elçisi Abilov, Prof Golman.⁵⁶⁶

Aralov döneminde Enternasyonal’in Doğu Bölümü sekreteri olarak Saparov Yoldaş, alt bölüm sekreteri ise Brike Yoldaş görev yapmakta idi. Elçilik bünyesinde gerçekleşen faaliyetler düzenli olarak Enternasyonal’e rapor edilmekteydi. Ayrıca Enternasyonal görevlileri elçiliğin resmi görevlisi olarak muhtelif birimlerde faaliyetleri yürütmeye çalışmışlardır.⁵⁶⁷ Nitekim Golman Yoldaş Komintern görevlisi olarak Anadolu’ya gelmiş olup ekonomi komisyonu başkanı olarak elçilikte faaliyette bulunmuştur.⁵⁶⁸ Söz konusu süreçte Anadolu’da sol basını temsil eden bazı yayın organları faaliyete başlamışlardır. *Emek*, *Yeni Hayat* ve *Doğru Öz* bunlardan başlıcalarıdır. *Emek*’in nüshalarına ulaşılamamıştır. Komintern Arşivi’nin 15.04.1922 tarihli belgesine göre *Yeni Hayat* ve *Emek*’in günlük bin nüsha olarak basılması planlanmıştır. Ayrıca söz konusu yayınlar için iki bin beş yüz lira nakdi desteğe ihtiyaç olduğu rapor edilmiştir.⁵⁶⁹ Araştırmada yalnızca gazeteler incelendiği halde *Yeni Hayat*

⁵⁶³ *Hâkimiyet-i Milliye*, (17 Eylül 1922), sayı 610, 2

⁵⁶⁴ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 181

⁵⁶⁵ Paris gibi işçilerin yoğun yaşadığı şehirlerdeki bu tür komünist yapılanmaları 1878 yılında Avrupa’yı etkisi altına alan İşçi İhtilalinin hazırlık aşamasını oluşturduğunu hesaba katmak gerekir.

⁵⁶⁶ *Yeni Hayat*, (2 Mart 1338/1922), sayı 2, 14-15

⁵⁶⁷ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 182

⁵⁶⁸ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 196

⁵⁶⁹ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 199-200

mecmuası çalışmaya dâhil edilmiştir. Zira *Yeni Hayat* THİF'nin yayın organı olup gazete formatında çıkmasının yanı sıra ulaşılabilen sol basının sınırlı olması nedeniyle değerlendirmeye alınmıştır. *Doğru Öz* ise sol içerikli yayın yapan bir diğer gazetedir. *Doğru Öz*, Mersin'de yayın yapan günlük gazetedir. *Doğru Öz* gazetesi birçok haberi ve yorumu Ankara'da yayın yapan *Yeni Hayat*'tan aldığı da tespit edilmiştir.

Yeni Hayat, Ankara'da İkaz Matbaasında basılmakta olup sorumlu müdürü Nazım Bey'dir. *Yeni Hayat* haftada bir yayınlanan mecmuadır. *Yeni Hayat* yayın hayatına 18 Mart 1922'de başlamış olup 19 Eylül 1922'ye kadar 21 nüsha yayınlanabilmiştir. *Yeni Hayat*'ın ilk sayısındaki maksadımız başlıklı makalede, Karl Marks ve Engels'in keşf ettiği "Marksizm" Avrupa ve Amerika'yı dönüştürmeye zorladığı bu hareketin şark memleketlerinde de zaruri inkılaplar doğurduğu bu doğrultuda makale yazmak isteyen münevverleri sade bir dil ve üslupla iktisadi ve içtimai alanlarda yazı yazmaya davet etmiştir.⁵⁷⁰ *Yeni Hayat*'ın incelenen yirmi bir sayısında tercüme yazılar dikkat çekmektedir. Lenin, Karl Marks'ın görüşlerini içeren yazıların yanı sıra komünist partinin inkılapdaki rolü, proletaryanın durumu gibi komünist rejimi tanımlayan ve meydana getiren unsurlar ele alınmıştır. *Yeni Hayat*'ta Türkiye'nin iç politikasına yönelik yazılar da mevcuttur ancak ağırlık sosyalist rejimi tanımlayan tercüme yazılardan oluşmaktadır. Nitekim Sovyet Elçiliğinde görevli Hüseyin Hüsnü THİF'nin basın yayın faaliyetleri ile ilgili 6 Mayıs 1922 tarihli KEYK'in doğu bölümü sorumlusu Sarafov'a gönderdiği raporunda "sabahtan akşama kadar sefarete ait tercüme vesaire ile meşgulüm. *Yeni Hayat*'a yazı yazmak için çok kere gece uykularımı feda ediyorum" şeklinde izahatta bulunmuştur.⁵⁷¹ Hüseyin Hüsnü'nün başka bir raporunda ise *Şarkın Sesi* isimli günlük gazetenin neşrine başlandığını Erzurum vekili Salih Bey'in⁵⁷² işi üzerine aldığını ifade etmiştir. Gazetenin hedefinin "halk taraftarı vekilleri bir arada toplayarak doğu siyasetine dayanmak" olarak ifade etmiştir. Raporda ayrıca mecliste Fransızlarla yapılan olumlu görüşmelerin Türkiye'yi batı eksenli politika yönlendirilmesinden endişe edilerek bu durumdan fevkalade rahatsız olunduğu aktarılmıştır.⁵⁷³ Anlaşıldığına göre mevcut bazı gazetelerin sosyalist propagandaya evrilmesi söz konusudur. Raporda konu edilen *Şarkın Sesi* gazetesini de bu doğrultuda değerlendirmek gerekir.

Millî Kütüphane'de *Şarkın Sesi*'ne ait 11 Temmuz 1922 tarihli tek nüsha mevcuttur. İncelenen tek nüsha gazetenin politik çizgisinin yönü hakkında fazlasıyla fikir vermektedir. Söz konusu nüshadan anlaşılmaktadır ki *Yeni Hayat* yazarlarından olan

⁵⁷⁰ *Yeni Hayat*, (18 Mart 1338/1922), sayı 1, 1-2

⁵⁷¹ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 339

⁵⁷² Mehmet Salih (Yeşilzade) Efendi Erzurum'da doğmuştur, soyunun Hz Hüseyin'e dayandığı düşünülmektedir. Millî Mücadeleye destek vermiştir. I. TBMM'de Erzurum vekili olarak seçilmiştir. Mecliste muhalif kanat olan II. Grup içerisinde yer almış olup *Şarkın Sesi* adlı gazeteyi çıkarmıştır. Ayrıntı için bkz. Ömer Hakan Özalp, "Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 43, (2013), 498-499

⁵⁷³ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 341

Nizamettin Nazif'in⁵⁷⁴ aynı zamanda *Şarkın Sesi*'nden müdürlük yapmıştır. Nizamettin Nazif, gazeteci bir aileden gelmekte olup farklı okullarda eğitim almasının yanı sıra bir dönem Rusya'da Kutv Üniversitesi'nde de öğrenim görmüştür. Nazif, Millî Mücadeleye desteklemiş, bir dönem *Hâkimiyet-i Milliye*'nin Yazı İşleri Müdürlüğü görevini de yerine getirmiştir. Ancak siyasi gelişmeler Nazif'in politikada farklı arayışlara da yöneldiğini ortaya koymaktadır. Nazif, *Hâkimiyet-i Milliye*'deki görevinden ayrıldıktan sonra Anadolu sol basınında önemli görevler ifa etmiştir. Nazif Bey bu faaliyetleri nedeniyle soruşturmaya tabi tutulmuş Çerkez Ethem İsyanı akabindeki tutuklamalarda hapis yatmıştır. Nazif Bey serbest kaldıktan sonra Anadolu Sol basınında çalışmaya devam etmiş, *Yeni Hayat* ve *Şarkın Sesi*'de yazılarını sürdürmüştür.

Şarkın Sesi, “Manasını Anlamadığımız Tevkif” başlığında Nizamettin Nazif'in tutuklanması konusunda değerlendirmede bulunmuştur. Makalede Nizamettin Nazif'in 7 Temmuz 1922'de tutuklandığı ifade edilmiştir. Nizamettin Nazif Bey “Anadolu nasıl yaşıyor” başlığını taşıyan makale serisinin ikincisini 24 Haziran tarihli ve 14 numaralı *Yeni Hayat* mecmuasında neşr etmiş olmakla birlikte aynı tarihte *Şarkın Sesi* gazetesinde Heyeti Tahririye Müdüriyetini ifa etmiştir. Makalenin yayınlanmasından on üç gün gibi hatırı sayılır süre geçtiği halde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nden resmi ve hususi bir girişimde bulunulmadığını yazı için ihtarname ya da tezkip gibi herhangi bir uyarıda bulunulmadığı halde makaleden on üç gün sonra İç İşleri Bakanlığı'nın iddianamesiyle Hıyaneti Vataniye Kanuni mucibince tutuklanmıştır. İşittiğimize göre makale zihinleri bulundurması “tahdiş ezhanı” yanı sıra “komünistlik” özelliği taşıyormuş. Samimiyetinden emin olduğumuz yazarın makalesi memleketteki hürriyeti matbuat ve hürriyet fikir mevcudiyeti içerisinde ele alınması gerektiğini dile getirerek tutuklamaya karşı olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷⁵ *Şarkın Sesi*, Nazif Bey'in tutuklanmasına karşı çıksa da gelişmelere engel olamamıştır.

Nizamettin Nazif'in makalesinde ince mesajlar mevcuttur. Entelektüel bakış açısıyla Avrupa ile Anadolu coğrafyası karşılaştırılmış. İsviçre, Davos, Alp'ler gibi Avrupa'da bilinen önemli gezi noktalarının benzerlerinin hatta daha güzellerinin Anadolu'da olduğu iddia edilmiştir. Alpler yerine Ararat ya da Erciyes'e gidilmesi

⁵⁷⁴ Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), Tepedelenli Ali Paşa'nın soyundan gelmekte olup 1901 yılında Taşoz adasında doğmuştur. Yazarın babası Mehmet Nazif Süleyman (Tepedelenlioğlu) avukat ve gazetecidir. Babası Mehmet Nazif, Selanik'te Kâinat adlı gazeteyi çıkarmıştır. Balkan Savaşları sonrası aile İstanbul'a taşınmıştır. Nazif Orta öğrenimi Drama Rüştüyesinde okumuştur. İstanbul Sen Benuva, Ogüsşlan Frerler Mektebi, College des Augustains mekteplerinde bir dönem eğitim aldıktan sonra Bahriye'i Şahane (Deniz Harp Okulunu kayıt olur. Ancak sağlık sorunu nedeniyle Deniz Harp okulundan ayrılmıştır. Deniz Harp Okulunda okul arkadaşları arasında Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet, Fahri Sabit Korutürk gibi isimler bulunmaktadır. Nazif bir süre Hukuk Fakültesinde eğitim aldıktan sonra Yüksek Ticaret Okulundan 1917'de mezun olur. Akabinde Nazım Hikmet, Vala Nurettin'le birlikte 1917'de Moskova'ya giderek Kutv Üniversitesi'nde bir süre eğitim görmüştür. Nazif 1918 yılında yurda dönerek gazeteciliğe başlamıştır. Okuduğu okullar sayesinde iyi derecede Almanca, Fransızca, İngilizce bilmektedir. Ayrıntı Bilgi için bkz. Hüseyin Özdemir, “Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nu Hayatı”, *Edebi Kişiliği ve Romanlarının İncelenmesi*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

⁵⁷⁵ *Şarkın Sesi*, (11 Temmuz 1338/1922), sayı 14, 1

gerektiği, Bolu Kastamonu ormanlarının ve Safranbolu'nun, Fırat ve Dicle'nin birçok Avrupa'daki yere turist için tercih edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yazının devamında "Zehirli Din" alt başlığında ise aslında durumun öyle olmadığı dile getirilerek Anadolu'daki yokluk ve fakirliğin resmi çizilmeye çalışılmıştır. Anadolu'da eski güzellik kalmadığı taşlaşmış ekmek parçalarını yiyen insanlar, kırık sabanlar, virane köyler, öksüz Mehmetçikler, nahiye müdürü ve kaymakamların riyakâr davranışları, Anadolu'yu aşiret liderleri ya da jandarma himayesinde değil adım adım gezdiğini baştan aşağı kat ettiği coğrafyada her şeyi zehirleyen pis su gördüm Kastamonu mu? Dört yıkık dam iki sıksa yetim kirli paslı vücudundan frengi çiçekleyen⁵⁷⁶ bir genç kadın, Bolu mu harabelerinden baykuş bile ürker, Ararat (Ağrı), Erciş pek yüksektir lakin saltanatın ezdiği yıprattığı köylerin durumu kötüdür şeklinde tasvir edilmiştir. Bir gazetenin on iki yıllık harbe rağmen Anadolu'nun refah içinde şehirler olduğunu bununda köylünün çalışkanlığı ile gerçekleştiğini söylemiştir. Bu ifadeler yazıda tekzip edilerek bu sözlere kulak asanları bunaklıkla itham etmiştir. Makalede ayrıca kendi fakir ve ezilen halkına yardımdan çekinen, onların inlemelerine göz yuman "kan adamların" hiçbir zaman bize yakın dert ortağı görmem, onlar samimi değillerdir ifadeleri yer almıştır.⁵⁷⁷

Anadolu'daki sol basın Kurtuluş Savaşı'nı destekleyerek muhalif gazetelerden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Ancak sol basın yürütme ile ilgili ya da meclisin çıkardığı kanunlarla ilgili muhalif yönde eleştiriler de sıralamıştır. Bu yönüyle sol basın yayınları muhalif basınla örtüşmektedir. Aralov'a göre Sovyet yanlısı anadolu basında kullanılmaması gereken ifadeler şu şekildedir;

1. Gazetelerin haberlerinde orak çekiç gibi abartılı işaretler kullanmamalı
2. Gazeteci ve yazarlar Kemalist ifadesini kullanmamalı
3. Abartılı broşürler basılmamalı⁵⁷⁸

Aralov'un uyarılarına rağmen sol basının yayın çizgisinden taviz vermediği anlaşılmaktadır. *Yeni Hayat* ve *Doğru Öz* gazetesinde yaptığımız taramalarda ihtilalci yazılar, çeviri yazıları dikkat çekmekle beraber hükümetin çıkardığı muhtelif karar ya da kanunlara da eleştiriler vardır. Aralov'un tavsiyelerine rağmen *Yeni Hayat* mecmuası kapak sayfasında orak çekiç görseli altında "dünya emekçileri birleşiniz" ifadesini kullanmaya devam ettiği görülmüştür.⁵⁷⁹ *Yeni Hayat*, Halk İştirakiyun Fırkası'nın, TBMM Hükümeti'ne attığı beyannamesini yayınlamıştır. Beynamede Türk halkının ve TBMM'nin ümidi olan Mısak-ı Millî'nin, bugün partinin de ümidi olduğu vurgulanarak buna uymayan tüm kararların reddedilmesi çağrısı yapılmıştır. Avrupa ve Amerika'ya karşı iktisadi olarak güçlü olmak için asıl hedefin köylüleri desteklemek olması gerektiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın da memleketin asıl efendisi köylü olduğunu

⁵⁷⁶ Anadolu basınında ele alınan konulardan biride Frengi hastalığıdır. Konunun basında sıklıkla dile getirilmesi hastalığın dönem içinde yaygın görüldüğü ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Hastalık belirtileri çiçek olarak tanımlanmıştır. Örnek yazılar için bkz. *Açık Söz*, (20 Haziran 1921), sayı 213, 2; *İstikbal*, (6 Teşrin evvel 336/1920), sayı 178, 2

⁵⁷⁷ Nizamettin Nazif, "Anadolu Nasıl Batıyor", *Yeni Hayat*, (24 Haziran 1338/1922), sayı 14, 2-3.

⁵⁷⁸ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 460

⁵⁷⁹ Orak Çekiç amblemlili *Yeni Hayat* Mecmuası için bkz: Ek 4

zikrederek bu anlayışı benimsediğinin altı çizilmiştir. Harpten sonra asayişsizlik olabileceği, toprak meselesi ve vergiler hususunda yenilikler yapılması gerektiği üzerinde de durulmuştur.⁵⁸⁰ *Yeni Hayat* Men-i Müskirat kanunu ile ilgili yaptığı değerlendirmede ise “Yasağa rağmen her yerde rakı satılıyor ve içiliyor. Bu kez alköllü ürünler kaçak halde üretilmekte ve satılmakta. Evvelce okkası yirmi guruşa satılırken şimdi dört beşyüz guruşa yükseldi. Hususi evler meyhane haline geldi.” İfadeleri kullanılmıştır.

Yeni Hayat, THİF parti yazılarının yanı sıra komünizmi ön plana çıkartan yazılar ağırlıktadır. Nitekim *Yeni Hayat* komünizmin, bir mefküre olduğunu, onu öldürmek istemenin hareketi daha da körükleyeceğini iddia ederek THİF ve parti basınına yapılan baskılara karşı tepkisini ortaya koymaya çalışmıştır.⁵⁸¹ *Yeni Hayat* gibi *Doğru Öz*’de yayın stratejisini Aralov’un uyarılarına rağmen değiştirmemiştir. Hatta *Doğru Öz*’ün 1924 yılındaki nüshalarında dahi gazetenin kanunlara ya da muhtelif uygulamalara karşı ağır eleştirileri olmuştur. Nitekim Konya’da Ziraat mektebinin olduğu meydanın ismine Gazi Mustafa Kemal Paşa adı verilmesini eleştirilerek “Dünün ismini değiştirmek doğrumu Selçuk zamanından beri varolan ismi değiştirmek Konyalıları yakışır mı? İsim verecekseniz yeni bir meydanlık açınız sokağada isim veriniz. Eskimeyen elbise üzerine yama vurmak ne kadar doğru” ifadeleriyle yorumlanmıştır.⁵⁸² Sol basının 1922/1923 bu türdeki yayın politikası söz konusu neşriyatın Anadolu’daki harekât alanını zayıflatmıştır. Nitekim Aralov’da sol basına verdiği destek ve komünist örgütlemeye aldığı rolden ötürü Nisan 1923’te Anadolu’dan ayrılmak zorunda kalacaktır. *Doğru Öz* ve *Yeni Hayat* yazarları da süreç içerisinde basın faaliyetlerinden uzaklaşacaklardır. Hatta *Doğru Öz*’ün yayınlarında önemli katkısı olana Salih Hacıoğlu 1928’de Azerbaycan’a gitmiştir.⁵⁸³

6.5. Ali Fuat Paşa’nın Moskova’dan Ayrılması

Aralov’un elçiliği döneminde Moskova’da mevkidaşı olarak Ali Fuat Paşa görev yapmıştır. Ali Fuat Paşa, Türk-Rus ilişkilerine önemli katkıları olmuştur. Ancak Nisan 1922’de Türk ateşemiliterliğinin Çeka tarafından basılması, evrak çantasına el konulması ve Türk görevlilerin darp edilmesi ilişkilerde belli soru işaretleri ortaya çıkarmıştır. Ali Fuat Paşa hatıratında konu ile ilgili detayları paylaşmıştır. Ali Fuat Paşa söz konusu olay öncesinde Moskova’daki Türk elçiliğinin gözetim altına alınmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Ali Fuat Paşa, Moskova’daki elçilik binasının, komiserlik tarafından gösterilmiş misafirhane mahiyetinde olduğunu konsoloslukta çalışan kadın ve erkek hizmetçilerin aslında elçiliği gözlediği bu nedenle personeli konsolosluk binası dışına çıkartarak binanın güvenliğini sağladığını izah etmiştir. Bu hadiseden sonra Çiçerin, protokol müdürünü kendisine göndererek Moskova’ya çok fazla yabancının gelip gittiğini bu nedenle sefaret binası içine muhafız kıtası koymayı Sovyet Hükümeti adına teklif etmiştir. Bu konuda onayınızı bekliyoruz denilerek Alman büyükelçisi muhafız tertibatı

⁵⁸⁰ *Yeni Hayat*, (1 Nisan 1922), sayı 3

⁵⁸¹ *Yeni Hayat*, (19 Eylül 1922), sayı 21

⁵⁸² *Doğru Öz*, (1 Teşrinievvel 1924) sayı 119, 1

⁵⁸³ Akbulut ve Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 107

iyi alınmadığı için suikaste uğradığı da ifadeleri de paylaşmıştır.⁵⁸⁴ Ali Fuat Paşa bu teklife karşı çıkmıştır. Söz konusu girişimden sonra ise Nisan 1922’de Çeka’nın Türk diplomatlara karşı yaptırımları üzerine Ali Fuat Paşa’nın Moskova’dan ayrılması ile sonuçlanacak bir dizi diplomatik olay gelişmiştir.

Türk ataşemileterliğinde görevli Binbaşı Ziya Bey ve Yüzbaşı Saim beylerin Moskova’da ikametgahları 21 Nisan 1922’de Çeka tarafından baskına uğramış, çalışanlar darp edilmiş, diplomatik evrak çantasına ise el konulmuştur. Olayın akabinde Ali Fuat Paşa Sovyet yetkililere ve elçilik çalışanlarına ulaşmada engellerle karşılaşmıştır. Meseleyi Ankara’ya izah etmek de güçleştirilmiştir zira çekilen telgraflar Ankara’ya ancak on iki gün sonra ulaşabilmiştir. Aralov ise meseleyi Rusya gözüyle Ankara’ya aktarıp başkenti haberdar etmiştir. Olay sonrası Ali Fuat Paşa, Karahan ve diğer Rus yetkilileriyle resmi bir temas kuramamış, sorunun çözümü konusunda bir adım görememiştir. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa durumu protesto ederek Moskova’dan ayrılmıştır. Ali Fuat Paşa söz konusu muamelenin sadece elçiliği karşı değil genel bir tavır olduğu kanaatine varmıştır. Zira Rusya’nın diğer şehirlerindeki Türk memur ya da askerlere kötü davranıldığı, esirlere iyi muamele yapılmadığı, Tiflis temsilciliğinin diplomatik iletişimine engel olunmaya çalışıldığını izah etmiştir.⁵⁸⁵ Bu gelişmeler üzerine Ali Fuat Paşa; Moskova, Bakü, Trabzon, Kastamonu hattı üzerinden Ankara’ya hareket etmiştir.

Aralov, söz konusu olayı birkaç cümle ile hatıratında izah etmiştir. Aralov’a göre Ali Fuat Paşa bir Türk casus ile İngiliz ajanı himayesine aldığı, bu kişileri Moskova’daki gizli dairesinde sakladığı hatta casuslukla ilgili belgelerin İngiliz ajanına verilirken yakalandığı yönündeydi. Aralov, Ali Fuat Paşa’nın diğer iddiası, Rusya temsilcilerinin Türk memur ve askerlere kötü davranılması hususunda ise Menşevik ve burjuva milliyetçilerin Güney Kafkasya örgütüne sızdığı bu kişilerin Batum ve sınır yerlerinde temsilcilerini tutukladığı yönündeydi.⁵⁸⁶ Aralov’un özellikle ikinci açıklaması ispata muhtaçtır. Zira Sovyet Rusya’da Bolşevik parti örgütüne sızan kişiler hakkında idam dahil olmak üzere kati tedbirler alınmaktaydı. Dolayısıyla parti teşkilatına sızıp görev alan kişilerin merkezi yönetimin iradesi dışında hareket etmeleri kendilerini ifşa etmeleri olur ki bu durum olası tarih akışına aykırıdır. Dolayısıyla Batum ve sınır bölgelerinde Türk temsilci ya da memurlara yapılan olumsuz muamele Rusya merkezi yönetiminin iradesi doğrultusunda olduğu daha gerçekçi duruyor. Bir diğer noktada Sovyet Rusya yönetimi Ali Fuat Paşa’nın yetkililere ulaşamaması sonucu Moskova’dan ayrılmaya karar vermesi üzerine onu ikna etmesi için Almanya’dan Cemal Paşa’nın getirtilmesiydi. Ali Fuat Paşa, Moskova’da trende görüştüğü “vatanına aşık bir asker olan” Cemal Paşa’ya dönüşün mümkün olamayacağını izah etmiştir. “Anavatanın hasretini çeken bu eski silâh

⁵⁸⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 263

⁵⁸⁵ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 348

⁵⁸⁶ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 131

arkadaşım, anavatana kavuşmak üzere yola çıkan bana uzun uzun baktı selamete Ali Fuat Paşa dedi.”⁵⁸⁷ Cemal Paşa’nın Sovyet yönetimi tarafından Almanya’dan getirilmesi Bolşevik yöneticilerin İttihatçı komutanlarla ilişkisinin iyi boyutta olduğunu da ortaya koymaktadır.

Ali Fuat Paşa Ankara’ya vardığında Mustafa Kemal Paşa’ya gelişmeleri izah etmiştir. Mustafa Kemal Paşa yaptığı değerlendirmeler arasında “Garplılar, gaflet edecek olurlarsa, eskisinden daha kuvvetli emperyalist bir Rusya meydana çıkabilir” yorumunu oldukça dikkat çekici bulmuştur. Bu ifade diplomatik toplantılarda zikredilen nezaket cümlelerinin çok ötesinde olup bir realiteyi ortaya koymaktadır. Anlaşılmaktadır ki Sovyet Rusya’nın olduğu kadar Ankara Hükümeti’nin de ilişkilerde güvensizlik duyduğu noktalar varlığını korumaktadır. Nitekim Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey 3 Mayıs 1922’de Rus Büyükelçisi Aralov’a nota vererek yapılan uygulamanın diplomatik usullere aykırı olduğu vurgulanmıştır.⁵⁸⁸ Aralov ise konu ile ilgili olarak hatıratında Ali Fuat Paşa ile ilgili görüşlerini paylaşmıştır. Aralov, Ali Fuat Paşa’yı İtilaf devletleriyle ilişkisi iyi olan Rauf Bey, Kara Vasıf, Refet Paşa gibi gerici gurup içerisinde yer alan lider simalardan biri olarak tanımlamaktadır.⁵⁸⁹ Bu gurubun dostluk maskesi altında Sovyet Rusya Ankara elçiliğini yakmak, konsolosluga provokatör ve casuslar göndermek gibi faaliyetlerin içinde olduklarını zikretmiştir.⁵⁹⁰ Yine de söz konusu durum kiriz haline gelmeden aşılmıştır. Ancak Ali Fuat Paşa’nın Moskova’dan ayrılıp Ankara’ya gelmesinden yaklaşık üç ay sonra Ankara’da Sovyet Rusya Büyükelçiliğinde yangın çıkmıştır. Yangının çıkış şekli Sovyet Rusya elçiliği tarafından şüphe ile karşılandığı anlaşılmaktadır. Türkiye’nin Moskova büyükelçiliğine ise Ahmet Muhtar Mollaoğlu atanmıştır. Ali Fuat Paşa’dan sonra Moskova elçiliğine atanan kişilerin basında yer alması oldukça sınırlıdır. Ahmet Muhtar Bey’in elçilik faaliyetiyle ilgili basında yer alan yalnızca bir açıklaması tespit edilebilmiştir. Aşağıdaki tabloda Millî Mücadele döneminde Moskova’da görev yapan elçiler yer almaktadır.

Tablo 6.1. Sovyet Rusya Büyükelçileri Görev Başalama Bitiş Tarihleri.

<i>Büyükelçi Adı</i>	<i>Göreve Başlama Tarihi</i>	<i>Görevden Ayrılma Tarihi</i>
Ali Fuat Paşa	19/02/1921	09/05/1922
Ahmet Muhtar Mollooğlu ⁵⁹¹	1922	1923
Enis Akeygen ⁵⁹²	01/11/1923	30/06/1925

⁵⁸⁷ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 356

⁵⁸⁸ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 355

⁵⁸⁹ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 176

⁵⁹⁰ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 167

⁵⁹¹ Yenal Ünal, A Study On Turkish Diplomats Officiated In The Early Republican Period, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41, (Güz-2020), 657

⁵⁹² <https://moskova-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, Erişim tarihi 23.07.2023

6.6. Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği Binasındaki Yangın (Ağustos 1922)

Bolşevik Rusya Hükümeti'nin Ankara'daki ilk elçilik binası, Anafartalar caddesindeki Samanpazarı Semtinde bulunan Kurşunlu Camii yanındaki iki katlı ahşap yapıdır. Ekim 1920'den itibaren Ankara'ya gelen Sovyet Rusya elçileri Upmal, Mdivani, Natseranus ve Aralov bu binada ikamet etmişlerdir.⁵⁹³ Söz konusu binanın donatılması için İcra Vekilleri Heyeti de kararname çıkartarak iki bin liralık bütçe ayırmıştı.⁵⁹⁴ Zira o yıllarda Ankara'da gösterişli büyük binalar bulunmadığı gibi imkanlar oldukça kısıtlı idi. TBMM, Ankara'da ağırlayacağı ilk yabancı misyon temsilciği olan Sovyet Rusya Elçiliği ikametgâhını kararname ile daha konforlu hale getirmeye çalışmıştır. Elçiliğe ait bir de yazlık ev diyebileceğimiz Keçiören'de bağ evi hizmet vermekteydi. Her iki yapı birçok resmi davete ev sahipliği yapmış elçilik konutu idi.⁵⁹⁵ İngiliz gazeteci Mary Ellison, Rusya elçiliğinin büyüklüğü ile dikkat çektiğini ifade etmektedir.⁵⁹⁶ Elçiliğin Samanpazarı Semtindeki ana binası Aralov'un görev süresi içerisinde 1922'nin ağustos ayında yanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* yangın haberini 15 Ağustos 1922'de haberleştirmiştir. Haberde yangın nedeniyle yirmi bir hane, bir dükkân ve bir de caminin yandığı aktarılmış. Yangının büyümesini engellemek için ise başkumandanlığın emriyle tahribat kalıpları kullanılarak yanma ihtimali olan binalar patlatılmış alevler kontrol altına alınmıştır.⁵⁹⁷ Yangın soruşturması neticesinde yangının elçiliğin ikinci katında camiye bakan odada çıktığı tespit edilmiştir. Yangının çıkış sebebi ise odaya benzin döküldüğü ve sefarethane memurlarından birinin odaya girip kibrit çakmasıyla başladığı izah edilmiştir. Gazete haberinde Sefarethanenin memurlarının önemli kısmı bağda ikamet ettiğinden yangın çıktığında birkaç memurdan başka binada kimsenin bulunmadığı dile getirilmiştir. Rüzgârın şiddetle esmesi nedeniyle de yangının kısa sürede yayıldığı ifade edilmişti. Yangının bulunduğu yere Mustafa Kemal Paşa ile Kumandan Vekili Kazım Paşa ve bazı yetkililer de gelmiştir. Gazi Paşa yangının büyümesini engellemek adına yanmakta olan bazı evlerin tahrip kalıpları ile patlatılmasını emrini bizzat kendisi vermiştir, böylelikle yangın gece yarısından sonra üçte söndürülebilmiştir. Bunlara ek olarak *Hâkimiyet-i Milliye* bazı gazetelerin iddia ettiği gibi sefarethanede para, evrak vesaire zayiata olmadığını, elçiliğin eşyasının yangında kurtarıldığını haberleştirmiştir.⁵⁹⁸

Basında yangınla ilgili çıkan bu tür haberler, Bolşevik Rusya Ankara Elçiliği İstihbarat ve Matbuat Bürosu Müdürü İstahof Yoldaş tarafından tekzip edilmiştir. İlginç

⁵⁹³ Sarıoğlu, "Ankara'da Rus Sefarethanesinin İlk Yılları", 227

⁵⁹⁴ BCA, 1-13-11/27.09.1920.00.00.0000

⁵⁹⁵ Sarıoğlu, "Ankara'da Rus Sefarethanesinin İlk Yılları" 234

⁵⁹⁶ Ellison, *Bir İngiliz Kadının Gözüyle Kuvay-i Milliye*, 150

⁵⁹⁷ Aralov'un daveti üzerine Anadolu'ya gelen ressam Lansare, elçilik binasındaki yangını resmetmiş ayrıca alevlerin kontrol altına almak için evlerin patlatılarak adeta topraktan bariyer oluşturulduğunu bunun büyük bir kahramanlık olduğunu aktarmıştır. Ayrıntı için bkz. Y.Y. Lansare, *Ankara Yazı Bir Sovyet Sanatçısının 1922 Yılı Notları ve Resimleri*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004), 59

⁵⁹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, (15 Ağustos 1338/1922), sayı 580, 2.

olan tekzip haberinin *Hakimiyet-i Milliye* ya da ilgili gazetede yayınlamak yerine *Yeni Hayat* mecmuasında yayınlamasıdır. THİF yayın organı *Yeni Hayat* tekzip haberinin yayınlandığı tek yerdir. *Yeni Hayat*'ta "Rus Sefarethanisini bir izahı" başlığında yangın haberleri hakkında açıklama yapılmıştır. Haberde, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin ve *Yeni Gün* gazetelerinin 15 Ağustos 1922 tarihlerindeki nüshalarında yangın haberi içeriğinin gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*'de yangının benzin dökülmesi ve kibrit çakılması ile izah edilirken *Yeni Gün* gazetesinin polis raporuna dayandığı haberde "güya yangının sebebi mezkûr binanın hafî odasında bulunan lambadan" kaynaklandığı ifade edilmiş. İstahof Bey birbirine zıt iki haberin yangın sebebini ortaya koyamadığını açıklamıştır. İstahof Bey elçilik binasının hiçbir odasında benzin ve türevi maddelerin bulunmadığını, odaların hiçbirinde lamba bırakılmadığı, lambaların kilerde tutulduğunu izah etmiştir. Ayrıca elçilikte görevli personelin saat 16:00 da ayrıldığı yangının ise 20:00'de çıktığı Yangın esnasında elçiliğin birinci katında yalnızca personel Ruznirah Yoldaşın olduğu kendisinin de yangından güçlükle kurtulabildiği izah edilmişti.⁵⁹⁹ Elçilik İstihbarat Matbuat Bürosu Müdürü İstahaf Yoldaşın bu açıklamaları basında yer alan yangının çıkış sebebi haberlerini yeterli bulmadığını ortaya koymaktadır.

Elçilik binasındaki yangınla ilgili farklı iddialar da zamanla dile getirilmiştir. Bu iddiaları dile getirenlerden biride Aralov'dur. Aralov altmışlı yıllarda kaleme aldığı hatıratında elçiliğin eski sekreteri A. G. Kotelnikov'un anılarına dayanarak yangının Ankara'da bulunan Fransa'nın gayri resmi temsilcisi Albay Mougin'in kışkırtmasıyla çıkarıldığını yazmaktadır. Aralov'a göre Albay Mougin Türk- Rus dostluğunu baltalamaya çalışan anti komünist ve İstanbul Hükümeti yanlısı bir kişiydi, dolayısıyla yangının çıkmasında onun parmağı olduğunu ifade etmiştir. Aralov yangının çıkmasında etkisi olduğunu düşündüğü diğer bir kişi ise Rauf Orbay'dır. Aralov, Rauf Orbay'ı Sovyet Rusya'nın en azgın düşmanı olarak tanımlamaktadır.⁶⁰⁰ Sovyet gizli servisi ise yangının Erzurum mebusu Durak Bey tarafından kundaklama neticesinde çıktığını iddia etmektedir.⁶⁰¹ Farklı iddialar yangının çıkış nedeni üzerindeki sisi aralamamıştır. Yangından sonra 30 Eylül 1922'de Sovyet Elçiliği, binanın tadilat masrafı olarak 3160 Türk lirasını tutan miktarı Ankara Hükümeti'nden talep ettiği Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivindeki yazışmadan anlaşılmaktadır.⁶⁰² Ancak bu masrafın TBMM tarafından karşılanması konusunda yazışma tespit edilememiştir. Yangın sonrası Sovyet Rusya Elçiliği resmi konuttan ayrılarak Hamamönü'ndeki Mavaoğlu Konağına taşınmıştır. Sovyet Sefarethanesi 1925 yılının sonlarında ise Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan yeni binasına taşınarak faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁰³

⁵⁹⁹ *Yeni Hayat*, 22 Ağustos 1922, sayı 20, 10

⁶⁰⁰ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 120

⁶⁰¹ Çağatay Benhür, Stalin Dönemi Türk- Rus İlişkileri (1924-2153), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, 91

⁶⁰² BCA, 34735-136616-52, 1922.09.30

⁶⁰³ İlkgül Gaya Zenbilci, "Ankara'daki Sovyet Rusya Elçilik Binaları", *ASOS Journal* 7(2014), 120

Aralov, Ankara’da yaklaşık bir buçuk yıl (1922 Ocak/ Nisan 1923) görev yapmış olup önceki Bolşevik elçilerine göre daha uzun süreli çalışma fırsatı yakalmıştır. Aralov kendinden önceki diplomatlara göre daha etkin ve faal bir siyasi hareket çizmiş olup Tür-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine olumlu katkıları olmuştur. Aralov hatıratında Türkiye’den ayrılmasına sebep olarak Rauf Bey’in kendisini hakkında komünist örgütlenmede aktif rol aldığına dair Mustafa Kemal Paşa’ya yaptığı şikâyetler olduğunu ifade etmiştir. Provakasyon ve iftira ortamında kovuşturma tehlikesi ile karşı karşıya kalmamak adına hükümetinden kendisini geri çağırmasını rica etmiş böylelikle elçilik görevi son bulmuştur.⁶⁰⁴ Aralov’dan sonra Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği görevine Yakov Zaharoviç Surits atanmıştır. Surits’in Ankara’ya ulaşmasına kadar geçen sürede elçilikte faaliyetleri Rozenberg yürütmüştür. Şunu da belirtmek gerekir ki Bolşeviklerin Anadolu’da açtığı elçiliklerin sayısı da zamanla artmıştır. Kars’ta açılan elçiliği takiben Erzurum’da da Rusya konsolosluğu açılmıştır. Anadolu’daki konsolosluklara atanan görevlilerin vize işlemleri hakkındaki hükümet birimleri arasında yazışmalar bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu siyasi temsilcilik öncelikli olarak ikili ilişkilerdeki haberleşmeyi kolaylaştırması düşünülmüş ve açılmıştır. Elçilikler kendi içinde personolini farklı şehirlerde görevlendirebilmekteydi. Nitekim Sovyetlerin Kars konsolosluğunu Miroviç’in Erzurum konsolosluğuna atanması üzerine kâtiplerden Tomanaof Roznilof’un da Kars konsolosluğuna atanmıştır. Söz konusu atamalara binaen Bolşevik elçiliği personelinin Anadolu’da yolculukları için pasaport, vize işlemleri TBMM Hükümeti’nin izin ve onayı doğrultusunda gerçekleştirilmekteydi.⁶⁰⁵ Güvenlikli ve sistemli çalışma ortamının yanı sıra iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişme kat etmesiyle Ankara, Trabzon, Kars, Beyazıt, Erzurum ve Adana’da Bolşeviklerin siyasi temsilcilikleri rahat çalışma ortamı bulmuşlardır. Bu temsilcilikler Sovyet Rusya Şurular Hükümeti’ni Anadolu’da olup bitenden en haberdar devlet haline getirdiği söylenebilir.

6.7. Aralov Sonrası Sovyet Elçiliği: Yakov Zaharoviç Surits Elçilik Faaliyetleri

Aralov’dan sonra Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi olarak Yakov Zaharoviç Surits’i atanmıştır. Yakov, 23 Haziran 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya güven mektubunu sunmuştur.⁶⁰⁶ Yakov deneyimli bir siyasetçi olup Berlin Üniversitesi’nde Uluslararası İlişkiler eğitimi almış, Türkiye Büyükelçiliği’ne atanmadan önce ise Sovyet Rusya Şurular Hükümeti adına Afganistan Büyükelçiliği, Türkistan Sorumluluğu ve Norveç Büyükelçiliği gibi siyasi görevlerde bulunmuştur.⁶⁰⁷ Yakov’un elçilik döneminde cumhuriyetin ilanı ve Lozan Antlaşması’nın kabulü gibi önemli siyasi olaylar yaşanmıştır.

⁶⁰⁴ Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 217

⁶⁰⁵ B.C.A., 6-47-18, 30.01.1923, 00.00.0000

⁶⁰⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, (25 Haziran 1339/1923), sayı 847, 1

⁶⁰⁷ Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, 117

Yakov, Türkiye'ye atandığı süreçte basın üzerinden iki ülkenin birbirine mesajlar verdiği gerilimli bir dönemde göreve başlamıştır. Ayrıca söz konusu dönemde iki ülkenin elçilikleri ile haberleşmesinde belli engellerle karşılaşmıştır. Zira devrin yol şartları yanı sıra siyasi engeller bunun başlıca sebepleridir. Bu nedenle bilgi akışında gecikmeler olduğunu belirtmek gerekir. Bolşevik Rusya Trabzon Konsolosu *Vakit* gazetesinde 12 Temmuz 1921 tarih 129 nolu nüshanın ilk sayfası beşinci sütundaki Rusya'da Yunanlıları tevkifi başlıklı yazı tekzip edilmiştir. Ancak bu konuda malumata ulaşamadığından resmen tekzip edemiyoruz denilerek elçilik haberleşmede yaşadığı sorunu ifade etmiştir. Sovyet Konsolosu, Rusya Türkiye ile müttefik ise de Yunan halkına karşı imha politikası bulunmamaktadır şeklinde açıklama yapmıştır.⁶⁰⁸

Tablo 6.2. Türkiye'de Görev Yapan Sovyet Rusya Temsilcileri.

<i>Atanan Elçi</i>	<i>Ankara'ya Ulaştıkları Tarih</i>	<i>Güven Mektubu Sunulan Tarih</i>
Zurabviç Eliva	28/6/1920 atanmış (<i>Hastalığı nedeniyle Türkiye'ye gelememiştir</i>)	-
Yan Yanoviç Upmal Angarskiy	4/10/1920	
Polikarp Gurgenviç (Budu) Mdivani	19/12/1920	05/03/1921
Sergey Petroviç Natsarens	Haziran 1921	27/06/1921
Semyon İvanoviç Aralov	28/01/1922	5/02/1922
Yakov Zaharoviç Surits		23/06/1923

6.8. Sovyet Rusya Elçiliklerinin Anadolu'daki Kültürel Faaliyetleri

Rusya Konsoloslukları şehirlerde kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler yalnızca Ankara ile sınırlı olmayıp Trabzon, Adana ve Kars gibi siyasi temsilcilerin olduğu şehirlerde de gerçekleşmiştir. Söz konusu şehirlerdeki Sovyet Rusya konsoloslarının kültürel faaliyetleri basına yansımıştır. Sovyet Rusya elçileri arasında Aralov'un faaliyetleri dikkat çekmektedir. Aralov, ünlü Rus ressam Lansere'yi Ankara'ya davet ederek Moskova'da düzenlenecek doğu sergisi için Anadolu'dan resimler yapmasını istemiştir.⁶⁰⁹ Lansere; Batum, Trabzon, Samsun hattıyla dört günde İnebolu'ya ulaşılabilmiş oradan hareketle başkente varmıştır. Lansere, Ankara'da üç ay kalmış bu süre zarfında Mustafa Kemal Paşa, Halide Edip, Fatma Çavuş gibi Kurtuluş Savaşı'nda görev almış önemli isimlerinin resmini yapması yanında Anadolu'da şahit olduklarını da tablolarına yansıtmıştır.⁶¹⁰ Lansere, Ankara seyahatinin dönüşünde Trabzon'a da uğradığı şehrin resimleri yaptığı haberi *İstikbal*'de duyurulmuştu.⁶¹¹ Söz konusu resimler Lansere'nin gezi notları kitabında detaylıca yer almaktadır.

⁶⁰⁸ *İrade-i Milliye*, (8 Ağustos 1337/1921), sayı 118, 2

⁶⁰⁹ *İstikbal*, (4 Teşrin-i sani/Ekim 1338/1922), sayı 727, 1

⁶¹⁰ Lansere gezi notları ve Anadolu'daki çizimleri için bkz. Y. Y. Lansere, *Ankara Yazı*, (İstanbul: Kaynak Yay., 2004)

⁶¹¹ *İstikbal*, (4 Teşrin-i sani/Ekim 1338/1922), sayı 727, 1

Aralov'un doğu sergisi için Lansere'yi davet etmesi, Moskova'da inkılabın yıl dönümünde tertiplenecek olan sergi için olmalıdır. Zira takip eden tarihlerde Sovyet Rusya Ankara konsoloslugu Ekim Devriminin sen-i devriyesinde Moskova'da şark sergisi tertip edileceğini bu maksatla vatandaşlardan Anadolu'ya ait ürünleri sergilenmek üzere ürün talep etmektedir. Anadolu'dan talep edilen eşyalar gazete ilanında liste halinde yayınlanmıştır. Ürünlerin Rusya konsolosluk ya da elçiliklerine gönderilmesi istenmektedir. Anadolu halkından talep edilen ürünlerin listesi şu şekildedir:

1. Halkın siyasi ve sosyal faaliyetinin yanı sıra İstiklal mücadelesi hususundaki mesai ve mücadelesine aid fotoğraf resimler
2. Büyük Millet meclisi azası ve üyelerinin resimleri ve kısaca tercüme halleri
3. Gazeteler, mecmualar ve onların müdür ve baş yazarlarının yanı sıra gazete çalışanlarının, matbaalarının fotoğraf resimleri
4. Köy, fabrika imalathane ve mektep hayatına aid işlenmiş tablolar ve fotoğraf resimleri
5. Milli mensucat ve ziraat dokumacılık gibi dahili ürünlerin numuneleri
6. Anadolu ve umumiyetle Türkiye'nin güzelliği ile meşhur tabii manzaralarının resimleri
7. Halkın ve hükümetin hürriyet ve istiklal mücadelesine aid tanzim ettiği materyaller, cetveller rapor ve projeleri
8. Sergi için yollanacak eşyaların memnuniyetle kabul edileceği, eşya yollamak lütfunda bulunanların mümkün ise eşya üzerine ya da bir kâğıda isim ve adreslerini yazmaları zorunlu olduğu kabul edilen eşyaya ait makbuzun adreslere gönderileceği ifade edilerek on ekime kadar eşya gönderilebileceği ifade edilmiştir.⁶¹²

Görüldüğü üzere sergi için Sovyet Rusya Anadolu'daki konsoloslukları aracılığıyla Türkiye'den bu tür ürünler talep ederek Türkiye'deki sosyal hayatı ve işgalcilere karşı verilen mücadeleleri kendi ülkesine aktararak bir farkındalık oluşturma gayreti içerisinde. Bu tür kültürel faaliyetlerin kurulmasında Anadolu'daki Sovyet Rusya konsoloslukları önemli görevler ifa ettiği anlaşılmaktadır. Konsolosluklar sahne sanatları da organize etmişlerdir.

Sovyet Rusya Trabzon Konsoloslugu, Volga'da yardıma muhtaç olanlar için şehirde bir konser organize etmiştir. Konser heyeti üçü kadın ikisi erkek olmak üzere beş kişiden oluşmakta olup heyet Batum'dan Orya Vapuruyla Trabzon'a ulaşmışlardır.⁶¹³ *İstikbal* konserin sinema binasında olacağını duyurarak hem güzel vakit geçirmek hem de komşumuz Rusya'daki muhtaç olanlara yardım eli uzatılması maksadıyla okuyucularını müzik dinletisine davet etmiştir.⁶¹⁴ Konser, Rusya'ya özgü telli bir çalgı olan Balalayka

⁶¹² *Hâkimiyet-i Milliye*, (15 Eylül 1338/1922), sayı 609, 2

⁶¹³ *İstikbal*, (2 Şubat 1338/1922), sayı 524, 2

⁶¹⁴ *İstikbal*, (2 Şubat 1338/1922), sayı 524, 2

ile olacağı ayrıca Rusya'nın en tanınmış müzisyenlerinin şehre getirileceği ilan olunmuştur. Konserin iki kez hanımlara, iki kez de beylere sunulması planlanmıştır. Konserde ayrıca Türk musikisinden iki parçada çalınacağı ayrıca bir kadın bir erkek olmak üzere iki dansçının da konserde yer alacağı ifade edilmiştir.⁶¹⁵ Bu tür faaliyetler Sovyet Rusya konsolosluklarının bulunduğu şehirlerdeki etkinliğini ortaya koymaktadır.

Sovyet Rusya siyasi temsilcilerinin eğitim faaliyetlerinde de etkin olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim *İstikbal*'de Rusya on Türk talebesi kabul ediyor haberi paylaşılmıştır. Haberin içeriğinde edebiyat, içtimaiyat ve siyaset alanlarında Türk gençlerine eğitim fırsatı tanındığı için Rus maarif komiserine teşekkür edilmiştir.⁶¹⁶ Bu ilanın benzeri 1922 yılında tekrar yayınlandığını basından müşade ediyoruz. Sovyet Rusya Ankara Konsoloslukunda görevli Prof Golman başkanlığında bir heyet Maarif Vekili Vehbi Bey'i⁶¹⁷ ziyaret ederek Rus Sovyet Hükümeti'nin yüz kadar Türk çocuğunu Rusya Darülfunun'larında tahsil etmek üzere talebe olarak kabul edeceğini ifade etmiştir.⁶¹⁸ Konsolosluklar bu faaliyetleri ile Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesine büyük katkı yapmışlardır.

6.9. Siyasi İlişkilere Bağlı Olarak Diğer Alanlarda Gelişen Temasların Basına Yansımaları

6.9.1. Rusya'dan Gelen Yardımlar

Millî Mücadele döneminde Sovyet Rusya'dan nakdi yardımların yanı sıra silah yardımları gönderilmiştir. Farklı tarihlerde kısım kısım gönderilen yardımların niteliği, sayısal verileri hakkında muhtelif kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Genel Kurmay Başkanlığı İstiklal Harbi serisi ve dönemin şahitlerinin hatıratlarında Rusya'dan gelen yardımlar hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Son dönemde yapılan çalışmalarda Rus arşiv kaynakları kullanılarak da gelen yardımların niteliği ortaya konmaya çalışılmıştır.⁶¹⁹ Daha önce de vurgulandığı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın talebi doğrultusunda Halil Paşa Mayıs 1920'de Moskova'ya ulaşmış yardım isteklerini Rus yetkililere iletmıştır. Halil Paşa'nın Moskova'da yaptığı görüşmeler neticesinde basın üzerinde etkili olacak bir yaptırım da ortaya çıkmıştır. Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubunda Rusların yardım etmeye taraftar olduklarını ancak bunun ilanına taraftar olmadıklarını bildirerek bu durumun hem Rusya'nın hem Türkiye'nin yararına

⁶¹⁵ *İstikbal*, (3 Şubat 1338/1922), sayı 525, 2

⁶¹⁶ *İstikbal*, (30 Teşvinsani 1921), sayı 469

⁶¹⁷ Mehmet Vehbi Bolak 1921-1922 yılları arasında Maarif Vekaletini yürütmüştür. Ayrıntı bilgi için bkz. Aydın Bolak, "Bolak Mehmet Vehbi" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, (1992), 274

⁶¹⁸ *Babalık*, (19 Mart 1338/1922), sayı 845, 1

⁶¹⁹ Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2021

olacağını 4 Haziran 1920 tarihli mektubunda belirtmiştir.⁶²⁰ Halil Paşa'nın bu tavsiyesi Anadolu basını tarafından yerine getirilmiştir. Zira Sovyet yardımları ile ilgili detaylı haberler Anadolu basınında yer almamıştır. Muhtemeldir ki Ankara Hükümeti bu tür haberlerin kamuoyu ile paylaşılmasını engelleyerek Karadeniz'deki silah ve lojistik sevkiyatın güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Zira Karadeniz'de zaman zaman Yunanistan devletine bağlı gemiler kıyı güvenliğini tehlikeye sokacak eylemlerde bulunmuşlardır. Türk Hükümeti Rusya'nın talebinin yanı sıra Karadeniz'deki silah sevkiyatı yolunu güvende tutmak için bu tür haberlerin basına yansımalarını engellemiştir.

Arşivde yaptığımız taramada basın üzerinde bu konuda yazılı bir emir tespit edilememiştir. Ancak Rus yardımlarının basında sınırlı şekilde yer alması sözlü bir emrin ya da tespit edemediğimiz yazılı bir yaptırımın varlığına işaret etmektedir. Bu durum Ankara Hükümeti'nin basın üzerindeki etkinliğini ve kontrollü bir basın hayatı olduğunu ortaya koymaktadır. Sovyet Rusya yardımları Anadolu basınında satır aralarında ancak birkaç haberde geçmiştir.

Kazım Özalp Rusların hediye verdikleri yardımlar 01/09/1920 ile 01/06/1922 arasındaki tarihlerde muhtelif menşe ve ebatta 37812 tüfek, 44587 sandık cephane, 324 adet ağır makineli tüfek, 66 top ve 200573 top mermisi gönderildiğini ifade etmiştir.⁶²¹ Maliye Vekili Hasan Bey ise ekonominin durumu hakkında mecliste izahatta bulunurken Aralık 1921'de Rusya'dan gelen yardımlar hakkında yaptığı açıklama şu şekildedir: Rusya'dan 510 bin altın geldiğini, maliyenin elinde ise 110 bin altın bulunduğunu, yedi aylık bütçe açığının ise 15 buçuk milyon olduğunu ifade etmiştir.⁶²² Ali Fuat Paşa ise 1921 ve 1922 yılları arasında Rusya'dan gönderilen toplam altın miktarının 10 milyon altın ruble olduğunu ifade etmiştir.⁶²³ Fevzi Çakmak Paşa gelen yardımlar için askeriyenin envanterinde bulunan top ve tüfeklerin önemli bir kısmının Osmanlı silahları olduğunu Rusya'dan gelen miktarın fazla olmadığını ifade etmiştir.⁶²⁴ Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı kaynak ise Eylül 1921 ile Haziran 1922 arasında gönderilen yardım miktarı. 43.374 adet çeşitli sınıfta piyade tüfeği, 53.042 sandık mermi, 318 ağır ve hafif makineli tüfek, 81 adet top, çeşitli sınıfta el bombaları... Şeklindeir.⁶²⁵ Askeri yardımların belli bir zaman dilimine yayılarak parça parça gönderilmesi bu konuda kesin rakam vermeyi güçleştirdiğini de hesaba katmak gerekir. Ancak farklı zamanlarda gönderilen nakdi ve askeri yardımların basında yer almaması dikkat çekicidir.

Askeri yardım ve sevkiyatla ilgili haberler basında yer almazken muhtelif yardımların basında yer alabilmesi dikkat çeken diğer bir noktadır. "Rus Müslüman ve Musevilerin, Hilali Ahmer'e yardımı" başlıklı haber, Anadolu Ajansına dayandırılarak

⁶²⁰ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* 2, 893

⁶²¹ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2020), 219

⁶²² TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 128, 14.12.1337/14 Aralık 1921, C. 1., 505

⁶²³ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, (Ankara: Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990), 546

⁶²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 128, 14.12.1337/14 Aralık 1921, C. 1., 499

⁶²⁵ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, 408

aktarılmıştır. Rusya'daki Müslüman ve Musevi ahalisi aralarında Hilali Ahmer için yardım toplamışlar ve topladıkları dört bin liralık nakdi yardımı tüccarlar vasıtasıyla çek halinde Anadolu'ya göndermişlerdir.⁶²⁶ Rusya'dan gönderilen askeri yardımların niteliği, oran olarak büyüklüğü haber değeri taşımasına rağmen satır aralarında birkaç haberde konu edinilmiştir. Oysaki benzer tarihlerde Hindistan'dan gelen yardımlar basında geniş şekilde haberleştirilmiştir.⁶²⁷ Rusya'dan gelen yardımlar haber akışında yer almazken Hindistan'dan gelen yardımların haber olması Ankara Hükümeti'nin yardım güzergâhındaki Karadeniz'i olası saldırılardan uzak tutmak kaygısı ile ilgilidir. Dönemin bürokratları da bu konuda ketum davranmışlardır. Söz konusu yardımlar İngiliz gazeteci tarafından Mecliste bir vekile sorulmuştur. Vekil cevaben korunması gereken birçok sınır olduğunu, Sovyetlerle ilişkilerin iyi olması sayesinde bir sınırın güvence altına alındığını ifade etmiştir. İngiliz gazeteci bunun üzerine Rusya'dan gelen altın ve silahları da sormuştur? Vekil bu soruya verdiği cevapta çok az altın geldiğini miktarın iki milyon Türk lirasından fazla olmadığını, gelen silahların ise Çekoslovakya'dan alınan silahlardan daha az olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁸

Rusya'dan gelen silah yardımlarını konu edinen ender gazete haberlerinden biri *Açık Söz*'de yayınlanmıştır. Millî Mücadele döneminde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde isyanlar meydana gelmiştir. Asker kaçakları, firariler, yağmacılar gibi kişilerin bir araya gelmesiyle çete halini alan düzeni bozan bu kuvvetlere karşı TBMM'de tedbirler almaya çalışmıştır. Bu isyanlardan biri de Konya'da çıkmıştır. Konya'da Deli Baş namındaki isyancı etrafına topladığı asker kaçakları, asilerden oluşan kimselerle Konya ve kazalarında yağma faaliyetlerinde bulunmuştur.⁶²⁹ Konya'daki isyanın bastırılması için bölgeye hareket eden mürettep kolordu haberi "Kuvay-ı Tedebye" başlığında *Açık Söz*'de sunulmuştur. Haberin içeriğinde birliğin kumandanın Refet Bey (Bele) olduğu ifade edilerek mürettep ordu hakkında şu detaylar aktarılmıştır. Birliğin mevcudunun sekiz bin kişi kadar olduğu ve Rusya Hükümeti'nden son zamanlarda gönderilen silahlarla donatıldığı, son sistemli top ve mitralyöz gibi teçhizata sahip olduğu izah edilmiştir.⁶³⁰ Birlik Konya'da ve ilçelerinde asayişli sağlayarak Delibaş (Mehmet) ve avanesini etkisiz hale getirdiği aktarılmıştır.⁶³¹ Haberin dikkat çeken yönlerinden bir tanesi birliğin teçhizatının Bolşevik Rusya Hükümeti tarafından gönderilen silahlarla donatılmış olduğu bilgisidir. Konya Hadisenin aktarımında *Hâkimiyet-i Milliye*' *İstikbal Babalık* gibi gazeteler *Açık Söz*'le benzer bir üslupta haber aktarmıştır. Ancak haber içeriğinde bölgeye hareket eden Refet Bele'nin etrafında toplanan birliğin askeri teçhizatından ya da Rusya'dan gelen silah yardımlarına değinilmemiştir.⁶³²

⁶²⁶ *Açık Söz*, (4 Mayıs 1337/1921), sayı 176, 2

⁶²⁷ *Babalık*, "Yaralarımıza Merhem Lazım", (10 Eylül/ 1922), sayı 987,1

⁶²⁸ Ellison, *Bir İngiliz Kadının Gözüyle Kuvay-i Milliye*, 151

⁶²⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, (12 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 64, 2

⁶³⁰ *Açık Söz*, (21 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 88, 2

⁶³¹ *Açık Söz*, (25 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 89, 4

⁶³² *Hâkimiyet-i Milliye*, (12 Teşrin evvel/Ekim 1336/1920), sayı 64, 2

6.9.2. Anadolu Halkının Rusya'daki Kıtığa Yardım Eli Uzatma Faaliyetleri

Türk Sovyet ilişkileri antlaşmalarla belli bir olgunluk seviyesine ulaşması ilişkilerin yalnızca siyasi temaslarla sınırlı kalmamasına etki etmiştir. Bu doğrultuda ticari, sağlık, eğitim ve kültürel gibi muhtelif konularda Türk-Rus ilişkilerinde gelişme gayreti basında yankı bulmuştur. Rusya'daki iç savaşta Bolşevikler başarı ile çıkmış olsa da ülkede büyük bir fakirlik ve kıtlığın hâkim olduğunu belirtmek gerekir. Rusya'daki büyük kıtlığın sebepleri arasında savaş koşullarının etkisi, iklim şartları, Bolşevik idarenin tarım politikası ve köylüler üzerindeki siyasi baskı başlıca nedenler arasında gösterilebilir. Rusya'daki kıtlık haberleri Moskova Telsiz haberlerine dahi konu olmakta birlikte yapılmaya çalışılan yardımlar da ilan edilmekteydi. Nitekim Moskova Telsizinden alınan haberde, Volga boylarında 17 milyon insanın açlıkla karşı kaldığı ve arazilerini ekebilmeleri için elli milyonluk zahire temin edildiği ayrıca Ukrayna Hükümeti'nin de sekiz milyon altın ruble yardımda bulunduğu, Amerika heyeti tarafından ise bir milyon iki yüz seksen üç bin liralık nakdi yardım alındığı ilan edilerek Şura Hükümetinin de ülkenin muhtelif yerlerine yardımlar yapmaya çalıştığı duyurulmuştur.⁶³³

Yardımlar karşısında Rus yetkililerin açıklamaları da olmuştur. Rus Harbiye Komiseri Trokçi'de orduya hitaben neşr ettiği beyannamede Kızıl Ordu'nun "aç Rusların pişdarı olacak" ifadelerini paylaşarak Rusya'nın kendisini beslemek için Amerikan buğdayına muhtaç olmadığını beyan etmiştir. Trokçi, Rusya'nın bir milyonluk ordusu olduğunu vurgulayarak bu ordu aç kalan halkın öncüsüdür ifadeleriyle ordusunu ve halkını motive etmeye çalışmıştır.⁶³⁴ Şunu da vurgulamak gerekir ki bir milyon kişiyi silah altına almak üretim de iş gücü kaybına yol açtığı gibi devletin beslemesi gereken kişi sayısını arttırdığını da hesaba katmak gerekir. Bu durum ülkedeki tarım stokunun halktan çok ordu için kullanılmasına etki etmiştir. Açlığın boyutunun artması üzerine Kırım müslümanları, Kazan, İdil, Ural bölgelerindeki Türkler komiteler kurarak seslerini Anadolu'ya işittirmeye çalışmışlardır.⁶³⁵ Anadolu'dan da çeşitli heyetler bölgeye ziyarette bulunarak kıtlığı yerinde müşahade etmişlerdir.

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Ağustos 1922'de bir heyetle Buhara, Taşkent, Semerkant'ı içine alan Kafkasya gezisine çıkmıştır. Heyet gezisinin detaylarını, Hamdullah Bey *Açık Söz* gazetesi ve Amasya'daki *Emel* gazetelerine aktarmıştır. *Babalık* gazetesi de *Emel*'den alıntı yaparak Hamdullah Bey'in röportajını yayınlamıştır. Hamdullah Bey'in heyetinde Hilali Ahmer temsilcisi Abdülmuttalip Bey'de bulunmaktadır. Abdülmuttalip Bey, I. Dünya Savaşı'nda esir olup memlekete dönemeyen Mehmetçiklerin yerini tespit etmesi yanında, Rusya Hilali Ahmer'i ile ilişki tesis etmek

⁶³³ *Babalık*, (13 Temmuz 1338/1922), sayı 942, 1

⁶³⁴ *İstikbal*, (27 Haziran 1338/1922), sayı 645, 1

⁶³⁵ Nuri Köstüklü, "1920'li Yılların Başlarında Kırım ve Kazan Türkleri'nin Yaşadığı Açlık ve Türkiye'nin Yardımları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 27/80 (2011), 299

amacıyla heyette bulunmaktadır. Hamdullah Bey, Kafkas Bölgesini içine alan gezisinin dönüşünde Rusya’da büyük bir kıtlığın olduğunu ifade etmiştir. Kıtlığın boyutlarını Lenin’in sözleriyle açıklayarak Rusya’da yirmi beş milyon insanın aç olduğunu bu miktardan on beş milyonun öleceğini, kabahatin de Çar taraftarlarına ait olduğunu ifadesini paylaşmıştır. Hamdullah Bey açlığın boyutunu ifade edecek çarpıcı örnekler de vermiştir. Öyle ki kıtlık yaşayan insanlar birbirinin ölüsünü yediğini ifade etmiştir. Hamdullah Bey, ölen bir kişinin naaşı komşuya verildiğini, insanlar arasında becayış yöntemiyle cesetlerin tüketildiğini aktarmıştır. Bu anlatımda dikkat çeken noktalardan biri Hilali Ahmer’in Rusya’daki muhatabıyla ilişki kurma gayretidir.⁶³⁶

Anadolu savaş yıllarında olmasına rağmen Rusya’daki gelişmelere duyarsız kalmamış ve yardım eli uzatmaya çalışmıştır. Rusya’daki temaslar neticesinde ülkenin muhtelif yerlerinde kıtlık çeken insanlara yardım etmek için faaliyette bulunulmuştur. Bu doğrultuda faaliyette bulunan kurumlardan biri de Kırım Açlarına Yardım Komisyonlarıdır. Şehirlerde kurulan Komisyonların çalışmaları Anadolu basınında yer bulmuştur. Gazete haberlerinden anlaşıldığına göre yardım eden resmî kurumların yanında şahısların nakdi yardımları da kabul edilmiştir. Yapılan yardım miktarları gazetelerde paylaşılmıştır. *Babalık* gazetesi de 1922 yılının Temmuz ile Eylül ayını kapsayan zaman diliminde yardım haberlerine genişçe yer vermiştir. Yardımların Ankara’daki Hilali Ahmer ve Kırım Açlarına Yardım Komisyonlarıncı tertiplendiği anlaşılmaktadır. Hilali Ahmer’in de taksitler halinde yardımı ulaştırdığı anlaşılmaktadır. *Babalık*’ın haberine göre Hilali Ahmer, dördüncü taksit olarak bin lirayı Kırımlı ihtiyaç sahiplerine ulaştırmıştır.⁶³⁷ Şahsi ve kurumsal yardımlar da yapılmıştır. Nitekim Kırım’daki ihtiyaç sahipleri için 15. Fırka Kumandanlığı, on dört bin iki yüz doksan guruş nakdi bedelli miktarı yardımda bulunmuştur.⁶³⁸ Konya’da müftülük uhdesinde organize edilen faaliyette ise 12 milyon Türk kardeş dindaşımızın zor durumda olduğu belirtilerek yardım toplamakta öncü olunmaya çalışmıştır.⁶³⁹ Şahıs yardımlarına örnek olarak Konya 99. Sahra Postası Zabiti Mülazım-ı Sani Talat Bey’in 297 kuruşu Kırımlı ihtiyaç sahiplerine göndermesini zikredebiliriz.⁶⁴⁰ *İstikbal* gazetesi de okuyucularına “Müslümanlar” başlıklı ilanla çağrıda bulunarak yardım talebinde bulunmuştur. Kurban Bayramı’nda Kırım’dan gelerek Eksotha (Sotka) Mahallesindeki Rum Mektebine yerleşen Müslüman muhacirlere yardım edilmesi bu konuda Hilali Ahmer ve Sıhhiye heyetlerinin yetkili olduğu duyurulmuştur. Muhacirlerin durumu “iki seneden beri ekmeğin rengini unutmuş, et yerine ağaç kabukları ile yaşamış mazlum dindaşlarımız” şeklinde tasvir edilmiştir.⁶⁴¹ Benzer ilan haberleri *Hâkimiyet-i Milliye*’de tekrarlayarak

⁶³⁶ *Babalık*, (3 Ağustos 1338/1922), sayı 959, 1; *Açık Söz*, (2 Ağustos 1338/1922), sayı 547, 1

⁶³⁷ *Babalık*, (6 Temmuz 1338/1922), sayı 936, 2

⁶³⁸ *Babalık*, (5 Temmuz 1338/1922), sayı 935, 2

⁶³⁹ *Babalık*, (13 Ağustos 1338/1922), sayı 963, 2

⁶⁴⁰ *Babalık*, (10 Temmuz 1338/1922), sayı 939, 2

⁶⁴¹ *İstikbal*, (2 Ağustos 1338/1922), sayı 676, 2

yer almıştır. *Hâkimiyeti Milliye* “Kırım açlarını unutmayınız ianelerinizi Hilali Ahmer vezenlerine teslim ediniz” ifadeleriyle okuyucularının dikkatini çekmeye çalışmıştır.⁶⁴² Yardımlara farkındalık oluşturma adına Şeriye Vekaleti’de beyanname yayınlayarak Rusya’daki açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan on iki milyon dindaşımızın bulunduğunu bu doğrultuda yardım yapılmasını talep edilmektedir.⁶⁴³

Bolşevik Rusya yönetimi, ülkedeki kıtlığa çare olmak adına temel tüketim maddelerinin ticari yollarla ülke dışına çıkmasını engellemek adına kararname yayınlamıştır. Bu doğrultuda alınan karar Sovyet Rusya temsilcilikleri aracılığıyla Anadolu’da duyurulmaya çalışıldığı gazete haberinden anlaşılmaktadır. Rusya Sosyalist Fedaratif Şuralar Cumhuriyeti Halk Komiserliği Ticaret Hariciyesi Trabzon Şube Müdürü Aramof imzasıyla yayınlanan ilanda hububat, şeker, un, tuz, şeker gibi temel tüketim maddelerinin Rusya’dan ticaret yoluyla ithal edilmesinin yasaklandığına dair beyanname yayınlamıştır.⁶⁴⁴ Sovyet Rusya’nın Ankara Konsolosluğu ise elçilik binasında bir müsamere tertip ettiğini ilan ederek gelirin Kırım’daki Müslümanlara ve ihtiyaç sahipleri için çalışan teşkilata verileceğini ilan etmiştir.⁶⁴⁵ Söz konusu ilan *Hâkimiyet-i Milliye*’de yayınlanmış olup farklı tarihlerde ise gazetenin Hilal-i Ahmer aracılığıyla Kırım açlarına yardım için ilanlar paylaştığı görülmüştür.⁶⁴⁶

6.9.3. Anadolu’daki Rus Muhacirlerin Gazetelerde Ele Alınışı

Rusya’daki ihtilal, akabindeki siyasi çalkantılar ve iç savaş süreci birçok Rus vatandaşının Anadolu’ya doğru göç etmesine sebep olmuştur. Beyaz Rus olarak da adlandırılan muhacirler Bolşevik devrimin iktidarını sağlamlaştırmasıyla da Anadolu’daki muhacirlik süreleri uzamıştır. Süreç içerisinde Rus muhacirleri Sırbistan ve Dalmaçya kıyıları gibi muhtelif coğrafyalara da göç etmiştir.⁶⁴⁷ Yine de Anadolu’da önemli derecede Rus muhaciri bulunmaktadır. Rus nüfusu Anadolu’nun muhtelif şehirlerinde kalarak sosyo-kültürel ve ticari hayatta yer almaya başlamıştır. Rus tebaasından kişilerin Anadolu’daki muhtelif faaliyetleri gazete haber ve ilanlarına konu olmuştur. *Yeni Adana* Meşhur Rus piyanist Madam Fon Koh tarafından Sanai Mektebinde konser verildiğini haberleştirmişti.⁶⁴⁸ Rus piyanistin Konya’da da konser verdiği gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Madam Fon Koh’un Konya’da vereceği konserin gündüz hanımlara gece ise beylere olmak üzere tertip edilmiş olup gelirinin de Hilali Ahmer’e ait olduğu ilan edilmiştir.⁶⁴⁹ Gazete haberlerine konu olan meşhur piyanist Baranos Von

⁶⁴² *Hakimiyet-i Milliye*, (24 Mayıs 1338/1922), sayı 515, 2

⁶⁴³ *Babalık*, (14 Temmuz 1338/1922), sayı 943, 1

⁶⁴⁴ *İstikbal*, (11 Ağustos 1338/1922), sayı 681, 2

⁶⁴⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, (18 Nisan 1338/1922), sayı 485, 1

⁶⁴⁶ Yardıma çağrı ilan örneği için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, (24 Mayıs 1338/1922), sayı 515, 2

⁶⁴⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, (12 Kanuni sani/Ocak 1337/1921), sayı 95, 2

⁶⁴⁸ *Yeni Adana*, (4 Ağustos 1338/1922), 4

⁶⁴⁹ *Babalık*, (22 Mart 1338/1922), sayı 848, 2

Cloth olmalıdır. Baranos'ın eşi Çar'a bağlı bir subay olup Ekim Devrimi ile hayatını kaybetmiştir. Baranos'de rejim karşıtı diğer Ruslar gibi ülkeyi terk etmiştir ve İstanbul'da piyanist olarak yaşam mücadelesini sürdürmüştür.⁶⁵⁰ Gazete haberlerinden anlaşılmaktadır ki Baranos'ın sanat icrası İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Başka bir Rus hanımefendiyi konu alan ilan *İstikbal* gazetesinde yayınlanmıştır. Söz konusu ilanda Rus hanımefendinin yabancı dil eğitimi hususunda eğitmenlik yapabilceğini duyurulmuştur. İlan'da "Rus Hanım, Rusça, Fransızca, Almanca dersi vermektedir" şeklinde yayınlamıştır.⁶⁵¹ İlanı Trabzon'da yaşayan muhacirin faaliyeti olarak görmek gerekir. Bu tür haber ve ilanları Beyaz Rus olarak adlandırılan muhacirlerin Anadolu'daki yaşam mücadelelerinin iz düşümleridir. Söz konusu dönemde farklı bir yaşam hikayesi ise kitaplaştırılmıştır. Fyodor Fyodoroviç Thomas adlı varlıklı Rus Muhacir, Çarlık rejimi yıkılması ile İstanbul'a gelip burada restoran ve gazino işletmeciliğine başlamıştır. Maksim gazinosunu kurarak yemekli akşam eğlence kültürünü İstanbul'a yerleşmesine katkı yapmıştır.⁶⁵²

Rus muhacirlerin Anadolu'daki varlığı Sovyet merkezi yönetimini de bazı tedbirler almaya itmiştir. Muhacirler konusunda Rusya Büyükelçiliği, Dahiliye Vekaleti'ne bir tebligat vermiştir. Bu tebligat dönemin gazetelerinde birkaç gün arayla ve tekrar tekrar yayınlanmıştır. Sovyet Rusya yönetimi Anadolu'daki vatandaşlarına belli yaptırımlar uygulayarak beş maddelik kararname çerçevesinde yurda dahil etme gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Kararname şu esaslardan oluşmaktadır:

1. Beş sene yabancı memlekette kalıp ve bu süre içerisinde Sovyet Konsolosluğu ile irtibata geçmeyen 1 Ağustos 1922 tarihine kadar pasaport veya vesika almayanlar
2. 17 Ocak 1917 senesinden sonra Sovyet Hükümeti'nin müsaadesini almadan ülkeyi terk edenler
3. Gönüllü olarak Sovyet Rusya'ya karşı harp iden ordular içerisinde yer alan ve anti inkılapçı teşkilatlarda bulunanlar
4. Rusya tabiiyetinde kalma hakkı olduğu halde 1 Ağustos 1922'ye kadar bu fırsattan istifade etmek istemeyenler
5. Bu karnamenin bir maddesine dahil olup da yabancı memleketlerde kaldığı halde Sovyet Konsolosluklarına kayıt olmayanlar.

Bu maddelere dahil olan kişilerin Rusya Sosyalist Federatif Şuralar Cumhuriyetinin (RSFŞC), Rusya Merkez İcra Komitesi ve Ahali Komiserleri Şurası'nın 3 Kasım 1921 tarihli af kararına binaen Rusya tabiiyetini kabul etmek istedikleri takdirde RSFŞC'nin Türkiye yetkili konsoloslukları vasıtasıyla Rusya Merkez İcra Komitesi'ne dilekçe vermeleri istenmektedir. Ayrıca on sekiz yaşından küçük çocuğu olup ta Rusya vatandaşlığını kaybedenlerinde bu uygulamadan faydalanabileceği belirtilmiştir.

⁶⁵⁰ Taha Toros Arşivi, <https://core.ac.uk/download/pdf/38302935.pdf>, Erişim Tarihi 19.08.2022

⁶⁵¹ *İstikbal*, (14 Temmuz 1338/1922), sayı 661

⁶⁵² Ayrıntı için bkz. Vladimir Alexandrov, *Siyah Rus*, (İş Bankası Yayını: İstanbul, 2015)

Başvuracak kişilerin ellerindeki pasaport ve vesikalarla 1 Ağustos 1922 tarihine kadar girişimde bulunması gerektiği aksi takdirde Rus tebaasına kabul edilmeyecekleri ilan edilmiştir.⁶⁵³ Zaman zaman Rus muhacirlerin ülkelerine geri dönüşleri de gazetelerde haber olmuştur Nitekim *Açık Söz*, Rus muhacirler ilgili olarak “Rus milliyetçileri geri dönüyor” başlığında haber yayınlamıştır. İçerikte İstanbul’daki Rus milliyetçilerinden üç bin kişilik ilk kafilenin Reşid Paşa Vapuruyla Novrosiskiye sevk edildiği haberleştirmiştir.⁶⁵⁴

6.10. Büyük Taarruz Sonrası Türk-Sovyet İlişkilerinin Basına Yansıması

Türk ordusu, 30 Ağustos 1922’de Yunan kuvvetlerini mağlup ederek Adalar denizine doğru işgalcilere karşı takip harekâtını başlatmıştır. Bu takip harekâtı 9 eylülde İzmir’in kurtarılması ile taçlanmıştır. Marmara bölgesine doğru hareket ise 18 eylülde nihayete ermiştir. Söz konusu sürecin öncesinden başlayan ve Lozan Konferansına kadar geçen sürede basın üzerinde bazı yaptırımlar uygulanmıştır. 30 Ağustos zaferinden, Lozan Konferansı’na kadar geçen sürede basında yeniden kovuşturmalar başlamıştır. Çerkez Ethem isyanı sonrasındaki ilk kovuşturmaların paralelinde yeniden sol ve muhalif basın üzerindeki denetim ağırlaştırılmıştır. Bu kovuşturmalarla Anadolu solculuğu da eritilmiştir. Millî Mücadele yöneticileri yeni devletin Sovyet nüfuzuna girmesini istememektedir. Böylece Lozan Antlaşması’nda batılı devletlerin Anadolu’ya karşı daha ılımlı politika güdeceği düşünülmüştür. Sovyet yönetimi ise Türkiye’nin bu tutumu karşısında solcuların ezilmesini protesto etmekle birlikte ulusal yönetimin desteklenmesi görüşünü savunmuştur. Zira zaferden sonra oluşturulacak uluslararası konferansta iki tarafta birbirini karşı cephe almak istememektedir.

Bolşevik Rusya, Türk ordusunun zaferini tebrik eden ilk büyük devletlerdendir. Rusya’nın Türk ordusunu tebriği, haber olarak *Hâkimiyet-i Milliye*’de yer almıştır. Rus Hariciye Komiseri Karahan, Türk ordusunun başarısından dolayı İcra Vekilleri Heyeti lideri Rauf Bey’e tebrik telgrafı çekmiştir. Karahan telgrafında “Türk milleti senelerden beri Mustafa Kemal Paşa gibi askeri ve siyasi dehanın rehberliğiyle Avrupa emperyalizmine karşı muazzam bir mücadele icra etmiştir.” ifadelerini kullanmıştır. Karahan ayrıca bu zaferle Avrupa emperyalistlerinin Yunanlılar vasıtasıyla Türkiye üzerinde icra ettiği işgallerin son bulduğunu dile getirmiştir.⁶⁵⁵ Tebrik telgrafına Rauf Bey’in cevabı bir gün sonra *Hâkimiyet-i Milliye*’de yayınlanmıştır.⁶⁵⁶ Söz konusu mesaj diplomatik nezaket çerçevesinde yazılmıştır. Bu tür diplomatik mesajlaşmalar zafer sonrasında Sovyet Rusya himayesinde hareket eden sol basın ve muhalif basına karşı ciddi yaptırımlar uygulanmasına engel olmamıştır.

⁶⁵³ *Babalık*, (20 Temmuz 1338/1922), sayı 948, 2; *İstikbal*, (28 Temmuz 1338/1922), sayı 672, 2

⁶⁵⁴ *Açık Söz*, (13 Nisan 1337/1921), sayı 158, 2

⁶⁵⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, (4 Eylül 1922), sayı 598, 2

⁶⁵⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, (5 Eylül 1922), sayı 599, 2

Söz konusu süreçte Anadolu’da sol hareketleri uhdesinde toplayan parti THİF’dir. THİF’nin yayın organı ise *Yeni Hayat*’tır. Parti Sovyet elçiliği ve Komintern görevlilerinin yönlendirmesi ile hareket etmektedir. Ancak bu faaliyetlerin hükümetçe sıkı bir şekilde kontrol edilmeye çalışıldığı KEYK’e sunulan raporlardan anlaşılmaktadır. Söz konusu süreçte sol içerikli yayın olarak Ankara’da çıkan *Emek* gazetesi ile Mersin’de yayın yapan *Doğru Öz* gazeteleri etkindir. 24 Nisan 1922 tarihli bir rapora göre *Emek* gazetesi imtiyaz sahibi Ahmet Hilmi olmakla beraber aslında gazetenin partinin malı olduğu, depozitolarının bile THİF tarafından ödendiği aktarılmıştır. Keza *Yeni Hayat* matbaası da Nazım Yoldaş’a ait görünse de fiilen hukuken THİF’nin olduğu aktarılmıştır. Ayrıca *İkaz* matbaasının mülkiyeti Şükrü Bey’e ait olmakla beraber komünize edildiği kar ve zararın fırkaya ait olduğu belirtilmiştir.⁶⁵⁷ Söz konusu rapor THİF faaliyetlerinin, Sovyet Rusya elçiliği ve KEYK himayesinde gerçekleşmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Sovyet Rusya Ankara elçiliğinde görevli Golman Yoldaş, KEYK’in Doğu bölümündeki Brike Yoldaş’a gönderdiği raporda THİF Kongresinin polis tarafından kuşatıldığı, üç kişiden fazla komünistin yan yana gelmesine müsaade edilmediği, basında komünistlere yönelik saldırı olduğu, *Yeni Hayat* Matbasında komünist gazeteciler toplantısının basıldığı, Hükümetin cephedeki gelişmeleri bahane ederek elçiliklerin Moskova ile bağlantılarını, kurye göndermelerini süre belirtmeden yasakladığını ifade etmiştir.⁶⁵⁸ Bu ifadeler Ali Fuat Paşa’nın Moskova’da maruz kaldığı uygulamayı hatırlatmakla beraber Büyük Taarruz devam ettiği için Bolşevik Hükümeti herhangi bir protestoda bulunmamıştır. Şunuda belirtmek gerekir ki yazıda geçtiği üzere komünist gazeteciler toplantısına bir örnek olarak yurt dışından gazeteciler *Yeni Hayat* matbasına gelerek toplantı yapmışlardır. Nitekim bu ziyaretin detayları *Doğru Öz* ve *Yeni Hayat*’ta yayınlanmıştır. Toplantı günlerine ait bir resim de⁶⁵⁹ *Yeni Hayat*’ın 19 Eylül 1922 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Fotoğrafta bulunanlara arasında Komintern görevlisi Fransız jek Sadul, Umanite (*L’Humanité*) muhabirlerinden Paz, Klarete muhabirlerinden Madlen Marks, Komintern temsilcilerinden Cevat, Alman komünist gazetesi (*Rote Fahne*) muhabiri Frederik (Friedrich) ve Leyond, *Yeni Hayat* yazarlarından ise Tekin Alp ve Hilmi Kültegin bulunmaktadır.⁶⁶⁰

Toplantıda Almanya ve Fransa basınındaki sol neşriyatın temsilcilerinin yanı sıra Komintern görevlileri ve *Yeni Hayat* yazarları arasında çok samimi sohbet geçtiği ifade edilerek yurt dışından gelen gazetecilerin verdikleri bilgilerle Anadolu basını ile yurt dışındaki neşriyatı karşılaştırma imkânı da bulunmuştur.⁶⁶¹ Almanya’da spartakis fırkasının 43 komünist gazetesi olduğu, bunların bir kısmının günlük çıktığı *Rote Fahne* (*Rote Fahne Zeitung*) ise sabah ve akşam olmak üzere günlük (300) bin nüsha basıldığı ifade edilmiştir. Fransa’da on beş Komünist gazetesi bulunduğu ve günlük olarak

⁶⁵⁷ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 194

⁶⁵⁸ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 289-290

⁶⁵⁹ Fotoğraf için bkz. Ek 5

⁶⁶⁰ “Ankara’da Bir Çay Ziyafeti”, *Doğru Öz*, (28 Ağustos 1922), s 2; *Yeni Hayat*, (19 Eylül 1922), sayı 21

⁶⁶¹ *Yeni Hayat*, (19 Eylül 1922), sayı 21; *Doğru Öz*, 28 Ağustos 1922

yayınlandığı, *Matin* gazetesinin tirajının günlük 180 bin diğer yayınların ise 205-400 bin arasında olduğu ifade edilmiştir. Bu bilgiler karşısında *Yeni Hayat* yazarı, Anadolu ve İstanbul'daki toplam gazete satışının yüz elli bine varmadığını “memleketimizin irfan çoraklığına acıdım” sözleriyle Avrupa'daki basın ne kadar güçlü olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶² Aslında Avrupalı gazetecilerin toplantıda verdiği bilgiler yalnızca sol basının satış rakamlarıydı ancak sağ ya da diğer neşriyatıda bunlara eklendiğinde Avrupa basının söz konusu yıllarda Türkiye'den çok ilerde olduğu anlaşılmaktadır. Avrupalı gazetecilerle yapılan toplantıyı *Yeni Hayat*'ın Enternasyonal kalitede bir formata erişmek çabasının bir ürünü olarak değerlendirmek gerekir.

Yeni Hayat kapatılmadan önce 19 Eylül 1922'de yayınladığı makalede birkaç günden beri polis tarafından izlendiklerini bu gelişmelerde Rauf Bey'in etkisiyle olduğu iddia edilmiştir.⁶⁶³ Komintern görevlisi tarafından Safarov Yoldaş'a gönderilen mektupta ise Türkiye'de komünist yapılanmasında hücre örgütlenmesi kurulduğunu ancak hücrede görev alanların kendini memur gibi gördüğünü ifade etmiştir. Komünist partide çalışan bazı kişilerin ise devrimden ziyade ekonomik kaygılarının daha güçlü olduğunu izah etmiştir. Ayrıca Anadolu'da faaliyet yürütmenin oldukça güçleştiği *Pravda* ve *İzvestia*'da⁶⁶⁴ çıkan yazılar yüzünden birçok defa Türk Hükümetine açıklama yapmak zorunda kalındığı açıklanmıştır.⁶⁶⁵ Mektup yazanın kimliği açık değilse de elçilikte görevli Komintern çalışanı olma ihtimali oldukça yüksektir. Mektuptan anlaşılabacağı üzere Büyük Taarruz sonrası Ankara Hükümeti, Anadolu'daki sol basının faaliyetlerini dikkatle takip ettiği anlaşılmaktadır.

Ankara'daki Sovyet elçiliğinde Komintern görevlisi olarak bulunan Rozenberg'in Enternasyonal görevlisi Safarov Yoldaş'a gönderdiği Nisan 1923 tarihli başka bir raporda “güvenilir Kemalistlerin” dahi elçiliği ziyaret etmeyi göze alamadığını ifade etmiştir.⁶⁶⁶ Bu ifadeler Türk bürokratların, Sovyet Rusya temsilciliklerine bakışının da ifadesidir. Zira elçilikler sıkı takip altındadır. Her türlü faaliyet kovuşturmayla tabi tutulmaktadır. Aslında bu tutum tek taraflı değildir zira Sovyet Rusya basınında Mart 1923'ten beri Türkiye aleyhinde yazılar yazdığı anlaşılmaktadır.

6.11. Kalem Mücadelesi: Sovyet Rusya Neşriyatının Türkiye'ye Cephe Alması

Ankara Hükümeti'nin Büyük Taarruz sürecinde basına karşı uyguladığı politikanın yanı sıra siyasi süreç, iki ülke arasındaki iletişimin dinamiğine zarar vermiştir.

⁶⁶² Doğru Öz, (28 Ağustos 1922), s 2; *Yeni Hayat*, (19 Eylül 1922), sayı 21,

⁶⁶³ *Yeni Hayat*, (19 Eylül 1922), sayı 21, 4

⁶⁶⁴ *Pravda* (Hakikat) gazetesi 1903 yılında kurulmuş olup Çarlık Rejiminin baskıları ile bazı dönemler yayın akışında aksama olmuştur. *Pravda* 1912'itibaren günlük olarak basılan bir gazetedir. *İzvestia* (Haberler) gazetesi ise 1917'de kurulmuştur. Her iki gazete'de devrimle beraber Bolşeviklerin görüşü doğrultusunda yayın yapmışlardır. Bilgi için bkz. Aslı Yurdigül ve Banu Erdoğan Çakar, “Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı: *Pravda* ve *İzvestiya* Gazeteleri Örneği”, *SUTAD* 47,(Aralık 2019), 282

⁶⁶⁵ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 344

⁶⁶⁶ Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, 467

THİF parti organlarına ve basına karşı uygulanan yaptırımlarla birlikte Lozan Konferansı'ndaki boğazlar meselesi Bolşevik Rusya basınında, Türkiye aleyhinde yayınlara sebep olmuştur. Söz konusu yayınların varlığı *Hâkimiyet-i Milliye* ve *İstikbal*'e yansımıştır. Haberlerin içeriğinde *Pravda* ve *İzvestia* gibi gazetelerin tarih ve sayısı verilerek Türkiye aleyhlerindeki yazıları ele alınmıştır. Anadolu Basınında bu konuda en detaylı haberler *İstikbal*'de yer almıştır. Zira *İstikbal* 1923 yılı itibariyle Kafkasya'da bulunan özel muhabirinden aldığı mektuplarla Sovyet Rusya basınına en detaylı aktaran gazetedir. Sovyet Rusya menşeli yayınlara, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin tepkisi *İstikbal*'e nazaran daha diplomatik olduğu söylenebilir. *Babalık* ve *Yeni Adana ve Açık Söz*'de söz konusu yayınlarla ilgili bir haber yapılmadığı görülmüştür.

Sovyet Rusya basınının, Türkiye'ye cephe almasını gündeme ilk getiren *Hâkimiyet-i Milliye*'dir. "Rus matbuatına bir nazar" başlığında gazeteler üzerinden verilen mesaj "kalem mücadelesi" olarak adlandırılmıştır. Makalede Türk matbuatının itidalli olduğu ancak aynı hassasiyetin Rus basınında bulunmadığından şikâyet edilmiştir. Basın üzerinden kalem münakaşalarının harpte kılıçla yapılan savaştan daha keskin olduğu izah edilmiştir. Zira savaştan iki toplum kısa süre sonra barış yapabileceği, sıkı dostluk kurabileceği ancak kalemler üzerinden verilen kindar mesajların milletin kalbinde yara açtığı ve iyileşmesi mümkün olmayan yaralar olduğu ifade edilmiştir. Türk matbuatının bu bilinçle hareket ettiği, nitekim Avrupa'ya karşı Türk basınında fırtınalar kopmuş olsa idi bugün Lozan Konferansı'ndaki barıştan bahsedilemeyeceği vurgulanmıştır.⁶⁶⁷

Yazıda Türkiye'nin Rusya ile dotluğunun antlaşmalar üzerinden değil kalben gelen ve müşterek menfaatin oluşturduğu süreçle ortaya çıktığına vurgu yapılarak bu dostluğa karşı şimdiye kadar en küçük bir davranış olmadığı *Hâkimiyet-i Milliye*'nin bu çerçevede hareket ettiği izah edilmiştir. Ancak bu tutuma karşın Moskova ve Kafkas gazetelerinin Türkiye'ye karşı yayın yapmalarının sebebini nedir diye sorulmuş? "Rusya'daki kalemlerin Türkiye aleyhine bir kalem mücadelesini hakikaten anlamakta aciz kalıyoruz?" İfadeleri kullanılmıştır. Ortada bu tutum için bir sebep olmadığı ifade edilerek Türk-Rus dostluğunun en küçük bir kalem mücadelesinden uzak olması gerektiği vurgulanmıştır. Rusya basınında çıkan haberlerin halkı, Türkiye aleyhine kışkırtmaktan başka bir işe yaramayacağı, temelsiz yazılarla milletin galeyana getirildiği vurgulanmıştır.

Hâkimiyet-i Milliye'nin dikkat çeken yazısında Rusya basınındaki haberlerin asıl üzücü tarafı şöyle izah edilmiştir. Sovyet Rusya basınının, parti ve hükümet gazetelerinden oluştuğu dolayısıyla tek taraflı bir basın hayatı olduğuna vurgu yapılarak bu sistemde aleyhte yazılan yazıları anlamlandırmakta güçlük çekildiği izah edilmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*, Rusya basınında var olan durumun sebeplerinin araştırılacağını ancak bunun iki ülke arasındaki dostluğa büyük zarar vereceği vurgulanmıştır. Rus matbuatını idare eden kişiler, kötü insanlar olarak tarif edilerek bu kadar yoğun bir

⁶⁶⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, (9 Mart 1339/1923), sayı 759, 1

dönemde iki millet arasındaki ilişkinin lüzumsuz hareketlerle bozulmasını istemiyoruz denilerek bu durumun biteceği ümidiyle yazı sonlanmıştır. Makale imzasız olup yazar ismi yerinde ise yıldız şekli bulunmaktadır.⁶⁶⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, Rusya neşriyatının özgür basın olmadığı, kontrollü bir basın hayatı olduğuna vurgu yaparak söz konusu yazıların Sovyet Rusya merkezi yönetiminin izni olmadan yayınlanamayacağı mesajını vermiştir.

Hâkimiyet-i Milliye, Mart 1923'te, Sovyet Rusya matbuatının Anadolu aleyhinde haberler yapması üzerine bu konu ile ilgili bir yazı daha kaleme almıştır. "Rusya ve Türkiye" başlığını taşıyan yazı imzasızdır. Makalede Türk-Rus dostluğunun bozulmaması gerektiği vurgulanırken Lozan'da Rusya'nın politikasına aykırı hareket edilmediği İstanbul ve Marmara'nın güvenliği sağlanması şartıyla boğazların uluslararası taşımacılığa açık olacağı vurgulanmıştır. Bu durumun Türkiye ile Rusya arasında yapılan antlaşmaya aykırı olmadığı izah edilmiştir. Konu ile ilgili olarak Aralov'un *Öğüt* gazetesine verdiği demeç de ele alınmıştır. Aralov'un Rus matbuatının serbest olduğunu söylemesi eleştirilmiş ve bu konuda "herhalde sefir hazretleri bizim Rus matbuatının nasıl "Rosta" tarafından idare edilmekte olduğundan ve hatta makalelerin aynı kalem ve fikrin mahsulü bulunduğundan haberdar olmadığımızı kabul eylemek lütfunda bulunurlar" ifadeleriyle elçi beyin yorumu alaycı ifadeyle eleştirilmiştir. Makalede Bolşevik Rusya'nın nüfus yoğunluğu az olan milletlere karşı siyaseti dikkate alınacak olursa Rusya'daki matbuatın serbest olması mümkün olmadığı, Aralov'un bizimle beraber bu durumu kabul edeceği izah edilmiştir.⁶⁶⁹

Yazıdan geçen Rosta (Rusya Radyo Telgraf Ajansı) Moskova gazetelerinin ana haber ana kaynağıdır. Türkiye'deki, Rusya menşeli ajans haberlerinde Rosta ifadesi yerine Moskova telsiz ve telgraf istasyonu ifadesi kullanıldığı birçok gazete haberinde görülmüştür. Rusya basını üzerinde yapılan çalışmalarda Rosta'nın, Rus gazetelerinin ana haber kaynağı oluşturduğu tespit edilmiştir. Nitekim *Pravda* ve *İzvestia* gazeteleri üzerinden İnönü savaşlarını değerlendiren bir çalışmada *Pravda* ve *İzvestia*'nın Türkiye ile ilgili haberlerinde tek kaynak Rosta'yı kullandığı görülmüştür.⁶⁷⁰ Mudanya Mütarekesi'ni, *Pravda* ve *İzvestia* üzerinden değerlendiren başka bir çalışmada ise yine benzer bir durum söz konusudur İki gazete de Türkiye ile ilgili haberlerde tek kaynak Rosta'yı kullanmıştır.⁶⁷¹ Bu durum *Hâkimiyet-i Milliye*'de geçen Rus matbuatının Rosta tarafından idare edilmekte olduğu iddiasının haklılığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye aleyhinde çıkan yazıların muhatabı Sovyet basını gibi gözüksede Rosta

⁶⁶⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, (9 Mart 1339/1923), sayı 759, 1

⁶⁶⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, (22 Mart 1339/1923), sayı 770, 1

⁶⁷⁰ Erdoğan Akman, Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarının Sovyet Rusya Basınında Yansımaları [Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Üzerinden Basın Analizi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2014, 45-47

⁶⁷¹ Erdoğan Akman, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın Sovyet Rusya Basınında Yansımaları [Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Üzerinden Basın Analizi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, (2014), 27-36

üzerinden Komünist parti ve Sovyet Rusya idarecileridir. Nitekim *Hâkimiyet-i Milliye* olumsuz haber yapan *Pravda* ya da herhangi bir gazete ismi zikretmekten ziyade Aralov üzerinden Sovyet Rusya'ya mesaj vermek istemiştir.

Hâkimiyet-i Milliye'deki makaleden sonra Aralov Türkiye'de fazla kalamamıştır; Nisan ayında Moskova'ya hareket etmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır. Aralov, Türkiye'den ayrılma sebebi olarak Rauf Bey'in haksız ithamlarını göstermiştir. Aralov, hatıratında prestijini sarsmak maksadıyla Rauf Bey'in haksız söylemlerine maruz kaldığını Türkiye'de komünistleri örgütlediği yönündeki iddialar karşısında hükümetinden kendisini geri çağırmasını istediğini aktarmıştır. Zira Anadolu'da protesto ve kovuşturmalar nedeniyle Aralov kendini güvende hissetmemiş olabilir.⁶⁷²

Sovyet Rusya basınında Türkiye aleyhindeki yazıları sayfasına taşıyan bir diğer gazete *İstikbal*'dir. "Rus Matbuatı" başlıklı haberde Türkiye aleyhine haberler yapıldığını bu nedenle hayrete düşüldüğü izah edilmiştir. Ankara'da İştirakçi ismiyle faaliyette bulunan birkaç kişinin mahkemeye verilmesi nedeniyle Türkiye'nin Moskova elçiliği önünde gösteri olduğunu bunun yanı sıra basın alanında da aleyhimizde haberler yapıldığı izah edilmiştir. *İstikbal*, "biz emniyet dâhiliyemizi hariçteki nümayişten ve neşriyattan öğrenecek değiliz" ifadeleriyle Türkiye'nin politikasını onayladığını ifade etmiştir. Ayrıca Türk-Rus ilişkilerinde temel düsturun her iki tarafın birbirinin kanun ve nizamına saygı duyması ilkesi ile yürümesine gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁶⁷³

İstikbal'de, Sovyet Rusya basınının incelendiğini ve Moskova'daki *Pravda* gazetesinin Türkiye aleyhine yazılar yazdığı ifade edilmiştir. Yazıların sebebi ise Ankara'da komünist partide görevli bazı kimselerin tutuklanmasından kaynaklandığı izah edilmiştir. *Pravda* gazetesinin 18 Şubat 1923 tarihli sayısında verdiği malumata göre Türkiyenin Moskova elçiliği önünde gösteri olduğunu, protestocu guruptan beş kişinin elçi Muhtar Bey'e beyanname sunduğu ifade edilmiştir. Beyannamede İştirakçi parti üyeleri ile gazetelerin serbest bırakılması istenmiştir. Moskova elçisi Muhtar Bey müracatın yanlış anlamadan kaynaklandığını, Anadolu'daki halkın ekserisinin köylü az bir kısmının işçi olduğunu, Türkiye'de işçi ya da köylü olmanın hapis sebebi olmadığını izah etmiştir. Tutuklanma sebebinin emperyalizmele olan mücadelede birkaç kişinin yanlış hareket etmesinden ileri geldiği vurgulanmıştır. Türkiyede işçi ve köylüye eziyet olamayacağı izah edilmiştir.⁶⁷⁴ *İstikbal*'de ayrıca söz konusu süreçte sadece basının değil iki ülke arasında ticaretle uğraşan kişilerinde Rusya'da kanunsuz işlere maruz kaldığı izah edilmiştir. Batum'dan Tiflis'e gönderilecek ticari emtianın aylarca sürüncemede kalması, Sohum'da bir vapur'un batırılması, Kırım ve Odessa'da bulunan tebamızın kanunsuz işlerle muhatap olması gibi Novrosiski'de İbrahim Kaptan'ın Çeka tarafından

⁶⁷² Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, 217

⁶⁷³ *İstikbal*, (13 Mart 1339/1923), sayı 863, 1

⁶⁷⁴ *İstikbal*, (19 Mart 1339/1923), sayı 865, 1

hapse atılması, Türkiye aleyhine yapılan uygulamaların bazılarıdır şeklinde açıklama yapılmıştır.⁶⁷⁵

İstikbal'in Kafkasya muhabiri Sovyet Rusya basınındaki Türkiye aleyhtarlığını detayları ile açıklamıştır. “Rusya Mektubu” başlığındaki haberde muhabirin şimdiye kadar mektup yazamadığını mart ayındaki hava gibi Gürcistan’daki siyasi ortamın de değişken olduğuna vurgu yapmıştır. Makalede, Türkiye’de İştirakiyuncuların hapsedilmesi ve sulh meselesi nedeniyle “başta Moskova matbuatı olduğu halde bilhassa Rus matbuatı aleyhimizde atıp tutmağa başladılar” ifadeleri kullanılmıştır. Çiçerin’in, *İzvestia* muhabirine verdiği mülakatta Rusya’nın onaylamadığı barış antlaşmasının uzun ömürlü olmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Batum’da yayınlanan *Yeni Hayat* gazeteside 43 nolu sayısında Batı Anadolu’da işgalci ordusunun dağılmasının sebebi olarak Enternasyonal’in Yunan ordusu aleyhindeki propaganda faaliyetlerini göstermiştir. Aksi takdirde Anadolu milliyetçilerinin Eskişehir önünden ileriye gidemeyeceklerini iddia etmişlerdir. Muhabir bu haberleri kendi yorumunu katarak aktarmıştır. Nitekim muhabir, bir zaman sonra söz konusu gazetelerin Mısak-ı Milli’nin dahi kendileri tarafından tespit edildiğini iddia edebilirler şeklinde yorumlamıştır. Batum’daki *Yeni Hayat*’ın makelesinde “İşte Anadolu amele ve köylüsü cihanı hayretlere düşüren müdafa ve vazifeleri Rusya amele ve köylüsünden aldığı maddi, manevi muavenatlarla kazandı diyor!”. Muhabir bu iddiayı da yorumlamıştır. Rusların karşılıklı menfaat karşılığında yardım ettiğini ifade ederek nitekim Azerbaycan’da Bolşeviklerin başarısında kimin desteği vardı sorusunu sormaktadır. “Türk milleti kendi istiklali ve hürriyetini kurtarmak için hiçbir milletin reyini almadan ve muavenat ve muzaharetanı temin itmeden bütün dünyaya karşı silahına sarıldı ve hiçbir kimsenin aklıyla hareket etmedi kendi kendine çarpışarak muaffak oldu. Bunu her kes bilir” ancak bunların Acaristan basınında görülmesi üzücüdür yorumunu yapmıştır.⁶⁷⁶ *İstikbal* ve *Hâkimiyet-i Milliye*’de yayınlanan haberlerden Sovyet Rusya basının dikkatle takip edildiği anlaşılmaktadır. Bu tür yazılara 1923 yılının ikinci yarısından itibaren Anadolu basının da rastlanılmadığını da belirtmek gerekir

Türk-Rus ilişkilerinde Lozan Konferansı öncesinde başlayan bu durgunluk dış basın tarafından da dikkatle takip edildiği anlaşılmaktadır. Bu yöndeki bazı haberler *İstikbal*’e yansımıştır. *İstikbal*, *The Times* gazetesinin “Yeni Türkiye” adlı haberini yorumlanmıştır. Haber “Gazi Paşanın Nutku ve Times” başlığında ele alınmıştır. Gazi Paşa’nın demecinde Sovyet Rusya’dan bahsetmemesi dikkat çektiği ifade edilmiş. Türkiye ile Rusya arasında artık eski münasebetin kalmadığı, iki ülke arasında ticaret antlaşmasının dahi bir türlü imzalanamadığına değinilmiş. Zira Sovyet Rusya sanayide ticarete birçok alanda “bütün muamelatın Rus ticaret temsilcilerine verilmesini istiyor

⁶⁷⁵ *İstikbal*, (20 Mart 1339/1923), sayı 871, 1

⁶⁷⁶ *İstikbal*, (21 Mart 1339/1923), sayı 872, 1

Türkler ise bu siyaseti katıyyen muhaliftirler.” İfadeleriyle Türkiye’nin Bolşevik Rusya ile ilişkilerinin eskisi gibi olmadığı *The Times* gazetesi üzerinden anlatılmıştır.⁶⁷⁷

İstikbal, *Morning Post* gazetesindeki bir haberi sayfasına taşımıştır. Haber *İstikbal*’de “Türk-Rus münasebeti hakkında garip rapor” başlığında sunulmuştur. Bolşeviklerin İstanbul temsilcisinin Berlin’deki eliçiliğine gönderdiği bir rapor yazının konusudur. Ancak dikkat çeken nokta Rus temsilcilikleri arasındaki resmi yazışmanın Avrupa basınında haber olabilmesidir. Haber fevkalade önemli ve dikkate değer olarak tanılanmaktadır. Raporda, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetin artık mazideki kadar sıkı olmadığı Türkiye’nin, Rusya’nın kendisine yaptıklarını unuttuğu ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye’nin Bolşevik Rusya’ya karşı İtilaf devletlerinin kullandıkları soğuk lisanı kullanmaya başladığı ifade edilmiştir. Haberin içeriğinde Türkiye’nin, komünist fırkasına karşı icra ettikleri takibatın yanı sıra Rusya hesabına casuslukla meşgul olmak töhmetiyle vuku bulan yüzlerce mahkemenin söz konusu olduğu açıklanmış. Buna karşın Sovyet Rusya siyasi temsilcileri tarafından Türkiye hükümetine sunulan protestolara rağmen bu usullere son verilmediği, Türkiye jandarmasının takibatı sonucundan Rusya tebasından birçok kişinin Ankara, İstanbul ve Trabzon hapishanelerinde tutuklu bulunduğu izah edilmiştir. Türkiye’nin Rusya’ya karşı bu muamelesinin Lozan Konferansı’nın son safhalarından itibaren oluştuğu iddia edilmiştir. Türkiye’nin bu siyasi tavrı, Rusya’ya karşı İran ya da Kafkasya’da sürdürecekt olursa Bolşeviklerin buna cevap verebilecek güçte olduğu vurgulanmıştır.⁶⁷⁸ Söz konusu haber Türk-Rus ilişkilerindeki iletişimin eskisi gibi olmadığını ortaya koymakla beraber iki tarafı karşı karşıya getirme amacına da hizmet ettiğini vurgulamak gerekir. Zira söz konusu dönemde Lozan görüşmelerinin hararetli tartışma süreci devam etmektedir. Öyleki konferansta çözümsüz konular nedeniyle Şubat 1923’te görüşmelere ara verilmiştir.

Sovyet basının Türkiye’ye cephe almasında diğer iddia THİF’de görevli kişilerin tutuklanmasıdır. Bolşevik Rusya bu tepkiyi Anadolu’daki sol basına ve komünist oluşumlara karşı uygulanan ilk yaptırım süreci olan Çerkez Ethem isyanı sonrasında neden koymamıştır? Zira söz konusu dönemde Çerkez Ethem ve Mustafa Suphi gibi önemli simalar siyasi yaşamdan uzaklaşmış, sol basın ise zarar görmüştür. Muhtemeldir ki Sovyet Rusya iç savaşın devam ettiği 1921 yılında Anadolu’nun politikasına tepki koyacak bir enerjiye sahip değildir. Çünkü Bolşevikler aynı dönemde ekonomik buhranlar ve açlıkla da mücadele etmek zorundaydı. Ancak 1923 yılında iç savaştan başarı ile çıkan Bolşevikler Türkiye’nin iç ve dış siyasetine tavır koymuşlardır. Diğer bir nokta THİF, önceki komünist oluşumlara göre merkez komünist partisi hüviyetindedir. Yani Anadolu’da önceki komünist oluşumlar gibi şeklen ya da siyaseten komünist olan bir parti değildir. Parti çalışanları komünizme gönülden inanmış kimselerdir. Nitekim THİF, Sovyet Rusya ve Enternasyonal kurumunun hedefleri doğrultusunda hareket

⁶⁷⁷ *İstikbal*, (28 Ağustos 1339/1923), sayı 998,1

⁶⁷⁸ *İstikbal*, (29 Ağustos 1923), sayı 999, 1

etmiştir. Dolayısıyla partiye ve sol basına uygulanan yaptırımlara, Sovyet Rusya sessiz kalmamıştır.

Büyük Taarruz sonrası basına karşı uygulanan yaptırımların yalnızca sol basınla sınırlı kalmadığını belirtmek gerekir. 1923 yılının ilkbaharında Türk basınına etki eden bir dizi yargılama olmuştur. İstanbul’da yayın yapan bazı gazeteler Halifeliğin devamı noktasında Hindistan bölgesinde etkinliği olan Ağa Han ve Emir Ali’nin İsmet Paşa’ya gönderdiği mektubu yayınlaması dava konusu olmuştur. Ağa Han ve Emir Ali’nin, cumhurbaşkanı ve başbakana yazdığı mektup ilgililerin eline geçmeden İstanbul basınında yayınlandı. Mektupta halifeliğin Müslümanlar için öneminden bahsedilmektedir. İsmet Paşa bu kişilerin İngilizlerin yönlendirmesi ile hareket ettiklerini dolayısıyla İstanbul’da İstiklal mahkemesi kurulmasını talep etmiştir. Meclis de bu teklifi kabule etmiş ve yargılamalar yapılmıştır.⁶⁷⁹ Yargılanmalar *İstikbal* gazetesinde “İstiklal Mahkemelerinde gazetecilerin müdafaaları dinleniyor” başlığı altında adli sürecin detayından bahsedilmiştir.

Hilafetle ilgili haberin mahkemeye konu edilmesinin iki boyutu vardır. Birincisi resmi makamlara gönderilen mektubun devlet kurumuna ulaşmadan gazetelerde yayınlanması ikincisi de Hilafet makamını kaldırmak için çalışma yapan TBMM’nin siyasetine basın aracılığıyla yön verilme isteği söz konusu olmasıdır. Hindistan bölgesinde İngilizlerin etkinliği düşünüldüğünde mektubun İngiliz istihbaratı tarafından İstanbul’un belli başlı gazetelerine servis edilmesi olağandır. Nitekim söz konusu mektubu yayınlayan İstanbul gazetelerinden *Tanin* Gazetesi sahibi ve müdürü Hüseyin Cahid (Yalçın), *İkdam* Gazetesi sahibi Ahmet Cevdet (Oran), *Tevhidi Efkâr* gazetesini sahibi Velid (Ebüzziya), Müdür-i Mesulü Hayri Muhiddin Beyler mahkemenin 11 Aralık 1923 tarihli kararıyla tevkif olundular. Mahkeme Heyeti, Hıyaneti Vatanîye Kanunu üçüncü maddesi ve Matbuat Kanununun on ikinci maddesi gereğince işlem yapmış, karar hükmünü vermiştir. Şunu da vurgulamak gerekir ki kısa süreli tutukluk halinden sonra ilgili kişiler mahkemenin 2 Ocak 1924’de tarihli kararıyla beraat etmişlerdir.⁶⁸⁰ Ancak bu süreçte TBMM, Cumhuriyetin ilanı, Lozan Antlaşmasının kabulü gibi önemli siyasi adımlar atmayı başarmıştır. Söz konusu süreçte siyasi adımlara engel olabilecek gazetelere yaptırımlar uygulandığı anlaşılmaktadır.

Yeni Türk Devleti 24 Temmuz 1923’te Lozan’da imzaladığı barış antlaşması gereğince genel bir af kanunu çıkarmayı kabul etmiş ancak affın kapsamı içinde 150 kişinin dışarda bırakılacağı da ilan edilmiştir. Antlaşmadan sonra Bakanlar Kurulu kararıyla af kanunu kapsamı dışında kalacak yüz elli kişi belirlenmeye çalışmıştır. Şunu da vurgulamak gerekir ki İtilaf devletleriyle iş birliği yapanlar arasındaki bazı kişiler mevcut kararlardan önce yurt dışına kaçmayı da başarmışlardır. Neticede oluşturulan

⁶⁷⁹ *İstiklal Mahkemeleri Cilt 1*, Yayınlama Kurulu, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yay. Ankara 2015, 11

⁶⁸⁰ *İstanbul İstiklal Mahkemesi*, Cilt 2, Yayınlama Kurulu, (Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yay., 2015), 19-25

listede gazeteci sayısı on iki kişi olup toplam listenin neredeyse yüzde onunu oluşturmaktadır. Söz konusu listede bulunan gazetecilerin isimleri şöyledir: *Serbesti* gazetesi Sahibi, Hürriyet ve İtilaf üyesinden Mevlanzâde Rıfat, *Türkçe İstanbul Gazetesi* sahibi Sait Molla, *Aydede* gazetesi sahibi Refik Halit, Bandırma’da *Adalet* gazetesi sahibi Bahriyeli Ali Sami, Edirne’de *Teemin* ve *Elyev*, Selanik’te *Hakikat* gazetesi sahibi Neyyir Mustafa, *Köylü* gazetesi başyazarı Ferid, *Alemdar* gazetesi sahibi Refi Cevad, *Alemdar* gazetesinden Pehlivan Kadri, *Ferda* gazetesi sahibi Fanizade Ali İlmi, Balıkesir *İrşad* gazetesini çıkaran Ömer Fevzi, Halep’te *Doğru Yol* gazetesi sahibi Hasan Sadık, *Köylü* gazetesi sahibi İzmirli Refet.⁶⁸¹

Listede olabilecek bazı isimlerin yurt dışına kaçtığı, bazılarının ise hayatını kaybettiği bilinmektedir. Adana’da muhalif basının temsilcilerinden *Ferda* gazetesi sahibi yurt dışına kaçmıştır. Bir diğer isim Ali Kemal ise yakalanıp Kocaeli’ye getirildiğinde linç edilmiştir.⁶⁸² Lozan Antlaşması öncesi basına uygulanan yaptırımlar antlaşma sonrası hafifletilmiştir. Nitekim İstanbul basınından sansürün kalkması konusunda İzmit mebusu Vekili Sırrı Beyin, meclise kanun teklifinde bulunur. Ülkenin seçime doğru gittiğini matbuatı sürükleyen İstanbul basınından sansürün kalkması hususunda mecliste girişimde bulunur.⁶⁸³ Sırrı Beyin başvurusu, Heyeti Vükela Riyaseti’ne gönderilmiştir.⁶⁸⁴ TBMM Kurtuluş Savaşı süresince basına karşı iki büyük yaptırım uyguladığı görülmüştür. Birincisi Çerkez Ethem İsyanı sonrası başlayan Londra Konferansı’na kadar uzayan, ikincisi de Büyük Taarruz sürecinde başlayıp Lozan Antlaşması’na kadar olan süredir. Söz konusu iki dönemde de yargılamalar sonucu gazetecilerin aldığı cezalar zamanla affa tabi tutulmuş uzun hapis cezaları ya da kürek mahkumiyetleri uygulanmamıştır. Bu durum dönemin şartları göze alındığında basın özgürlüğü içinde önemli bir adımdır. TBMM’nin basına karşı uyguladığı yaptırımların uluslararası konferanslar öncesinde olması Ankara Hükümeti’nin batı yanlısı politikasıyla da ilişkilendirilebilir.

6.12. Cumhuriyetin İlanı Sürecindeki Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa Samsun’a ayak basıp kongreler sürecini başlattığı andan itibaren aldığı kararlarda cumhuriyet rejiminin temel ilkelerine atıf vardır. Beyanname ve bildirilerde sıklıkla geçen millet iradesi, halk egemenliği gibi vurgular cumhuriyet rejiminin temellerinin erkenden atıldığını ortaya koymaktadır. Cumhuriyetin ilanı 1923 yılında gerçekleşmiş olup söz konusu yılda Türk-Rus ilişkilerini meşgul eden esas meselenin Lozan Barış Konferansı müzakereleri olduğu görülmüştür.

⁶⁸¹ Yüzellikler listesindeki gazeteciler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şaduman Halıcı, *Yüzellikler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998

⁶⁸² Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıratı*, 265

⁶⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 17, 3.4.1339/ 3 Nisan 1923, C. 28. 314

⁶⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 18, 5.4.1339/ 5 Nisan 1923, C. 28. 354

Millî Mücadele süresince Türk-Rus ilişkilerinde iki önemli gündem maddesi dikkat çekmektedir. Bunlardan biri rejim ihracıdır ki Bolşevik Rusya'nın bu yöndeki girişimleri, Ankara Hükümeti'nin Millî Mücadele süresince aldığı tedbirlerle önlenmiştir. Diğer gündem maddesi ise Sovyet Rusya'nın boğazların yönetimi hususundaki hassasiyetleridir. Sovyet Rusya'nın bu konudaki politik çizgisi Millî Mücadele boyunca değişmemiştir. Daha önce vurgulandığı üzere Çiçerin'in Mustafa Kemal Paşa'ya 3 Haziran 1920'de gönderdiği mektubunda “*Boğazlar meselesinde Karadeniz'e sahili olan hükümetler arasında yapılacak bir konferansla belirlenmesi*” istemiştir. Bu talep Sovyet Rusya tarafından muhtelif zamanlarda İtilaf devletlerine de iletilmiştir.

Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusundaki hassasiyeti, Cenova Konferansı'nda, Kars Antlaşması'nda ve muhtelif siyasi müzakerelerde devam etmiştir. Nitekim Sovyet Rusya bu tutumunu Avrupalı devletlere verdiği notalarla da hissettirmiştir. 19 Temmuz 1922'de Rusya Hükümeti Yunan gemilerinin boğazları geçip Karadeniz sahilinde Samsun'un bombalanması neticesinde Rusya'ya ait ticari mallar ve depoların zarar görmesi üzerine Avrupalı devletlere nota vermiştir. Sovyet Rusya, notasında Yunan filosunun hareketinin sorumluluğu Çanakkale ve İstanbul boğazını kontrol edenlere ait olacağı vurgulanmıştır. Yunanistan'ın faaliyetlerinin ticarete zarar verdiği ifade edilerek söz konusu filonun Karadeniz'de kıyısı olan devletleri tehdit ettiği izah edilmiştir. 1921 Türk Rus antlaşmasında boğazların yönetim hükmü belli olduğu Ayrıca Romanya ve Bulgaristan'da bu görüşe katıldığı ifade edilmiştir. Siyasi sürecin Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle müzakere edilmeli denilerek Rusya, Türkiye, Ukrayna, Gürcistan'ın boğazlar meselesinin çözümünde müdafaa hakkından taviz vermeyeceği vurgulanmıştır. Söz konusu talep eylül ayında Sovyet Rusya tarafından Avrupalı muhataplarına yeniden iletilmiştir.⁶⁸⁵

Büyük Taarruz sonrasında 15 Eylül'de *Hâkimiyet-i Milliye*, İngilizlerin Üsküdar'da ve Çanakkale'de tarafsız bir bölgeye asker çıkarıp bayrak çekmesi üzerine “boğazlar meselesi ortaya çıkmıştır” şeklinde haber yapmıştır.⁶⁸⁶ Bu gelişmeyi takiben 18 Eylül'de ise Sovyet Rusya'nın protestonamesi yayınlanmıştır. Sovyet Rusya yönetimi İngiltere'ye verdiği protestonamede boğazlar hakkında kararın ancak Karadeniz'e komşu devletlerin bir araya gelmesiyle şekillenebileceği bunun dışındaki herhangi bir kararı kesinlikle tanımayacaklarını bildirmiştir.⁶⁸⁷ Lozan Konferansı öncesinde Sovyet Rusya boğazlar üzerindeki etkinliğini korumak istemektedir.

Lozan Konferansı görüşmeleri (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) birinci dönem ile (23 Nisan 1923- 24 Temmuz 1923) ikinci dönem olmak üzere iki evresi bulunan çok uluslu siyasetin dünyaya yeni düzen çizdiği bir antlaşmadır. Lozan Antlaşması'nın da Türk-Rus ilişkilerini meşgul eden boğazlar meselesi tartışma konusu olan ana başlıklardan

⁶⁸⁵ “Rus Hükümeti'nin Devletler Notası”, *Babalık*, (30 Temmuz 1922), sayı 955, 1

⁶⁸⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, (15 Eylül 1922), sayı 609, 1

⁶⁸⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, (18 Eylül 1922), sayı 611, 1

biridir. Antlaşmada Boğazlar teriminin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını kapsamakta olduğu, Boğazların askersiz hale getirilmesi hususunun yanı sıra Boğazlarda gemilerin geçişini kontrol etmek ve Milletler Cemiyeti'ne bilgi vermekle yetkili bir Boğazlar Komisyonu'nun kurulması kabul edilmiştir.⁶⁸⁸ Söz konusu görüşmelerde Sovyet Rusya temsilcileri muhalif tavır serigileselerde Türkiye ve Rusya'nın uluslararası barışa olan ihtiyacı antlaşmanın sonuçlandırılması adına gerekli girişimlerin oluşmasını sağlamıştır. Antlaşma sonrasında Sovyet Rusya basının önemli gazeteleri *Pravda* ve *İzvestia*'nın da Lozan Konferansı'na olumlu yaklaştığı anlaşılmaktadır.⁶⁸⁹ Bu da gösteriyorki Sovyet Rusya basının Lozan Konferansı öncesinde Türkiye'ye olan tavrı yumuşamıştır. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik rejim ihracı faaliyetleri ise Ankara'nın ısrarlı takibi ile açığa çıkarılmış, söz konusu faaliyetlerin ilişkilere zarar vermesi engellenmiştir. Ankara Hükümeti'nin başarılı politikasını ve cumhuriyeti ilanı ile taçlandırmıştır. TBMM'nin 29 Ekim 1923'de Cumhuriyeti ilan etmesi üzerine Lenin tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafı gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'da tebrik telgrafına Kasım 1923'te yanıt vererek teşekkür etmiştir.⁶⁹⁰ Bu tür diplomatik mesajlar Türk-Rus ilişkilerinde önemli gündem maddesi olan rejim ihracı probleminin etkisinin hafiflediğini ortaya koymaktadır.

⁶⁸⁸ Boğazlar meselesi ayrıntı bilgi için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, Haz. Komiston, (İstanbul: YKY. 2001)

⁶⁸⁹ Yurdigül ve Çakar, *Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı*, 288-289

⁶⁹⁰ Yurdigül ve Çakar, "Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", 47

7. SONUÇ

Türk Sovyet İlişkilerinin (1918-1923) basında ele alınışı yıllara göre farklılık arz etmektedir. Zira her yılın kendi içindeki dinamikleri, siyasi dengeleri farklıdır. Gazetelerde bu dengeye göre hareket edip yayın politikasından ödünler verdiği görülmüştür. Millî Mücadelede örgütlenmenin ilk yılında (1919) Anadolu basını için eldeki veriler sınırlıdır. Ancak 1919 yılında İstanbul ile Anadolu basını arasındaki ayrışma giderek artmıştır. İtilaf devletleri İşgal Komiserliğinin yönlendirmesi ile basında sansür uygulamalarına İstanbul Hükümeti tam destek vermiştir. Bu nedenle İstanbul'da *Peyam-ı Sabah*, *Alemdar* gibi işbirlikçi neşriyat ile Ali Kemal, Refik Halit benzeri meşhur gazeteciler daha rahat hareket etmişlerdir. Şunu da vurgulamak gerekir ki işbirlikçi gazetelerin dahi sansüre uğradığı zamanlar olmuştur. Söz konusu dönemde gazete sütunlarının boş yayınlanması ya da gazetecilerin hapsedilmesi olağan bir durumdur. Siyasi buhranın etkisiyle I. Dünya Savaşı sonunda mağdur toplumlarda sosyalist hareketler güçlenmiştir. Sosyalizmin emperyalizme başkaldırması özgürlük vadetmesi muhtelif coğrafyalardaki Türk aydını etkilemiştir. Özellikle Kafkaslarda esaret hayatı yaşayan Türk askeri Bolşeviklerin iktidara gelmesi ile kısmen de olsa özgürlüğe kavuşmuştur. Böylelikle Sovyet Rusya üzerinden emperyalizme yeni cephe açılmıştır. Anadolu'daki mücadelenin asıl hedefi de emperyalist işgali sonuçlandırmak olduğu için siyasi süreç Millî Mücadele liderleri ile Bolşevik önderleri birbirine yaklaştırmıştır. İtilaf devletleri aldıkları tedbirlerle bu yakınlaşmaya engel olmak adına basın üzerinde tahakküm kurmuşlardır.

İstanbul'da işgal komiserliği yönlendirmesi ile oluşan ve Mütareke basını diye adlandırılan neşriyat Anadolu hareketini Bolşevik olmakla itham etmiş, suçlayıcı yazılar yazmıştır. Aynı zamanda İttihatçı basında bu siyasi konjonktürden etkilenmiş birçok İttihatçı yakalanmış hapsedilmiştir. Hürriyet İtilaf Fırkası bu tür yargısız infazların uygulayıcısı olmuştur. Böylece İstanbul, Millî Mücadeleyi destekleyen gazeteciler için hareket etmenin zorlaştığı bir şehre dönüşmüştür. İstanbul ve Anadolu basını yeni hareket alanına Mustafa Kemal Paşa sayesinde kavuşmuştur. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıp kongreler sürecini başlatması basın içinde yeni bir itici güç olmuştur. İstanbul'daki gazetecilerin bir kısmı da Anadolu'ya hareket ederek taşra'da basın dünyasının güçlenmesine katkı yapmışlardır. Gazi Paşa kongreler sürecinde fitne gazeteciliği olarak tanımladığı işbirlikçi neşriyatın Anadolu'ya sokulmaması için mülki ve askeri idarecilere talimatlar vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa *İrade-i Milliye* gazetesini kurarak Anadolu insanının sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Söz konusu gazetenin ilk nüshaları Mustafa Kemal Paşa yönetiminde yayınlanmıştır. *İrade-i Milliye*'nin Gazi Paşa uhdesinde yayın yaptığı dönemde Anadolu hareketini, Bolşevik ya da İttihatçı olduğunu iddia etmenin İstanbul Hükümeti'nin uydurması olduğunu vurgulayarak milli hareketin bağımsızlığına vurgu yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, *İrade-i Milliye* ile daha mücadelenin başında

Anadolu'nun rejim ihracına kapalı olduğu mesajını vermiştir. Bu fikir Türk- Rus ilişkilerinde Ankara Hükümeti'nin kırmızı çizgilerinden biri haline gelmiştir. Söz konusu siyasi anlayışın Millî Mücadele boyunca basında etkin olmasına çalışıldığı anlaşılmıştır.

Kongreler sürecinden sonra Millî Mücadele önder kadrosunun Anadolu basını üzerindeki hâkimiyeti artmıştır. Zira 1920 yılından itibaren kurumsal olarak basının sevk ve idare edilmeye başlandığı görülmüştür. Meclisin açılması akabinde Matbuat İstihbarat Müdüriyeti, Anadolu Ajansı gibi kurumların hayata geçmesinin yanı sıra gazetelere sağlanan kâğıt desteği, nakdi yardımlar basın hayatını canlandırmıştır. Gazetelere kâğıt desteği sağlanmasında İnebolu Limanı lojistik destek sağlayan önemli yerdir. Zira İstanbul'dan deniz yolu getirilen kâğıtlar muhtelif taşra gazeteleri için buradan dağıtılmaktaydı. Bunların yanı sıra Yarı resmi *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ile birlikte Millî Mücadele yanlısı basının cephedeki askerlere düzenli şekilde ulaştırılmaya çalışıldığı görülmüştür. İtilaf güçleri ise etkilerinin sınırlı olduğu yerlerde uçakları kullanarak cephedeki Mehmetçiğin üzerine muhalif propaganda gazetelerinden atmıştır. Uçakların bu şekilde gazete sevkinde kullanılması çalışmada elde edilen ilginç sonuçlardandır.

Ankara Hükümeti, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ile diğer yayınlara öncülük etme gayretinde olmuştur. Ancak 1920 yılının ilk aylarında gazete için yazar bulmakta güçlük çekildiği buna sebep olarak da muhtelif sebeplerden ötürü İstanbul'daki aydınların Anadolu'ya hareketindeki gecikmeler olmasından şikâyet edilmiştir. Basın üzerindeki başka bir şikâyet konusu da taşra gazeteleri tarafından dile getirilmiştir. Anadolu Ajansı'nı haberlerinin gazetelere ulaşmasında yaşanan güçlükler haberleştirilmiş. İstanbul basını, Anadolu Ajansı'nı haberlerini taşra gazetelerinden daha erken yayımlayabilmekteydi. Nitekim diğer taşra gazeteleri bu durumu muhtelif zamanlarda eleştirmişlerdir. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin yazıları diğer taşra gazeteleri tarafından dikkatle takip edilip yayınlanmıştır. Ancak Anadolu'nun muhtelif gazeteleri yayın akışında *Hâkimiyet-i Milliye*'nin yazılarına vermelerine rağmen söz konusu haberle çelişen köşe yazılarını yayınlamaktan da geri durmamışlardır. Bu yönüyle Anadolu basınında özgür bir gazetecilik olduğu düşünülebilir.

Millî Mücadele süresince Türk-Rus ilişkilerinin en yoğun olarak gündem olduğu dönem 1920 basınıdır. TBMM açıldıktan sonra ilk ilişki kurma gayretinde olduğu devlet Sovyet Rusya'dır, aslında bu girişimlerin temeli kongreler sürecine kadar iner. İlk temaslar, karşılıklı heyetlerin gidip gelmesi ve mektuplar üzerinden verilen mesajlarla başlamıştır. Bu bağlamda Çiçerin'in, Mustafa Kemal Paşa'ya mektubu Haziran 1920'de Anadolu basınında haberleştirilmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin basın üzerindeki etkisi mektup siyaseti ya da karşılıklı heyetlerin gidip gelmesinden daha yoğundur. Bunun sebebi Sovyet Rusya'nın rejim ihracı amacıyla Anadolu'da etkin olan muhtelif parti ya da guruplarla temas halinde olmasından kaynaklanmaktadır. Sovyet Rusya; Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan gibi Kafkas ülkelerindeki rejim ihracı başarısını Anadolu'ya

taşımak istemektedir. Bu amaçla Bolşevik Rusya Anadolu’da etkin olabilecek kişi ya da guruplarla çok yönlü temas halindedir. Sovyet Rusya, Enternasyonal diğer adıyla Komintern kurumuyla ortak hareket ederek etki alanını geliştirmeye çalışmıştır. Bolşevik propaganda amacıyla yapılan faaliyetler Komintern kurumuna da rapor edilmiştir. Bolşevik Rusya temsilcilikleri, propagandacı kişileri elçilikler bünyesine dahil ederek diplomatik dokunulmazlık ile Anadolu’daki hareketlerini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Ancak Anadolu’da etkin olan propagandacıların faaliyetlerinden ziyade kişilerle sağlanan temasın basın üzerinde daha etkili olduğu görülmüştür. Sovyet Rusya 1920’de Çerkez Ethem, Mustafa Suphi ve İttihatçı önderler gibi önemli simalarla görüş alışverişinde bulunmaktadır. Bu ilişkilerin Anadolu basınına etkisi büyük olmuştur.

İttihatçı önderler, Sovyet Rusya ile teşriki mesailerinde Rusya’dan alacakları destekle yeni bir siyasi harekât alanı oluşturmak istemektedirler. Sovyet Rusya ise şark toplumlarındaki Müslüman dünyaya İslami Bolşevizm fikriyle ulaşmak istemektedir. Bu bağlamda Bolşevik önderler Anadolu’da etkin olabilecek birçok kişi ya da gurupla temas sağlamıştır. Bu simalar arasına komünizm rejimine gönülden bağlanmış Mustafa Suphi’nin diğer kişi ya da guruplara göre rejime daha sadık ve inanmış olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim Anadolu’daki komünist örgütlenmede Mustafa Suphi ön plana çıktığı gibi Bakü’deki sol basının 1920 Anadolu basını üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. *Yeni Dünya* gazetesinin yanı sıra muhtelif Bakü gazetelerinin haberleri ve köşe yazıları 1920 yılında Anadolu basınında genişçe yer aldığı görülmüştür. Sovyet Rusya’nın temas halinde olduğu bir diğer önemli kişi Çerkez Ethem’dir. Çerkez Ethem hatıratında Bolşeviklerin Anadolu’da kendisini en güvenilir kişi olarak gördüklerini ifade etmiştir. Bu diyalog Ankara Hükümeti’ni tedbir almaya sevk etmiştir. Zira Çerkez Ethem aynı zamanda önemli sayılabilecek ölçüde askeri birliği de kontrol etmekteydi. Üstelik Çerkez Ethem faaliyetlerini basın alanına taşıyarak *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesini kurmuştur. Böylelikle 1920 Anadolu basını üzerinde Bolşevik ya da komünist rüzgarlar esmeye başlamıştır.

1920 Anadolu basınında komünizm tanım ve esaslarını konu alan köşe yazılarının yanı sıra Bolşevizm’i açıklayan haberlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. İslami Bolşevizm ya da İslamiyet’le komünizmin benzeşen yönlerini açıklayan yazılar 1920 Anadolu gazetelerinde. Hatta mecmualarında dahi işlenmiştir. *Açık Söz*, *Albayrak*, *Seyyare-i Yeni Dünya* gibi gazetelerin bu yöndeki yazıları diğer gazetelere göre daha yoğundur. *Hâkimiyet-i Milliye* bu yazılara karşı İslamiyet’le komünizmin benzeşemeyeceği yönünde köşe yazıları ile karşılık vermiştir. Sol basın içerisinde Vedat Nedim ve arkadaşlarının Berlin’de çıkardığı *Kurtuluş* dergisi, Millî Mücadele Döneminin ilerleyen yıllarında yayınlanan *Yeni Hayat* dergisi ise bilinçli sosyalist yayınlar yapmışlardır. Söz konusu yayınlarda İslami Bolşevizm fikri üzerine yazılar yazılmadığı gibi sosyalist fikrin gelişimi, Bolşevik rejimin özelliklerini değerlendiren yorumlar ortaya konmuştur. Bu yayınlar Anadolu’daki sol basını sürükleyecek güçtedir. Sol basın

Türk-Rus ilişkilerinin siyasi temaslarla ile sınırlı kalmayıp Bolşevik rejimin ihracını savunacak nitelikte yayınlar yapmıştır.

1920 yılı Anadolu basını için eylül ayındaki Doğu Halkları Kongresi önemli dönüşümlere neden oluğu görülmüştür. Zira Mustafa Suphi kongreden sonra teşkilatını Anadolu'ya taşımaya karar vermiştir. Söz konusu süreçte Mustafa Suphi İttihatçı önderlerin önüne geçerek Anadolu'da komünist örgütlenmede etkinliği eline almak istemiştir. Bu süreçte İttihatçıların İslam Bolşevizm fikrinden uzaklaştığını da hesaba katmak gerekir. Siyasi arenadaki bu rekabetin Anadolu basınında etkileri görülmüştür.

İttihatçı etkide hareket eden gazeteciler Bolşevizm'e cephe almıştır. *İstikbal*, Doğu Halkları Kongresi'nden önce Bolşevizm lehinde yazılar yazarken kongre sonrasında tam aksi yönde yazılar yazmaya başlamıştır. İttihatçı etkinin hâkim olduğu bir diğer gazete *Açık Söz* ise komünizm lehinde ılımlı yazılar yazmaya devam etmiştir. *Albayrak*, kongre öncesinde mesajlarını daha açık şekilde dile getiriyordu; Öyle ki "bir dakika bile kaybetmeden" Bolşevizm in kabul edilmesi yönünde ifadeler kullanmaktaydı. *Albayrak* Doğu Halkları Kongresi'nden sonra komünizm yönündeki mesajları daha kapalı ifadelerle vermeye çalışmıştır. Bu yayın politikasının arkasında *Albayrak* gazetesi yazarlarından Mithat Bey'in Bolşevizme yönelik olumlu fikirlerinin olduğunu hesaba katmak gerekir. Nitekim Mithat Bey bu nedenle yargılanmış, gazetesinin kapanması sürecine de etki etmiştir.

Ankara Hükümeti bu gelişmelere siyasi olarak tedbir aldığı gibi basın alanında karşılık vermiştir. *Hâkimiyet-i Milliye* Doğu Halkları kongresi sonrasında Ekim ayı boyunca yazılar kaleme almıştır. Yazılarda komünizmi oluşturan şartların Anadolu'da var olmadığı rejim değişikliğine ancak halkın karar verebileceği, Anadolu'da kendine has komünizm olabileceği izah edilerek Bolşevik rejimden ancak Türkiye'ye uygun olan özellikler alınabilir ifadeleri kullanılmıştır. Ankara Hükümeti Resmi TKF'yi kurdurmuş ayrıca hükümet programına Halkçılık ilkesini dahil edilmiştir. Böylelikle basın alanındaki Bolşevik rüzgarlar kontrol altına alınması hedeflenmiştir. 1920 yılındaki cephelerdeki belirsizlik basın alanında arayışlara yol açtığını da hesaba katmak gerekir. Nitekim 1920 Anadolu basınında, "Yeşil Ordu" ki aslında hayali bir ordudur birçok gazetede haberleştirilmiştir.

Ankara Hükümeti, 1921 Anadolu basını üzerindeki kontrolünü ilk aylardan itibaren uygulamaya çalışmıştır. Nitekim 1920'de sıklıkla haber olan Yeşil Ordu haberlerine 1921 yılı içerisinde rastlanmamıştır. Çerkez Ethem isyanı sonrası basın alanında sıkı tedbirler alınmıştır. Bazı gazeteler kapatılmış kimi gazeteciler ise hapsedilmiştir. Şunu da vurgulamak gerekir ki bu cezalar ağır olmayıp bir süre sonra affa tabi tutulmuşlardır. Ankara Hükümeti'nin Çerkez Ethem İsyanı sonrası, Londra Konferansı öncesi basına karşı yaptırımlarının sonuçları olmuştur. Komünizm lehinde yayın yapan *Emek*, *İkaz*, *Albayrak* gibi gazeteler kapatılmış, Arif Oruç, Şerif Manatov, Salih Hacıoğlu gibi gazetecilik faaliyetlerinde bulunan kişiler ise hapis edilmiştir. TBMM

bu yaptırımıyla aynı zamanda batı yanlısı bir politika çizmek istediğinin de mesajını vermiştir. Bu yaptırımlar Sovyet Rusya'yı rejim ihracında gazetelerin kullanılması hususunda daha dikkatli hareket etmeye itmiştir.

Sovyet Rusya siyasi temsilciliklerinin 1921 yılında Türkiye'de oldukça aktif oldukları görülmüştür. Ankara Hükümeti'nin cephe savaşlarında başarılar elde etmesi Sovyet Rusya ile olan ilişkilerin daha sistemli hale gelmesini kolaylaştırdı. Mustafa Suphi'nin şüpheli ölümü dahi ilişkilere zarar vermemiştir. Nitekim süreç içerisinde Moskova ve Kars Antlaşmaları ile iki devletin birbirine olan güveni artmıştır. Bu durumun emperyalistlere karşı verilen mücadelede psikolojik olarak da destek sağladığını hesaba katmak gerekir. Söz konusu dönemde Türk- Rus ilişkilerin basına yansması siyasi önderlerin nezaket içerikli mesajlarının gazetelere aktarılması şeklinde olmuştur.

Kurtuluş Savaşının zafer yılı olan 1922'de Türk-Rus ilişkileri önemli siyasi adımlarla başlamıştır. Ukrayna Dostluk Antlaşması, Cenova Konferansı iki tarafın birbirini desteklediği siyasi görüşmelerdir. Söz konusu siyasi faaliyetlerdeki görüşmeler basında detayları ile ele alınmıştır. Bu süreçte Aralov'un elçilik faaliyetleri de basında genişçe yer almıştır. 1922 yılı içinde ilişkilerde belli sorunlar da oluşmuştur. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'dan ayrılması, Sovyet Rusya Ankara elçiliğindeki şüpheli yangın gibi konular ilişkilere zarar vermediği gibi basın tarafından da işlenmemiştir. Sovyet Rusya ve Enternasyonal Kurumu ile 1922 yılında Mezopotamya ve Suriye'de etkinlik kurmayı hedeflemiştir. Suriye'de etkinlik kurmak için hedef seçilen il Mersin olmuştur. Sovyet Rusya, Mersin limanı üzerinden bölgede etkinlik kurmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Aralov'un Mersin ya da Adana'da elçilik açmak için Ankara Hükümeti'nden talepleri olmuştur. Bu talebin hemen karşılanmadığını da belirtmek gerekir. Mersin'de basın alanında faaliyete geçmek adına afla serbest kalan Salih Hacıoğlu bölgeye gönderilmiş ve buradaki (Mersin) *Doğru Öz* gazetesinde yazı yazması sağlanmıştır. *Doğru Öz* gazetesi birçok haberini Ankara'daki THİF yayın organı *Yeni Hayat*'tan alarak üstü örtülü komünizm propagandası yapmıştır. Aralov, neşriyat alanındaki faaliyetlerde Ankara Hükümeti'nin tepkisini çekmemek için gazetelerin Kemalist ifadesini kullanmamasını, orak çekiç gibi abartılı işaretlerin basında yer almamasını istemiştir. Ancak bu uyarılara rağmen *Yeni Hayat* amblem olarak orak ve çekici kullandığı görülmüştür.

Ankara Hükümeti Büyük Taarruz sürecinde basın alanındaki kontrolünü arttırmıştır. Zafer sonrasında ise Lozan Konferansı'na kadar geçen sürede neşriyat alanında ikinci kovuşturma dönemi başlamıştır. Söz konusu süreçte *Yeni Hayat* kapatılmıştır. Ankara Hükümeti basın alanındaki kontrolünü yalnızca sol basına değil muhalif yönde haber yapan gazetecilere de uygulamıştır. Lozan Konferansı öncesi bu yaptırımlar Ankara Hükümeti'nin basına karşı ikinci büyük kovuşturmasıdır. Söz konusu süreçte Sovyet Rusya basının, Türkiye aleyhine haberler yapması üzerinde *Hâkimiyet-i Milliye* ve *İstikbal* gazetesi bu yönde tekzip yazıları yayınlamıştır. *İstikbal*, Kafkasya'daki özel muhabiri sayesinde daha akıcı bilgi alıp Rusya hakkında geniş bilgi verebilen bir

gazeteydi. Rusya basının Türkiye aleyhindeki haberleri uzun süreli devam etmediği anlaşılmaktadır. Zira bu yönde Anadolu basının da haber tespit edilememiştir. Şunu'da vurgulamak gerekirken incelenen dönemde Sovyet Rusya haberleri *İstikbal*, *Açık Söz* ve *Hâkimiyet-i Milliye* 'de diğer neşriyata oranla daha sık yer almıştır.

Lozan Barış Konferansı sürecinde Türk-Rus ilişkilerinde basında gündeme gelen başlıca konunun boğazlar meselesi olduğu görülmüştür. Türkiye ve Rusya emperyalistler karşısında direnmek isteselerde fazla ısrarcı olamadılar zira her iki tarafın da barışa ihtiyacı vardı, uzun süren savaşın yorgunluğu içerisindeydiler. Bu şartlar altında zaruri barışı sağlayan Lozan Antlaşması'nı imzalanmıştır. Lozan Barış Konferansı'nın basına etkisi yüzellikler listesinde kendini göstermiştir. Zira konferansta genel affın çıkartılması kabul edilmiş olup affa tabi tutulmayan yüzelli kişinin belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Neticede genel affın dışında kalan on iki gazeteci bu listede yer almıştır. Özellikle işgal komiserliği emrinde hareket eden Millî Mücadeleye karşı olan gazeteciler bu listede yer almıştır.

Millî Mücadele süresince Türk Sovyet ilişkilerinde Ankara Hükümeti'nin başarılı bir basın politikası yürüttüğü söylenebilir. Bu süreci kontrollü basın olarak da adlandırabiliriz. Ankara Hükümeti'nin bu konudaki en önemli yaptırımlarından biri Sovyet Rusya askeri yardımlarının basına yansımaları engellemek olmuştur. Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya merkezli rejim ihracında basının kullanma girişimlerine karşılık ise gazeteler üzerinde fikri mücadele ile cevap vermeye çalışmıştır. Bunun yetersiz olduğu durumlarda adli yaptırımlar ile kontrol sağlamıştır. Böylece basın hayatımızda bazı gazetelerin de tarih sahnesine karışmasına etki etmiştir. Söz konusu gazetelerin yurtdışındaki muadilleri Fransız *Le Temps* ya da İngiliz *The Times*, Rusça *Pravda* gibi neşriyatlar ise günümüzde yayın yapmaya devam etmektedir. Anadolu basını ise Millî Mücadele Döneminde Kurutuluş Savaşı için mücadele etmiş emektar gazetelerini dahi günümüze taşıyamamıştır. Bu konu Anadolu neşriyat hayatında eksiklik olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKLAR

Abadan, Nermin. “Gazeteciliğin Gelişim Safhaları”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 16/01 (1961), 118-140

Açık Söz, 2 Eylül 1336/1920, sayı 75, 1-4

Açık Söz, 6 Eylül 1336/1920, sayı?, 3

Açık Söz, “Halk Zümresi Programı”, 13 Eylül 1920, sayı 78,1

Açık Söz, 27 Eylül 1336/1920, sayı?, 2-3

Açık Söz, 30 Eylül 1336/1920, sayı 82, 2

Açık Söz, 2 Teşrini Evvel/Ekim 1336/1920, sayı 83, 1

Açık Söz, 2 Teşrini evvel/Ekim 1336/1920, sayı 83, 2

Açık Söz, 11 Teşrini evvel/Ekim 1336/1920, sayı 85, 1

Açık Söz, “Şura Hükümeti Nasıl Olur?”, 14 /Teşrini Evvel/Ekim 1336/1920, sayı 86

Açık Söz, Teşrini evvel/Ekim 1336/1920, sayı 91, 1

Açık Söz, 1 Teşrini sani/ Kasım 1336/1920, sayı 91, 2

Açık Söz, 2 Teşrini sani/Kasım 1335/1919, sayı 19, 1

Açık Söz, 5 Kasım 1336/1920, sayı 92, .2

Açık Söz, 5 Teşrini sani/Kasım 1336/1920, sayı 92, 4

Açık Söz, 8 Kasım 1336/1920, sayı 93, 2

Açık Söz, 11 Teşrini Sani/ Kasım 1336/1920, sayı 94, 1

Açık Söz, 15 Teşrini sani/Kasım 1336/1920, sayı 95, 3

Açık Söz, 19 Temmuz 1336/1920, sayı 63, 2

Açık Söz, 29 Temmuz 1336/1920, Sayı 66, 1

Açık Söz, 12 Haziran 1337/1921, sayı 206, 1

Açık Söz, 12 Temmuz 1336/1920, sayı 61

- Açık Söz*, 12 Temmuz 1336/1920, sayı 61, 2
- Açık Söz*, 13 Nisan 1337/1921, sayı 158, 2
- Açık Söz*, 15 Şubat 1336/1920, sayı 34, 1
- Açık Söz*, 15 Temmuz 1336/1920, sayı 62,1
- Açık Söz*, 16 Mayıs 1336/ 1920, sayı 47
- Açık Söz*, 16 Mayıs 1336/1920, sayı 47, 2
- Açık Söz*, 16 Mayıs 1336/1920, sayı 47, 2
- Açık Söz*, 16 Mayıs 1336/1920, sayı 47, 3
- Açık Söz*, 16 Mayıs 1336/1920, sayı 89, 2
- Açık Söz*, 17 Nisan 1337/1921, sayı 161,1
- Açık Söz*, 19 Kanuni evvel/Aralık 1337/1921, sayı 363, 1
- Açık Söz*, 19 Kanuni evvel/Aralık 1337/1921, sayı 363, 1
- Açık Söz*, 2 Ağustos 1336/1920, sayı 67, 1
- Açık Söz*, 2 Ağustos 1338/1922, sayı 547, 1
- Açık Söz*, 2 Mayıs 1336/1920, sayı 45, 2
- Açık Söz*, 2 Mayıs 1336/1920, sayı 45, 3
- Açık Söz*, 21 Mart 1337/1921, sayı 137, 2
- Açık Söz*, 21 Teşrini evvel/Ekim 1336/1920, sayı 88, 2
- Açık Söz*, 22 Haziran 1337/1921, sayı 215, 2
- Açık Söz*, 22 Mart 1337/1921, sayı 139,1
- Açık Söz*, 22 Şubat 1336/1920, 1
- Açık Söz*, 22 Şubat 1336/1920, 1
- Açık Söz*, 22 Teşrini sani/Kasım 1336/1920, Sayı 97, 3

- Açık Söz*, 23 Mart 1337/1921, sayı 140, 2
- Açık Söz*, 24 Kanun-ı sani/Ocak 1337/1921, sayı 115, 2
- Açık Söz*, 24 Şubat 1337/1921, sayı 124, 4
- Açık Söz*, 25 Mayıs 1337/1921, sayı 217, 2
- Açık Söz*, 25 Teşrini evvel/Ekim 1336/1920, sayı 89, 4
- Açık Söz*, 26 Nisan 1337/1921, sayı 169, 1
- Açık Söz*, 26 Temmuz 1336/1920, sayı 65, 1
- Açık Söz*, 26 Temmuz 1336/1920, sayı 65, 2
- Açık Söz*, 30 Ağustos 1336/1920, sayı 74, 1
- Açık Söz*, 30 Ağustos 1336/1920, sayı 74, 4
- Açık Söz*, 4 Nisan 1336/1920, sayı 41, 2
- Açık Söz*, 4 Mayıs 1337/1921, sayı 176, 2
- Açık Söz*, 27 Mayıs 1337/1921, sayı 196, 1
- Açık Söz*, 28 Haziran 1337/1921, sayı 220, 1
- Açık Söz*, 5 Haziran 1921, sayı 203, 2
- Açık Söz*, 30 Haziran 1337/1921, sayı 222, 1
- Açık Söz*, 6 Temmuz 1337/1921, sayı 227, 1
- Açık Söz*, 10 Kanuni sani/Ocak 1337/1921, sayı 110, 4
- Açık Söz*, 11 Kanuni sani/Ocak 1338/1922, sayı 383, 1
- Açık Söz*, “Hain Ethem Meselesi Bitti”, 27 Kanunu sani/Ocak 1337/1921, sayı 116, 4
- Açık Söz*, 9 Şubat 1337/1921, sayı 170, 2
- Ahali*, 2 Aralık 1335/1919, sayı 23, 2

Akman, Erdoğan “Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın Sovyet Rusya Basınında Yansımaları [Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Üzerinden Basın Analizi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/3 (2014), 20-45

Akman, Erdoğan. “Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarının Sovyet Rusya Basınında Yansımaları [Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Üzerinden Basın Analizi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/4 (2014), 37-55.

Albayrak (1919-1921) Tıpkıbasım ve Yeni Türk Alfabesiyle, Haz. Dursun Ali Akbulut-Yavuz Aslan-Betül-Aslan vd., Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, No. 976, 2009.

Albayrak, 1 Nisan 1336/1920, sayı 81, 1

Albayrak, 1 Şubat 1336/1920, sayı 64, 2

Albayrak, 10 Mayıs 1336/1920, sayı 90,

Albayrak, 10 Mayıs 1336/1920, sayı 90, 2

Albayrak, 10 Mayıs 1336/1920, sayı 90, 2

Albayrak, 10 Mayıs 1336/1920, sayı 90, 2

Albayrak, 12 Eylül 1336/1920, sayı 109, 1

Albayrak, 13 Kanunu evvel/Aralık 1336/1920, sayı 122, 1

Albayrak, 13 Mayıs 1336/1920, Sayı 91,1

Albayrak, 14 Kanun-ı evvel/Aralık 1335/1919, sayı 52, 1-2

Albayrak, 18 Mart 1336/1920, sayı 77, 1-2

Albayrak, 19 Temmuz 1336/1920, sayı 101, 1

Albayrak, 19 Temmuz 1336/1920, sayı 101, 1

Albayrak, 19 Temmuz 1336/1920, sayı 101, 1

Albayrak, 2 Teşrinî sani/Kasım 1335/1919, sayı 41, 1

Albayrak, 20 Eylül 1336/1920, sayı 110, 1

Albayrak, 20 Kanunu evvel/ Aralık 1336/1920, sayı 123, 1

- Albayrak*, 22 Mart 1336/1920, sayı 78, 1
- Albayrak*, 26 Temmuz 1336/1920, sayı 102, 2
- Albayrak*, 28 Haziran 1336/1920, sayı 98, 2
- Albayrak*, 29 Nisan 1336/1920, sayı 88, 1
- Albayrak*, 29 Nisan 1336/1920, sayı 88, 1
- Albayrak*, 5 Nisan 1336/1920, sayı 82, 2
- Albayrak*, 5 Temmuz 1336/1920, sayı 99, 1
- Albayrak*, 6 Kanun-ı evvel/Aralık 1336/1920, sayı 121, 1
- Albayrak*, 8 Eylül 1336/1920, sayı 108, 1
- Albayrak*, Hüseyin. *Trabzon Basın Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık. 1994
- Albayrak*, Kanunı sani/Ocak 1337/1921, sayı 129, 2
- Alexandrov, Vladimir. *Siyah Rus*. İş Bankası Yayını: İstanbul, 2015.
- Antep Savunma Heyeti Merkeziye Muhabere Defteri*, Belge No 9, 29 Haziran 1920, 2019 Gaziantep
- Antep Savunma Heyeti Merkeziye Muhabere Defteri*, Haz. Komisyon, Gaziantep: Gaziantep Belediyesi Yayını, 2021
- Apak, Rahmi. *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1988
- Aralov, Semyon İvanoviç. *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*. Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayını, 1984.
- Ata, Feridun. *Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa, Bir İşbirlikçinin Portresi*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- ATASE İSH 10, Kutu No 619, Gömlek No 87, Fh 26 (1-3)
- ATESE İSH 10, Kutu No 613, Gömlek No 32
- ATESE İSH- 10, Kutu No 653, Gömlek No 109, Fh. 9 (1-2)

ATESE İSH- 10, Kutu No 653, Gömlek No 109, Fh. 9 (1-2)

ATESE İSH 15, Kutu No 1053, Gömlek No 60, Fh. 31 (1-3)

ATESE İSH 15, Kutu No 1057, Gömlek No 208, Fh. 89

ATESE İSH-10, Gömlek No 97, Kutu No 649

ATESE İSH-7, Kutu No 586, Gömlek No 85

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam*. Cilt II. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.

Aydın Bolak, “Bolak Mehmet Vehbi” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6 (1992), 274-275.

Babalık, “Yaralarımıza Merhem Lazım”, 10 Eylül/ 1922, sayı 987, 1

Babalık, 1 /Teşrini sani/Kasım 1336/1920, sayı 91, 1

Babalık, 8 Mart 1338/1922, sayı 836, 1

Babalık, 9 Mart 1338/1922, sayı 837, 1

Babalık, 19 Mart 1338/1922, sayı 845, 1

Babalık, 22 Mart 1338/1922, sayı 848, 2

Babalık, 4 Nisan 1338/1922, sayı 859

Babalık, 5 Temmuz 1338/1922, sayı 935, 2

Babalık, 6 Temmuz 1338/1922, sayı 936, 2

Babalık, 10 Temmuz 1338/1922, sayı 939, 2

Babalık, 11 Temmuz 1338/1922, sayı 940, 1

Babalık, 13 Temmuz 1338/1922, sayı 942, 1

Babalık, 14 Temmuz 1338/1922, sayı 943, 1

Babalık, 20 Temmuz 1338/1922, sayı 948, 2

Babalık, 30 Temmuz 1922, sayı 955, 1

Babalık, 3 Ağustos 1338/1922, sayı 959, 1

Babalık, 13 Ağustos 1338/1922, sayı 963, 2

Babalık, 15 Ağustos 1338/1922, sayı 961

Babalık, 13 Eylül 1922, sayı 990, 1

Bakh, İrene. vd. *Karl Marx Biyografi*. Çev. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul: Yordam Kitap Yayınları, 2022.

Bayur, Hikmet. “Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Baş Dışarda Akımlar” *Belleten*, 140 (1971), 587-564

BCA, 107-699-4,05.07.1923-00.00.00000

BCA, 1-13-11/27.09.1920.00.00.0000

BCA, 2-27-3, 08.01.1921-00.00.0000

BCA, 30,10-0-0/5-28-15/3, 14.04.1921

BCA, 30-10-0-0/5-28-15/4-7,14.04.1921

BCA, 30-10-0-0/5-28-15/4-7,14.04.1921

BCA, 3-17-14, 24.04.1921, 00.00.0000

BCA, 3-33-8, 89/1, 09.10.1921-00.00.0000

BCA, 34735-136616-52,30.09.1922

BCA, 4-45-8/30-18-1-1, 18.01.1922

BCA, 5-28- 15/3, 14.04.1921-00.00.0000

BCA, 6-47-18, 30.01.1923, 00.00.0000

BCA, 6-38-5/30-18-1, 26.11.1922

Benhür, Çağatay. *Stalin Dönemi Türk- Rus İlişkileri (1924-2153)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Bingöl, Sedat. *Yüzellilikler Meselesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994

BOA, DH. KMS, 52-5/71/2

BOA, DH-KMS, 00052-4-00035-001, 14 Mayıs 1919

BOA, DH-KMS-00052-4-00035-023, 10 Mayıs 1919

BOA, EUM, AYŞ 13/54/3

BOA, HR. SYS., 2534/7/67, 14 Aralık 1919

Bozkurt, Abdurrahman. *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atam Yay.

Bozkurt, Abdurrahman. "Yunanistan'ın İstanbul İşgal Planı (1922)". *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 18 (2014), 133-154.

Budak, Ali. "Fransız Devrimi'nin Osmanlı'ya Armağanı: Gazete Türk Basınının Doğuşu", *Turkish Studies*, 7/3 (2012), 663-681.

Carr, E. H. *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrim I*, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.

Cevizliler, Erkan vd. "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı". *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* (2013), 307-340.

Çakır, Hamza "Türkiye'de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, (1997), 15- 37

Çapa, Mesut ve Usta, Veysel. *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*. Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları, 1995

Çapa, Mesut "Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", *Atatürk yolu Dergisi* 3/10 (1992), 133-168

Çelebi, Ercan. "Millî Mücadele'de Kastamonu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, 10/19, 2014

Çoşar, Ömer Sami. *Millî Mücadele Basını*. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, No: 5, Tarihsiz

Demirel, Yücel. *Dönüş Belgeleri 2*. İstanbul: Tüstav Yayını, 2004.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kuran-ı Kerim". Erişim 24 Temmuz 1923
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1273/38-41-ayet-tefsiri>

Doğru Öz, 1 Teşrinievvel 1924 sayı 119, 1

Doğru Öz, 28 Ağustos 1922, s 2

Dursunoğlu, Sıtkı. *Erzurum*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1953.

- Düzdağ, Ertuğrul “Volkan” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: DİA, C. 43 (2013), 123-125.
- Ellison Grace. *Mary Bir İngiliz Kadının Gözüyle Kuvay-i Milliye Ankara'sı*, Çev. İbrahim Türek, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973.
- Enay, Seha L, *Mondros ve Sevr Belgeleri*. İstanbul: İş Bankası Yayını, 2020.
- Erol, Salih “Türk Basın Tarihinde Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkâr”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/2 (2019), 273-278.
- Eyidiker, Uğur. “Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisi ve Rosa Luxemburg”. *International Anatolia Acedemic Online Journal*, (2020), 90-113.
- Ferda*, 10 Haziran 1335/1919, Sayı 136, 2
- Ferda*, 11 Ağustos 1337/1921, sayı 254, 2
- Ferda*, 2 Teşrinî evvel/Ekim 1335/1919, sayı 69, 1
- Ferda*, 22 Mayıs 1335/1919, sayı 131, 2
- Ferda*, 23 Kanunî sani/Ocak 1335/1919, sayı 9, 2
- Ferda*, 4 Ağustos 1335/1919, sayı 25, 1
- Feyzioğlu, Turhan. *Türk Ocağından Türkiye Komünist Partisine*. İstanbul: Ozan Yay. 2007.
- Geridönmez, Olcay. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi*, İstanbul: Kor Yayınları, 2017.
- Gönenç, E. Özgür. “İletişimin Tarihi”. *İletişim Fakültesi Dergisi/ İletişim Tarihi*, 28 (2003), 57-72. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.78770>.
- Görgün, Hilal “Sosyalizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: (2009), 382-388
- Gülmez, Nurettin. *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*. Ankara: ATAM Yayınları, 1999.
- Güncüoğlu, Süleyman Faruk “İlk Gazeteler”, *İstanbul'un İlkleri Enleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.
- Güncüoğlu, Süleyman Faruk. “İlk Gazeteler”. *İstanbul'un İlkleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.

Gürkan, Şirin. *Çerkez Ethem'in Ele Geçen Hatıraları*, Haz. Şirin Gürkan, Ankara: Dorlion Yayınları, 2020.

Gürün, Kamuran. *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Hâkimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1336/1920, sayı 8, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1336/1920, sayı 13, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1336/1920, Sayı 20, 4

Hâkimiyet-i Milliye, 13 Mayıs 1920, sayı 69,1

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Teşrinî sani/ Kasım 1336/1920, sayı 71, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 11 Teşrin-i sani/ Eylül 1336/1920, sayı 73,1

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920, sayı 62, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 12 Teşrinî evvel/Ekim 1336/1920, sayı 64, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920, sayı 63, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrinîsanı/Kasım 1336/1920, sayı 73, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Teşrinî sani/ Kasım 1336/1920, sayı 79, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 7 Kanun-ı evvel 1336/1920, sayı 83, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 12 Kanunî sani/Ocak 1337/1921, sayı 95, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kanunî sani/ Ocak 1337/1921, sayı 97, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Şubat 1337/ 1 Şubat 1921, sayı 101, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1336/1920, sayı 101, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 28 Şubat 1336/1920, sayı 12, 3

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ağustos 1336/1920, sayı 50, 3

Hâkimiyet-i Milliye, 8 Temmuz 1336/1920, sayı 3, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1336/1920, sayı 63, 1

- Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1337/1921, sayı 114
- Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Mart 1337/1921, sayı 124, 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Mart 1337, sayı 125, 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Mart 1337/1921, sayı 127, 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, “Asi Ethem’e Oda verilmiş”, 11 Mart 1337/1921, sayı 130, 2
- Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Mart 1337/1921, sayı 132, 2
- Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Mart 1337/1921, sayı 142
- Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Haziran 1337/1921, sayı 207, 2
- Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Haziran 1337/1921, sayı 208, 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Haziran 1337/1921, sayı 122, 1-2
- Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinî sani/ Kasım 1337/1921, sayı 334, 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Teşrinî sani/ Kasım 1337/1921, sayı 335,1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinî sani/ Kasım 1337/1921
- Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-ı sani 1338/1922, sayı 396, 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Kanuni sani/ Ocak 1338/1922, sayı 397, 2
- Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Şubat 1338/1922, sayı 420
- Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Şubat 1338/1922, sayı 322, 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Şubat 1338/1922, sayı 442, 2
- Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1338/1922, sayı 447, 1-2
- Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Nisan 1338/1922, sayı 483,1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Nisan 1338/1922, sayı 485, s1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mayıs 1338/1922, sayı 505, 1
- Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mayıs 1338/1922, sayı 515, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Ağustos 1338/1922, sayı 580, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 4 Eylül 1922, sayı 598, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Eylül 1922, sayı 599, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Eylül 1338/1922, sayı 609, 1-2

Hâkimiyet-i Milliye, 17 Eylül 1922, sayı 610, 2

Hâkimiyet-i Milliye, 18 Eylül 1922, sayı 611, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 9 Mart 1339/1923, sayı 759, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mart 1339/1923, sayı 770, 1

Hâkimiyet-i Milliye, 25 Haziran 1339/1923, sayı 847, 1

Halıcı, Şaduman, Yüzellilikler, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Hamza, Çakır. “Türkiye’de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5 (1997), 49-71.
<https://doi.org/10.17064/iüifhd.16475>

Hayes, Carlton J. H. “The History of German Socialism Reconsidered”, *The American Historical Review*, 23/1 (1917), 62-101

Hosking, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Hüseyin, Ragıp. “Sağdan Sola Doğru 3” *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Mart 1337/1921, sayı 162, 1

İkdam, 16 Mart 1917

İnsaniyet, 18 Ağustos 1910, sayı 1, 1

İrade-i Milliye, 1 Nisan 1336/1920, Sayı 34, 1

İrade-i Milliye, 13 Mayıs 1336/1920, sayı 40, 1

İrade-i Milliye, 13 Mayıs 1336/1920, sayı 40,3-4

İrade-i Milliye, 14 Eylül 1335/1919, sayı 1

İrade-i Milliye, 28 Eylül 1335/1919, sayı 4, 3

İrade-i Milliye, 19 Ekim 1335/1919, sayı 8, 1

İrade-i Milliye, 27 Ekim 1335/1919, sayı 9, 1

İrade-i Milliye, 30 Kasım 1335/1919, sayı 13, 3

İrade-i Milliye, 16 Şubat 1336/1920, sayı 25, 4

İrade-i Milliye, 23 Şubat 1336/1920, sayı 26, 4

İrade-i Milliye, 23 Şubat 1336/1920, sayı 26, 4;

İrade-i Milliye, 23 Şubat 1336/1920, sayı 26, 2

İrade-i Milliye, 23 Şubat 1336/1920, sayı 26, 2

İrade-i Milliye, 4 Mart 1336/1920

İrade-i Milliye, 29 Haziran 1337/1921, sayı 95, 1

İrade-i Milliye, 8 Ağustos 1337/1921, sayı 118, 2

İrade-i Milliye, Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle, Haz. Alim Yıldız, Şeref Boyraz, Ahmet Bozdoğan vd., Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2014.

İskit, Server. *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. İstanbul: Basın-Yayın Gen. Müdürlüğü Yayınları, 1943.

İslam, İbrahim. *Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

İstanbul İstiklal Mahkemesi, Cilt 2 Yayınlama Kurulu, Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yay., 2015.

İstikbal, 10 Nisan 1336/1920, 1

İstikbal, 27 Haziran 1336/1920, sayı 150, 1

İstikbal, 11 Temmuz 1336/1920, sayı 154, 1

İstikbal, 25 Temmuz 1336/1920, sayı 158, 1

İstikbal, 1 Ağustos 1336/1920, sayı 160, 1

İstikbal, 25 Ağustos 1920, sayı 167, 2

İstikbal, 1 Eylül 1336/1920, sayı 168, 1

- İstikbal*, 21 Teşrin-i sani/ Eylül 1336/1920, sayı 191, 1
- İstikbal*, 10 Teşrini evvel/Ekim 1336/1920, sayı 179, 1
- İstikbal*, 13 Teşrini evvel/Ekim 1336/1920, sayı 180, 1
- İstikbal*, Asi Ethem, 30 Kanuni sani/Ocak 1337/1921, sayı 212, 2
- İstikbal*, 1 Haziran 1338/1922, sayı 623
- İstikbal*, 10 Kanunu sani/ Ocak 1338/1922, sayı 504, 1
- İstikbal*, 10 Şubat 1338/1922, sayı 531, 1
- İstikbal*, 10 Teşrin-i sani/Eylül 1336/1920, sayı 188, 1
- İstikbal*, 11 Ağustos 1338/1922, sayı 681, 2
- İstikbal*, 11 Kanuni sani/Ocak 1338/1922, 1
- İstikbal*, 12 Mayıs 1336/1920, sayı 137, 1-2
- İstikbal*, 13 Haziran 1338/1922, sayı 633, 1
- İstikbal*, 13 Mart 1339/1923, sayı 863, 1
- İstikbal*, 14 Kanuni sani/Ocak 1337/1921, sayı 206, 1
- İstikbal*, 15 Mart 1337/1921, sayı 250, 2
- İstikbal*, 15 Mayıs 1338/1922, sayı 611, 1
- İstikbal*, 17 Teşrin-i evvel/Ekim 1336/1920, sayı 181, 1
- İstikbal*, 18 Ağustos 1920, sayı 165, 2
- İstikbal*, 18 Şubat 1337/1921, sayı 228, 1
- İstikbal*, 17 Teşrini sani/ Kasım 1337/1921
- İstikbal*, 19 Temmuz 1338/1922, sayı 664, 2
- İstikbal*, 1 Mart 1338/1922, sayı 547, 1
- İstikbal*, 2 Ağustos 1338/1922, 1

- İstikbal*, 2 Ağustos 1338/1922, sayı 676, 2
- İstikbal*, 2 Şubat 1338/1922, sayı 524, 2
- İstikbal*, 2 Şubat 1338/1922, sayı 529, 1
- İstikbal*, 20 Kanuni sani/Ocak 1337/1921, sayı 208, 2
- İstikbal*, 24 Nisan 1337/1921, sayı 285, 1
- İstikbal*, 27 Ekim 1336/1920, sayı 184 1
- İstikbal*, 5 Kanun-ı evvel/ Aralık 1336/ 1920, sayı 195, 1
- İstikbal*, 26 Haziran 1337/1921, sayı 337, 2
- İstikbal*, 27 Haziran 1338/1922, sayı 645, 1
- İstikbal*, 28 Temmuz 1338/1922, sayı 672, 2
- İstikbal*, 3 Şubat 1338/1922, sayı 525, 1
- İstikbal*, 3 Şubat 1338/1922, sayı 525, 2
- İstikbal*, 30 Ağustos 1338/1922, sayı 697, 1
- İstikbal*, 30 Kanuni sani/Ocak 1338/1922, sayı 521, 1
- İstikbal*, 30 Teşrinsani 1921, sayı 469
- İstikbal*, 31 Teşrini Evvel/ Ekim 1336/1920, sayı 185, 2
- İstikbal*, 4 Mayıs 1336/1920, sayı 135, 2
- İstikbal*, 4 Teşrin-i sani/Ekim 1338/1922, sayı 727, 1
- İstikbal*, 4 Teşrin-i sani/Ekim 1338/1922, sayı 727, 1
- İstikbal*, 5 Şubat 1338/1922, sayı 526
- İstikbal*, 7 Haziran 1337/1921, sayı 323, 2
- İstikbal*, 9 Kanunu sani/Ocak 1338/1922, sayı 503, 1
- İstikbal*, 9 Şubat 1338/1922, sayı 522

İstikbal, 9 Şubat 1338/1922, sayı 530, 2

İstikbal, 17 Temmuz 1338/1922, sayı 662, 2

İstikbal, 19 Mart 1339/1923, sayı 865, 1

İstikbal, 20 Mart 1339/1923, sayı 871, 1

İstikbal, 21 Mart 1339/1923, sayı 872, 1

İstikbal, 28 Ağustos 1339/1923, sayı 998, 1

İstikbal, 29 Ağustos 1923, sayı 999, 1

Karaman, Sami Sabit Sami. *Trabzon ve Kars Hatıraları İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*. İstanbul: Arma Yayınları, 2002,

Kautsky, Kral *The Class Struggle (Erfurt Program)*, Çev. William E. Bohn, (Chicago: H. Kerr Company, 1910.

Kocabaşoğlu Uygur ve Akan, Aysun, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, 2019.

Koloğlu, Orhan. “Osmanlılarda Basın ve Kamuoyu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.6, (1994), 183-192

Koloğlu, Orhan. *Türk Basın Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1993

Koloğlu, Orhan. *Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993.

Korkmasova, Djana Anatolyevna. “Türk Basın Tarihinde Rus Dilinde Yayınlanmış İlk Gazete: İstanbul Haberleri”, *Karadeniz*, 18 (2013), 38-43

Köstüklü Nuri, “1920’li Yılların Başlarında Kırım ve Kazan Türkleri’nin Yaşadığı Açlık ve Türkiye’nin Yardımları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 27/80 (2011), 293-324.

Kurtuluş, 1 Mayıs 1919, Sayı 1-2

Küçük, Cevdet “Danışment İsmail Hami” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 8, (1993), 464-467.

Küçük, Cevdet. “Danışment İsmail Hami”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: DİA, (1993), 465-467

- Lansere, Y. Y. *Ankara Yazı Bir Sovyet Sanatçının 1922 Yılı Notları ve Resimleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, Haz. Komiston, İstanbul: YKY. 2001.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich. *Komünist Manifesto*, Çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- Milli Azadlık Savaşı Anıları*, Haz. Erden Akbulut. İstanbul: Tüstav, 2006.
- Müderrişoğlu, Alptekin. *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Ankara: Ankara Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.
- Nur, Rıza, *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü*, İstanbul: Toker Yayınları, 1994.
- Nüzhet, Selim, *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, İstanbul: Devlet Matbaası Yayınları, 1931.
- Okyar, Osman, *Millî Mücadele Dönemi Türk- Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Oral, Süreyya Fuat, *Türk Basın Tarihi 1919-1965*. Ankara: Doğu Matbacılık, 1970
- Önal, Sami. *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete(1915-1920)*. İstanbul: Remzi Kütapevi, 2005.
- Özalp, Ömer Hakan. “Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, (2013), 498-499
- Özdemir, Hüseyin “Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu’nu Hayatı”, *Edebi Kişiliği ve Romanlarının İncelenmesi*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018
- Özel, Sebahattin-Çakan, Işıl. *Osmanlıdan Millî Mücadeleye Seçilmiş Mülakatlar*, İstanbul: İş Bankası Yayını, 2010.
- Özgen, Arif. “Gazete”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*. C. 3. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, No: 145, 2021.
- Özkaya, Yücel. *Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*. Ankara: Atam Yayınları, 2007.
- Öztoprak, İzzet. *Kurtuluş Savaşından Türk Basını*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1981
- Öztürk, Mustafa “Millî Mücadele Döneminde İstanbul Basının Anadolu’dan Haber Alma Kaynakları”, *Basın Tarihi II*, Ankara: Atam, 2016.

- Pazarcı, Nilgün Gürkan “İşgalin İmgeleri: The Orient News Gazetesi 1919-1922”, *Küresel İletişim Dergisi*, Bahar 2006/ 2, (2007), 1-13
- Rıasanovsky, Nicholas V. ve Steinberg, Mark D. *Rusya Tarihi*, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011.
- Sabah*, 4 Ocak 1917
- Salih Erol, “Türk Basın Tarihinde Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkâr”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/2 (2019), 273-279. <https://doi.org/10.21551/jhf.581837>.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Sarıoğlu, Mehmet. “Ankara’da Rus Sefarethanesinin İlk Yılları”. *Kebikeç*, Sayı 2, (1995), 225-234.
- Savaş, Mevhibe “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Basın”, *The Journal of Turk-Islam World Social Studies* 4/10 (2019), 399-419.
- Server, İskit. *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. İstanbul: Basın-Yayın Gen. Müd. Yayınları, 1943.
- Seyyare-i Yeni Dünya*, 11 Teşrin Evvel/Ekim 1336/1920, sayı 32, 1
- Seyyare-i Yeni Dünya*, 29 Kanunı evvel/Aralık 1336/1920, sayı 83, 1
- Sıtkı Dursunoğlu Erzurum*, Haz. Komisyon, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1953.
- Sorgun, Taylan. *İmparatorluktan Cumhuriyete*, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2004.
- Soydan, Mahmut. *Ankaralının Defteri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007.
- Şarkın Sesi*, 11 Temmuz 1338/1922, sayı 14, 1
- Şükrü, Kemalettin. *Mütareke Acıları*, İstanbul: Selamet Matbaası, 1930.
- T. C. Moskova Büyükelçiliği. “Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz”. Erişim 23 Temmuz 2023. <https://moskova-be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>
- Taha Toros Arşivi. “Tekrar Çal Baranos”. Erişim 19 Ağustos 1922. <https://core.ac.uk/download/pdf/38302935.pdf>
- Tamer, Aytül. *İrade-i Milliye*, İstanbul: Tüstav Yayınları, 2004.
- Tasvîr-i Efkâr*, 10 Kasım 1917
- Tasvîr-i Efkâr*, 27 Kasım 1917

Tasvîr-i Efkar, 17 Aralık 1917

TBMM Zabıt Ceridesi (1920), 14 İçtima, C.1, 11.5.1336/11 Mayıs 1920, 258-260

TBMM Zabıt Ceridesi (1921) İ. 128, 14.12.1337/14 Aralık 1921, C. 1., 505

TBMM Zabıt Ceridesi (1921) İ. 22, 18.4.1337/18 Nisan 1921, C. 3., 40

TBMM Zabıt Ceridesi (1922) İ. 92, 28.8.1338/28 Ağustos 1922, C. 22., 387

TBMM Zabıt Ceridesi, (1921) Oturum 128, 3. 1.1337/ 3 Ocak 1921, C. 2, 160

TBMM Zabıt Ceridesi, (1921), Devre 1, C. 2, Oturum 128, 3. 1.1337/ 3 Ocak 1921, 161

TBMM Zabıt Ceridesi, İ.48, C. 1.-3 210

TBMM Zabıt Ceridesi (1923) İ. 169, 6.1.1339/6 Ocak 1923, C. 2. ,210

TBMM Zabıt Ceridesi (1923) İ. 17, 3.4.1339/ 3 Nisan 1923, C. 28. ,314

TBMM Zabıt Ceridesi (1923) İ. 18, 5.4.1339/ 5 Nisan 1923, C. 28. ,354

Tengirşek Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1981.

Tevetoğlu, Fethi. *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Tevetoğlu, Fethi. *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*. Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları, 1967.

TİTE Arşivi, Kutu No 21, Gömlek No 57

TİTE Arşivi, Kutu No 28, Gömlek No 147, Belge No 147

TİTE, Kutu No 31, Gömlek No: 147 Belge no: 147

TİTE, Kutu No: 27, Gömlek No: 95, Belge No 95

Toparlı, Recep. *4 Eylül Sivas Kongresi Tutanakları*, Buruciye Yay., Sivas

Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.

Tunçay, Mete. *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925*. C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

- Tunçay, Mete- Akbulut, Erden. *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012
- Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, Haz. Komisyon, (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi yayınları, 1974.
- Üçüncü Uğur. *Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*. Trabzon: Serender Yayınları, 2015
- Ünal, Yenal. "A Study On Turkish Diplomats Officiated In The Early Republican Period" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41, (Güz-2020), 649-663
- Vedat, Nedim. "Cemiyet Geliri ve Siyasi Partiler", *Kurtuluş*, 1 Mayıs 1919, sayı 1-2, 5-6
- Velidedeoğlu, Hıfzı V. *Millî Mücadele Anılarım*. Ankara: Hil Yayın, 1983.
- Weitz, Eric D. *Creating German Communism, 1890-1990*, New Jersey: Princeton University Press, 1997.
- Yalçın, Semih. "Dahiliye Vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11/32 (1995), 405-416
- Yeni Adana*, 13 Eylül 1336/1920, sayı 15,1
- Yeni Adana*, 7 Kanun-ı evvel 1336/1920 sayı 36, 1
- Yeni Adana*, 14 Kanun-ı evvel/ Aralık 1336/1920, sayı 38,1
- Yeni Adana*, 5 Kanuni evvel/Aralık 1336/1920, sayı 41, 1
- Yeni Adana*, 11 Kanuni sani/Ocak 1337/1921, sayı 44, 2
- Yeni Adana*, "Yaralı Vatana İhanet", 19 Kanuni sani/Ocak 1337/1921, sayı 47, 2;
- Yeni Adana*, Asi Ethem Beyin Akıbeti, 1 Mart 1337/1921
- Yeni Adana*, 26 Mart 1337/1921, sayı 66, 1
- Yeni Adana*, 29 Mart 1337/1921, sayı 67, 1
- Yeni Adana*, 19 Nisan 1337/1921, sayı 73, 1
- Yeni Adana*, 30 Mayıs 1337/1921, sayı 94, 1
- Yeni Adana*, 29 Haziran 1337/1921, sayı 116, 1

- Yeni Adana*, 8 Kanun-i sani/Ocak 1338/1922, 1
- Yeni Adana*, 30 Kanun-i sani/Ocak 1338/1922, 3
- Yeni Adana*, 06 Şubat 1338/1922, 1
- Yeni Adana*, 8 Şubat 1338/1922, sayı 61, 2
- Yeni Adana* 28 Şubat 1338/1922, sayı 223, 4
- Yeni Adana*, 26 Şubat 1338/1922, sayı 222, 1
- Yeni Adana*, 5 Mart 1338/1922, 1
- Yeni Adana*, 5 Mart 1338/1922, sayı 226, 1
- Yeni Adana*, 4 Ağustos 1338/1922, sayı ?, 4
- Yeni Dünya* 31 Kanunuevvel/Aralık 1336/1920, sayı 85, 2
- Yeni Gazete*, 1 Kanunu evvel/Aralık 1918, sayı 2, 1
- Yeni Gazete*, 30 Teşrinî sani/Kasım 1918, sayı 1, 1
- Yeni Gazete*, 5 Kanuni evvel/ Aralık 1918, sayı 6, 1
- Yeni Gazete*, 7 Kanunu evvel/Aralık 1918, sayı 8, 2
- Yeni Gazete*, 21 Haziran 1919, sayı 201, 2
- Yeni Hayat*, 1 Nisan 1922, sayı 3
- Yeni Hayat*, 15 Nisan 1338/1922, sayı 5, 1-2
- Yeni Hayat*, 16 Kanuni Sani/Ocak 1338/1922, sayı 3-36
- Yeni Hayat*, 18 Mart 1338/1922, sayı 1, 1-2
- Yeni Hayat*, 2 Mart 1338/1922, sayı 2, 14-15
- Yeni Hayat*, 22 Ağustos 1922, sayı 20, 10
- Yeni Hayat*, 24 Haziran 1338/1922, Sayı 14, 2-3.
- Yeni Hayat*, 19 Eylül 1922, sayı 21

- Yerasimos, Stefanos. *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadeleye*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.
- Yıldırım, Hüseyin, *İrade-i Milliye Gazetesi, Atatürk Araştırma Dergisi*, 8/23 (1992), 325-330.
- Yıldız, Alim vd. *İrade-i Milliye, Tıpkıbasım ve Yeni Harflerle*. Sivas: Buruciye Yayınları, 2010.
- Yurdigül, Aslı ve Çakar, Banu Erdoğan. “Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği”, *SUTAD*, 47, (2019), 273-294. <https://doi.org/10.21563/sutad.855821>.
- Yust, K. *Kemalist Anadolu Basını*, Haz. Orhan Koloğlu. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayını, 1995
- Zenbilci, İlkgül Gaya. “Ankara’daki Sovyet Rusya Elçilik Binaları”. *ASOS Journal*, 7 (2014), 110-127

EKLER

Ek-1 Albayrak'ın Kapanmasına Etki Eden "Emel ve Fikir Birliği" Başlıklı Makale.

تورکيا بولک ملت مجلسی ریاستی

باسمہ کنائی

ضبط و قوانین قلمی

عدد عمومی

عدد خصوصی

دوسرہ نومبروسی

۶

۱۴

۱

ایران اولک نوعی

۹۹

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI

تورکيا بولک ملت مجلسیان مقامات سارینه تیاریج اوله جی مصلوق صورتلارک تحریرینه مختصر و زکدر

میشک اعضایی

مقابلہ ایدنلرک اعضایی

قلم مدیری ویلیم بونک مضایی

شخصی معنوی بشری، همه دعاله قاضی الی سہ دیری آتیه بوسلور سه، اولوم دهر صاعا
 حرب محمودیه حول ساندده انقلاب ایتدی اکیدره داها جی، دها همین تعلق انظار
 مآلات دوشانه معنوی ایتدایم علی وکوت تأسیس ایده جی تجر اقداره ایتور و ایتور
 برزمره استادله است زخیرلری قولندهرل دیکندره قاضی یکی عفویت اسلدری
 فوین، انانی آتده وکلاکده مدوده بیرجی طریقه و عین احتیاجیه دیونون
 دلاله کهل عاقدده دواندیشانه حکمی استقام ایده جی رفعت دیونون بریور
 بودده یه شایسته کویور و تمی ایده بودرکه تقدیر کیکر مقدره ز دورره کلا جی

ایتمه ادلایم

برون بومقور و امقد ایتمه ملوک استیعال، سعادت آیتدی دوشونکیزده وقایع
 ماضی، انحطاط و افحلال قرینجی، فردی دوشونکی عاقل کوردیور - اصل و قدرلری
 اعیانی تسانک یکانه فورلولسه یولی اولدیکه ایمان ایتدی بولسور. ایل و کیرلرک حال
 ادلایم عملکده اعیانی تسانک ده جی ایتدی عین - خلفه اعیانی تکلوره
 فلولنه اول ملکی تحریق قدا اولدیکه یاییلا قانوند، عرف ایتدی امکلر
 عفاقه محکوم - بیده یز تکیه عملک عین دیونون علم دینیه ریح کویور -

عقود کائنات بوقسم تکلده یلدر تقف معنوی نظیره ماکه ایلر - بیده کوره
 اقلده، نظام، استقام، مزیت، تقف محمود، قنوت، دینیت و سعادت بشر
 قباله عینیه بیدر - مادانه تقف عقیقه تأییه ادنیو - در و ادلیله جی قابل قبول
 بولتو - آیتدی بونق قوتده سعادت بوقدر - تقف محمود دما شافیت شخصیه کولک
 غایب اولور - نوعدی کوشمده ده غیب اولور بومحمد صلاصت و سعادت
 محمودی قیافه عاقلر - بوقدی زک دوشونکیزده محمود تقف کیکر، امیاجیه

۵ ۵۵ ۱۵

۰۳۰ ۱۰

Kaynak: BCA, 30,10-0-0/5-28-15/3, 14.04.1921

Ek-2 100 Nolu Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin Askeri Birliklere Dağıtım Cetveli

۲۷/۱/۲۲	شماره ۱۰۰	۱۵۰
	شماره ۱۰۱	۲۴۰
	شماره ۱۰۲	۲۸۰
	شماره ۱۰۳	۸۰
	شماره ۱۰۴	۱۴۰
	شماره ۱۰۵	۱۰۰
	شماره ۱۰۶	۲۰
	شماره ۱۰۷	۲۰
	شماره ۱۰۸	۸۰
	شماره ۱۰۹	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۰	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۱	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۲	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۳	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۴	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۵	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۶	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۷	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۸	۱۲۷۰
	شماره ۱۱۹	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۰	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۱	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۲	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۳	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۴	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۵	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۶	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۷	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۸	۱۲۷۰
	شماره ۱۲۹	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۰	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۱	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۲	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۳	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۴	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۵	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۶	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۷	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۸	۱۲۷۰
	شماره ۱۳۹	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۰	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۱	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۲	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۳	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۴	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۵	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۶	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۷	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۸	۱۲۷۰
	شماره ۱۴۹	۱۲۷۰
	شماره ۱۵۰	۱۲۷۰

Kaynak: ATASE, İSH-10, Gömlek No 97, Kutu No 649, 22 Ocak 1921

Ek 3 Yeni Gazete'nin Bolşevizmle İlgili Sansürlenmiş Haberi.

Kaynak: Yeni Gazete, 7 Aralık 1918, Sayı 8, 2

Ek-4 *Yeni Hayat* dergisinin Orak-Çekiç Görselli Kapak Sayfası.

Orak Çekiç görseli üzerinde “*Yeni Hayat*” yazmakta, alttaki yazıda ise “bütün dünya emekçileri birleşiniz” ifadeleri yer almaktadır.

Kaynak: *Yeni Hayat*, 24 Haziran 1338/1922, sayı 14

Ek-5 Yeni Hayat Dergisinin Çalışanları, Enternasyonal Temsilcileri ve Avrupalı Gazetecilerin Ankara'daki Toplantısından Bir Kare.

